

MIKSZÁTH KÁLMÁN
ÖSSZES MŰVEI 13.

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTIK:

BISZTRAY GYULA KIRÁLY ISTVÁN

13. KÖTET

REGÉNYEK
és
NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK
XIII.
1900

1960

MIKSZÁTH KÁLMÁN

KÜLÖNÖS HÁZASSÁG

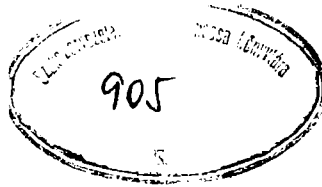
I. KÖTET

1960

Sajtó alá rendezte:
BISZTRAY GYULA

Lektor:
RUBINYI MÓZES

© *Akadémiai Kiadó, 1960*

A költőnő Csillaq Vera munkája

A kiadásért felel: Bernát György, az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztésért felelős: Zrinasky Lászlóné Műszaki felelős: Horváth Tibor
A kézirat beérkezett: 1960. IV. 10. Példányszám: 8200
Terjedelem: 15,5 (A/5) lv

60.51380 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

ELSŐ FEJEZET

DIÁKOK OLASZRÖSZKÉN

Egy még nem is nagyon megsárgult krónika után írom ezeket a dolgokat, úgy, amint következnek. Annyira biztosak és hívek az események egyes főadatai, hogy a neveket se tartom szükségesnek megváltoztatni, és semmi cirádát, semmi írói arabeszket nem teszek hozzá. Az, aki a naplójában följegyezte e történetkét, sohase szokott hazudni másoknak se. Hát még saját magának minek hazudott volna? Igaz hát minden sor. Miért rontsam én el nem igazra?

Az áll ebben a naplóban, hogy az úgynevezett zöldcsütörtökön két sárospataki diák állított be az olaszröszkei kocsmába körülbelül most nyolcvanöt éve. Vakációra mentek a szomszéd megyébe, Bornóóra, és közvetlen ebéd után érkeztek az említett olaszröszkei kocsmába per pedes apostolorum. Akkor még a diákok nem voltak úgy elkényeztetve, mint most. A taneszközök közt első helyen a nádpálca szerepelt s a közlekedési eszközök közt a »gyű, két lábam!« Hanem a diákok gyomra már akkor is mindig korgott, sőt még jobban, mint a mostaniaké. A méta nagy növesztője volt az »etye-petyének«, ahogy az étvágyat hitták akkor magyarul. A két diák — szakállal, bajusszal ékeskedő mindenik — nagyon savanyú ábrázatot vágott a csibukozó kocsmárosnénak arra a kijelentésére, hogy semmi enivaló nincs.

— Hja — mondá a kocsmáros, aki maga is értett a kulináris latinsághoz —, sero venientibus ossa. Jöttek volna az ifjú urak egy órával előbb. Olyan pörköltem volt, hogy a palatinus is kitörülte volna a tálat utána.

— Hát nem főzhetne valamit a néni hirtelenében? — kérdé az egyik diák, szelíden föltekintve az asszonyra.

Az nagy füstöt eresztett erre a csibukszárból, aztán így szólt jószívűen:

— Van egy pár idei csirkém odakünn, ha bírnatok belőle fogni vagy leütni kettőt, kirántanám nektek.

No, már hogyan bírnanak. A pataki diák még a kísértetet is elfogja (éppen ebben az esztendőben fogott egyet leveleki Molnár Pali), pedig annak teste sincs, a csirkének ellenben van teste. Ámbár még így húsvét táján nagyon is csekély súlyú és terjedelmű.

Mindegy, a diákok kimentek az udvarra s hajszáat tartottak a csirkékre, melyek mindenféle ólak, lészák és ölfarakások közé szaladtak szét.

Az udvar közepén egyetlen jármű állott, könnyű lőcsős magyar szekérke bőr-ülésekkel. A lovak háms-istrángja el volt csatolva, s fejük egész fülig bentveszett abban a lóvilágban igen népszerű toilette-darabban, amit közönségesen abrakos tarisznyának neveznek, s ahonnan egyhangú ropogtatás zaja hallatszott ki.

A koci ülésen egy szöske, kókszemű, vézna fiúcska feküdt hanyatt, a napfényen sütkérezve. Balról egy mandolafát horzolt a lőcs. A fa tele volt halavány rózsaszín virággal s egyet-egyet hullatott belőlök a fiúra, aki fölszedte őket és azzal mulatta magát, hogy nézegette, szaggatta. A kocsis, aki a lovak körül sürgött, ismételten kérdé a fiútól:

— Nem száll le, Lajoska?

— Minek?

— Nem iszik egy kis bort?

— Nem.

Hanem a bajuszos pataki diákok akciója mégis felkötötte később érdeklődését. Hogyan! Hiszen már magában véve nagy pataki diákot látni se mindennapi spektakulum, hát még csirkefogási műveletnek közepette? Leszállt a koci-ról s bámészan követte őket élénk, okos szemével, amint utána iramodtak a csirkehadnak, hogy valami szögletbe szorítsák őket, ahol elfoghatók, vagy hogy a botjaikkal leüssék, amennyiben épkézláb nem lehetne elfogni.

A vidám hancúrára többen összegyűltek az udvarra, a szomszédok átkukkantottak a kerítésen, a csintalan fehérnép, az Ágnes meg a Panni kiszaladtak az edényelmoso-

gatástól, különben is érdekelte őket a két szemrevaló úrfi. Ágnes ismerte is az egyiket, a »hitványabbat«. (Borzasztó nagy úr volt ám annak az apja.) Azonfelül benézett az udvarra a szolgabírói hajdú is, a Szabó Gyuri. Azt ugyan mindig itt a kocsmá tájékán lehet találni. Erre hordja az ördög, aki a gégejében lakik. Hanem most a vihancolásra, zajra botlott be. Kár is lett volna elmulasztani, mert nagy mulatság, hogy fogják az éhes diákok a csirkét. Hopp, megvan! Ejnye! Az átkozott portékák megint kisiklottak a kezük ügyéből. Lett ilyenkor nevetés, gúnyolódás. No hát, nem tudnak semmit a diákok. Nem is Kövy uramtól kell az efféle tanulni. Jobban tudja azt a róka meg a görény.

Maga a kocsmáros is kijött, ő is nagy csibukszóval, mint a felesége, arca is hasonlítottak, csak az volt a különbség, hogy az egyik szoknyában járt és a csípőjén tartotta az egyik kezét, a másikkal a pipaszárat fogta, a másik ellenben nadrágban járt és az egyik kezével a pipaszárat fogta, a másikat pedig a nadrágellenzőben tartotta.

— Hohó! Vigyázzanak, domini, a botokkal, mert le találják ütni a feleségem kakasát, s abból aztán nagy baj leszen. Hopp, hopp, Napóleon! Szaladj, Napóleon!

Aminthogy a kergetett baromfiak között csakugyan ott lődörgött egy nagy bóbitás, testes, fécánszínű kakas, a hatalmas farkán fölünkörödő egyik hosszú fehér tollán a következő nyomtatott betűs fölirattal: »Vivat Napoleon Bonaparte.«

— Ott azt a fiatalit kell leütni, azt a sáfrányszínűt, vagy azt a fehérét! — kiáltá a kocsmáros. — Ni, ott szalad az ólak felé.

De a két nagy diák nem bírt credményre jutni, az eldobott husángok is célt tévesztettek, mire a kis diák kihúzta zsebéből a parittyaszíjat, követ tett bele és meglóbáztván azt a levegőben, hirtelen elereszté az egyik madzagot.

Süvített a kő, mint a nyíl, szállt, szállt, aztán csak egyet fordult a csirke a saját tengelye körül és összeesett. Éppen a kis ostoba koponyáját találta összezúzni: legalább nem sántul meg, sem a konyhakés el nem metszi a torkát, hanem kimúlik szép rögtöni halállal a csirkefaj elleni hadjáratban a csatatéren.

— Valde bene! — lelkesedett a kocsmáros. — Így csak az Isten tud lőni, meg a Dóry úr. (Még akkor nem volt meg a makkfilkónak ez a mostani személyesítője, mert különben ismerte volna Tell urat a kocsmáros.)

A kis diák másik kövecskét emelt föl s most már a fehér csirkét kommintotta meg vele, hogy azt is rögtön elhagyta a lelke.

— Kell-e még több? — kérde némi színészi pózzal a kisfiú.

Nevetni lehetett volna ezen. A kevélységén. No, nézze meg az ember. Az a csöpp nebuló hogy kineveti ezeket a nagy diákokat: kell-e még több?

Szerencsére nem is hallották, észre sem vették eddig. Mérhetetlen nagy úr a pataki jogász arra nézve, hogy egy *donátista* gyereket észrevegyen. Az oroszlán talán meglátja a hangyát a homokban, a talpa alatt, de a pataki jurista nem láthatja meg a donátistát. Ami nem lehet, az nem lehet. Vannak rendkívüli távolságok, stb.

Mindennek dacára a zömökebb pataki, a szőke, kerekfejú odalépett a fiúhoz és vállon veregette.

— Ezt jól csináltad, barátja az erőnynek! Nagyra nőj, öcsém!

Egyebet nem mondott neki, hanem ezt a keveset aztán legalább úgy megfogadta a kis nebuló, elannyira megnőtt, hogy a szeme-szája tátva maradt tőle a kerek koponyájúnak huszonöt-harminc év múlva, mikor ráemlékezett.

— Hogy hívják a gyereket? — kérde aztán hanyagul, elmenve a kocsis mellett, aki kezdte már leszedni az abrakos tarisznyákat.

— Kossuth Lajoskának — felelte a kocsis.

— Úgyes fiú — jegyzé meg a kerekfejú egyszerűen. (Először hallotta ezt a nevet, de nem utoljára.) — Diák ugye?

— Az a.

— Hol?

— Újhelyen.

Az öregebbik pataki diák, különben finom, vézna testalkatú, szelíd, vékony arcú ifjú, ezalatt összeszedte az elesett állatokat és vitte be nagy diadallal a kocsmárosénak, de már útközben kikapta a kezéből az Ágnes leányzó:

— Adja ide, gróf úrfi, van egy kis forró vizem, mindjárt megkopasztom.

Nagy sürgés-forgás támadt a konyhában. Zsír sistergett, zsemlyét reszeltek, tojást törtek, gyönyörű zenebona diákfüleknek, de a sors másképp akarta. A sors könyvében meg volt írva, hogy közbejőjön valami. Hiszen kis dolog. Elég, ha a macska közbejön, ha megeszi a pecsenyét. A sors kezében a macska is elég hatalom ilyen esetben a rendes folyamatok kizökkentésére. De nem a macska jött közbe, hanem a főszolgabíró úr, — akit pedig rendesen nagyobb és gonoszabb csinyekre tart készenlétben a gondviselés.

Volt pedig akkoriban a szolgabíró báró Döry István uram, és abban a szent pillanatban, mikor a csirkét forrázták a kocsmai konyhán, ő künn ült kastélya tornácán és a bényei előljárássággal beszélgetett. Zsombék Márton, az öregbíró, Koppantó Gábor és Szabó Mihály esküdtbeliek álltak vala hajadonfővel a színe előtt.

Ő maga különös alakú öreg emberke volt, akárcsak egy hegedű: nagy has, kis fej, száraz, vékony nyak. Nem is hinné az ember, hogy katonaviselt ember, pedig az volt, és sok tarka macska nyomhatta a lelkét. Nemcsak a mi császárunknál szolgált, a felséges Ferencnél, de egyebütt is. Tengereket, országokat bejárt és sehoh se hagyott jó hírnevet. Még a szerencseny vadak közt is megfordult. A vén komornyik mcséli, hogy egyszer a vademberek meg akarták enni. Ez igaz is lehet, mert már meg is kopasztották. (Haj nélkül került haza Olaszröszkére.) Hogy voltaképpen miért nem ették meg a vadak, nem lehet egészen tudni, de mindenesetre kár, hogy meg nem ették, mert akkor most nem volna itt a mi nyakunkon.

Szóval élt és jól megszedte magát a nép zsírján. E percben ott ült az ámbituson, hallgatván a bényeieket, akik többi közt bejelentették, hogy a község borai eladattak. Ott jártak a besztercebányai borkereskedők s megvették egyszerre az egész tíz évi termést a helység pincéjéből. Tömör aranyakon az olvasztott aranyat. Most kellett eladni, mert most van ára a hegyaljai bornak. Az idén volt ugyanis szultánváltozás Konstantinápolyban. Hogy azt mondják, az új szultán házasodik, s mivelhogy — követem alásan — három-

száz feleséget szokott elvenni a parázna fajzatja, háromszáz lakodalom léssen, no, az bizony sok itállal jár.

— Bolond kend, Zsombék — veti oda nevetve a báró.
— Hiszen a török nem iszik bort.

— Ne tessék neki hinni, kérem alásan.

— Aztán mennyit fizettek a borkereskedők?

— Kerekesen kétezer forintot.

— Kutykuruty! — kiáltott föl a főbíró (ez volt a szokott kifejezése, ha csodálkozott — mert ez a bizonyos Döry még a békáktól is lopott, ha egyebet nem, hát hangot.) — És hová tették azt a tömérdek pénzt?

— Otthon van, jó helyen.

— No — mordult föl a főbíró —, nem jobb lett volna bevinni a vármegye kasszájába, hogy ott a vasládában megőriztessék?

Koppantó Gábor felelt, őt döfte meg az öregbíró a könyökével.

— Hát csak azt gondoltuk, méltóságos uram, hogy amit egyszer a téns vármegye elnyel, azt sohase köpi ki többé.

— Hogy mer ilyet mondani a vármegyére? — förmedt rá a főbíró. — Kendtek könnyelműen jártak el. Jól tudhatnák, hogy Bénye tele van tolvajokkal. Kilopnák ott a bibliai öregasszony kifogyhatatlan korsójából az utolsó csepp olajat is. De volt annyi esze a vén sibillának, hogy nem Bényén tartotta a korsót. És a környék se jobb. Itt barangol Jánosik tizenketted magával és mindenről tud. A múlt héten is azt üzeni be az erdőből a Dókus Antal komámnak, hogy adjon az emberének két oldal szalonnát és küldje el számára az új csizmáját. Dókus elküldte a szalonnát, de a csizmára nézve bizonykodott, hogy nincsen új csizmája, mire visszaüzen Jánosik, hogy ővele ne bolondozzék a tekintetes úr, mert az új csizma ott van a hálószobájában a díványra téve. Aminthogy igaz is volt, délben hozta Újhelyről a bádogg-levélszelencével együtt a levélhordó-cigány, és az inas odatette, anélkül, hogy szólt volna róla az urának. Hát ilyen viszonyok közt nem jó a pénzt otthon tartani.

— Jaj, nagyon őrizzük ám — mentegetőzött az öregbíró, megigazítva hátul hajában a fésűt —, éjjel-nappal strázsa van felállítva. Egy ór belül, egy ór kívül.

A többiek is mind bizonyították, hogy strázsa vagyok kívül-belül, vasvillásan.

De a főbírónak ez se imponált. Ha ők győzték érvekkel, ő is győzte kifogásokkal.

— Mind nem ér az semmit, hallja kendtek, mert a strázsa is csak ember, rá lehet beszélni, le lehet itatni, hamis menyecske-személyekkel a szívét kivétni, s ha egyszer a szívét kiveszik, a lelkiismerete is meginog.

Zsombék Márton uram mind csak mosolygott könnyedén és mégis titokzatosan.

— Gondoskodva vagyok ezekről egyébiránt.

— Hogy-hogy? — pattant fel Dőry István.

— Hm — felelte az öregbíró és körülnézett, hogy nem hallja-e valahol avatatlan emberi fül, s aztán ravaszul hunyorított a szemével. — Nem ott van ám a pénz, ahol őrzik, mert hát egészen másutt van.

E parasztfurfangon aztán elnevette magát a báró és elbocsátá békén az előljárást. Éppen a hajdú jött a porta felé, hát ővele állt szóba, minthogy nagy fecsegő és kíváncsi ember vala.

— No, hát mi újság a faluban, fráter? Hol voltál? Mit láttál?

— Két diákot láttam a kocsmában, akik csirkét fogdosnak az udvaron.

— Csirkét? Csak nem nyersen eszik a csirkét?

— A kocsmárosné szabadította rá őket, kirántja nekik, mert éhesek, mint a farkasok. Pedig úri fiúk. Az egyik gróf is.

— Kutykuruty! — kiáltott föl élénken. — Nem tudod a neveiket?

— Nem én.

— No, hát szaladj el értük és hozd ide őket ebédre.

Már bent úsztak a csirkék földi maradványai a forró zsírban, mely haragosan hányta karikáit és pöfögött, mikor a hajdú megjött az úriakért, hogy a méltóságos Dőry báró tisztelteti és szívesen látja ebédre. De hogy sietni kell, mert már mindjárt tálalnak.

A diák könnyen kapacitálható az ilyenre. A nagykanál — mégis csak nagykanál. Hajlandók voltak nekiindulni,

de előbb a kocsmárossal akartak végezni és nagy diplomáciával megkörnyékezték, hogy nem haragszik-e meg.

— Nevetséges — felelte a kocsmáros —, a bárónál jobb ebéd van. A jobb ebéd pedig többet ér a rosszabb ebédnél.

— Igen, de hát mivel tartozunk a csirkéért?

Haragosan felelt föl nekik:

— Aki nem eszik, nem fizet.

— De hiszen a csirke már meg van ölve és az mégis kár.

Erre csakugyan zavarba jött Tóth György uram, még el is pirult, hogy kifognak rajta a diákok, hanem aztán megsimogatta a hasát és nem minden neheztelesség nélkül mondá:

— Engem kicsibe vesznek az urak. Hát úgy nézek én ki, mint valami kákabélű szabó? Megeeszem én, lelkem galambjaim, három-négy ebédet is napjában, hát a két csirkét is megeeszem. Ergo nulla mentio fiat róluk, quia rögtön non sunt — csak előbb egy kis kovászos uborkát hozok fel magamnak hozzájuk.

Szép, nyájas világ volt ez. Elaprózott fény. A diákok még a kocsmárosnétól is elbúcsúztak, aki elérzékenyült, mintha hús éves ismerősöket vesztené, és szívükre kötötte, hogy visszafelé is eljőjenek — addig a másik raj csirke is megnő.

Akkor aztán megindultak a kastély felé, melynek veres fedele messziről kimosolygott a fák közül. Istenem, ezek a kastélyok is de mások voltak akkor! Valami hadias kevélység ült a fehérre meszelt falakon. A kert kezdeténél óriás jegenyefák álltak glédában, az udvaron egy páva járkált, cipelve nagy grandezzával messze elérő szép tollazatának rettentő terhét. Minden olyan méltóságteljes volt. Az ünnepies csend, amelybe csak a fák zúgása vegyül. Ezeké a nagy százasdos tölgyeké, amelyek felfogják künn az országúton ballagó parasztszekerek zörgését. Zizegnek, susognak, néha egy szélrohamban összeverődnek a gallyak, mert még kopaszak, s kip-kop, kip-kop, úgy rémlik, mintha messziről lépegetnének a Rákóczi kurucái.

Hej, ez a Zemplén, ez a Zemplén! Boldog annak minden röge. Azok a fölséges árnyékok járnak rajta. Azok nem múltak el. Ott táboroznak a völgyekben, láthatatlan sátrak alatt. Nem az élőké ez a föld, még az övék most is. Az élők csak azért vannak, hogy a holtak intését várják. Minden

bokor, minden talpalatnyi föld felköiti az emléküket. Egy paripa nyerít valahol. Hej, mi volt ez? Egy lábnyomot látsz valami elhagyatott pagonyban. Hej, nem-e valami sárga osizma taposta ezt? Szóval itt vannak, előlépnek a ködből, az erdő fái között elsuhannak, a forrásoknál megmutatkoznak. A mitológia is így népesítette be egykor erdeit, forrásait najádokkal, faunokkal, koboldokkal. A keresztény világosság száműzte őket. Üres lett a föld. Oh jaj, milyen üres! De ezen a csöpp darabon helyreállt megint az ős pogány rend, csak nem csúf faunokkal, de pompás daliákkal. Itt élnek, járnak, suhognak, rohannak. Nem tudnak innen elmúlni. De ne is tudjanak. Mert ha ők egyszer elmúlnak, akkor az élők lesznek halottakká.

És ezek a kastélyok, ezek a kúriák! Vedd le a kalapodat, vándor utas, ha látod e régi kőrakásokat. Nem a gazda miatt, hisz a gazda esetleg nem sokat ér. Kártyázik, pipázik és bőfög. Ez a gazda. De a ház! A ház a gazda nevéen áll, de nem jelenti csak a gazdát. Nem a mai ember tuskuluma, aki megvette tegnap talán egy ügynök ajánlatára látatlanban, és holnap eladja megint, ha nyerhet rajta. A régi kúria nem egy embert jelentett, hanem embereket, akik azelőtt voltak, és embereket, akik ezután lesznek. E fészkekből kezdődnek és futnak össze azok a szálak, melyekből együtt a történelem lesz, a végzet titokzatos vetélőjével az idők szövőszékén.

Hiszen, persze esznek is ezekben a kúriákban. Nagyon kormosak a kémények. Sokat esznek. Tagadni nem lehet, hogy tömérdek izzadsága ment ki a parasztnak e nemesi kéményeken konyhafüst alakjában. A kémény nagy tolvaj. De nyájas a kapu. Vagy hogy éppen azért rabló a kémény, mert a kapu barátságos, hogy kinyílik mindenkinek. Hát még mikor nem a bejövőknek nyílik kil Mikor a tárogató szólt, vagy a véres kardú vitéz végigszánguldott a porta előtt, a legszebb csikóra nyeret tettek, a nyeregbe beült a legdelibb családtag, megcsikordult a kapu a vén pántjai közt, kilépkedett a lovas, fehér kendőkkel integettek utána ősz hajú urak és matrónák, selyempipós hajadon leányok, kicsike fiútestvérek, integettek, amíg csak láthatták, aztán vagy visszatért, vagy vissza nem tért. De az öreg kapu azért megint

kinyílt, ha szólott a tárogató, — az pedig sokszor szólott. A fészekben megintr megnőtt azalatt valaki...

A kerten keresztül vezette a diákokat a hajdú. Még üres, kopasz volt minden, csak egy-egy barackfa nyílt, és egypár fényő mosolygott zöld pompában. A kertész a meleg-ágyakban pepecselt s egy spárgát kapart ki a földből, dicsekedvén a hajdúnak, hogy mekkora nagy, bizonyos fölényes mosollyal mutatta, mintha mondaná: látod, hogy parancsolok ennek a kutyának (a földnek) és hogy teszem bolonddá. Megtermi a saját akarata ellen. Csak május végére kellene neki és már most hozza áprilisban, mert kényszeríttem rá.

Ezek az úri kertek egyébiránt mind sablonok. Valósággal unalmasak és szomorúak. A boldogtalan növények számúzetési helyei. Az urak jobbágyoknak nézik a növényeket is és velük is kezdik a kegyetlenkedést. Ahol a növény nem enged magán erőszakot, ott a földdel próbálják meg. A zsarnok leleményes, szívós, kitartó. Igazi idillikus öröm csak az erdőn van, meg a parasztkertekben, ahol akkor nyílik a mályvarózsa, amikor neki tetszik, ahol anya a föld és nem szolgáló. Önként tárja ki az emlőit. A Böske vagy Panni belevet egypár szem violamagot vagy beültet egy ág muskátlit, és ha akarja, meghozza, ha nem akarja, abbanmarad. De hát többnyire akarja. Hiszen jó. S van is aztán olyan illatja annak a saját kedvéből hozott muskátlinak, hogy még az unokája is megérzi, ha egyszer ráakad lepréselve a nagyanya öreg imádságos könyvében. De mennyi nyomorúság a díszkertben, ahol túlságos melege van a fénynek, túlságos hidege a fikusznak. És mindenik boldogtalan és rabszolga. Elsatnyulva, búsan bólingatnak egymásra a citromfák és a szegény különféle egzotikus virágok, akiknek itt azt a pártát kell meghozniok s azt a szint, amit más föld gondolt ki és más ég festett meg azelőtt.

Egy filagóriához értek. Hiszen filagória is van mindennütt. Egy kivágott fa meggyalult tönkje volt benne az asztalka. Az asztalkán egy gitár hevert, kék szalaggal megkötve.

Az egyik diák észrevette és megkérdezte a hajdútól:

— Kisasszony is van a háznál?

— Igen, a Mariska baronesz.

— No, az jó — mondta a kerekfejű.

— Dehogy jó — felelte a másik —, ha kisasszony van és ha gitárja van, akkor bizonyosan stambbuchja is van, és ha egyszer stambbuchja van, akkor abba bizonyosan verseket kell belekomponálnunk, az pedig nem jó.

— Te mégis talentum vagy, János — nevetett a másik diák, a kerekfejű.

— Könnyű neked. Te értesz hozzá — felelte amaz bosszúsán. — De én inkább vágnék fát, mintsem verset faragjak. Különben te is megkeserülted a *Rákóczi mennybemenetelével* — tette hozzá s vidám kacajban tört ki ő is. Két napi karcer nem tréfadolog!

Ez célzás volt a kerekfejű egyik költeményére, melynek Rákóczi mennybemenetele volt a tárgya. Ösmerte ezt az esetet egész Patak. Hiszen nem lett volna baj, csak abban az egyben, hogy éppen a Thugut báró jelenlétében történt. Az volt a vers tárgya, hogy Szent Péter belép a mennyek urához, ki bíbortalástjában ül égi trónján, és jelenti, hogy II. Rákóczi Ferenc megérkezett és a mennyország kapujánál áll, hogy beeresztheti-e? No, természetesen — parancsolja az Úr élénken —, sőt én magam is eleibe megyek, hanem várj egy kicsit, Péter, főlhúzom előbb az atillámat. Ez volt a point. Thugut báró, a mindenható státus-férfi, dühbe jött és a professzor felé fordult: »Ez istencsúfolás, meg kell büntetni a nebulót.« Aztán a fiú felé fordult: »Még ha nem akasztanak is föl, nem leszel hosszú életű a földön — mondá —, mert nem tiszteled atyádat, istenedet.«*

A frissen elhintett kavics vígan ropogott a lábuk alatt. A tavasz balzsamos illata szinte mámorossá tette őket. A fák, növények kilehelésében volt valami csiklandozó, édes.

Most egyszerre megszólalt egy kis harang.

— Siessünk — mondta a hajdú —, tálalnak.

* A szegény öreg Thugut báró jó diplomata lehetett, de rossz jós volt, mert a nebulót még én magam is láttam a haza atyái közt, mint legöregebbet a korelnöki széken, a magyar parlamentben.
M. K.

MÁSODIK FEJEZET

BÁRÓ DÖRY ÉS CSALÁDJA

Ugyanakkor föltűnt a vadgesztenyesornál maga az öreg báró, aki sietve jött fiatal vendégei elé és már messziről nyújtotta a kezeit, mintha repülni próbálna feléjük.

— No, szervusz! Hát illik az? — rikácsolá kordialisan. — Hát magyar anya szült benneteket vagy valami elvadult kecske ringatott? Hát nem tudjátok ti, kihez kell menni, ha valami faluba érkeztek? Ejnye, canis mater! No, hát kik vagytok, mondjátok el röviden.

— Gróf Buttler János — mutatta be magát a nagyobbik, a véznább.

— Kutykuruty! No, derék. Ősmertem a megboldogult apádat. Hasonlított hozzád. Azaz, hogy te hasonlítás hozzá. Azaz, hogy mindegy. Együtt voltunk vele Ursitznál a Ferenc császár kíséretében, midőn az békét ment kérni Napóleonnhoz.

S elbeszélte, míg a tornácig értek, nagy sebesen az egész nevezetes esetet.

— Ah, és hogy tudnak tettetni ezek a királyok. Akinek az isten koronát ad, észt is ad neki. Mert ez az istennek is könnyebb. Egész a francia előőrsökig mentünk, egy ütöttkopott malomhoz, az volt a Napóleon főhadiszállása. Napóleon elébünk lépkedett, megölelte a császárunkat s enyelegve mondá: »Íme, ilyenek a paloták, melyekben felséged három hónap óta lakni kényszerít!« mire szelíden és udvariasan viszonzá a mi császárunk: »A bennök való mulatás mégis jobban sikerül önnek, sire, mintsem azért rám neheztelhetne.« Ezután ismét megölelték egymást, apád pedig hozzám hajolt és a fülembe súgta: »Mindig azt hittem, hogy a csizmadiaság a legcsúnyább mesterség, mert csirizzel kell benne dolgozni, de látom már, hogy tévedtem.« Így volt szóról szóra. Ilyen

gúnyoros ember volt az öreged, — ohó, ni, hát te kinek a fia vagy? — fordult a másik diák felé.

— A Bernáthé Bornócról. Bernáth Zsigmond.

— Ahál — kacagott fel — te vagy az a híres pernahajder, aki felöltöztetted az úristent magyar kacabajkába. No, jó nagy fejet örököltél az apádtól. Azaz, hogy az övé is megvan külön. Egyébiránt a kerek koponyájúaké a jövő. Hát persze hazamégy vakációra?

— Szolgálatjára, bátyámuram.

— És a Jancsi öcsém is veled megy?

— Igenis, szintén a kedves szüleimnél tölti a húsvétot.

— De öneki a gyámja Patakon lakik, ugye?

— Igenis, a tekintetes Fáy István úr.

— És mikor akartok hazaérni?

— Még ma éjjel.

— No, abból ugyan semmi sem lesz. Hanem itt már csengettek. Hát most már csak menjünk egyenesen az ebédlőbe.

Az ebédlőben már ott vártak a hölgyek: Mariska baronesz meg a guvernant, az akkori divat szerint öltözve, görögös frizurákkal: két lelógó és göndörített fürt kétfelül a halántékon, mint keret övezi az arcot. Csípőjük nincs az akkori hölgyeknek, se tökéletes derekuk. A derekuk majdnem a hónuk alatt végződik. Hanem hát az mégis szép, mert így viselik Párizsban és mert mégis csak női test van benne. Aztán kitalálja azt az okos ember, hogy mi van és hol van.

Az öregúr sietett bemutatni a diákjait, mire a kisaszszony félenken emelte föl nagy pilláktól árnyékolt szemét, aztán csakhamar lesütötte megint, megcsinálván az akkor szokásos pirouettet a meghajlásnál. Hideg volt, mint egy jéghegy, de nem éppen csúnya. Az álla egy kicsit előre nyúlt, de gödrös volt, a homloka valahogy szögletekbe csucsorodott, hanem azért illett neki. A természetéről sem lehetett jó lelkiismeret szerint semmi rosszat mondani. Míg ellenben az a szokása, hogy szüntelenül harapdálta az ajkait, határozottan érdekes volt és az arabs paripákra emlékeztette az embert, amint a zabolát rágják a nyugtalan vérük ösztönzéséből.

— Madame Malipau — nevezte meg a báró a társalkodónét, aki veszedelmesen hasonlított a Csokonai Mihály Dorottyjához. (Lemásolva majd minden diák magánál hordta akkoriban ezt a versezetet.)

Még egy harmadik szoknya is suhogott a háttérben, amelyik a nyaktól egész a bokáig végig volt gombolva s a főtisztelendő Szucsinka János helybeli plébános formás tagjait takarta. Csinos, kék szemű, fiatal papocska volt, piros-pozsgás arccal, a toka némi körvonalaival. Beretvált ajkain finom gúnyoros mosoly játszadozott. Inkább hasonlított egy francia udvari abbéhoz a királyság idejéből, mint egy magyar falusi paphoz.

— Ah, gróf Buttler — szólott a bemutatásnál meghajolva. — Régi, nevezetes familia. Ha jól emlékszem, egy Buttler szúrta le Wallensteint.

— Bárcsak ne tette volna — szólott János gróf szomorú mosollyal —, azóta átok fekszik a Buttlerokon.

— No, de most már asztalhoz, gyerekek. János öcsém, ülj oda a lányom mellé. Te meg a paphoz telepedj, Zsiga fiú. Az majd eltart téged anekdotákkal.

Hatan ültek az asztalnál, de volt egy hetedik teríték is és egy karszék odatéve. Amint az urak letelepedtek, a hetedik teríték gazdája is kijött az asztal alól és fölugrott a székére. Mind a két diák megborzongott. Egy csimpánz majom volt az, akit a gazda kalandos utazásaiból hozott haza Borneóból és azóta kényeztette, szoktatta mindenféle emberi furcsaságokhoz. Mariska kisasszony fölkel és egy asztalkendőt kötött a nyakára, mialatt hálásan pislogott rá a csimpánz.

— Várj még, Kipi, mert még forró neked... érted-e, forró még a leveske, Kipi.

Szép csengő hangja volt a baronesznek. A Kipi megértette és elkezdte fújni az utálatos szájával, mancsaival sorba megfogdosva a kést, kanalat, meg a villát, melyek egyre lepotyogtak a földre. Madame Malipau tiszte volt az elejteteket fölelmegetni. Ezért aztán, mikor a madame nem hallotta monsieur Malipaunak hívták a szegény Kipit, amely ötletke egyébiránt a Mariska fejében termett és általa kolportáltatott a röszkéi úri világban.

A leves alatt elbeszélte az öreg báró, hogyan hozta el a csimpánzt Borneóból. A hús és a főzelék alatt áttért a hadi kalandjaira.

Csodálatos pikáns részletekkel tudta ezeket fűszerezni. A csimpánz-történetben is, mint mindenikben, egy-egy szerelmi epizód fordul elő. A legkülönbözőbb színű hölgyecskék, fehérek, feketék s kreolok bukkannak ki emlékezetéből s ilyenkor egyszerre odaszól a baronesznek:

— Mariska fiam, eredj ki a szomszéd szobába!

Mariska fölkel s lesütött szemekkel távozik s csak percek múlva mer ismét bekukkanni.

— Szabad már bejönnöm, apuska?

Ha azonban valami vaskosabb hely következik, akkor a papot is kiküldi:

— Atyuska, maga is menjen ki a szomszéd szobába. De nehogy a kulcslyukon hallgatódzék!

Különben egész lelkéből katonaeMBER volt. Az ebédlőt csupa hadi dolgok díszítették, kardok, török, puskák és buzogányok, az ebédlői képek is mind az ő ízlése szerint voltak összeállítva hadvezérekből. Ott lógott a falon Simonyi József őbester, a paszománys pitykés dolmányában, a híres magyar eredetű Sarlach Mihály, a legvitézebb tábornok az ármádiában, fehér, rendjeles kabátjában, piros pufók arcával, Savoyai Eugen, a nyomott körtefejjel. Az ebédlőkben szokásos csendélet-képekből csak egy volt, egy szépen festett nagyindájú tők Kupeczkytól. Tréfálózott nagy szempislogatások közt, hogy ez is katonai portré. De megsúgni csak a legbizalmasabb embereinek merte, hogy ez a Ferenc császár portréja.

De ha nagy fecsegő volt is a hajdani kapitány, nem feledkezett meg gazdai voltáról egy percre sem, s míg a szája járt, addig a keze se pihent, egyre töltögette a finom hegyaljai borokat. Mintha égő parazsat inna az ember. Aztán a pirosra, ropogósra sült malacot is behozzák. Ez csak az igazi segítsége a bornak, hogy szinte azt látszik rőfögni utólagosan: bort, bort, bort!

A gazda valaha maga is Patakon volt diák s emlékezett némi verszetekre, amelyek arra valók voltak, hogy az ital-fogyasztás emeléséhez hozzájáruljanak, hogy például Szent

Pál apostol Rómába indula és hogy egy bot volt a vállán s botja végén csutora — Fülöpöt is kínálja.

Ezzel a mulatságos nótával aztán mindig meg lehetett kínálni a szomszédot Fülöp helyett, és az rendesen meg is itta a Fülöp képviselésében.

A pap tréfás méltatlankodással csóválta a fejét:

— Ej, ej, domine illustrissime, nem jó a szenteket bántani...

— Nem a szenteket bántom én, hanem azt szeretném, hogy a vendégeim jól mulassanak és el ne kerüljék máskor Dóry Istvánt.

Bernáth Zsiga biztosítja, hogy örökre feledhetlen lesz előttük ez a szíves fogadtatás.

— Hát nem kerülitek el többé a házamat?

— Soha.

— Kezet rá, kölykök.

— Eljövünk, kedves bátyám.

— Mondjátok, hogy fusson ki a szemünk, ha el nem jövünk.

— Hát fusson ki — felelte Buttler János.

— Visszafelé is beszóltok?

— Hogyne szólnánk be.

— No, jól van hát. Nemesember parolája nem a Kipi mancsa. (A csimpánz, aki szintén malacpecsenyét rágicsált, megmordult.) Ej no, Kipi, ne haragudj azért. Inkább elismerem, hogy gentleman vagy!

A bor megoldotta a nyelveket, a diákok is beszédesek lettek. Egyik anekdota követte a másikat. A báró kacagott, hogy a hasát fogta, és csak azt kérdezte aggodalmasan, megfogván az elbeszélő diák gombját:

— Hopp, megállj csak, nem kell a Mariskának kimenni?

— Nem, nem. Isten ments!

Ezen aztán elszomorodott egy kissé. Mintha kevésre becsülné az elmondandó történetet.

Az adomák mocsári virágok. A pizsokból, mocsárból nőnek ki leginkább. A pataki diákadoma-kör legbővebben a Thugut kancellár sárospataki látogatásából termett. Mondják, hogy Károly főherceg azt az óháját fejezte ki, szeretné meglátni a híres pataki diákokat, mikor végighajtat a városon.

»Óhajtanám, ha ön intézkednék ez irányban.« Thugut báró restellte bevallani, hogy nincs annyi hatalma mindenhatósága mellett sem, hogy a diákokat kiállítsa, tehát fufanghoz nyúlt, rendeletet küldött Patakra, hogy mikor bevonul a városba a főherceggel, egy diák se merjen az utcákon mutatkozni. Annak aztán az lett a következménye, hogy ott állt az utcákon az egész kollégium, még a beteg paniperdák is fölkeltek.

— Igaz-e, hogy a Marseillaise-t énekelték? — kérdé a tisztelendő úr.

— Hát bizony énekelték némelyek.

— És igaz-e, hogy Thugut betiltotta a diákoknak a Marseillaise-t?

— Az is igaz, de a diákok más szöveget komponáltak, minden értelem nélkül valót. De legalább nincs betiltva. És most azt éneklük széltében a dallam szerint.

— No, azt magam is szeretném hallani — mondá a főszolgabíró.

— Hát szívesen elénekeljük, ha parancsolja.

— Nem kell a Mariskát kiküldeni? Mi?

— Nem.

— Nos, akkor gyantázzatok előbb. Így, ni. Most már halljuk!

Ezzel rágyújtott a két diák a következő zagyvaléokra és fújta olyan lelkesedéssel, hogy még a hajuk is szikrázott:

»Gyúrótábla, rézfazék,
Rántó lábas, vasreszelő
— Frau Mutter! Frau Mutter!
A kávé,
Krampampuli, limonádé,
Puncs, friss virsli,
Rántás, mártás, jó eledel.
... Véber Kádi, Matilde!
Jáger Lizi, tous les trois!
— Matilde! Matilde!
Patrontás
Aridone Simonide,
Brixit Mátyás,
Setzgetz Vencel,
Amzát húzta
Drei Matador...«

A osimpánz fürgén hegyezte füleit az asztal végén, madame Malipau szeme pedig könnybelábadt a főséges, szívet-lelket pezsdítő hangokra.

— Istenem — szólt —, de remek egy fordítás!

Mert az összehalászott szavak valóban nemcsak a dallamhoz simulnak jól, hanem az eredeti francia szöveget is utánozzák.

Aridone Simonide... Istenem, milyen ütemek! Nem ront ezeken még a paródia se. Hogy lázad a vér! Egy elvadult óriás lelke rikoltoz. Még a csimpánzban is megmozdul valami és sietve igyekszik valahogy ügyetlenül megszabadulni a nyakában levő asztalkendőtől, mintha ő is indulni készülne a Bastille-t lerontani.

A fiatal pap szemei csillognak s valami természetfölötti erőnek engedve ül a zongorához (akkor még fortepianónak hítták), hogy eljátssza a Rouget de Lisle csodálatos dalát.

— Ilyet is csak egy katona tudhatott komponálni — hengegett az öreg báró. (S egyet pettyentett az ujaival.) Tudja, madame, mi volna ezután jó?

— A kávé méltóztatik parancsolni?

— Az ördög beszél a kávéról. Egy kis carmagnole kel-lene, az ebugatta!... Ugyan el tudná-e járni, madame? — tette hozzá józúen kacagva s magában dudorászta: „Veto asszonyság megígérte.”

Madame Malipau elvörösödött és röstellkedve hagyta el az ebédlőt.

De lehetett is az öregre haragudni! Jó vidám csont volt, akiben különösen gyűltek el érények és hibák. Nem volt vele tisztában az ember, mint a Ferenc császár pénzével, hogy ezüstről van-e vagy rézből. Ravaszság, naivitás, kapzsiság, gavallérság, jóság, gonoszság, mind benne voltak, csak azt nem tudni, melyikből hány uncia. A pap, aki jól ösmerte, mert mindennapos volt a háznál, ő tanítván zenére és egyéb szép ismeretekre a baroneszt, úgy jellemezte az öreget: „Két ember telne ki belőle, egy szent püspök és egy istentelen lator.”

A diákoknak nagyon tetszett, mert úgy látjuk, lakott benne még egy harmadik ember is: egy vén bonvivant. Derekasan megmelegedtek a fiúk. Különösen Bernáth Zsiga,

aki ebéd után még az úgynevezett kurizálásnak is nekiugrott. Odaült a Mariska baronesz mellé és »distrahálni« próbálta. Ámbár ez igen kínos mesterség volt Magyarországon minden időben. Se az akkori leány nem tudott hozzá, se a férfi. A leánynak ha szép szeme volt, azokkal beszélt, lesütötte meg főlemelte. Néha nevetett is, de csak úgy félszájjal, hogy a foga ne látszassék, mert a fogat nem illik mutogatni. A férfi embernek is csak két témája volt: az idő, meg »mit álmodott ma?« Azok a szellemes párbeszéddek, melyek a regényekben előfordulnak, valótlanóságok. Olyanok, mint a Rafael képein a fák, hogy olyan fák még sohase voltak. A fiatalok keveset beszéltek (a leány aztán asszonykorában beszélte ki magát), s amit beszéltek, az is együgyűség volt. S e közt is nagy hallgatási pauszák tátongtak, melyeket egy-egy ilyen kérdés zavart meg:

»Mit gondol most, kisasszony?«

A kisasszony ilyenkor összerézzenet.

»Találja ki.«

»Ah, istenem, ha tudnám.«

A fiatalember a pamutot tartotta, amit a kisasszony gombolyított. A pamuttartás volt az első komoly mozdulat a »becsületes szándék« kapuja felé. Tartotta a pamutot és nézte a leányzót. Hiszen elég multság volt az.

Ah, istenem! Dehogyan is fecsegték ők annyit, mint most. Nem cserélték ki eszméiket, nem voltak nyíltan proklamált elveik. Kivált a leányoknak. E kis alamuszi portékák olyan ostobáknak tették magokat, olyan édes megenni való csacsik voltak, mintha vizet se tudnának zavarni. Hanem azért mégis férjhezmentek.

Maga Dóry is arra tanította a leányát:

— Keveset beszélj, fiam, vagy semmit. Ha valamit elhallgatsz, amit el kellene mondani, azt még mindig elmondhatod, de ha valamit elmondasz, amit el kellett volna hallgatnod, azon többet nem segíthetsz.

A baronesz ma mégis kivételt tett és beszélgetett a diákokkal. Különösen Buttler iránt látszott érdeklődni, aki nek egész lényén valami melankolikus légység ömlött el.

— Ön ugye babonás?

— Miért gondolja?

— Mert azt mondta a tisztelendő úrnak, hogy átok ül a Buttlereken. Miért mondta azt?

— Mert legenda van erről és igaznak bizonyul. Családom tagjai mind nagyon szerencsétlenek voltak, még az ősök is azóta.

— Annál több ok, hogy ön nem lesz az.

János gróf szomorúan mosolygott. A baronesz kiigazította magát:

— Legalább valószínű.

— Miért? — kérde ez szórakozottan.

— Mert ha sokáig esik az eső, valószínűbb, hogy derült nap következik.

— No, ebben van valami igaz.

— És tudja-e — fecsegte a leány —, hogy az ön őse a bűneiért egy bizonyos időre a purgatóriumba van kárhoz-tatva, ott bolyong és vezekel a szelleme. Ha egyszer ez a vezeklés véget ér és megtisztul a lélek, a család is fölszabadul az átoktól.

— Ezt ön a tisztelendő úrtól tanulta — nevetett János gróf.

— Ön, úgy látszik, nem hisz a szellemekben.

— Isten tudja. Nem gondolkoztam erről. És maga hisz?

— Mindenesetre. És ha itt maradnak estére, megálljon csak, megidéztem a maga őseit vagy ha nem jöhetne, meg-kérdeztem az asztal-szellemek által a dolgok mibenlétéről. Akkor aztán mindjárt tisztában leszünk, van-e ilyen átok, vagy nincs.

— No, azt szeretném én látni.

— Hát majd meglátja. De ahhoz az Izsépy-kisasszonyok kellene.

— Hát azokat én hol vegyem?

— Két vénleány az, mind a kettő kiaszott múmia, de kitűnő médiumok. Fluidum van az ujaikban. Ott laknak a sárga házban a templom mellett. Estefelé el szoktak jönni, — ha valaki van nálunk.

Valósággal úgy van falun. Unatkoznak az emberek és igen kíváncsiak. Mint a futótűz elterjed a hír, hogy Dóryék-nél fiatal emberek vannak. Abban a szövegben indul a hír, ahogy a Gyurka hajdú koncepiálta: »Az egyik gróf közülök.«

Hát a másik? A másikat nem tudjuk. Itt van a latitude. A másik tehát nőhet. Mire a harmadik kúriához ér a hír, akkorra két fiatal gróf van Dőryéknél, de az ötödik kúriánál már herceg a másik.

No, ezt a két nagy urat csakugyan meg kell bírálni, kicsodák-micsodák, utána kell járni. A kíváncsiság is nagy rugó, de hát még az irigység. És az a vén gonosztevő úgy az úton fogta el őket magának, — vagyis Mariskának. Oh, de nagy imposztor! Hogy nem ég ki a szemök: csodálatos. Hanem már ezt a parádét okvetlenül meg kell nézni.

Az olaszröszkei kúriák (volt vagy négy-öt) ennél fogva önteni kezdték uzsonna-tájban a látogatókat. Urak, asszony-ságok, fiatal leánykák, aggszűzek egymásnak adták a kilincset a Dőryék kastélyában. Eljöttek a Szirmay-leányok, de micsoda bolond szalmakalap volt a fejükön. Ott volt a szép özvegy menyecske, Majornokyné. (Itt süllyedjek el mindjárt, ha nem volt kifestve a szemöldöke.) A szomszéd faluból átkocsizott az Andrásnyak tisztartója a testvérével, egy öreg »kameráddal«, aki együtt szolgált volt Dőryvel s tréfásan dicsekedett, hogy ő is láthatta volna Napóleont egynéhányszor, ha lett volna hátul szeme. De minék is számítsam, kik voltak valamennyien.

És nem is érdemes leírni a mulatságot. Minden csak úgy volt, ahogy szokott lenni. Egy szót se mondtak újat. Csakhogy most kotériákra oszlott a társaság. Az öregek bent maradtak kvaterkázni az ebédlőben, az idősebb asszonyok elvonultak a szomszéd szobába kávézni, a fiatalok pedig »hogy tetszik«-et és »haragszom rá«-ot játszottak az erkélyszobában. Csak a pap meg a csimpánz jártak-keltek fölváltva ide-oda, hol az asszonyok, hol a leányok, hol a férfiak közé.

HARMADIK FEJEZET

A RÉGI VILÁG

Hát biz az akkori társasélet igen szegényes és sivár volt, kivált az asszonyok és a férfiak közti viszony. Hiába zengik krónikások, hogy a só is sósabb volt valaha. E krónikásoknak rossz szemük van.

Az urak vadásztak, kártyáztak és ittak, ha szomjasok voltak, sőt ha nem voltak is szomjasok. Az élet legnagyobb fűszerei, az asszonyok, nem érvényesültek kellőképpen. Ki tudja, kié a hiba? Bizonyosan mind a két nemé. Az urak csak ahhoz az asszonyhoz közeledtek, akit szeretőjükké akartak tenni, s az asszonyt is csak a férje érdekelte vagy a szeretője, aki most van és legfőlebb még egy harmadik, aki majd a mostanit föl váltja. Az asszonyokban nemigen volt gyönyörködtető lelki tartalom. Inkább csak testből álltak és kis mértékben némi lélekből. A férfi egész életében csak olyan asszonyokkal érintkezett, akik meghallgatták, és olyanokkal, akik kiadták neki az utat. Barátnéja sohase volt. Legfőlebb még komaasszonya volt vagy kettő. Mindegy, hisz úgyse érezte a lelke szükségét asszonyokkal csevegni naponkint egy órát. Dehogyan érezte. És hogy az érem másik oldalát is nézzük, az akkori asszonyok különben sem arra valók. Nincs bennök kedély, nincs bennök szabadon kibontakozott egyéniség. Amelyik műveltebb, az szentimentális, amelyik tanultabb, az unalmas. Némelyik latinul is tud. No, az meg éppen borzasztó.

A férfiak szemében kétféle nő volt: szép és csúnya, kikapós és becsületes, de ez a klasszifikáció is csak a harmincadik évig szólt. Azontúl mind csak öreg asszony és mind egyforma: viszi a háztartást és pofozza a vászoncselédséget, kordában tartja az urát, ha kardos, vagy ő van kordában, ha szelíd. Azok az illatos szellemű asszonyok, a Boufflers

grófnék, a Récamierek, a Geoffrinok és azoknak kisebb-nagyobb epigonjaik, akik a lelkükkel, társalgásukkal derültté és vonzóvá varázsolják a kis nappalit vagy a szalont, még akkor meg nem születtek Magyarországon. A feleség csak a mézeshetekken át volt az urának gyönyörűsége, azalatt unos-untig betelt vele. Azért mondta az öreg Szirmay Antal bácsi, szeretve tisztelt diétai követünk, éppen a minap mondta a szinyéri kertjében sétálgatva, Dörynek, hogy «a házasság olyan, mint a koszt: aki kocsmai kosztban van, házi kosztra kívánczik, aki házi kosztban van, annak a kocsmai után fut a nyála». Tessék elhinni, hogy úgy van. Ezek az akkori feleségek csak hetekig tartottak. Azontúl már csak hasznos élettársak, akik megosztják urukkal a gondokat és esetleg örökösöket szülnek neki. Úgy, úgy, szegények. Osztják a virág sorsát, mely csak addig díszlik és illatozik, míg le nem szakítják, és azontúl még egy napig. De bánja is azt a virág!

Az asszonyok se bánták. Azt gondolták, hogy úgy kell annak lenni. A férfiak se bánták. Ignoti nulla cupido. Hiszen ott volt a Cicke agár, meg a Mancsi hátasló: volt kit szeretni. Mit tudták ők, hogy a távol nyugaton az életörömök legmagasabb raffinementja az asszonyok társasága: A legbecsesebb nyalánkság. És hogy a megfinomodott Ádám nem mindig csak azért lép a paradicsomba, hogy egy bizonyos almafát megdézsmáljon, de hogy az összes fában és virágokban gyönyörködjék. A megfinomodott Ádám akkor is tudja élvezni a paradicsomkert fáit, növényeit, mikor nem éhes.

De nem akarom a régi asszonyokat becsmérelni. Hiszen anyáink voltak. Tiszteletreméltók. De kort festek, igazat kell mondanom. Kétségkívül sok jó is volt bennök, egyszerűek, igénytelenek voltak.

És végre hogy állunk ma? Hát úgy, hogy azok a régi asszonyok elmúltak patriarchális gyöngédségükkel, gyermek lelkükkel és szerénységükkel, de ama bizonyos Geoffrinok, De Lespinasse és Le-Deffond marquise-k még mindig nem születtek meg Magyarországon. Parfümjeikkel, melyeket használtak, már a mi asszonyaink is locsolják magukat, ruháikat, kalapjaikat, csipkéiket ide is elszállítják a divat-

árusok; szellemük, lebilincselő varázsuk, gazdag szívük, érdekes gondolatviláguk aromája azonban nem bír átlopózkodni a határon.

Mindez pedig csak melleleg legyen mondva, mert ezen bizony senki se töprengett akkoriban a Dóry-házban, sem az uzsonna-asztalnál, ahol az asszonyok arról beszélgettek, hogy a bigott szép özvegy Sennyeynének, mikor a tojásokat kiszedte a tyúk alól, nézegetvén, amint szokás, gyertyán át, ha meg vannak-e termékenyítve, az egyik tojásban megmutatkozott a második jövendőbelije, szép, drabális huszárkapitány, s íme, rá négy hétre el is jött ő maga, szakasztott az a kapitány és tegnapelőtt volt meg az esküvő Újhelyen. (Hát mondja aztán valaki, sógorasszony, hogy nincsenek csodák a világon.) Az ebédelőben pedig borközi állapotban a császárt szapulták, ki meglehetősen mostohán bánik a nemességgel. (Megesz bennünket az az ember, uraim.)

Izsépy Pál uram (ama nevezetes múmiák édesapja) szemrehányólag hozta föl, hogy már ifjú korában kimutatta a foga fehéret, mikor az apja nagykorúságakor pénzt adott neki, hogy válogasson ki magának egy négyest. Megvette a fogatot: egy kövér lovat, amelyik alig bírt mozdulni, — egy rakoncátlant, amelyik harapott, rúgott és nem akart hámba állni, — egy görhes soványat, amelynek nem volt jártányi ereje sem, — és egy mind a két szemére vak katona-remondát. Mikor kérdezi az apja, Lipót császár, látván a lovakat, hogy hát megbolondult-e és hogy mit akar ezekkel az állatokkal, azt felelte: »Felségednek akartam megmutatni: ez a kövér, ez a magyar papság; ez a makrancos ló, amelyet meg kell zaboláznai, ez a magyar nemesség; eme kizsartolt gebe pedig a magyar nép.« És ez a vak ló? — kérdi a császár haragosan. — »Az te vagy, felséges atyám, aki mindezeket nem látod.« (No, hát én már akkor tudtam, mit lehet várni ökelmétől. Én akkor gárdista voltam odafönt a Burgban. Jujujuj, de szép fiatal ember voltam akkor!)

Így született volna csípős panasz, fájó gravamen, keserű anekdota rakásra, mert különös az a tokaji bor... az már egyszer olyan nedv, hogy mindig az osztrák ellen lovalja a zempléni embert, — hanem a lányok szobájából kiküldték e közben a kis Szirmay Pistát, egy kis csecsebeose fiúgyerme-

ket, akinek nem szabad ott bent lennie, míg a zsebkendőt eldugják.

— No hát, kis mókus, jól mulattok odabent? — kérdezte a báró.

— Mi jól mulatunk, Pista bácsi, hanem a Mariska beteg lett. Bevitték a szobájába. A Verona szobalány azt mondja, hogy hány.

Dóry nyugtalanul rúgta ki maga alól a széket. Mindjárt nyugtalan lett, ha a leányának valami baja támadt. Szenvedélyesen szerette.

— Micsoda dolog az, hogy nekem nem szólnak? — pattant föl haragosan, kifelé sietve az ajtón.

— A tisztelendő úr mondta, hogy nem szabad szólni — jegyzé meg a fiúcska megijedve.

A társalgás kereke, mint ilyenkor mindig, kátyúba esett, s Dóry István valamit morogva, nyugtalanul sietett a leánya szobájába.

Szemben találkozott a pappal.

— Mért nem értesítenek, hogy beteg a Mariska? — mondta mérgesen.

A pap elmosolyodott fanyarul, de némi izgatottságot nem bírt leplezni.

— Hiszen semmiség az egész. Nem érdemes említésre se — szólt. — Bizonyosan a kucsmagombától lett rosszul. — S aztán kenetesen tette hozzá: — Az én gyomromat is megfeküdte.

— Az ördög vigye a maga gyomrát — morogta a báró és odébb ment, de a leányszoba küszöbéről visszafordult.

— Nem tetszik nekem ez a leány, atyuska. Tegnapelőtt is rosszul volt, pedig bevette a csöppeket, amit hétfőn a Medve rendelt neki. Azóta is gyakran látom, hogy egyszerre elhalványodik, a szeme se olyan mint azelőtt, az ajka színtelen. A doktor hápogott valamit, de nem emlékszem, hogy mit mondott. Maga se emlékszik? Mit? Hogy semmi lényegeset se mondott? Mert ő maga se tudja. Mind szamarak ezek, atyuska. De hát azért mégiscsak jó lesz, ha befogat és egy levelet ír a doktornak, hogy rögtön jöjjön. Hiszen az igaz, hogy nagy számár. De én még nagyobb számár vagyok. Mert ilyenkor mégis olyan a megnyugtató szava a lelkemre, mint

a mennyei balzsam. — Csak maga írjon neki! És a két sárgát fogja be az András a könnyű kocsikába, hogy sebesebben ott legyen.

— De nem szükséges, méltóságos uram, ha mondom. Az efféle szédülések gyakoriak a serdülő, mindkét nembeli fiatal-ságnál és maguktól múlnak el.

— Nem emlékszem arra se, hogy én valaha hasonló szimptomák közt lettem volna. Én csak a bortól hánytam.

A pap ironikusan mosolygott.

— Méltóságod régen volt serdülő, de reménylem, rögtön meggyőzöm, ha elhozhatom a tudós Stahly Ignác jegyzeteit.

— Máris meggyőzött. De azért csak menjenek az orvosért!

Ez ellen nem volt appelláta. Benyitott a lánya szobájába, aki bágyadtan, halotthalaványan feküdt a díványon, vállfűzője ki volt gombolva, a kedves, szögletes homlokán halálos verejték gyöngyözött. A Verona szobalány volt mellette és Malipauné.

— Mi bajod, kis báránykám?

— Jaj a gyomorgörcs, apuska. Mindjárt meghalok.

— No no, no no — nyöszörögte az öreg — (a vén katona rögtön elgyávult az ilyenekre). Ne mondj ilyeneket, ne ríkass meg. Nem lesz neked semmi bajod.

És elkezdte a nagy csontos kezével szeretettel simogatni a homlokát.

— De jó édes kezed van, apuskám.

— Van annak, aki meg nem issza — mondá kellemesen érintve a szeretettől, meg azért is, hogy valami olyan vidámat mondjon, amivel esetleg meg is nevelteti az ő kis Mancikáját.

A borostyáncsöppek, úgy látszik, segítettek. Mégse olyan nagy számár az a Medve. A bárókisasszony csakhamar jobban lett, de bágyadt, kimerült maradt.

— Eredj vissza, apuska, a vendégekhez. Most már jobban érzem magamat. Nemsokára én is kimegyek.

— Ej, csak pihenj szívecském. A világért se kelj föl!

— Hiszen már semmi bajom. Meglásd, hogy még táncolok is ma este, ha el nem ereszted a diákokat.

— Már hogy ereszteném el, ha te nem akarod. És mondjad csak, de ne haragudj, hogy kérdezem, melyik tetszik közülök az én báránykámnak jobban?

Az öreg leste, hogy fog ez most elpirulni. Hogy festi meg azt a fehér arcot ez a kérdés, mint a tejet, ha egy kis alkör-möst csöppentenek bele. De biz nem pirult el, elfogulatlanul felelte:

— Azt gondolom, hogy a Bernáth okosabb, de a Buttler mintha csinosabb lenne.

— Eszerint a Buttler tetszik? Mi?

— Szeretnéd tudni?

— Igen.

A leány élénken pillantott föl rá.

— Miért?

— Csak úgy.

— No, hát akkor nem mondom meg.

— Úgyis észrevettem.

Mariska elmosolyodott, azzal a kedves grimasszal a szájaszegletein, mellyel a leányok a fitymálást jelzik, mintha azt mondaná: »Csacsi vagy te ahhoz, apuska.«

— Látsz is te egy leányszívbe, apa! Hiszen te a kutunk fenekére se látsz, a múltkor mondtad. Pedig az csak harminc öl mély. Mennyivel mélyebb a leányszív.

Az öreg boldog volt, hogy a lánya kötekedik vele, hogy már veszekszik is. Madarat lehetett volna vele fogatni.

Az udvarról éppen most gördült ki a koci. Hopp! Az András megy a doktorért. Utána kellene kiáltani, hogy már maradhat. Fölugrott, kinyitotta az ablakot, de már akkor hol járt az András, por előtte, por utána. No, mindegy. Legalább bejött az udvarról egy kis illat a lányos szobába. Orgonafák nyíltak az ámbitus előtt, az egyiknek lilafürtös kandi ága éppen behajlott az ablakon.

Az öreg visszaült a leánya lábaihoz s elkezdte a kis keskeny cipők sarkát ütögetni a gyűrűs ujjával, mintha kalapáccsal verné, s ahogy azelőtt régen szokta játékból, mikor még kislányka volt, hogy »megpatkolom a lovacskáta«.

— Hol is hagytuk csak el? Megállj csak. Hát igen. Hogy én nem látok be a kútba. De hát kút volna a te szíved? Micsoda beszéd az! Kő az, báránycám, valóságos kő.

— Csak nem akarod ezzel azt mondani, hogy valami-kor valakit agyon fog nyomni?

— Csak azt akarom mondani, hogy érzéketlen.

— De szilárd. Aztán ne hidd azt, apuska, hogy a kőben nincsen semmi. Láttad a Kassai Mihály keresztapám csibukján a híres borostyánkővet, amiben egy ősvilági szúnyog van bezárva.

— No, az igaz. De milyen okosan tudsz beszélni!... Mordizom adta, te leány, neked tele van a fejed úgynevezett ideákkal. — Te azt a Scott Waltert olvasod. — Igen, igen, csakugyan ilyen szúnyog van az öreg Miska komám szopókájában. Hogy jut eszedbe az efféle?

— Hát csak azért mondom, hogy ki tudja, nincs-e egy ilyen szúnyog bezárva az én kőszívemben is.

S nevetett hozzá a csöngettyű-hangjával, hogy szinte vidámmá lett az egész szoba.

— Hahaha! Egy szúnyog! — adta a visszhangot az ő dohogó kacajával a báró. — Egy inci-finci szúnyogocska. No, ugyan hamar mászott be oda. De mondhatom neked, ha szúnyog is, súlyos szúnyog. Egy nábob, annyi uradalom, mint ahány ujjam. Tíz hercegnek is sok volna. És a szülei már nem élnek. Az egészséget mindjárt átveszi a gyámjától. És azonfelül gróf. Titulus és vitulus. — Aki többet kíván, kevesebbet érdemel.

Mariska felduzzasztotta az ajkait, mint egy makrancos gyerek.

— Miket beszélsz te? Most már haragszom. Csúnya apa vagy. Eszem ágában sem volt a Buttler-fió. Eredj, egy szót se szólok többet. Nem érdemes veled diskurálni.

Az öreg erre föl is szedte a sátorfáját és visszament a vendégei közé vidám arccal, ahol megrohanták kérdésekkel, hogy mi baja Mariskának.

— Eh, semmi. Ostobaság! Valószínű, hogy a gomba közt délben volt egy bolond is. Én szerencsére nem ettem. Az a gazember Hinko István (egy rőszkei jobbágy-paraszt) hozta prezentbe. Egy huszast kapott érte. No, hát még huszonöt botot fog kapni, mindjárt holnap. De hogy el ne felejtsem! (Kivette a zsebkendőjét és egy görcsöt kötött a csücskén.) Figyelmeztess rá, Gyurka (ez a hajdúnak szólt, ki két boros cilindert hozott a kezében, kettőt a hóna alatt), hogy ez a göres a Hinko István huszonöt botja. Egyébiránt már jobban van. Tudniillik a Mariska. Egy kicsit nyafkák ezek a mai

leányok. Mintha piskótából volnának. Nekem is volt három leánytestvérem, de azokat keresztül lehetett volna a házon hagyítani, mindenik épnek kelt volna fel a földről a másik oldalán.

Most már zavartalanul folyt tovább a vendégek mulatozása. Néhányan azalatt leültek a kártyához. Jó magasan ment a játék már ebben a korban is, de mégse fajult el annyira mint egy-két évtizeddel később a pozsonyi diéták alatt, mikor Csernovics és Komáromy ütköztek, s egy blatton állt a mácsai uradalom minden erdőivel, szántóival és rétjeivel. A kis kobold, amelyik a kártyában lakik, fölemelte és odahagyította az egyik gazdától a másikhoz. Be nagy behemót-erejű ördög az.

Közben a diákok is megpróbálták a búcsúzást, de erről hallani se akart a báró.

— No, csak maradjatok. Hova mennétek neki az éjnek? Nem bátorságos a mi vidékünkön.

— Azt szeretném én látni — nevetett Bernáth Zsiga —, aki tőlünk ellopna valamit.

— Hiszen tudom én, hogy nem féltek. De jobb reggel menni. Befogatok hajnalban. Addig le se fekszünk, az eb-ugattal!

A gazda argumentumaihoz még hozzájárul, hogy ott künn az udvaron a Csóka Marci bandája rárántott a Bihari egyik keserű nótájára. A kutya Csókának mindjárt megsúgják a szarkák, ha vendégek vannak valahol, vagy a kémények füstjéről ösmeri meg.

— Kutykuruty! Be kell híni a Csókáékat!

No, hát most már csakugyan nem lehet elmenni. A diákok beadták a derekukat. Pedig otthon a mama hogy süti a pogácsát... Talán éppen most szedik ki már a rurából... De hiába, nem lehet. Muzsika szól. Vis major.

Egyszerre új vérpezsgés támadt, a Mariska is visszakerül a szobájából, mosollyal az ajkain, orgonaággal a hajában, és a nagy-szalomból kezdik kihányni a székeket, kanapékat, aztán hajrá, csináljunk egy kis testmozgást. Maga az öreg Dóry kezdte meg, átfogva egy mély meghajlással a szép Majornokyné derekát. »Uccu, húgom, de vékony!» s úgy megaprózza, megcifrázza, hogy jobban se kell. Erre aztán

általános lesz a jókedv, még a vén Izsépy se restellte táncba vinni madame Malipaut — eleresztve egymást, illegetik, billegetik magukat s nem törődve csárdás-ütemekkel, menüett-szerű csoszogással pipiskednek egymás mellett.

— Holla hó! Hol az a beteg?

Egy kiborotvált képű, vidám kövér emberke áll meg a küszöbön. Csupa elevenség, csupa kedély. Fenyegetőleg rázta botját a társaság felé, szigorúra kényszerítve pufók arcát, túl igyekszik kiáltani a muzsikát.

— Hm, tánc! No, persze. Ebből lesz a hektika. No, persze. Hát van magoknak eszök, nyitott ablaknál táncolni? De persze a szegény doktornak is élni kell. Köszönöm, uraim és dámáim.

— Ni ni ni, a Medve bácsi! Itt van a Medve bácsi.

— Szervusz, Náci! — rikkant föl a báró is. — Hát eljöttél?

— Természetesen. Hát hol a beteg?

— A beteg? — neveti el magát a báró édesdeden — amott táncol nil!

— E beteg nem beteg. (A doktor szeretett szójátékot csinálni, s így hangsúlyozta: »beteg nem beteg.«) De hát akkor mért hívtam általad?

— No, mert megint volt egy kis gyöngesége a leánynak. Megijedtem. Egy kis szédülés. A gyomrát rontotta meg vagy mi? De azt nem szeretem benne, hogy egy darab idő óta nem állja a dohányfüstöt. Bizonyosan a tüdeje van megtámadva.

— A tüdeje? No, persze. Bizonyosan. No, persze. Te jobban tudod, mint én. Hát persze. Te ne beszélj, te csak fizess. No, mit nézel rám? Fizessed a doktorodat. Hát olyan ostobát mondok én ezzel, hogy bámulsz?

Dóry báró csakugyan mindig bámult a doktornak effajta fecsegésein és sohase vette azokat komolyan. A doktort csak a paraszt fizeti. Az úr per-tu lesz vele: azzal honorál.

Medve doktor népszerű volt a vidéken, dacára a nyájás régi jó világnak, mikor az emberek még maguktól haltak meg, mikor a kakukk mondta meg, ha kérdezték, ki hány évig él, mikor a javasasszonyok, tudós molnárok és mindenféle amulettek gyógyították az embereket. A Szent György-

napja előtt talált gyíkot ha valaki egy zacskóba varrva hordta a nyakában, sohase kapott orbáncot, se köszvényt. A hideglelés ellen legjobb szer volt, ha kilenc síron meghempergett a beteg. (Részint a borzadály, részint a test meggyötérése folytán kiállott a nyavalya.) A Dókusné tekintetes asszonynak volt egy füve a gálszécsi kertjében, amit ha állat, ember fülébe tettek, mindennemű betegsége elugrott. Csak a hektikát gyógyította a pemetefű. Amennyiben nem használt volna, az esetre is volt egy föltétlen orvosság, csakhogy nehéz volt megszerezni. Ugyanis egy csipetnyit kellett tenni a vánkosba vagy a derékaljába a híres zempléni hajdú, Arnold Pál halóporaiból, kinek esete, hogy a vámpír megharapta s meghalt, és hogy halála után följárt és maga is négy embert harapott meg, 1732-ben egész Európát föllármázta.

Ki hitt volna az olyan hókusz-pókuszoknak, hogy »nyújtsa ki a nyelvét« és »mutassa az üterét«, amelyekkel a doktorok dolgoztak? De Medve doktort mégis szerették, mert érdekes kis hörcsög ember volt, aki mindenkivel disputált, veszekedett ugyan, de tele volt amellest kedéllyel, játszísággal és tréfával. Különösen a nemesi kúriákban kedvelték. Régebben katonadoktor volt és csinos vagyont szerzett, mellyel Bényére vonult vissza. Mondják, hogy azelőtt Bärnek, vagy Bärmann-nak hitták, a macska is kikaparja az illet, semmit se tesz, megbocsátottak neki, kivált a nemesek, mert teljesen hozzájuk simult szokásaiban, sőt hozzájuk forrt. Neki volt például a legkülönb tajtékpipa-gyűjteménye a megyében. És hogy voltak kiszíva a pipái! Ördögösen imponált velük mindenkinek. S azonfelül teljesen otthon volt az orvosi tudományokban is, ami szintén valami.

Ma azonban szokása ellenére kedvetlenség, szórakozottság, zavar ömlött el a doktor egész lényén. A szokottnál is gorombábbnak látszott.

— Üljön le, Medve bácsi... Ide, ide!

Az asszonyok is hitták, a férfiak is.

— Hagyjanak békét! Nem vagyok én maguk közé való, itt csak egy természetes lény van, a Kipi. Gyere ide, Kipi. adj kezet a doktornak. Így ni, jól van. Maradj te csak becsületes csimpánz és ne tanulj ezektől semmit.

Ezzel haragosan odalépett a táncolók közé, egyszerűen

megfogta a Bernáth Zsigmond kezét és erőszakkal lefejtette a Mariska baronesz derekáról.

— Mit akar ön? — riadt rá a diák szigorúan.

— Semmi egyebet, ifjú úr, mint a zsákmányomat. Kisasszony, menjen előre a szobájába...

A diák ámultan nézett rá, hogy valami örült tévedt be a terembe. A Mariska azonban mosolygott, s ez a diákot megóvta az erősebb föllépéstől.

— De, uram!

— Én Medve vagyok.

— Úgy? Ha ön medve, akkor miért nem táncol ön inkább, mintsem hogy mást akadályoz? A medve tud táncolni. Vagyis legalább megtáncoltatják. Nem értem önt, uram.

— A doktor bácsi — adta meg a magyarázatot Mariska és előre indult.

A táncosok közbevetették magukat, hogy hagyja még egy kicsit táncolni, hiszen nincs semmi lényeges baja, de a kis ember pattogott, rázta jobbra-balra a fejét és hadonászott a kezével.

— No, persze. Hát van maguknak jó eszük? Most, mikor reparatúrába megy a kisasszony, szeretnének rajta még előbb rontani valamit. De nem engedi a Medve, mert nincsen hozzája kedve.

A baronesz elpirulva engedelmeskedett, Medve doktor pedig kitipegett utána.

— Hát újból megvizsgálod? — kiáltá utána a báró.

— Természetes. Hiszen egész gyönyörűség azt a szép karcsú derekat megkopogtatni.

— Én is menjek?

— Minek? Te csak fizesd a doktorodat!

Kisvártatva visszatért a doktor az ebédlőbe az iddogáló komposzesszorokhoz. Dóry sietett őt félrehíni.

— Találtál valamit?

— Nem vagyok tisztában — felelé ez. — Még nem vagyok. Mindössze egy kis elváltozás van jelen a szervezetben, de a baj még nem fejlődött ki.

— Szent Isten! — szisszent föl Dóry rémulten az orvos baljóslatos, zavart arcába nézve — Ignác, te valamit titkolsz előttem!

Az orvos mogorván vont vállat:

— Egy doktor csak annyit mond, amennyit tud és amennyit jónak lát. Ha neked ez nem elég, arról nem tehetek, hívass más orvost.

Dőry elsápadt.

— Ez annyit jelent, hogy lemondasz a leányom életéről.

— Dehogy. De te azt szeretnéd, hogy fecsegyek neked. Én pedig csak annyit mondok, amennyit mondtam.

— Hát mit mondtál? Azt, hogy még nem fejlődött ki a baj. Azt gondolod, hogy ki fog fejlődni?

— Bizonyosan ki fog fejlődni.

— Halálra rémítesz.

— Hát ne rémülj meg.

Dőrynek minden hajaszála az égnek kezdett meredni.

— Barátom, én rögtön föbelövöm magamat, ha az a leány meghal.

— Meghal? Hát ki mondta, hogy meghal? Mitől halna meg? Nem lesz annak egy csepp baja sem.

— Ignáckám, lelke, megcsókoljalak ezért a szóért?

— Nem. Köszönöm. Inkább csak fizesd a doktorodat!

— Fizetek, amennyit kívánsz, csak mentsd meg a leányt. És miből gondolod, hogy nem hal meg?

— Mert közönségesen nem szoktak ebbe a nők belehalni.

— Tehát valami asszonyi betegség?

Az orvos a fejével bölintott igent.

— Sápkró? Mi?

— Mondtam már, hogy nem lesz semmi baja — és ezzel egyelőre vagy elégedj meg és ne vallass, vagy hozass más doktort és nem bánom, vallasd.

— Jó, jó! Ne haragudj. Hiszen tudod, milyen egy apa. Aztán inkább a különös, titokzatos arcod rémített meg. A múlt hétfőn is, mikor megnézted, olyan zavart, aggodalmas volt a képed.

— No, persze. Szolgálatára. Ezentúl majd mindig más pofát kerítek magamnak, amiben a méltóságos báró úr színe elé járulok. Ha nincs kedvem, hát nincs kedvem, és olyan arcot vágok, aminő nekem tetszik — kinek mi köze hozzá?

Erre aztán megnyugodott a báró s jó kedvét visszanyerve, az asztalhoz tuszkolta a doktort:

— Gyere, no. Majd mindjárt megváltozik a te arcod is, ha egy-két pohár tokajit felhörpintesz. Ide azzal az eszenciával, Gyurka! Aztán telepedj le, csináljunk egy kis whistet.

— Nem iszom, nem iszom — háritá el a doktor. — Tudod, ilyen kövér embernek nem jó a tokaji. Vigye el az ördög a tokajidat. Benne leskelődik a guta. Adass inkább egy kis savanyúvizes bort. De ami a whistet illeti, hát bánja a szösz... ámbár még el kellene mennem egy pácienshez. Künn a Rikkantó majorban beteg az öreg juhász. Rák van a nyelvében.

— Azt mondják, hamisan esküdött vele a vármegyén — jegyzé meg az öreg Izsépy.

— Babonaság, bolondság — felelte a doktor. — No, majd benézek hozzá útközben.

Megkezdtek a whistet és most már két asztal kártyázott egész a vacsora idejéig, mialatt a falubeli vendégek szétszéledtek, vacsorára csak a diákok maradtak ott, a pap, a doktor, a bényei tisztartó, meg a »kamerád«, a nyugalmazott Borhy Pál őrnagy. A Szirmay-kisasszonyok megígérték, hogy vacsora után megint eljönnek, az öreg Izsépyt eleget marasztalták, de azt mondta, hogy ő is átjön vacsora után a leányai-val, akik most nem voltak ott.

A vacsoránál a doktor is visszanyerte vidámságát. A pap szórakozott volt és feltűnően került az orvos tekintetét. Mariska Buttler mellett ült és élénk részt vett a társalgásban, néha kenyér-golyócskával is meghajigálva a doktort, aki az orvosi praxis furcsaságairól beszélt.

— Az orvos valóságos Prügelknabe. Azt mindenért ütik. Ha kicsibe veszi a beteg baját, megharagsznanak rá, hogy lelketlen kutya, ha nagyba veszi, megharagsznanak rá, hogy megrémíti a beteget és még betegébbé teszi. Ha a beteg meggyógyul, azt mondják, hogy magától is meggyógyult volna, ha nem gyógyul meg, azt mondják, hogy a doktor rontotta el. Ej, cudar egy pálya ez! Hálára ne számítson az ember.

— De a másvilágon, Medve bácsi, ott majd kipótoldik — vigasztalta a baronesz. — Ott felírják, amennyi szenvedést letörült.

— Hogy fölírják? No, persze. Hiszen onnan bocsátják a szenvedéseket az önök hite szerint. Hát minek bocsátják?

Talán a doktorok kedvéért? No, nem is tudtam. De különben is lárifári. Ki tudja azt, van-e másvilág?

— Hát én hiszem — felelte a Mariska, kitekintve az ablakon a kéklő égbolt felé, mely tele volt csillagokkal.

A pap letette a kést és villát.

— Én pedig meg vagyok róla győződve, hogy van — mondta pátosszal. — Hogyan lehetne azt képzelni, hogy a lélek, ez a fönséges, megfoghatatlan valami, ne legyen különválasztható a testtől és megszűnjön nyomtalanul, mint a kihűlt fazék párája. Lehetséges-e az, hogy e földi pálya után, ahol az egyik ember jó és szerencsétlen, szegény és nyomorúságban van koporsó zártáig, a másik pedig rossz, de bőségben él és mosolyog rá az élet mindennemű örömeivel, lehetséges-e, mondom, hogy ne legyen egy felső elbírálás és egy más világ ezek után, ahol ezek kiegyenlítettnek. Isten nem teremthette volna ilyen csonkán, ilyen logika nélkül az ő művét.

— Paperlapap! — ellenveté az orvos. — Ne beszéljen nekem ilyenekben a logikáról. A logika más. A logikához ne szóljanak a papok. A logika a gondolkozó főik istene. Ha van másvilág és van logika benne, akkor ön például okvetlenül a pokolba jut.

— Én? — dadogta a plébános úr, elpirulva az orvos szúrós nézése alatt.

A diákok mosolyogtak. Dóry kacagott, a hasát fogta, a baronesz pedig ijedten sütötte le szemeit a tányérjára.

— Ön hát. Mert önnek, mint papnak, logice csak a rossz lelkek közt van helye, akiket megjavítson. Ergo a mennyországban, ahol csak jó lelkek vannak, egészen fölösleges a pap.

— Kutykuruty! — kiáltá közbe a báró. — Ennek az Ignácnak tulajdonképpen sok esze van.

A pap láthatólag lecsillapodott a magyarázatra. Az öreg Medvének a tréfáit túrni kell. De az öreg megfogta már a csontot és nem engedte, játszott vele, mint a kis kutya.

— De jól van, tegyük föl, hogy van másvilág. Ezzel most már az a kérdés ugrik ki, hogy: milyen? Némely népek azt hiszik, hogy lélekvándorlás van. No, hát ez semmi. Ez az a bizonyos »van, de nincs«. Mert ha lélekvándorlás van, mit árt az most annak a kappannak, aki az udvaron szaladgál,

hogy ő azelőtt molnármester volt és mert sok lisztet lopott életében, lelke egy kappanba bellebbezetett. Bánja is ő, ha nem tud róla.

— De hátha tud róla és bánkódik? — szólt közbe Borhy őrnagy.

— De nem tud. Hogy tudna? Hisz ha van lélekvándorlás és a kappan lelke tudná, kiben volt, akkor az ön lelke is tudná, kedves őrnagyom, hogy kiben lakott azelőtt.

— Hm. Ez valószínű.

— Nos, tehát a lélekvándorlásos másvilág nem ér semmit a bűnök büntetése és az erények jutalmazása szempontjából. Nézzük most már a többi másvilágot. Az egyik, amit a törökök hisznek, az árnyékos tubafával a hurik között, a másik, amit a hinduk hisznek, a harmadik a miénk a paradicsommal, a poklallal. A katolikusok még hozzáveszik ehhez a purgatóriumot is.

— Igen helyesen — bizonyítja Dóry.

— Helyesen? És miért? — vágott közbe az orvos, aki mindig bosszankodott, ha félbeszakították.

— No, tudod, mert a purgatórium egyenesen az olyan magamforma kvalitásnak van csinálva. Az ember kéri az effélét. Én nem vagyok elbizakodva, tudom, hogy a paradicsomba nincs kilátásom, a pokolba pedig mégsem szeretnék jutni. De a purgatóriumba talán becsászkálok. Az olyan lelki mosókonyha lehet, de nekem az is jó átmenetnek, hogy onnan majd az elhalt rokonaim beprotégáljanak valahogy a mennyekbe. Huszárhadnagy koromban is gyakran kezdtem a konyhában a Náninál, hogy aztán bejussak a szalonba a Malvi... Mariska, ereddj a másik szobába!

Mariska gyerekkora óta megszokta, mint a drótbaba, ha a rugót megnyomják, az első szóra futott a szomszéd benyilóba. Úgy eltűnt, sokszor észre sem vette a társaság, ha csak a szoknyasuhogásról nem.

— Pozsonyban feküdtünk akkor, fiatal voltam, nagy kutya voltam és majdnem olyan csinos gyerek, aminőnek az öreg Izsépy képzei magát gárdista korából. Lakott a szomszéd házban egy gyönyörű özvegyasszony és volt annak egy fitos orrú, elég takaros szobalánya... de jó lesz, tisztelendő úr, ha maga is elmenekül a szomszéd szobába... hanem

lélekre aztán, — tette hozzá a szokásos tréfáját — ne tegye a fülét a kulcslyukra!

A pap is szót fogadott, valódi erkölcsi undorral az arcán távozott a kisasszony után.

Az orvos gúnyosan mosolygott, kivette zsebéből gyöngyhüvelyes fogpiszkálóját (valami úri dáma honoráriuma lehetett), s mialatt a fogát piszkálta, — különben is elégedetlen lévén, hogy a disputájában megzavarta a báró, úgy foghegyről odaszólt neki:

— Jobb volna bizony, barátja a tiszták elválasztásának a férgesektől, ha te tennéd oda a fületet arra a kulcslyukra!

A báró hallotta a szavakat, de nem mérlegelte. A szenvedélyes elbeszélő olyan, mint a katona az ütközet hevében, nem is veszi észre, hogy kartács érte.

Elmondta nyugodtan a pajkos élményt s mire a végére jutott, már kiment eszéből a doktor megjegyzése. Ennek egy pendentja persze rögtön eszébe jutott Borhynak. A kamerád a sok templomú Mailandban töltötte az ifjúkorát a signorinák közt. Ahol Boccaccio annyi színes kalandon ment keresztül, ott neki is akadt. Aztán a diákok is tudtak valamit Sárospatakról. Ott cirkulálnak csak garmadával a bohókás történetek. A szuplikáló legátus diákok az ország minden részéből összehordják a pénzt és az anekdotákat. A pénzt a kollégiumnak, az anekdoták megmaradnak a diákoknak.

— No, de most már hívjuk be a száműzötteket. A rosszból is megárt a sok. És a Medve is morog már, hogy nem hagytuk disputálni a pappal. Folytasd, Náci!

A férfiak közti társalgások valóságosan kockákba váltakoztak, mint az ostáblák. Egy fehér kocka, ez volt a vallás, aztán jött egy fekete kocka, ez volt a sikamlósság, utána megint fehér és megint fekete, és mindig csak ez a bizonyos két kocka. A pécsi püspök tizenhét esztendeig hordott állítólag egy Mária Terézia-tallért a mellényzsebében, hogy egy koldusnak adja, ha férfi-társaságban egy óráig nem hall sikamlós mondást. Végre, nem mondja a krónika, milyen mamlaszok közt ebédelt tizenhét év múlva, hogy mégis kiadhatta. S még gazdagabb bánya volt a vallás.

A kálvinista gúnyolta a pápistát, a pápista a vastag nyakú kálomistát, a lutheránust csúfolták mind a ketten.

De ami egy félszázad előtt még kegyetlen társadalmi hadjárat volt, az most már csak kedves kötekedéssé olvadt a fehér asztalnál. A lutheránusok tulajdonságai tizenhárom pontozatokban voltak összegyűjtve jó humorral. A lutheránus sárgarépát hord a dohányzacskójában, a fűrhéces kocsi bal lábbal lép fel, a pipaszárat este, mikor rágyújt az ágyban, a feleségén keresztül lógatja le stb. Most már nem szedték el egymás harangjait, csak csúfolták, mindeniket külön hangfestéssel. A kálvinista nagyharang azt zúgja vastagon, durván: »Ördög adta teremtette«, a katolikusoké ezt csilingeli: »Jézus, Mária — Jézus, Mária«, a lutheránus harang pedig a következő mondatot veri ki: »se ide — se oda, se ide — se oda.« Az akkori pihent elmék az ilyeneken közsörülődtek. De nem is csoda. Hiszen nem voltak lapok, melyek minden huszonnégy órában szerteszét szállítják az országba a beszélgetési materiát. Politikai események hiszen akkor is voltak, azaz hogy éppen akkor voltak a legnagyobbak, de azokból csak a világrázó csattanások jutottak a közönséges ember füléhez, nem úgy, mint most, az összes részletek. Napoleon úgy rúgott fel egypár apró trónt, hogy annak híre se jutott el Olaszországára. Könnyű keze volt — mintha csak egy mogyorót roppantana össze s nem egy koronát. Egy kis hercegségbe érkezett, ki sem húzta a kardját, hanem csak a ceruzáját és ráírta egy kis papirosra: »Itt a Braganza-ház ma megszűnt uralkodni.« S ezzel a Braganza-ház örökre el volt fújva a világból. De mit ért az az olaszországieknek? Mit tudtak ők arról? Annak a ceruzának a percegése nem hallatszott el odáig.

Azért jó ez a két nagy téma, melynek emlőin örök idők óta él az emberiség. A politika újabbban betolakodott jövevény.

A doktor új attakot intézett a pap ellen, s ha tűzbe jött, vastag kövér nyaka megdagadt, vörös lett, mint a tégla, apró fekete szeméi pedig szikrát hánytak.

— Itt van a Brahma-vallás, a Buddha-vallás, a különböző perzsa vallások. Hát melyik ezekből az igazi? És ezeknek a mítoszai mind másformák a mennyországról. Annyiféle mennyország van tehát legalább is, mint ahány falu Magyarországon. Hát melyik faluban leszünk, hé?

— A miénkben — felelte nyugodtan a pap —, amelyet a keresztény vallás ígér.

— És hol van annak az országnak a mappája?

Haragosan ütött az asztalra.

— No, no. Ne tüzelj, te vén voltaireianus — csitítá Dóry.

— A szentírásból megismerhető — védekezett a pap.

— Hagyja el kérem, azt a szentírást, azt a papok komponálták. Hogy nem komponálták a papok? Hát ki? Okos ember semmi esetre se. Mert ott van mindjárt az elején, hogy az isten első napon teremté a mennyet és földet ekképpen szólván: »Legyen világosság!« És lett világosság, teszi hozzá a biblia. Hát jól van, de tovább valamivel azt mondja a biblia: »Negyednapon teremté isten a holdat, napot és csillagokat« és most lesz már homályossá a dolog. Hogyan lehetett tehát világosság mindjárt az első napon, ha az isten csak negyednapon teremté a csillagokat, a napot és a holdat? Nos? Vagy talán valamely más világító mesterség volt három napig? Jó, megengedem. De hova lett? Mi történt vele? Adják nekem elő!

— Ej, ej, Ignác! No, no, Ignác. Csak nem azt akarod ezzel mondani, hogy a papok sinkófálták el azt az izét... azt, ami világított.

— No, persze. Semmit se akartam mondani. Én egyszerűen viaskodom, egy fustély van a kezemben, a logika, és azzal ütök.

De voltaképpen nem a logika volt a kezében, hanem egy üres pohár, amiből szórakozottságában egy hajtásra itta ki a bort s amit addig veregetett az asztalhoz, míg egyszer csak levált a talpkarikája és csörömpölve hullt le a padozatra.

Most már a hallgatag tisztartó, Borhy Mihály is fölvette a szót.

— Ön tehát azt se hiszi, doktor, hogy a Jozafát völgyében föl fogunk támadni?

— Nem — rikácsolá a doktor. — Hát mi a mennykő támadjon föl a sírokból, ha a test elporlad, a szellem pedig elszáll? Önök mindent összekevernek.

— És azt se hiszi Medve bácsi — kérdé a baronesz —,

hogy az elhaltak lelkei láthatatlan alakban itt járnak a világűrben és mindent tudnak felőlünk?

— Nem, kisasszony, azt se hiszem.

Kedveskedően fenyegette meg ujjáival.

— Megálljon, megálljon! Rosszabb maga még Buttler grófnál is. De ma még leckét kapnak tőlem. Mindjárt eljönnek az Izsépyék és akkor behozatom a táncoló asztalkát.

— Azt már én nem várom be. Bolondságokra nem vagyok kíváncsi.

NEGYEDIK FEJEZET

MILYEN LEHET A TÚLVILÁG?

— Hát abszolúte nem hiszsz semmiféle másvilágot?
— faggatta Dőry, akit meglehetősen mulattatott a doktor elevevége.

— Nem én, míg egy olyan emberrel nem beszélek, aki már volt benne. De olyat még senki se látott. Még Jézus se járt azóta a földön, mióta a sírjába tették.

— Patakon beszélnek egy esetet — vágott közbe Bernáth Zsigmond —, hogy egy lutheránus és egy katolikus pap sokszor disputálgatott arról, mi van a másvilágon. Egy alkalommal olyan tűzbe jöttek, mindenik a maga álláspontja mellett, hogy megesküdtek, aki előbb meghal, eljön bejelenteni a másiknak, hogy kinek volt igaza. A lutheránus pap halt meg előbb. Egy éjjel aztán megnyílik a katolikus pap ajtaja és belép a lutheránus pap síri halványan. Nesz nincs a lába nyomán, csak jön-jön feléje, mint az árnyék, s végre megszólal: »Se úgy nincs, ahogy te mondtad, se úgy nincs, ahogy én mondtam.«

— Ezt én is hallottam — bizonyítja Dőry. — Régi történetke.

A doktor megvetőleg legyintett a kezével.

— Látszik, hogy lutheránus volt; se ide, se oda, se hús, se hal.

— De ha talán nem szabad többet mondani.

— Ej, ki parancsolhat egy léleknek? Ha már ilyen útra elszánta magát, legalább mondott volna valamit.

— Könnyű ezt így fölállítani, de ki tudja, ha ön lett volna a helyében...

— Hát én elmondtam volna. És el is mondom, ha egyszer hazajövök onnan.

— Kezet rá, Náci! Hát mersz-e rá kezet adni?

— Ostobaság, hiszen mondom, hogy semmiben se hiszek.
— De ha mégis van ott valami. Eljössz-e megmondani?
— Ha lehet.
— Becsületedre mondd?
— Top! — kiáltott föl élénken s odanyújtotta a kezét a bárónak.

— Üsd szét, diák! Ámbár bolondság az egész. Sohase halunk meg! Tölts a poharakba, Gyurka!

Most aztán tósztok következtek az asztalbontásig. A gazda felköszöntötte a diák vendégeit, meg a régi kamerádját. A kamerád ivott a Mariska baronesz egészségére. Borhy, a tisztartó, élteté Napóleont, adjon neki az isten lelki, testi egészségét, amellé jó feleséget. (Akkor rebesgették javában, hogy elveszi a Ferenc császár leányát.) A doktor is fölkel és a csimpánzt köszöntötte fel komoly arccal, mint az olasz-röszkei társadalom kiváló tagját. (Ezt a cinikus doktort egészen megrontotta a francia forradalom — dohogta Döry.) Bernáth Zsigmond a házigazdára eresztett meg egy-két megtisztelő floskulust, elmondván, milyen jó ember, fennkölt lelkű, amitől ez teljesen elérzékenyedett és a kezeit szorongatva rebegte: »Diák, diák, te a vesémbé látsz«, míg végül a papnak nem jutott más, csak a csont, azaz madame Malipau, kit mint kertészt ünnepelt, mivelhogy egy szép virágot nevelt mindeneknek gyönyörűségére. (A tósztot azon nyomban átfordította franciára a baronesz, mialatt a madame-nak a könnyei hulldogáltak a sajt- és almahéjra, amely a tányért borította.) Úgy látszik, Buttlerben is főtt még valami, de lassan, úgyhogy az már megmaradt el nem mondott tósztnak, mivel eközben megérkeztek a faluból Izsépyék, az egyik kisasszony balról, a másik jobbról az öreg exgárdista karján, mintha két meszelőrúdra támaszkodnék, kisvártatva a tűzről pattant Szirmay-leányok is betoppantak, valamint a Pista fiú és mamájuk. Már illedelemből is föl kellett bontani az asztalt.

A doktor előkereste a csontfogantyús botját és búcsúzni kezdett.

— Ej, ugyan! Csak nem akarsz gyalog elmenni? — ellenkezett Döry. — Várd be a tisztartóékat, vagy befogassak?

— No, persze! Majd én bolond vagyok a kedvedért megbetegedni? A holdvilág süt, egész élvezet lesz gyalog menni. Sokat ettem és sokat ittam.

Valóban úgy szuszogott a doktor, mint egy megtömött lúd.

— Hát a Mariskának mit rendeltél?

— Levegőt. Ha a háborúhoz pénz kell, kedves báró, ahogy Montecuccoli mondta, az egészséghez meg levegő kell, levegő és levegő. Ezt én mondom. Járjon künn egész nap a kertben.

— Mikor jössz?

— Valamelyik nap benézek.

Ezzel aztán elment a doktor, a társaság kikísérte egész az ámbitusra, amit ő nagyra vett és tréfálkozva mondá:

— Úgy, úgy! Tiszteljétek a doktorokat, hogy hosszú életűek legyetek a földön.

Egy kis borulat mutatkozott nyugat felől az égen.

— Nem akarsz egy esernyőt?

— Nem vagyok én német.

— Hát a kis pisztolyomat nem viszed el az útra? — kiáltott utána Dóry.

— Minek? Akitől én félek, azt nem fogja a golyóbis.

A parkon ment keresztül. Lustán szedte apró, húsos lábait, egypár kutyavakkantás jelezte, hogy a komondorok észrevették, egy darabig még hallani lehetett ropogni a homokot lába alatt, aztán végképp elenyésztek a léptei.

Ott bent pedig újból sorra került a vacsora előtti program, a »haragszom rád« meg a »hogyan tetszik«. Olyan ez, mint a kenyér, nem lehet soha elunni. Amíg az asszonyi arcon szépek lesznek, mindig szép két játék lesz ez. De mikor már nagyon sokra felgyűlt a zálog, úgy éjfél tájban, és már az egész fiatalok »kútba esett«, úgyhogy még az Izsépy kisaszonyoknak is akadt kihúzni való, (a kis Szirmay Pista az egyiket, a másikat a jószívű Buttler gróf kívánta), egyszerre eszébe jutott Mariskának, hogy mi van még hátra.

— Hohó, Buttler! Én még ígértem magának valamit.

— Igen, a lelkeket. No, ide velök.

Mariska behozatta a súlyosabb tölgyfaasztalt a kék szobából, mert a kis rózsafa-asztalka, melyen most az ibolyás pohár áll, gyanút kelthetne a könnyűségével.

Mindnyájan összegyűltek az asztal körül, csak a csimpánzt kergették ki; az oktalan lény és még derogálhatna a szellemeknek.

— Asztalhoz, asztalhoz! — hangzik a Mariska vezényszava. — Üljön le, Buttler! Add ide a kezedet, Ilonka. A tisztelendő úr keze ide jön. Csak maradjon ott, Bernáth, ahol van és húzza le a gyűrűjét. Apuska, te nem jössz? Pistikának is szorítsunk egy kis helyet. Vágjanak, kérem, komoly képet, mert a szellemek nem szeretik se a kétkedőket, se a pajzánokat. Ejnye, Buttler, hát ne nevéssen!

Tenyereiket fölrakták az asztalra, úgy, hogy a kisujjaik szakadatlan láncban összeérjenek. Valóságosan kedves az asztalon az a sok különféle kéz; a Szirmay-kontesztek szép húsos kezeckéi, mintha virág hasadna ki a végükön, a bágyadt rózsaszín körmökben; érdekes kontrasztot képeznek az Izsépy-kisasszonyok kiaszott, száraz, erekkel befuttatott kezei, melyeknek felületén nyargalni látszik a vér.

Az egyik Izsépy-kisasszony, a Vilma, behúnyja szemeit, mint az álmjáró, arca átszellemült kifejezést vesz föl (ő a legkitűnőbb médium), mire elkezdi csendes, álmosan, szinte síri hangon előmondani a szokásos imát.

— Ámen — ismétlik a végén valamennyien.

És most már jöhetnek a szellemek. Szabad az út.

Az asztalkopogtatás a rendes szórakozásokhoz tartozott ez idő tájt. Sőt mint divat dühöngött. Ami azt jelenti, hogy azok is csinálták, akik nem hittek benne, és azok is, akiket nem érdekelt. Ami a dolog lényegét illeti, a szellemekben való hit olyan régi, mint a *csodálkozás* iránti hajlam. De még erősebb rúgói vannak. Az ember sohase képes arról leszokni, hogy ő ne legyen. A nagy akarnok örökké lenni akar valami. A halála után is. Hiszen oly önző.

A spiritizmus kétségen kívül oly régi, mint maga az ember, csak más alakban, más magyarázatban, más köntösben jön elő időszakonként, de az első kísértet bizonyosan mégis Kain volt. A rómaiak, a görögök is hittek már az elhalt lelkek kóborlásában s benépesíték a földet szellemekkel. Sőt az isteneiket is lehozták a földre. Kényelmesebb volt így nekik.

A babonás magyar nép, a paraszt, ősidőktől kezdve hisz a kísértetekben, akik fehér lepedőben járnak, megkísértik,

Gróf Buttlér János
Barabás Miklós festménye

megdömöckölik az élőket, de pont éjfélkor az első kakasszóra eltűnnek. Borzad a látásukra, szóba nem áll velök, és nem-hogy idézné őket, ellenkezőleg, ha valamelyik családtag fel-járna, inkább misét szolgáltat a plébánosnál vagy viasz-gyertyát vesz az oltárra, hogy nyugodjék a bolygó lélek az anyaföldben.

Hanem az urak! No, persze az uraknak valami különös kell. Az olyan elhalt lelkektől, akik rájuk ijesztenek, megóvjá őket a műveltség, hát olyan meghalt lelkeket keresnek, akik mulattassák őket, akik belebújjanak az asztalládba és onnan csevegjenek velök.

Elsőbbben a mágusok kezdték a szellemeket idézni, Cagliostro és társai. De ezek még szerények voltak, megidéztek Asztarótot, akinek fix napja volt a szerda (mint a nádorispán-nak a csütörtök). Ha szerdán hitták, megjelent s azt a képes-séget adta a hívóknak, hogy tessenek a föld hatalmasainak. . . Kár, hogy azóta deposszedáltatott a jó Asztarót, holott fel-szaporodtak a stréberék, kiknek így most már nincsen segítő szellemük, kiknek most már csak *nyelvük* van.

Ami éppen az asztalkopogtatást illeti, az Amerikából került most elő. A derék yankeek és miscek majd megbom-lottak érte. Gondolták talán magukban: Ha mi olyan parve-nük vagyunk, hogy nincsenek se lordjaink, se hercegnőink, se királyaink, se hőseink, se páncélos lovagjaink, se nagy íróink, se világhírű asszonyaink, és nem vehetjük el Európától az élőket, hát idehozzuk a megholt nagyjaikat az estélyeinkre a teánk és a whist-partink mellé. Kapva kapnak azon, ami merész, ami szörnyű és hihetetlen. Aló hát, iregj-forogj, kis asztalka!

Éppen ez a megindulás megy nehezen. A szellemeknek, úgy látszik, mindenféle kifogásaik vannak, amelyeket el kell találni. Valami antipatikus embernek a keze terpeszkedik az asztalon. A szellemnek már ez is elég, hogy oda ne jöjjön. Sőt lebeszéli a többit is.

De Dóryéknél nem kell félni. Ott a két kedvenc, az Izsépy-kisasszonyok. Az innenső világban pártában maradtak, de onnanról csak úgy dől a sok kurmacher. Mariska beszéli, hogy még régi breton lovagok, trubadúrok is jelentkeznek szórványosan. S erre kevélyek is a kisasszonyok.

Pszé, csönd! Még a szívverés is megáll. Az asztal rezegni kezd, emelkedik és néhány ritmikus mozgást végez.

— Jönnek. — suttogja lázasan a pap. (Már t. i. hogy a szellemek jönnek.)

Madame Malipau maga elé teríti az abécés köröndöt, hogy készen legyen. Egy szót se tud magyarul, minden család ki van zárva.

— Kit hívünk? — kérdezi a pap a körülálló öreg urakra tekintve.

— Akárkit lehet? — kérdezi vissza az őrnagy.

— Először magától jön valami médium.

— Hogyan? Médiumot mondott ön?

— Nos igen, a szellemeknek is médiumaik vannak. Azok aztán a mi médiumainkkal állnak szóba.

— Hm. Tehát ügynökök útján megy a dolog?

— Sokszor egész zavar van, mert az alsórendű szellemek közt vannak bolondosak, akiknek kedvük telik a felültezésben, s összedarálnak mindenfélét. Különösen van egy kassai bakfis, olyan, mintha jó esze se volna.

— Ki az a kassai bakfis?

— Valami Tóth Rózsika, aki ezelőtt nyolcvan évvel halt meg. Lakodalomban volt mamájával Eperjesen, befordultak kocsijukkal egy mély hegyszakadékba. Pajkos egy fruska és mindig lábatlankodik.

Az őrnagy, miközben bajuszát pödörgetné, csodálkozva látta, hogy a leányok összenevetnek, jeléül, hogy igazat adnak a papnak a bolondos Rózsikára vonatkozó véleményében.

— De lehet, hogy mindjárt okos szellemet kapunk — folytatá a pap, aki nagy könnyedséggel tudta magát tájékoztatni a szellemek közt. — Kit hívünk ez esetben?

— Hívjuk ide II. Rákóczi Ferencet — indítványozó a tisztartó. — Ófelségét — tette hirtelen a címet is hozzá, megijedve az asztal egy vonagló megrándulásán.

A pap ajkain fölényes mosoly jelent meg. A tudós mosolya, aki valami együgyűségre bukkant.

— Hja, ha az úgy volna! De a szellemek különböző szférákban tartózkodnak, tekintetes uram. Vannak, akik még nincsenek beosztva és csak csek kóborognak a földön. Ez

némileg büntetés. A Tóth Rozália például már nyolcvan éve van itt.

— Nem is csinál az soha nagyobb karriert! — jegyzé meg nevetve az öreg Dóry.

— Ki tudja? Nyolcvan év csak egy perc. Azok akik már szférákba vannak beosztva, szállnak az isten felé. A szférák közt egyébiránt nagy a különbség...

— Szóval nincs egyenlőség a túlvilágon sem, ott is vannak mágnások és szegény ördögök.

— Éppen az, minélfogva nehéz közlekedni a magasabb szellemekkel. Rákóczi esetleg...

— Nem ad audienciát.

— Bizony meglehet... de bocsánat, kezdődnek a jelenések.

Templomi csönd támadt, csak az égő gyertyák sercegetek. Az asztal remegni és dobogni kezdett a padlaton, mint egy hánykolódó élő test. Belsejéből mintha sóhaj kelne, valami lágy zsongást vélt hallani a fül.

— Ki van itt? — kérdé Izsépy Anna síri hangon.

Az asztal most nekiindult, reszketni látszott, aztán egy rejtélyes kop hallatszott, újra egy, mindig sűrűbben: kip-kop, kip-kop, amint Malipau asszony egy-egy betűre tette hosszú, vékony ujját. Csak akkor maradt ki a kopogás, ha rossz betűn volt a madame ujja, aki a másik kezével lejegyezte a betűket, melyeket az asztal akart: *Bónis Mihály*.

Egy Szabolcs megyei öreg nemes lelke jelentkezett. Bónis Mihály vagy öt év előtt halt meg és sokszor megfordult annak idején a Dóry-házban. Bernáth és Buttler jól ösmerték az öreget, aki szenvedélyes vadász volt életében. (No, ez nehezen szokja meg odafönt, ha nincsenek foglyok és nyulak!)

— Nem beszélhetnénk II. Rákóczi Ferencsel? — kérdé Izsépy Anna.

A szellem sokáig nem felelt. Az asztal idomtalan mozdulatokat tett, mintha csak pajkosságból dülöngélné jobbra-balra; kisvártatva fölemelte az egyik lábát, majd a másikat, mint valami ficánkoló csikó s aztán mintegy megtelítve a delejes áramtól, ritmikusan kezdett rezegni (mintha egy lát-hatatlan embernek a foga vacogna) kip-kop, kip-kop!

— Fclet! — suttozták a beavatottak.

A madame jegyezte a betűket, amint következtek.

»Rákóczi Ferenc már volt itt ma Olaszországban egyszer, egy diáknak a porhüvelyében.«

Minden tekintet, a hitetlenké is, a csodásnak és természetfölöttinek a varázsától megbódítva, a diákokra irányult: vajon melyik lehet? A szegény diákok nekipirultak, mint a főtt rákok, s egymásnak integettek a szemeikkel: No, minket ugyan megbecsül a Bónis Mihály bácsi, holott mikor élt, mindig szamarazott.

Később azonban azt súgta Bernáth Buttlernek:

— Nem látad ma a kocsmában azt a cingár kis fiút, aki a csirkéket leparittyázta?

— Dehogynem. Csak nem az volt talán az a diák?

— Hátha az volt?

— Nem tudod, hogy hívják?

— Elfelejtettem.

— Ki akarja a jövőjét megtudni? — szólott a tisztelendő.

— A médium oly szíves és közlékeny...

Senki se vállalkozott. Ez nem egészen tréfa, itt vérbe megy a dolog. Csak a kis Szirmay fészkelődött. Gyerek is volt, Szirmay is volt: nem félt semmitől.

— No, kérdezze meg, kis grófocska!

— Mi lesz az én sorsom? — kérdezte a fiúcska bátor hangon.

Az asztal kikopogta:

»Királyi pompa közt halsz meg.«

Az anyai szemek megteltek édes könnyekkel a fényes jóslatra* s azontúl vakon hitt a kopogó asztalnak, melyről ilyen dús öröm-morzsa hullott le.

Az asztal most meghököl, mintha hátrataszítaná valaki. Az ideges fluidum mintegy kiszalad belőle. Az ember érzi, hogy most az egész csak egy élettelen fadarab.

— Elment — mondta az egyik Szirmay kontesz sajnálkozva. — Talán megharagudott valamiért?

* Csakhogy másképp magyarázta az anya és másképp rendezte a sors. E Szirmay István az, aki 1857-ben, midőn Ferenc József császár bevonult Miskolcra, ragyogó díszmagyarban lovagolván a bandérium élén, szélütéstől érve holtan fordult le lováról, tehát csakugyan királyi pompa közt halt meg. M. K.

— Dehogy -- feleli a tisztelendő. -- Így szoktak. Bekukkannak és elmennek. Még szép tőle, hogy felelt. De mindjárt jön egy másik. Talán a Róza. Ni, koppant! Hallották? Ez ő. Kip, kop. Jegyezze kérem, madame!

— Ki van itt?

A madame följegyezte a betűket.

»Medve Ignác.«

— Hahaha! Hihih! Az Ignác. — Nevettek az öreg urak. No, szépen vagyunk. Buttler diadalmas, gúnyos arccal vette le tenyereit az asztalról. No, ugye, hogy mégis bolondság? Mariska haragosan ütött a könyökével a kísérteties asztalra: Már megint az a kis Róza bolondozik.

Az asztal úgy látszik, megharagudott, hogy a baroneszka megütötte a könyökével: nyikorgott és recsegett, mintha sírna, aztán forogni kezdett oly sebesen, mint az ördögmotolla ősszel a mezőkön, miközben olyan éles, félelmetes ketyyenések hallatszottak hol a belsejében, hol a lábában, néha meg éppen a székek valamelyikében, hogy a jelenvoltak megremegtek.

— Ez csakugyan a doktor — mondá Izsépy Anna átszellemült arccal.

Mind a két Izsépy-leány valódi trance-médium* volt. Mind a kettőjüknek voltak asztráljaik** a túlvilágon, akik velük közvetlenül is érintkeztek, anélkül, hogy ők tudnák. Csak félig vannak ezen a világon — csak félig ők —, másik felerészben az asztrál egészíti ki őket. Arcukon, kezükön gyakran mutatkozott vonagló rángatózás. Az öreg Izsépy beszéli, hogy minden egyes széansz után olyan fáradtak, kimerültek, mintha egész nap kapáltak volna.

— Csend, hölgyeim és uraim! Lássuk, mit jelent ez?

Az asztal megszelídült most s a ketyyenések ritka értelmességgel nyilatkoztak a kívánt betűknél. A madame alig győzte papírra vetni.

Mindenki kíváncsian hajolt oda, hogy olvassa:

* A *trance*-médium a spiritizmus tanai szerint elsőrangú médiumot jelent, aki csak alakra nem változik a széanszoknál, de értelme és tudása megfokozódik.

** Asztrál = ikerszellem, aki rokonszenvez médiummal és mintegy barátjává szegődik.

„Megigértem, hogy eljövök megmondani, mi van a más-világon. Ne fizessétek a doktorokat. A halál voltaképpen jelentéktelen csere. A lélek helyet változtat, a test alakot.”

— Megfoghatatlan! — hüledezett a pap.

Az öreg Dóry aláhajolt megvizsgálni az asztalt s nevetve nézegette az arcokat.

— Melyitek csinálta ezt a turpisságot?

— És mégis furcsa — tünődött Borhy őrnagy. — Egészen a doktor észjárása. Igaz lenne, hogy a madame nem tud magyarul?

E pillanatban vágató lódobogás hallatszott az udvaron. S alig rá egy percre kísérteties koppanás az ajtón. Mindenki összeresztent, pedig az ajtókat nem lakják szellemek.

— Szabad!

Egy pandúrőrmester jelent meg a küszöbön csákósan, tarsolyosan, karddal az oldalán.

— No, mi a baj, Jeszenka?

— Jelentem alásan, méltóságos főbíró úr, a Medve doktor urat halva találta a Balbó csósz a Bényére vezető dűlőúton.

Minden arc elsápadt, minden szembe kiült a rémület üveges fénye. Mind fölugráltak a kísérteties asztalka mögül, maga a báró pedig valóságosan megtántorodott a meglepetéstől. Még a csimpánz is besompolygott a kinyitott ajtón és szomorúan nézegette a pandúrt.

— Kutykuruty! — dadogta a főbíró. — De hiszen az lehetetlen! Két óra előtt ment el innét. Kitől hallotta?

— Személyesen győződtem meg.

— Láttá kend?

— Igenis láttam.

— No, és?

— Nem ír ez ebben az életben több receptet.

— Megölték?

— Nem vettem észre semmi nyomait az erőszaknak, de az igaz, hogy nem is néztem meg alaposan, siettem jelenteni méltóságodnak, valamint utasítást kérni, hogy mit csináljunk.

— Mindjárt megírom a jelentést az alispánnak, hogy reggelre küldje ki a megyei fizikust. Egy lovasember nyomban beviszi a jelentést. Értette?

— Igenis. De mi történjék a holttesttel?
 — Azt nem szabad megmozdítani, míg én nem látom, esetleg míg a fizikus is meg nem vizsgálja. Hagyott ott valakit?
 — Két pandúrlegényt.
 — Megbízhatók? Nem lopnak ki valamit a zsebéből?
 — Igen becsületes emberek. Jótállok értük.
 — Mik voltak azelőtt?
 — Az egyik, a Kázmári András, a Jánosik bandájából került ide, ember a talpán, akár az acél. A másik pedig a Kolompos Józsi.
 — Melyik az a Kolompos Józsi?
 — Tetszik tudni, aki emberölésért ült Munkácson. A főbíró haragosan szegezte rá fürkésző tekintetét.
 — És érte is jól áll kend, noha embert ölt?
 — Éppen az, méltóságos uram, mert aki már egyszer nagyot csinált, röstell kicsibe fogni.
 — Mindamellet kend is visszamegy a holttesthez, Jեսzenka, és ott őrzik reggelig, míg én kimegyek. Egy hajszálynit se mozdítsanak rajta. Most éjjel úgyse látnék semmit. Sötét van, ugye?
 — Igen, borulni kezd, félni lehet, hogy eső lesz.
 — Vigyen ki innen tőlünk egy gyékényt, majd ad a hajdú, takarják be, de óvatosan. Szegény Ignác, szegény Ignác! Pedig nem is voltunk tizenhárman az asztalnál. Ejnye, ejnye! Most pedig várjon odakünn, míg megírom a levelet a viceispánnak.
 Míg Dóry a kancelláriában megkomponálta a jelentést, ráírván a borítékra: cito, citissime, azalatt a megdöbbsent vendégek, ahogy szokás ilyenkor, sápadt arccal emlegették fel a halott utolsó mondásait. Mindenki talált utólagosan valami érdekeset, sőt csodálatraméltót. Volt valami különös ma este azon az emberen. Mért hozta volna éppen ma szóba a másvilágot? Mert már odakészült szegény. Aztán ki emlékszik, mit mondott Dórynek, mikor az a pisztolyát kínálta az útra? Azt mondta: »Akitől én félek, azt nem fogja a golyóbis.« — No, hát nem csodálatos ez? Oh jaj, az az ember tudta már, hogy a halállal fog találkozni az úton. Rettenetes okos ember volt, meg kell adni. Olyan doktort sohase kapunk többet erre a vidékre — isten nyugtassa meg.

Aztán milyen kötelességtudó volt. Istenem, istenem, még a másvilágról is eljött, mert megígérte. De tudják-e, hogy ez világraszóló eset. Még most is meg van a lelkem dermedve. (Ezt az öreg Szirmayné mondta.)

Maguk a diákok is odavoltak az ámulattól.

— Sohasem fogom elfelejteni — dadogta Bernáth Zsigmond.

— Hát maga, hitetlen Tamás, mit mond? — kérde a baronesz Buttlertől, ki falféren ödögött a szobában.

— Megadom magam — felelte elmélázva.

A baronesz odább suhant, a gyertyát megkoppantani. A pap éppen arról beszélgetett a tisztartóval, hogy milyen nagy hátrány a lélekre nézve, ha gyónás nélkül indul rejtélyes útjára, s mennyire sajnálja a doktort is emiatt. A Mariska ruhájának suhogására megfordult és néhány lépést feléje tett.

— Mindent tudott, de nem árult el semmit — szölt a leány halkán.

A tisztelendő úr elbizakodottan mosolygott.

— Én tettem szájára az aranylakatot.

Mindenki sopánkodott, sajnálkozott, csak az öreg Izsépyben dolgozott némi irigység. Ah, milyen érdekes halála volt! Mennyit fognak róla beszélni a megyében! Más ember átmegy az életen észrevétlen és kimegy belőle hasonló módon észrevétlen, mint egy hangya. Egy hangya átmászik például egy fekete kövön, ki látja azt meg? És se a kő nem hagy rajta semmi nyomot, se ő a kövön. Milyen szerencse ez a doktoré! A szegény öreg Izsépy előtt is körülbelül már csak a halál állt, tehát azért volt érzéke az iránt, hogy milyen körülmények közt történjék.

— Fogadni mernék — motyogta az őrnagynak, — hogy a kassai kalendáriumban nyomtatásban is megjelenik az eset, mert valóban csodálatos. Kíváncsi vagyok, hogy most is benne van-e a lelke az asztalban.

Az őrnagynak a foga vacogott.

— Eleven emberektől sose félttem, de ez sok... Teringette, ezt már nem bírom.

Kérte a testvérét, fogasson he, de ha lehet, ne azon az úton menjenek haza, ahol az orvos holtteste van. Azt nem bírja meg az idegzete.

Csak a kis Szirmay merte indítványozni, hogy többet kellene kérdezni a doktor szellemétől a túlvilág felől. Az most még mindent elmondana, mert még talán nem tiltotta meg neki az istenke. Kár elszalasztani a jó alkalmat.

A visszatért főbíró ugyancsak kapott a fiú eszméjén. Mert hátha mégis gyilkosság történt. Az orvos lelke esetleg megnevezhetné a gyilkosokat. Ő pedig kívághatná a rezet a tekintetes vármegye előtt, hogy mit tud egy vén katona. Ténné magát, hogy a szimat erejével kaparta ki a bűntény szárait.

— Helyes, beszéljünk a doktor lelkével. De engem engedjetelek kérdezni.

Erről azonban szó se lehetett többé. A megrázó eset lelohasztotta a bátorságot. Még a tájékára se mert menni senki a kopogó asztalnak.

Künn szuroksötétség támadt ezalatt, s rá rögtön egy-két esőszem koppant meg az ablakon. Most az is milyen idegbántó volt.

A vendégek egyenkint búcsút vettek, lámpásos embert kérve, aki hazakíséri. A háziúr megmutatta a diákok szobáját s azzal jó éjszakát kívánt nekik.

— Mikor akartok elmenni?

— Mindjárt hajnalban.

— Jó, megparancsolom a kocsisnak.

— És már most el is búcsúznak, ha bátyám megengedi.

— Hát isten áldjon meg fiúk, de a szavatokat ne felejtétek visszafelé.

A főbíró nem tudott aludni éjjel. A bútorok recsegték-ropogtak, a vízzel telt ivópohara megpattant az éji asztalkán; szóval mindenféle jelek mutatkoztak.

»Jó, jó, megyek már, Ignác pajtás, hiszen mindjárt megyek. Persze, nem jól esik ott a fekvésed, de megyek már.«

Mihelyt pirkadt, fölkelt és kihajtatott a holttesthez.

Nem talált semmi gyanúsat. Az öreg Medve aludt, megüvegesedett, nyitott szemekkel és olyan különösen nézett rá, mintha mondani akart volna valamit. Egy csenevész körtefa alatt feküdt, arccal a földnek borulva. Kétségkívül a szél ütötte meg.

Amint föléje hajolt, meghallotta az óra ketyegését a

halott zsebében. Az emberi gépecske még mozgott, az isteni már megállott. Valami keserűség lopózott a báró szívébe. Olyan rossz azt elgondolni, hogy a kontár órás erősebbet, maradandóbbat alkothat, mint a mesterek mestere. Milyen nagy dolog egy ember és mégis milyen semmi. Ez itt például még egypár órával ezelőtt tudós volt. Most már csak olyan tehetetlen, mint a rög, amin fekszik.

— Jeszenka, szedje ki a zsebéből tárcáját, óráját, írásait. Azokat itt megnézzük, aztán magamhoz veszem.

Jeszenka kikutatta a halottat, de nem sok értéktárgyat talált; egy pecsétgyűrű volt az ujján ametiszt követel, az ezüst hagyma, amelyik ketyegett, egy burnót-szelence rózsafából, a dr. Guillotine arcképével, egy gyöngyös fogpiszkáló és egy pénztárca.

A tárcát felnyitotta a főbíró s kilencven forintot talált benne bankóban (nem sokat ért akkor a bankó).

— Nincs egyéb?

Még a nadrágzsebében volt egy kulcs, három tallér és néhány rézgaras.

— Azután itt van még instálom, egy falatka »skartéta« (ez volt a papírcédula neve), de ez is el van már tépve.

— Mindegy, csak adja ide, hátha valami fontos van rajta.

Dőry futó pillantást vetett az eltépett skartétára.

— Semmi — szólt felösmelve a röszei pap írását a saját kékes diósgyőri papirosán.

Eszébe jutott, hogy ez annak a levélnek a darabja, amit a pappal íratott tegnap délután, hogy a doktor jöjjön az érte küldött kocsin, mert a Mariska beteg.

Már éppen el akarta dobni, mikor szemébe villant e töredék: »hallgassa el az igazat a leány apja előtt.«

A báró megütődék: Miféle leány? Miféle apa? Hisz itt csak Mariskáról lehetne szó s annak az apja én vagyok. Hát énelőttem hallgassa el az igazat? Miféle igazat?

Reszketni kezdett kezében a cédula, amint kiegyenesített egy behajtást s olvasta: »Bőkezűen fogjuk jutalmaz...« A szó kiegészítése már a következő sor elejére ment át, de minthogy a papírnak az a része el volt tépve (alkalmasint fidibusznak a pipához), már csak két értelmes szó maradt

épségben a »skartéta« legalján: »csatolok ötven rénusi forint...«

— Kutasson — hörgé izgatottan —, még lenni kell ott papíroknak.

De az orvos zsebeiben nem volt több. Hanem iszen ez is elég volt. A báróval szédült a világ. Rettenetes gyanú kavargott a fejében. Szent isten, lehetséges-e? Az a tiszta gyermek... Homlokán forró verejték gyöngyözött, pedig csípős áprilisi hajnal volt, alig látható finom ezüst hártya vonta be a füveket, a kis körtefa gallyai fázósan verődtek össze. A dülőút másik oldalán egy vékony, karcsú jegenye meredt az égnak s azon immár két holló üldögélt, le nem véve szemeit a doktorról. Komolyan, barátságosan gubbaszkodtak egymás mellett egyetlen hajlékony gallyon, mintha magukban tűnődnének: »Ha most az a négy ember nem alkalmatlankodnék ott, mindjárt a mienk lenne a doktor.«

Közben megérkezett Zsombék Márton, a bényi bíró is forsponton, vele ült Koppantó Gábor és a doktor gazdasszonya. Már hallották a borzalmas hírt és siettek a helyszínére. A bíró körülményes hosszadalmassággal kívánt a méltóságos főbíró úrnak jó reggelt és szörnyen vakarta a fejét Koppantó Gáborral egyetemben, hogy éppen ez alatt a körtefa alatt kellett kimúlnia a tekintetes úrnak. No, ez nem jót jelent. Sehogy se ment a fejükbe ez a dolog. Mikor itt annyi mindenféle fa van. Ezen a hosszú úton. És mégis itt hal meg. Szomorú ez, nagyon szomorú.

Máskor talán feltűnt volna Dórynek, de most másutt járt az esze, és csak évek múlva sült ki, hogy miért kifogásolta az elöljáróság éppen ezt a fát. Mert e körtefa alatt volt elásva bádoggal a ládikában az eladott bor ára, a kétezer forint, amit személyvesztésül vasvillás emberekkel őriztettek a faluházán. Sötét arccal hallgatta Dóry az öregbíró és átadta neki a tárgyakat, amiket a halottnál találtak, kivéven a levélfoszlányt.

— Szállítsák haza a holttestet — szólt aztán —, itt nem forog fönn semmi büntény.

Ezzel felszállt a kocsijába s átadta magát mardosó gondolatainak. Lassankint minden eszébe jutott. A doktor tegnapi megjegyzése, mikor a papot beküldte leányával a mellék-

szobába: »Jobb volna bizony, ha te tennéd a füledet a kulcslyukra.« Mindent megértett most s azt hitte, hogy meg kell örülnie.

— Hajts, hajts! — kiáltá a kocsisnak.

A két pej röpült a könnyű bricskával, mint a szél.

»Megölöm a leányt; haljon meg« — szötte gondolatait az atya. — Minek van itt szégyenre, gyalázatra? De mi lesz aztán, aztán? Hát eltemetik. Igen, eltemetik, de mi lesz énvelem? Hát azt mondom: az enyim volt, azt tettem vele, amit megérdemelt; nemesember vagyok, nem tehettem egyebet.«

Ebbe bele is nyugodott volna, ha nem piszkálta volna belül ezer ördög. Egyik szívét tépte, másik a homlokában fúrt, harmadik egy vésővel szurkálta az agyvelejét, a negyedik oktattgatta. Az a negyedik így beszélt:

»Mit ér neked, hogy nemesember vagy, hogy bosszút álltál és megbüntetted, ha sose látod őt többé magad körül, ha nem jön reggel az ágyadhoz felkölteni: „jó reggelt, apuska”, ha nem nevet rád, ha nem simogatja meg a szakálladat, ha nem hallod a csengő hangját az udvaron és többé sehol, sehol e mindenségben? Mit ér neked az, hogy ehelyett azt mondják a hátad mögött az emberek: „büszke ember, ad a becsületre valamit”? Aztán te magad vagy az oka, mért nem vigyáztál jobban? A vér csak vér. Pezseg és lázadozik. Még a víz is fölforr a tűznél. Ki itt a bűnös? Te magad.«

Az ötödik ördög is ott volt (hisz ott van ilyenkor az egész ármádia). Az ötödik ördög azt mondta: »Hallod-e, Dóry, adok én neked egy jó tanácsot... hm, egy jó tanácsot... merész dolog, az igaz, de meg lehet csinálni...«

Dóry még jobban nógatta kocsisát.

— Mozogj jobban, hékás!

Pedig már csupa tajték volt a két ló, száz embert meg lehetne borotválni annyi habbal. Mikor behajtottak az udvarra, lassú remegés fogta el a rudas lábait.

A báró leugrott a kocsiról. Egy mindenes legény jött vele szemben kapával és fülkosárral, attól kérdezte izgatottan:

— Ugye, nem mentek el még a diákok?

A legény tiszteletteljesen vette ki szájából a pipát és a balkezében tartotta.

— De igenis elmentek, kérem alásan.

Kapott is aztán ezért a jeletésért egy olyan pofont, hogy kapa, fülkosár és pipa, minden kiesett a kezéből s még harmadnapra is föl volt a képe dagadva.

Az ámbituson állt madame Malipau piros hálóöltönyben, valami fehér ruhadarabot rázogatva.

— Mi újság, monsieur? — kérde a garádicsokon fölsiető főúrtól, kinek léptei haragosan kongtak a kőkövákön. — Mi sült ki?

Az asszonyosság már égott a kíváncsiságtól megtudni, természetes halálról van-e szó vagy gyilkosságról.

— Az sült ki — szólt Döry ridegen —, hogy ön egy hanyag, csúf teremtés, aki ezennel el van bocsátva a házamból. Csomagoljon be mindent és parancsolja meg a kocsisnak, hova vigye.

A madame holthalavány lett.

— De, uram, hisz ez lehetetlen. Ön tréfál talán? — dadogta.

Válaszra sem méltatta, lihegve fújva rohant a lánya szobája felé. A csimpánz ott ült a küszöbön, nem messze tőle egy nagy tarka cica mosakodott. Nézték egymást és úgy látszik, nevettek is egymásra.

Döry fölrufta a majmot (mire az mordult egyet és elsomolygott), föltépte a szoba ajtaját és bekiáltott mennydörgő hangon:

— Kelj föl, nyomorult!

Mariska aludt még hófehér csipkés ágyában; selymes fekete pillái be voltak csukva, szép hosszú haja elbontva, s minthogy a feje a vánkos innenső végébe süppedt, lelógott a padozatig, az ablakon beszűrődő napsugár nevetve szaladgált ebben a tündér növényzetben.

Az ajtónyitásra meg a kemény hangra fölrezzent a leány. Kinyitotta szemeit s elmosolyodott, az apját látva.

— Kiáltottál valamit?

Az öreg zavarba jött. Jaj, csak azt a mosolyt ne látta volna. Elvörösödött, szavakat keresett.

— Igen, igen, azt kiáltottam... azt mondtam...

— Mit mondtál, apuskám?

— Hogy kelj föl, kicsikém, mert beszélni akarok veled. Hangja szelíd volt már és végtelenül szomorú.

ÖTÖDIK FEJEZET

A TALÁNYOK EMBERE

Tehát elmentek a diákok. Lesz ma öröm Bornócon. Talpon van az egész nemesi kúria hajnal óta. Három testes szolgáló sűrög-forog a konyhán Vidonkáné, a szakácsné körül. Nem győzi őket küldözgetni, dirigálni:

— Hozz még egy kis cimetet. Add ide azt a jobbik tepsit, he! Hát a csirkét megspékelted-e már? Ez a szalonna nagyon meg van pirítva, te számár. Hová tetted, hallod-e, azt a gyömbért?

Minden fazékban rotyog valami; a kifűtött kemencébe éppen most rakják a kalácsokat, keni őket finom puha tollal, tojás sárgájával az Örzse. Még a férfi-cselédség is asszonyi dologra van fogva. János, az igás kocsis, a mákot döngeti a mozsárban, Jóska, a parádés, mivelhogy finomabb munkára vagyron szerződttelve, vajjat köpül, miközben édesdeden ingerkedik, évelődik a viháncoló fehérréppel. Ne hallgass oda, te Panka, mert kiesik kezedből az a tányér. (Panka tojásahabot ver a tányéron.)

A tekintetes úr már szinte hajnalban kiment a puskával, hogy lőjön valamit a fiúknak — ámbár most nem igen van sokféle. Annál izgatottabb a tekintetes asszony, aki folyton-folyvást sopánkodik, hogy milyen cudar időszak, ilyenkor még semmi sincs, az uborka még kicsiny, a melegágy dacára sem nőtt meg, káposztalevél már nincs, hogy levelensültet készítene (pedig Jánoska gróf úgy szereti), a liba még zöld, a kacsza azonképpen, gyümölcs, szőlő már elfogyott.

— Jaj, istenem, istenem, mit adjak én enni azoknak a szegény gyerekeknek?

A nagyasszony sopánkodására nevetve sziszegnek a fazekak, melyeknek fedelét lágyan emelgeti a hó: roty-rotty. A rurából a piruló malac serceg. Egy nagy vaskondérból a lusta,

pufók, káposzta-köpenyes töltelékek hallatják kevély nyögéseiket: pöf, pöf, — míg a tűzhely közepén a lábasban haragos hubogással serceg a zsír és görbiti, kihajlítja, behajlítja a beledobott herőcéket.

De amellett másféle aggodalmak is bántják a tekintetes asszonyt. Nem esett-e az úton valami bajuk? Vajon hol háltak? Nem mentek-e sebesen s nem ivott-e a Zsiguska így fölmelegedve hideg vizet? De már jöhetnének is. Ejnye, te kis Marci tudod, mit gondoltam?

— Ugyan mit, tekintetes asszonyom?

— Eredj fel, fiacskám, a toronyba és nézd meg, nem jönnek-e már valahol. A kántor úr odaadja a kulcsot, ha azt mondod neki, hogy én kérem.

A Marci rongyos, mezítlábos gyerek, nyáron ostoros néhanapján, ilyenkor pedig lepényleső az úri konyhán. Örömet fogad szót, szalad a toronyba. A harangok ugyan elmentek ma Rómába, ahogy az egyházi, Tormási Jóska mondta, de a torony szerencsére nem ment velök. Marci megtalálja és a lépcsőkön felmenet egyre a Jézus halálán gondolkodik, mivel hát a templomban van és arra a következtetésre jut, belevegyülvén a gondolataiba a konyhán terjengő finom szagok is, hogy Jézus talán nem is annyira az egész emberiségért, mint inkább a pataki diákokért halt meg. Csodálkozik, hogy a harangok mégse mentek el Rómába. Ez löki szívébe az első kételyt. Aztán visszatér a tekintetes asszonyhoz azzal a hírrel, hogy még nem jönnek, hogy az egész úton nem jön semmi kabátos ember, csak egy úri hintó bontakozik elő a Kucorgónál.

A nagyasszony erre új sopánkodásba kezd, de még a végére sem ér, mikor már behajtat a hintó, amit Marci látott a toronyból, a kúria udvarára, s uramfia! kiugrik belőle a Zsiga meg a János. Jézus Mária, hát ti vagytok? Azt hittem, valami becsületes emberek.

S nincs hossza, se vége csóknak, kérdésnek. Mikor indultatok? Még tegnap reggel. Hogy a Dőryéknél háltatok? Ösmertem leánykoromban az öreget, nyalka tiszt volt. Hát megnősült? No, bizonyosan — feleli saját magának —, ha azt mondjátok, hogy leánya is van. De szép-e, hé? Ámbár most már mindenki szép, mert a patika is segíti. Persze ő hozatott

haza a hintáján. Emberséges ember, azt látom. Ugorj, Panka, mit tátod itt a szájad, mondd meg Vidonkánénak, hogy lássa el az idegen kocsisit mindennel. Ti meg gyertek be már. Apátok is mindjárt itthon lesz. Vagy mit is beszéllek. Olyan vagyok, mint a bolond. Néha csakugyan azt képzelem, hogy te is a fiam vagy, János öcsém. Ne vedd rossz néven vén nénédétől. De hát megnémultatok vagy mi, hogy egy szavatok sincs? Így feleltetek ti, hé, a professzornak is?

— Az csak egyet kérdez egyszerre, édes mama.

— De nehezebbeket, ugye, szívem? Jaj, nagyon is meg vagytok soványodva. No, majd utána pótoljuk.

Nemsokára megjön az udvarház gazdája is, több ts. ns. vármegyék táblabírája, s előlről kezdődik ölelkezés, kérdézősködés. Majd a falubeli ismerősök, urambátyámék, asszony-nénémék kukkantanak be megtartani a szemlét a fiatalok felett, kiknek érkezését gyorsan vitte szét a hír a faluban. Erről beszélnek most minden kéményes házban, ahol muskátli és verbéna van elültetve a kertben, szóval ahol leányok laknak. Milyen víg húsvét lesz! Micsoda locsolás! Mennyi mulatság, tánc. Mert hazajöttek Bernáthéknál a juristák. Ahány pene-cilus van a faluban, azzal most mind piros tojást karcolnak az ahhoz értők.

A nap most már elég hosszú, amint betelnek hőseink az ismerős kúria mosolygós szobáival, a szülei fészkek nyájas melegével, a Vidonkáné ételremekeivel, a gálócsi dohány ízével, egyszerre elmosódik a mogorva kollégium emléke, messze szalad Patak ódon várával, házaival, lakosaival, a ködös múltaknak leghátuljára, s olyanba tűnik föl minden, mintha el se mentek volna soha innen — legfeljebb egy fél-órára — folytatja mindenik, amit ősszel abban hagyott.

Zsiga kimegy az istállóba, megnézi sorba a teheneket, ökröket, bivalyokat, a kedves hátaslovát, a Lepkét. (Az is fölismeri, nyerít rá.) János pedig elandalogva járja végig a kertet, az ismerős helyeket. Oly boldog, hogy egyedül lehet ott. Még csak a barackfák virágzanak, a cseresznyék, akik hisznek a nap csókjának s kinyitják a kelyhüket az első sugaraira. Be sokszor csalódnak szegények. Mert hátra van még a három rossz szent, akiket a tél, mikor elment, lelökött a szekeréről, tehát csak később bandukolnak utána: Szer-

Gróf Dóry Katalin

vác, Pongrác és Bonifác. Persze az orgonafa is nyílik már, de annak mindegy. Az haszontalan úri dáma a fák között, gyümölcsöt nem kell hoznia, ha elvirágzik, megtette a kötelességét, mehet. A nagy, hatalmas tölgyfák lassúk, meggondoltak, még csak nem is rügyeznek, még ők mindig a téllal álmodnak.

János gróf lassan éledelegve ment végig a kerten, a csörgő patak mellett, mely színes kavicsok közt szalad négy-öt apró hidacsokán keresztül, míg az utolsón túl útját állná egy kőfal, ha nem volna hagyva alul egy rostélyozott nyílás, hogy azon átsuhanhasson egy másik nagy kertbe.

Ezt a kis patakot szereti legjobban János gróf. Ez hordta az ő üzeneteit odaát a másik kertbe s most is csak odamegy, mindig csak odamegy... Éppen úgy, mint a János gondolatja.

De mit titkolódzunk annyi okos ember előtt, mikor egészen világos, még a verebek is csiripolják, hogy az a kert Horváth Miklóse, akinek a háza ott fehérlik a dombon, azaz hogy csak egy csücske csillan ki a fenyőfák és nyírek közül, s hogy az öreg Horváthnak egy Piroska nevű lánya van és hogy János grófnak éppen az tetszik legjobban ennek az egész nagy világnak a lányai közül.

Az öreg Horváth ugyan egyike a leggazdagabb embereknek a vidéken, de csak egy szegény szücsmesternek a fia s ebbe a rendi világba még nem illik be teljesen. Szokatlan, szegyenletes módon szerezte a vagyonát. Az eszével. A többi úri vagyon vagy karddal van összehozva vagy jegygyűrűvel. Tertium non datur.

Hogy röviden elmondjuk, Horváth Miklós fiatal korában kémiai professzor volt Kassán és olyan szegény ember, mint a többi kollegák, kiket az istenek gyűlölnék. Papi rendben volt, de beleszeretett egy leánykába, tehát levetette a reverendát, otthagya a professzorságot, s minthogy semmit se tudott a világon egyebet a kémiánál és a költészetnél, azon gondolkozott, hogy mi módon csinálhatna a tudományából pénzt.

A költészetből nem lehet, ott van elrettentő példának Csokonai Vitéz Mihály, aki lyukas csizmában vándorol mecénástól mecénáshoz. Átkozottul messze lakik egyik a má-

siktól. De hát Csokonainak nincs felesége; csak a kulaesai szülnék apró kulaesokat.

Horváth Miklóst ellenben nemsokára ikrekkel ajándékozta meg szép felesége. Világos volt, hogy valami foglalkozást kell kitalálnia, mégpedig nem az *ars poetica*, hanem a kémia révén. Éppen akkoriban örökölt az apjától — egyetlen fiú lévén — vagy hatezer forintot s az az ötlete támadt, hogy a pálinkafőzésre adja magát. De minthogy a közönséges pálinka nagyon olesó, mert csak a parasztok isszák, valami mást kombinált ki. Látta, hogy a parasztok nagy alkalmaknál, menyegzőn, keresztelőkor megmézezik a pálinkát s így aztán a »konty« se idegenkedik tőle. Nos, tehát az úri rendnek is gyártani kell egy ilyen külön pálinkát, mert az úri rendnek pénze van, jól meg tudja fizetni.

Legyen a színe a rózsából, az íze vetekedjék a cukorral, de mégis csipős legyen és zamatosabb és végre ne hiányozzék belőle a köménymag mellékíze se, mert a magyar ember szeret bőfőgni — hát legyen neki az akarata szerint.

Így pancsolta össze Horváth uram nagy fifikával a *rozsólist*. Űstöket vett és egy szeszfőzőgépet hozott Bécsből (éppen akkor találták fel) s nagyban kezdte főzni az új, szokatlan italt.

Szomszédai, rokonai a fejüket csóválták.

— Meg vagy te bolondulva? Azt gondolod, hogy azt megveszik az emberek? Tudod, milyen lassan mozdul a magyar ember. Hiszen az idea nem rossz, az ital sem megvendető, de hol vannak a vevőid?

Horváth fufangosan nevetett:

— A temetőkben.

Azt hitték, meg van bolondulva, pedig az ő esze nem volt híján az élelmességnek, s mikor látta, hogy az üzlet sehogy se megy, ügynököket menesztett Felsőmagyarországra a papokhoz, akiknek csak azt kellett följegyezni a parókiákon, hogy hol halt meg valami gazdag nemesúr, aki nagy vagyont hagyott hátra.

Az ügynökök megjöttek a névsorral, mire Horváth uram furmányos szekereket rakatott meg minden megholt uraság számára egy-egy gönci hordó rozsólistal. Az ügynökök elvitték s megállítván a furmányos szekeret a gyászoló kastélyok

előtt, begördítettek egy-egy hordót, hogy azt a tekintetes úr rendelte akkor és akkor, midőn erre jártak.

Az örökösök megütődtek vagy meg se ütődtek, mondván, hogy bizony a kastély ura meghalt már azóta, de ha így esett a dolog, hogy pör ne legyen belőle, isten neki, megtartják a hordó rozsolist, ámbár azt se tudják, mi légyen.

— No, hát nem fogják megbánni.

És nem is bánták meg.

Így ment az üzlet erőszakkal, az üres szekerekkel visszatérő ügynökök megint följegyezték útközben a plébániákon az új vevőket. A gondviselés következetes volt abban az egyben, hogy a nagy urakat folyton kaszáltatta — nem úgy, mint a guillotine Párizsban, aki csak egyszer csinált ilyen kirohanást ellenük. A lajstrom megint megtelt, és Horváth uram furmányos szekerei megint megindultak, mindig több szekér, mindig tovább, egész az Alföld belsejéig, túl a Dunán, csaknem Zágrábig, sőt azon túl. Hiszen a jó horvátok is szeretik a jót és szerencsére ők is halnak.

Tíz-tizenöt év alatt annyira fölszaporodtak a Horváth uram üstjei, hogy egész nagy telepen rotyogtak a katlanok hajnaltól estig, a pénze pedig még jobban fölhalmozódott, elannyira, hogy nem tudott vele mit csinálni, és mikor Ferenc császár adakozásra szólítja föl a vármegyéket és a nagyurakat a franciák elleni hadviselés költségeihez, Horváth Miklós egymaga annyi ökröt küldött föl ajándékba Bécsbe, mint Szatmár vármegye. Szatmár vármegyéről pedig tudjuk, hogy ezeret küldött, mert megmaradt egy akkori pasquiban:

Ezer ökröt küldött Szatmár a császárnak,
De a császár ezért csak egyet Szatmárnak.

Ugyanis a császár új főispánt nevezett ki abban az évben Szatmárba.

De Szatmárnál jobban megbecsülte őfelsége Horváthot, mert nemességet adott neki a »szilvási« előnévvel. (Itt van már az első hazugság, mert nem szilvából főzte a rozsolist.)

Horváth most már nemesúr létére abba hagyta a rozsolis főzését (ami nem dukál, az nem dukál) és a tékozló Czobor

grófoktól nagy birtokokat vásárolt, itt a faluban telepedvén felnőtt leányaival.

Így lett az öregúr gazdag és nemesember. Mert a magyar nemesség bölcs politikai intézmény volt a maga idejében. Az volt a vérgyűjtő medence. Ha valaki tekintélyre tett szert bármely téren, vagy valamely tőkét összegyűjtött, akár szellemit, akár anyagit, ami erőt reprezentál, lett légyen az oláh, vagy német, rögtön bevették a sáncok közé, hogy ami erő van, belül legyen. Azért bírt ez a nemzet olyan sokáig fönmaradni. Mert, aki künn valamit tehetett volna ellene, azt ölbe vitték be maguk közé. Künn a gyöngeség, tehetetlenség maradt. Bölcssek voltak ezek a mi öregeink, meg kell adni. És ne köpdösöttek, kérlek, ti, demokraták, azokra a megfakult, megvedlett öreg címerekre. Mert ereklyék. Ezekből az apró címerekből volt rakva az a barikád, mely biztosítá annak a nagy, szent címernek a sérthetlenségét, melynek négy ezüst pólyájában, a folyamaiban ti remélték egykor halászni s hármass halmára odaálmodjátok a szabadkőművesi vakoló kanalat. A magyar nemesség nem volt pusztá, rideg fal, mely elkülönzi a kiváltságos osztályt a néptől. Kapu volt rajta, nagy, széles ívvel, hogy minden érdem beférjen rajta.

Horváthot azonban minden nábobcsága dacára lenézték a nemesurak. Még a többi Horváthok is. A bibiti Horváthok, a felsőbogácsi Horváthok, a nagyváradi Horváthok, a Petricsevics-Horváthok, a Vóxit-Horváthok, akiknél ő atyafiságos látogatást tett, sem adták vissza a vizitet, nem azért, hogy rozsólist főzött, hanem hogy csalárd fortélyokkal lökte ki a piacra, a halottak kontójára, t. i. eleinte, mert később már anélkül is jól ment az üzlet.

Házánál csak kisebb rangú nemesség fordult meg, az úgynevezett bekecsbe járók, de ezeket is bosszantotta a pompa és néha odamondtak valami paprikásat, amit különben jó kedélyével könnyen vett.

— Hát semmi az. A kocsonyának és a nemességnek egy kis idő kell, míg megalszik.

Mindamellet igaz, ami igaz, volt benne valami a parvenüből, egy kis pöffeszkedés, melytől ritkán ment a self-made man.

Már maga az születlenség, hogy a házat átalakította egy középkori váraccsá. Még ha nem volna is émelgyős, egyszerűen veszedelmes most Robespierre, Marat óta az effélével flancolni.

Fedetheti iszen a tornyát ezüst lemezekkel és rakhatja márványból, de mégsem az a bizonyos az. Ott van, teszem azt, a Bernáth-ház, nincs azon egyéb dísz, csak elől négy vén oszlop. De mégis sokat ér, mert az egyik szöglet-szobájában hált meg egyszer Rákóczi Ferenc, Kaposról erre jövet, a feleségével.

Sőt ott is felejtett egy rézzel kivert politúros ládikát, amiben akkor pénzt tartottak utazó nagyurak, de ebben nem volt pénz, meg mikor reggel pakoltak a hercegnő frájjai (no, ugyan ezek is hiába ették a kenyeret), künn hagyták valahogy a vállfűzőjét.* Csoda, hogy összeérte alul a derekát. De milyen hatalmas szélessé vált följebb . . . No, hát olyan házat építsen Horváth uram, amelyben Rákócziné ott felejtette a vállfűzőjét. Ez az, ami nem lehet.

De mit bánta ő? Azért csak játszta a *várurasdit*; úgy tett, mint a Döryék csimpánza Röszkén, ki mikor látta, hogy cipellőre vesznek mértéket a Mariska kisasszonynak a formás kis lábacsakjáról, ő is odanyújtotta a lábát a vargának. Bástyát, felvonóhidat csináltatott a kastélyhoz, s mikor otthon volt, fölhúzták a bástyára a Horváth-lobogót a címerrel — ami egy ökörfej volt. (Hm. mégis csak egyformán fizetett a császár, ezer ökörért egy ökörfej.) De már megint mennyivel szebb, íme, a Bernáth-címer, a karddal keresztülszúrt lábszár kék mezőben.

Ha ebédhez ült, háromszor fújta meg a kürtöt az udvaros a kastély-toronyban, hogy az egész helység azt mondogassa ezekre az idétlen hangokra: »Na, most hozzák be a levest Horváthéknak«. De mennyivel előkelőbb ennél az a csörgés, mikor a Bernáth-kúrián megzörög a kétszázestendős ezüst-nemű, ha hozzáütődik a százestendős porcellánhoz.

Valami kis keverék volt ez a Horváth a régi professzorból és a mesékből fölszított várúrból. Igazi komikus hatást tett mindenkire. Az első leányát, a Rozáliát is hogy adta férjhez! Kész nevetség. Szép természetes leány volt, akárcsak a régi király-

* E két ereklye még most is megvan a Bernáth Zsigmond fiánál, Bernáth Dezsőnél.
M. K.

asszony, a Mária Terézia. Nagy híre volt mindenütt, mint gazdag partinak, s jöttek mindenfelől az udvarlók, mint mézre a darázsok. Az egész világ kíváncsi volt, hogy ki kapja meg »Rozsólis Rózsita« (ez volt a csúfneve a »nobel« világban).

A gőgös parvenü kijelentette, hogy megveti a rangot, a származást és vagyont, hanem csak olyan okos embernek adja a leányát, aki három kérdést megfejt, amit ő ad föl. A vén majom nyilván hallotta a meséből, hogy három arany almát kellett levágni előbb karddal a leventének, aki a várúr leányát megkapta.

Hát jött is egy fiatalember Bécsből, valami nagy eszű, aki megkérte. Azt mondták, roppant jövője van, még kancellár is lehet belőle. Ilyenféle hír előzte meg jöttét.

Hát jól van, meghallgatta Horváth a fiatalember kérését nyájasan s megmarasztotta ebédre, délutánra ígérván a választ. Asztal fölött beszélgetett vele mindenféle, a tárgyhoz nem tartozó dolgokról. Elmondta, hogy azelőtt ő is megfordult néhányszor a birodalmi fővárosban és hogy mindig a »Matschaker-Hof«-ba szokott szállni. Ebből kifolyólag aztán elkezdte beszélni, hogy milyen érdekes eseményből keletkezett a Matschaker-Hof elnevezése. Hát úgy keletkezett, hogy mikor, azt mondja, a vendégfogadó fundamentumát ásták, találtak egy pléhládát mélyen a földben. Kiássák, kiemelik, fölnyitják, hát több kisebb-nagyobb matschakerek voltak benne. Innen lett, öcsémuram, az elnevezés.

A fiatalember nagyon figyelmes arcot vágott és nagyon meglepődöttnek látszott, hogy hát megtudta az elnevezés okát, egyéb észrevétele nem is volt. Gondolta türelmetlenül, íme, egy ostoba anekdota — menjünk tovább.

Az anekdota ostoba, sőt már akkor se volt új, hanem Horváth uram azontúl egyszerre hűvös lett iránta és ebéd után kijelentette, hogy igen sajnálja, de a leány még nagyon fiatal, még nem adja férjhez.

— Ah, uram — szolt a fiatalember elszomorodva —, ez csak kifogás, vallja be. Érzem, hogy elégedetlenségét vontam magamra valamiben. Mondja meg, kérem, őszintén.

Horváth megfogta a fiatalember kabátgombját, ez volt a kereskedői szokása, ha valakivel bizalmasan beszélt.

— Hát lássa, uramöcsém, magából sohase lesz az, aminek

én képzeltem. Magában nincs igazi tanulási vágy, de ahelyett van nagyképűség. Magának tehát nincs nagy jövője.

— De, uram, hogyan állíthatja azt így egyszerűbe?

— Hogyan? Hát tudja ön, fiatalember, mi az a matschaker? Ön elpirul. Nem tudja. Sohase piruljon azért. Lássá, én se tudom, mi a matschaker. A különbség köztünk csak az, hogy én megkérdeztem volna; amit én nem tudok, azt én megtanulom, de nem vágok hozzá olyan képet, mintha tudnám.

Egy szó, mint száz, a fiatalember menyasszony nélkül ment vissza Bécsbe, de legalább többet tudott egy anekdotával.

Mindez valóságosan megtörtént. A környék minden öregasszonya beszélte, sőt a Kazinczy Ferenc jegyzetei között is bennfoglaltatik. A második kérője Rózsikának egy nagyvállalkozó volt Brünnből, aki, mint üzletember, azt a mellékotot se tagadta, hogy a Rózsika hozományával egész Közép-Európára kiterjeszti a vállalatát.

Az öregúrnak tetszett a nyílt beszéd és azt mondta szokott mókázó modorával:

— Igen helyes, nagyon helyes, én szívesen adom a leányomat vállalkozónak, mert magam is az voltam. Hanem talán hallotta is ön, hogy én bizonyos fokig bolond ember vagyok. Sohase tessék ellenkezni. Tudom, hogy mondták önnek, és igazuk volt. Én csakugyan bolond vagyok. De ez nem veszedelmes örültség, ne féljen tőlem. Ez csak egy rögeszme. Én ugyanis egy kérdést szoktam föltenni ahhoz, aki a lányomat ajánlatával megtiszteli. És ettől függ aztán a további. Tudom, hogy ez bolondság, eszeveszetség, de nem tehetek róla.

— Igen, hallottam ilyesmit.

— Nos, hát mondja meg nekem, hogy ha Pozsonyból Brassóba mindennap két postakocsi közlekednék, Brassóból Pozsonyba pedig ugyanannyi, ha mármost fölteszük, hogy az út tíz napig tart, mennyi kocsival találkozik ön útközben, míg Pozsonyból egy postakocsin ülve Brassóba ér?

— Hússzal.

— No no, fiatalember, gondolja meg jól, nem annyival.

— Akkor talán valami furfang van a kérdésben?

— Biztosítom, hogy nincs.

— Ez esetben kétségtelenül húsz, vagyis hogy az egyik, a huszadik már éppen beért Pozsonyba, mikor én onnan elindultam, tehát csak tizenkilencel! Nem igaz?

— Nem és nem. Igen sajnálom, kedves ifjú barátom.

— Engedje meg, uram, hogy nyugodtan kiszámítsam a szobámban.

— Tessék — mondá az öregúr gúnyos mosolygással.

A brünni vállalkozó egész nap számított, örülten számított, teleírt számokkal vagy tíz ív papírt, a homlokáról csurgott az izzadság, annyit számított, de nem boldogult, mindig más-más eredmény jött ki. Végre egy szakajtó babot kért a szakácsnétól, a babszemekből aztán kirakta az induló postakocsikat a pozsony—brassói vonalon, de csak még jobban belezavarodott az egészbe.

Mikor aztán látta Horváth, hogy semmire se megy, megszabadította a bizonytalanságtól.

— Hát lássa, önből nem lesz jó vállalkozó, mert ön nem látja tisztán maga előtt a dolgok következményeit már a második fokon sem. A pozsony—brassói úton ott vannak az előző tíz napon elindult szekerek is, meg a mostani tíz napon elindultak. Eszerint a pozsony—brassói úton negyven szekér van. Ami pedig az ön mostani útját illeti, ne haragudják, de azon csak egy kosár van.

Ilyen eszelős ember volt ez a bizonyos Horváth. Már-már azt lehetett hinni, hogy férjhez se adja leányát a bolondériái miatt, mikor megjelent a háznál egy csinos huszártiszt, egy Bezerédj nevű, a Dunántúlról. Ismeretes nagy stomfax volt. Nevettek rajta az ismerősök. Ez fog még csak bent sülni. Szegény Bezerédj, bizony nem találta fel a puskaport.

Hanem hát az egész világra nézve váratlanul megfejtette a három kérdést, amit Horváth feladott neki, s megkapta a »királyleányt«. Most már a nevetők elé volt odadobva egy nagy talány, hogy bírta Bezerédj az öreg furfangjátkontra-karirozni? Persze senki se találta ki.

Pedig hát ugyan egyszerű dolog volt alapjában. Szép hosszú bajusza volt a kapitánynak. S a hosszú bajusz tovább ér, mint a hosszú ész. A hosszú bajusz nagyon tetszett a Rózsikának. A Rózsika pedig tudta az apjának az összes talányait, hát előlegesen megtanította rájuk a kapitányt.

Rózsika után az ikertestvérré, a Katicára került a sor. Az öreg most még furfangosabb kérdéseket gondolt ki a pályázók számára, de nem volt velük szerencséje: Mert ahol már egyszer egy kapitány járt, oda eltalálnak a hadnagyok is. A hadnagy pedig nem való komoly kérőnek, szerénytelenség ilyenül föllépnie — az inkább álutakon jár. Langvitz Pál hadnagy tehát, akit Bezerédj mutatott be az após házánál, egy éjjel szó nélkül megszöktette Horváth Katalint; legalább meggazdálkodta a fifikus kérdéseket. Nem is gazdálkodott meg aztán soha egyebet egész életében.

HATODIK FEJEZET

A HARMADIK LEÁNY

Ez a csapás teljesen leverte Horváthot és elkeseredve a világ iránt, elhatározta, hogy a harmadik és utolsó leányát, a legszebbet, akit valaha ez a környék termelt, egész elzárva neveli föl kastélyában, férfiak szeme elől elrejtve, mint egy török leányt. Még akkor Piroska kurta szoknyát viselt és azt hitte, hogy a világ az ő udvaruk és kertjük, a nagy dán kutya, az angora-macska, a kék pántlikás báránka és még azonfelül valami kevés, amit a többi házak fedeleiből lát.

Ennek a nevelési rendszernek aztán megvolt az a következménye, hogy nem hallott csúnya szavakat, nem voltak pajtásnői, nem tanult meg már bakfis korában flirtelni, nem voltak pajtásai, de amint a test észrevette: nini, itt a lelket nem engedik fejlődni, hát akkor én mit igyekezzem? — fogta magát, kezdett visszamaradni. Pedig micsoda felséges szép test volt! A legbájosabb arcocska, amit képzelhetsz s az a nemesen boltozott homlok az ártatlanság glóriájával! Szelid kék szemei, gyönyörű lenhaja egy aranyabronccsal leszorítva, hogy a homlokba ne nőjön. Hát még az a formás sugár termet! Istenem, mi lesz az, ha egyszer fűzős derekat kap... Mert most még csak *röpkét* visel vagy *rütyökét*.* Ámbár az is hogy áll rajta! De lesz még azon olyan is, ami se nem szövött, se nem hímzett, hanem színaranyból öntött, — mert talán egyenesen valami királyfinak neveli Horváth uram.

Az apát elfogta az ijedelem a leányka vézinaságán, s kivált mert egy idő óta a neve is lucus a non lucendo. Fehér lett a Piroska. A fülein keresztül lehetett látni, arcán az ereket meg lehetett számlálni. A szemei alatt patkók keletkeztek.

* Népies neve azon a vidéken a kis úri leányok vizitkeszerű bő derekainak. A *rütyökét* alul lekötik a szoknyával, a *röpkét* nem; a röpké szabadon marad s éppen nem mutatja a test formáit.

— El kell a Medvét hozatni, nincs másképpen.

Csakugyan elhozatta a megboldogult Medvét. Az el is jött, isten nyugtassa meg, s Horváth uram szokott furfangjával elkezdte firtatni, hogy találja ki, miért hívatta.

— Hát mert talán beteg valaki? — mondta az öreg Medve.

— Meglehet, de önnek kell kitalálni, azért doktor.

Erre bezzeg dühbe jött az öreg Medve:

— Mit? Hát az úr nekem is talányokat akar föladni? No, hát maga a beteg. Azaz bolond.

Igen goromba volt az öreg doktor.

— No no, ne tessenék azért haragudni. A Piroska színe nem tetszik nekem, a testalkata se; sápadt, gyöngö, törékeny, nem fejlődik. Azt szeretném tudni, mi baja van.

— Azt az úr tudhatja jobban. Mit szokott csinálni naponkint?

Itt aztán elszámlálta a napi teendőit, hogy ekkor és akkor kél, aztán tanul, aztán zongorázik, aztán ebédel, aztán megint tanul, aztán hímez, aztán vacsorál, vacsora után meséket mondanak neki, míg elalszik.

— No, most már megmondta az úr, miért beteg. Szerencsére még lehet segíteni.

— Ah, orvos úr, az isten áldja meg . .

— Ne az istenre utalványozzák az ilyesmit! — vágott közbe a doktor. — Hallgasson. A kisasszony piros lesz, mint a rózsa, de meg kell tartania, amit rendelék. Különben pedig elpusztul.

— Parancsoljon — hebegte a megszeppent apa.

— Hogy hívják azt az erdőt, ami ide látszik az ablakból?

— Az a Bernyés.

— És kié az?

— Enyém.

— No, hát a kisasszony mindennap kimegy abba az erdőbe száz napon keresztül. Ön vesz neki egy kis fejszét, s azzal a fejszével mindennap kivág egy akkora nyírfát, mint a karom, az így kivágott nyírfákat mind egy rakásra hordja a tisztáson, s mikor a századikat is odavonszolta már a többi közé, akkorra olyan piros lesz, mint a legszebb rózsa.

— Mit mond ön? — hüledezett Horváth. — Hiszen az

lehetetlen. Ezzel a gyöngé gyerekekkel vágassak én fát, mint egy napszámossal? Komolyan mondja ön azt? Nem, nem akarom őt kiereszteni a falak közül. Férfi-szemek elé. Megfogadtam. Minden lányomat ellopták. Ezt az egyet, ezt a legszebbet nem engedem. Ez maradjon az enyém.

Dr. Medve vállat vont.

— Tegyen ön, ahogy akar. De azt még egyszer mondom, hogy vagy a száz kis nyírfa kell neki, vagy pedig egyetlenegy nagy diófa. Amiből a koporsót csinálják.

Erre aztán megadta magát az egykori rozsolósfőző, és a szép lánygyermek megszabadult fogságából; mindennapgyalog ment ki kis politúros nyelvű fejszéjével a Bernyésbe, hogy ott egy nyír-bakfist levágjon. Többnyire apja kísérte, csak ritkán a nevelőnöje.

Egyszer éppen olyan napon (a bohókás Amor intézi az efféléket), amikor a nevelőnővel ment, a diákok is, t. i. Bernáth Zsiga és Buttler János, akik még akkor csak az alsóbb klassziszokat tanulták, ellenállhatatlan kedvet kaptak valami fészeknek a kiszedésére, amelyről a bojtár locsogott előttük, leírván a helyet, ahol van. Az erdő ugyan nem az övék, hanem iszen éppen azért virtus azt a fészket kiszedni.

Történt hát, hogy a kislány ütögette, vágta a mára kijelölt fát s éppen arról gondolkozott, ha közbe egy kis pihenőt tartott, hogy ugyan fáj-e az annak; hát hogysisne fájna szegény fehér fának, hiszen néha nedvet is ereszt, az pedig a könnye vagy a vére. A nevelőnő ilyenkor erdei virágot szedett a kicsikének, voltaképpen saját magának, mert egy szentimentális német kisasszony volt, nagy orral, nagy lábakkal és olyan csontokkal, melyek alkalmassá tennék őt olyan »hosszú lurkók« anyjává lenni, aminőkből Nagy Frigyes apja csinálta híres kollekcióját. Anyjának valaha Goethe udvarolt és hm, ki tudja? . . . E kis családi legenda rontotta meg Frida kisasszonyt s vitte ellenállhatatlanul a romantika felé, és most is ennek lehet talán fölróni, hogy virágok után ögyelegeve, valami kipirosuló kököresin után egy kéklő jácint, a jácint után egy sárga verébű olyan messzire elcsalta növendékétől, hogy mikor Piroska két úriasan öltözött fiút látván kilépni a fák közül, rémülten fölkiáltott: »Frida, Frida!«, abból a szegény Frida egy szót sem hallott.

Ah, az igazán borzasztó jelenet volt. Sohase lehet azt többé elfelejteni. A Piroska a lát döngette, arca ki volt melegdedve, homlokán az izzadság gyöngyözött.

A két fiú, aki nem tudta az erdőből a kijárást, így okoskodott:

— Menjünk a favágó felé. A favágó kivezet bennünket.

Buttlernek volt egy réz kétgarasosa; azt szánták a favágónak pálinkára.

Egyszerre kitárult előttük a jelenet. De milyen csodálatos igéző az a sugár kislány a fejszével, az a gyönyörű liliomtermet ívbe hajladozva.

János gróf lábai a földbe gyökereztek. Idősebb volt Zsigánál, olvasgatott már egyetmást az erdei nimfákról. Azoknak lehetett ilyen politúros fejszécskéjük.

A leány megrezzent a harasztuhogásra, s amint szétnyíltak a gallyak, rémülten kiáltott föl, elejtván a fejszét: — Frida, Frida! — Futni akart, de nem bírt.

Zsiga legelőbb értette meg a helyzetet.

— Ne féljen, kisasszony, — szólt hozzája szelíden —, hiszen mi nem bántjuk magát. (Közelebb lépett hozzá.) Hát ne fordítsa el a fejét, ne reszkessen. Inkább adok magának valamit. Nézze, kis tojások.

A gyermeki kíváncsiság győzött, odapillantott. A Bernáth Zsiga kezében öt pirinyó tojás volt, egy kicsit pirosba játszó, olyan szépek, mint a pettyezetett márvány; de nem lehet azt kimondani, milyen szépek voltak.

Piroska elmosolyodott, de azért nem mert a tojásokhoz nyúlni.

— No, csak vegye el. (Odanyújtotta neki az egyiket.) Piroska most már fölbátorodott és elfogadta:

— Igazán nekem adja?

— Persze. Mert éppen jó; nem tudnánk elosztzkodni a pajtásommal, de így kettő jut egyre-egyre. Ugye, konyeres?

Ezt a Jánostól kérdezte. Piroska is a Jánosra nézett. János elpirult fülig és azt felelte zavartan:

— Ami engem illet, én a magam részét egészen odaadom a kisasszonynak, ha neki örömet okoz.

Oly jó, meleg hangja volt ennek a János fiúnak; a leányka szíve megtelt hálával iránta.

— Nem, nem, a világért se fosztanám meg.

S hangja édesen csengett a fák között, a madarak vidám csicseregéssel feleltek neki a lombok közül. De mennyi madár van itt! Piroska kezdte nem érteni, hogy mitől félt, mikor hát itt annyi madár van.

— Maga ugye a Horváth kisasszonya? Maga az a nagy szépség? — csintalankodott Zsiga.

— Én vagyok — felelte.

Olyan ártatlan volt még, hogy el se pirult, úgy ösmerte be.

— Hallottam már én maga felől. A béresnénk beszélt eleget, aki azelőtt a magok kastélyában szolgált, de az azt mondta, hogy üveg alatt tartják. Tudja, mint a bogarakat Patakon a múzeumban. Mindig úgy képzeltem magát, hogy valami gombostűre van felszúrva, üveg alatt. (És nevetett hozzá a rossz kópé.) Azért aztán meg is ijedtünk a barátommal, hogy valami tündér, mikor itt láttuk fát vágni. És mért is vág maga fát?

— Mert rám parancsolta az apám.

— Ejnye, de furcsa apja van magának.

Közben János is közeledett s megszólalt:

— És ugye nehezen megy?

Szomorúan mosolygott.

— Nagyon nehezen. Mert nemcsak ki kell vágnom a fát, hanem el is kell vonszolnom odáig.

Balra mutatott a kezével egy tisztásra, hol már vagy tíz tizenöt kivágott fiatal nyírfa hevert fonnyadt lombozattal egymás mellett.

János gróf csakugyan olvasott már mesét ilyen kegyetlen apáru. És annak is olyan vára volt.

— De reménylem, csak nem kell az egész erdőt kivágnia? — tudakolá János, ki nagy érdeklődést mutatott.

De azért a kislány mindig a Zsigára nézett, ha neki felelt is. Pedig a János volt a szebb fiú, piros, hamvas arccal, nagy ábrándos szemekkel. Az állta még akkor sima volt, mint a leányoké, csak az ajka fölött mutatkozott már egy kis előre-vetődő árnyéka a bajusznak.

— Oh, dehogy — szólt Piroska nevetve és lehajolt a fejszéjéért. — Száz fát kell csak kivágnom s akkor vége.

János most odalépett hozzá, egész közel.

— Engedje meg, hogy ezt a mostani fát én vágjam ki maga helyett. Adja ide a kis fejszét.

Piroska beleegyezőleg hunyorított.

A fejszéért nyúlva, kezével megérinté a leány ujjait, az hirtelen elkapta, mintha parázs égette volna meg.

Most már aztán bezzeg másképp szolt a fejsze. Recsegettropogott a fa, kongott, zúgott, hasadozott. Aztán hogy illett a fejsze a kezébe, mert hát fiú. Olyan szép volt vele. Meg se izzadt, ki se pirult, csak úgy könnyedén ütögette, mintha porolná. Istenem, de erős lehet. Még egy vágás, no, még egy, és a fa tompa zuhanással elterül a gyepen. Milyen hamar. Igazán csak játék.

Akkor aztán megfogták ketten a Zsigával, nem úgy, mint a Piroska szokta, vonszolva, hanem a levegőbe kapták, egyik a boldog végét, másik az ágas végét, szaladtak vele nagy csörtetéssel, mígnem odaértek és a többi holtak közé csapták, — akiknek mind meg kellett halni és még az utána következők is így halva jönnek egész százig, és mindez csak azért, hogy egy vén diófa életben maradjon. Már t. i. amelyikből az a koporsó készülne . . . A fák történelmében is vannak hát olyan igazságtalan számárságok!

A két diák most elbúcsúzott a kisasszonytól, aki szinte sajnálta már, hogy elmennek.

— Hát maguk igazán nem zsványok? — kérdé szelíden, nyájasan, de némi csodálkozással.

— Talán azt hitte?

— Engem mindig azzal ijesztettek, hogy az erdön zsványok vannak.

— Meglehet, hogy vannak, kisasszony — szolt a kis Zsiga sértődve —, sőt igaz is, hogy vannak, de azok másképpen néznek ki, szóval mi nem vagyunk zsványok. Mi a szomszéd házban lakunk. Én Bernáth Zsiga vagyok, szintaxista, a barátom pedig gróf Buttler János, rhetor a pataki iskolában.

— Kár — mondta naivul.

Buttler elmosolyodott.

— Hát inkább szeretné, hogy zsványok legyünk?

— Inkább, — felelte a leány, a szeméit lesütve —, mert akkor sohase félnék többet a zsványoktól.

Mire a nevelőnő előkerült fölhokkrétázott kebellet és koszo-

rúval a fején, kezeit ábrándosan lógatva, már akkor hült nyoma volt a diákoknak.

— Ni, maga már kívágta a fát, el is vitte. No, ez egészen derék. Szemlátomást erősödik, gyermekem. Oh, hogy fog a papa örülni.

Piroska éppen szólni akart a diákokról (hiszen rendkívüli epizód volt az életében), de a nevelőnő csodálkozása tetszett neki. Az is jó, hogy az apa örülni fog. Hát hadd örüljön a szegény apa, inkább nem szól semmit. Mert az is megeshetnék, ha a diákokat említené, hogy Frida mindent kitalálna s azt mondaná gúnyosan: »Ah, hát így vagyunk, kisasszony, a feladatot mással teljesítette; de szerencsére van itt még elég fa, tessék kívágni a következőt.«

Piroska tehát mélyen hallgatott az erdei jelenetről itt is, otthon is, s estefelé a nagy harminc holdas parknak egész végéig sétált, ahol egy rozoga fal határolta el a Bernáth-kerttől. Gondolta magában: »Odaát laknak a fiúk, de sokért nem adnám ha átláthatnék most, hogy mit csinálnak.« A kis madártojást, amit tőlük kapott, nagy titokban elásta egy helyen a kertben, azt hitte, hogy abból is úgy fog onnan kikelni a kismadár, mint ahogy lesz a picinyke magból a viola-virág.

Aztán megint egyformán folytak a napok egész héten, hol a nevelőnő, hol az apja ment ki vele délutánonkint az erdőbe, hol mind a hárman. A leány csakugyan épült, erősebb lett, a kék karikák eltűntek a szeme alól s finom, leheletszerű pirosság vegyült az arc fehérségébe. Örült az öreg Horváth és nem győzte ismételtetni: »Hja, a Medve nem bolond ember, érti a mesterségét. A Piroska piros lesz, mint a rózsa.«

Egész szenvedéllyel ragaszkodott most már a doktor különös receptjéhez, sőt napról napra vastagabb fákat jelölt ki a kicsikének, hadd izzadjon, hadd fáradjon; az egészség is csak tőke; gyűjtsön belőle minél többet.

Türelmetlenül várta, mikor lesz még pirosabb, még üdőbb, elevebb, erősebb. Egy nap csak úgy unalomból megszámlálta a kívágott fákat a tisztáson, éppen harmincnégy volt. Nos, tehát még hatvanhat van hátra. Hm, milyen csodálatos a tudomány! Ki hinné azt, hogy ezekből a fehér fákból piros festéket lehet kicsalni az emberi arcra.

MÁSODIK FEJEZET.

Báró Dóry. és családja.

~~De-egyszeremint~~ föltűnt a vadgesztenyesor-
nál maga az öreg báró, aki sietve jött fiatal
vendégei elé és már messziről nyújtotta a ke-
zeit, mintha repülni próbálna feléjük.

— No szervusz! Hát illik az? — rikácsolá
kordiólisan. — Hát magyar anya szült benne-
teket vagy valami elvadult kecske ringatott?
Hát nem tudjátok ti, kihez kell menni, ha va-

Több levelet kaptam olvasóimtól, részint tudakolják, valóban
igaz-e ez a történet, részint helyreigazítja egy t. barátom, hogy Dóry
nem Olasz-Röszkén lakott, hanem Bodrog-Olasziban.

Ezekre nézve e helyütt jegyzem meg, hogy az **elbesszés** sujt-
jének teljesen mindegy, hol lakott Dóry és hogy általában Dórynek
hívták-e, gróf volt-e vagy báró, István- vagy Pál? Minden esetre a
legcélszerűbb, — kivált ha igaz a dolog, — hogy se azt a nevet ne
viselje, amit viselt, se ne ott lakjon, ahol lakott. Én részemről báró
Dórynek irtam az olasz-röszkei főbíró, de a szerző csinált belőle
Dóryt az első folytatásban, hát hagytam Dórynek egész végig.

A jelen esetben a történetnek váza, magja, véletlenül igaz, de ha
valaki olyan naivul keresi az igazat, hogy lakott-e Bényén akkor
Mészáros nevű doktor, mondta-e ezt vagy amaz Thugut báró vagy
Bernáth Zsigmond és volt-e az odaváló kocsmárosnak olyan Napo-

— De harminc négy fa — mormogta —, hogy lehet az, hiszen még nem régen kezdtük? Ez egy kicsit sok. Ugyan, kisasszony — szólt haragosan Fridához —, nem tudja, mikor kezdték a kúrát?

— Éppen ma egy hónapja.

— Az ördögbe is, harminc négy napos hónapok nincsenek a kalendáriumban. Az lehetetlen, kisasszony.

— Bizonyosan tudom.

Elkezdtek számítani a napokat, mikor volt itt az orvos, hát kisült, hogy harminc nap előtt. De levágott fa mégis harminc négy van.

— Hogy lehet az, kis jószágocskám?

— Nem tudom, apa.

— Nem vágta ki néha kettőt?

— Jaj, apa, az az egy is mindig sok volt.

— Talán valami fatolvajok, gallyszedő parasztasszonyok — vélte Frida kisasszony.

— Eh, bolondság! A fatolvajok elvinnék a kivágott fát. Azaz ki se vágnák, hanem vennének a kivágottból. Ha kevesebb volna a kivágott fa harmincnél, azt érteném, de így igazán rejtélyes. Sőt kitalálhatatlan. Nem gyanítasz semmit, fiacskám?

— Nem, apa.

— Ha babonás volnék, azt kellene hinnem, hogy valami hebeburgya tündéred van, aki így akar téged megsegíteni; mikor te otthon pihensz, vágja helyetted a fákat, hogy a kemény fejsze meg ne törje puha kezecskédet.

Piroska arca kigyúlt vérvörösre. Ezer fában sincsen annyi festék. Látszott, hogy valami gondolat lopózott fejébe. Most már gyanított valamit. Csak a diákok tudnak erről. A diákok közül volt valamelyik. De ugyan melyik? Úgy dobogott a szíve, hogy azt hitte, kiugrik.

Ez a picinyke esemény igazi fejtörő nagy probléma volt a kastély lakóira nézve. Hiszen oly kevés történik velük. Az öregúr különben is gyanakodó volt a Katica esete óta s dús fantáziáját nagy mozgásba hozta minden kis jel. Piroska szórakozott volt s elmélázó. Ha a nevelőnő megszólította, össze-rezzent. Esténként sokat forgolódott, mozgott ágyában, míg elaludt, nappal a magányt kereste; egyedül bolyongott a kert-

ben a patak mentén. Talán mindig az az egy kérdés kínozza, hogy »melyika? Oly szomorú volt vele és mégis oly boldog. S hogy megváltozott azóta minden. Másképpen zúgtak a park fái, mást énekeltek a madarak; valami különös szellő suhogott a lombok között . . . és hogy csörgött, hogy fecsegett a kis patak, amely *onnan* folyik . . .

Egyszer csak mit lát rajta? Hát egy kis papírhajó úszik a vizen, viszi nagy mormogva színes kavicsok közt az erecske sebje, néha oda paskolja egy-egy kőhöz, néha meg is akad, befonódik valami vadszeder-indába, de megint jön egy hab és kiemeli, úszik odább-odább s nini, a hajóban egy piros virág van, akkora mint egy kis gomb, szikrának híják a kertészek, hogy nevet ott, hogy himbálózik . . . de jó neki, vajon hova utazik a szikra?

Hopp, megállj, kis szikra!

A leányka lehajlik a víz fölé és elfogja a papírhajót. Kiveszi a szikrát a belsejéből, hát még egy papírcédula is van mellette és higgyen-e szemének, ez van rajta írva: »Jó napot, Piroska kisasszony.«

A szikra hát megérkezett.

A leányka tapsol a kezével: Itt vagy, kis szívecském, kis szikrácskám, édeském. Hozzám jöttél ugye, hozzám? No hát, jó dolgod lesz, belenyomtatlak a kis imakönyvbe. Ugye, a diákok küldtek? De melyik, de melyik?

Megijedt, összerázkódék, mint a tetten ért bűnös, midőn a bástyáról egy ismerős hang szólítá:

— Kisasszony, kisasszony, az erdőbe!

Frida állt ott a bástyafokon felöltőkkel, kalappal és ernyőikkel. Sietve rejté keblébe a szikrát és a kis papírhajót bedobta hirtelen egy bokorba, melyet cifrasásnak híttak; hosszúkás késpengéhez hasonló, fehérsíkos levelei voltak.

A lépcsőkön egy inas a kis fejszét hozta elébe:

— A fejsze ki van csorbulva, kisasszony, jó volna, ha útközben kiélesíttetnék a kováccsal, a mi köszörűkövünk elromlott, a fejsze pedig nem fog már. Tudja a kisasszonyka, melyik a kovács? Vagy én is elmenjek?

— Hát jöjjön el maga is, Márton. És az apa?

— A tekintetes úr kiment vadászni, de az erdőben majd fölkeresi.

A kovács a falu végén székelt, hogy semmit se gyűjthasson föl a szikrákkal, melyek néha az ajtón, néha egy lyukon át, mely szándékosan erre a célra volt hagyva a műhely hátterében, ömlöttek ki. A kovács, Apró Márton uram, nevezetes perszóna volt, aki sokat adott magára és foglalkozására. Általában az akkori kovácsműhelyeket és kovácsokat nem lehet mai szemmel nézni. A kovács volt a legtöbbet tudó ember a faluban, utána jött tudásban a földesúr vagy a pap és csak a legvégén ballagott a kántor vagy nótárius. A kovácsműhely pedig pótolta a kaszinót és újságot. A nagyobb földesurak, a falu mágnásai kipárnázott székeket tartottak maguknak a kovácsműhelyben s délutánonként, ha megunták magukat, odamentek öblös tajtpipáikkal szórakozni. A székeket kihordta az inas körbe a patkoltató oszlop körül, s úgy ültek ott kevélyen pöfékelve, mintha a főrendiházban volnának. Az egyik szurtos kovácsinasnak nem volt egyéb dolga, mint paráztüzet hozni, ha valamelyik pipa kialudt.

A kovácsműhelyekben mindig voltak lovat patkoltató vagy kerékráfot forrasztató utasok, akik a nagy úton sok mindenfélét láttak, hallottak, s azt a kovácsmester patkoltatás közben bizonyos elsajátított tehetséggel mind kiszedte belőlük, néha a tekintetes urak is beleszóltak, kérdezősködtek s véleményt cseréltek. Aki versatus akart maradni a világi eseményekben, annak nem volt szabad elhanyagolni a kovácsműhelyt. Egy mai hírlap minden rovata idejött: a mulatságosak, a hasznosak és a tanulságosak. A gazdának jó volt tudni, hogy melyik vidéken milyen búzatermés volt és hogy fizeti az odavaló zsidó. A politikus kombinációt fonhatott abból a hírből, hogy a zabot nagyon veszik Erdélyben. A zab emelkedő ára háborút jelentett. A »napi híreket« pótolták a különböző mulatságos esetek, melyeket a kocszi-javíttatók elbeszéltek nevezetes gyilkosságokról, pikáns házasságokról. Pozsonyban, aszongya, meghalt valami grófné, aki minden vagyonát, nagy kincseit a kocsisára hagyta; a másik patkoltató furmányos beszél, hogy Szécsényben egy Szilassy nevű úrnál olyan hatalmas kosokat látott, akik megkergették a bikákat. Mindezeket jó tudni. Az embernek esetleg kedve szottyán olyan kosokat szerezni — vagy olyan grófnét.

Apró Márton uram éppen a műhelyajtó előtt valami szürke

lovon babrált valamit, lehajolva a lábaihoz, mikor a hölgyek odaértek.

— Piroska, ne menjen közel — inté a nevelőnő —, mert valami szikra belesik a batiszt-ruhájába. Az pedig nagy baj lesz.

Piroska pedig gondolta: »van már az én ruhámban egy szikra és az nekem elég bajom.«

A Márton inas rákiált a majszterre:

— Hopsza, ugorjon fel, majszter úr, egy kis munkát hoztunk!

— No, mit akar kend? — kérde az kelletlenül.

— Hát nem látja, hogy a nagyságos Horváth kisasszony van itt?

— Iszen nem vagyok vak — felelte a majszter flegmával.

— Hamar hát, élesítse ki kegyelmed ezt a kis fejszét.

— Nem érek most rá — felelte mogorván.

— Hogy-hogy? Nem ér rá? — csodálkozott az inas.

— Egy beteg ló van a kezem alatt — magyarázta a kovács. — A kisasszony pedig egészséges. Hát az egészséges várjon, mert a beteg elsőbb.

A kovács nyugodtan kötögetett valami péppel megkent rongyot a ló hátsó ballábára, mert a lógyógyítás is a kovácsok mesterségéhez vágott.

Az inast szörnyen bosszantotta a kovács udvariatlansága.

— No hallja, maga szépen becsüli meg a kisasszonyokat, akik ide alázkodtak.

— Hát minek alázkodtak ide? — nevetett a kovács. — Mi közöm nekem a kisasszonyokhoz, Márton drusza? A kisasszonyok nem hordanak a cipőiken patkót. Én a vas embere vagyok. S ők a vasat csak a derekukon viselik. De azt a vasat a szabó csinálja oda. Éppen a szabó, ez a hitvány faj. Ez mer a vashoz nyúlni. Valóságos lealázása a kovácsmesterségnek. Semmi közöm a kisasszonyokhoz!

A nevelőnő szerencsére egy szót se értett magyarul, mert különben sértődve távozott volna innen, Piroska egy kicsit szepegett s mint egy ijedt báránka hátrált lassan-lassan egész az útra.

De a kovács általában nem volt rossz ember, csak a szája járt mindig ellenzéki irányban. Lepocskolt az mindent a világon, papot, bírót, felsőbbiséget, de megsajnálta egy megázott

macskát s zord téli éjjeleken nyitva hagyogatta a műhely ablakát, hogy a verebek bemehessenek éjjelre melegedni.

— No, hol az a fejsze? — szólt oda, a lóval elvégezve dolgát. — Mit? Ezzel a kis fejszével a kisasszony szokott dolgozni? Hát meg vannak az urak habarodva? Jaj, lelkem galambom, nem olyannak való ez, aki kávé-t iszik! Egyebe sem volt a szegény zsellérembernek, csak ez a kis szerszáma — s erre is ráteszik a kezüket. Mondhatom, bolond módi, akárhol szedték. A minap is itt járt a kis Buttler grófocska, hogy üssem nyélbe a szekercéjét. No, hát adja isten, hogy igazuk legyen, hogy ezentúl az urak vágják föl s aprózzák a mi fánkat. Úgyis ezer esztendeig vágtuk mi az övékét.

Az inas aggódva pillantott kis úrnőjére, ha megértette-e azt a gonosz beszédet, s igen csodálkozott, hogy az örömtől sugárzó, megdicsőült arccal áll ott. Sohase mondott még neki ember olyan édeset, mint a kovács, hogy Buttlernak fejszét csinált.

Tudta már, ki vágja helyette a nyíreket a Bernyésben. S mindent tudott ezzel. Egyszerre okos lett, ravasz lett, előrelátó lett, mert ezt az egyet megtudta, az első, az egyetlen nagy titkot . . .

Még erős is lett. Ma már semmi se volt a fát kivágni a Bernyésben. Úgy csattogott a kis fejszéje, hogy az öreg Horváth messziről meghallotta.

Mire odajött s részvétellel kérdezé: »Nem fáradtál el, pehelykém?« az vígan felelte:

— Akár az egész erdőt ki tudnám vágni.

— No, hála istennek. Ebből láthatod, kis szívem, hogy a munkában erő van.

— Hát te, apuskám, mit lóttél?

— Egy nyulat meg egy cigányt — felelte az öreg mosolyogva.

— És meg is halt? — kérdé ijedten.

— A nyúl igen, hanem a cigány csak megsebesült. Gombát szedett a jámbor a csalitosban, és én valami feketét látok, zörren a bokor, puff, bolond fővel odalövök.

— Sírt-e nagyon, szegény?

— Jajgatott eleinte, de aztán odaadtam neki kárpótlásul a nyulat.

— És megelégedett vele?

— Úgy látszik, kevesellte, de aztán megnyugtattam: »Lásd, te bibasz, sokkal rosszabbul is üthetett volna ki, hogy te maradsz halva és a nyúl menekül meg. Azonfelül a nyúl nem kapta volna meg az elesett cigányt, ahogy most te megkapod az elesett nyulat.« No, ezt aztán maga is belátta.

Az öregúr kedélyesen kacagott vadászkalandján. Különb-
ben is vidám, jóképű ember volt, értelmes szürke szemeiben
valami sajátos pajkosság játszadozott. Csak a ruházata volt
különös. Mondják, hogy az Andrassy grófokat utánozta. Az
pedig nevetséges dolog. Mert azok sovány, magas alakok,
méltóságteljes járásúak, ez pedig egy kis pocakos emberke
volt kurta nyakkal, kurta lábakkal. Goethe-féle kabátot
viselt, a nyaka körül egy fekete selyemkendő volt csavarva
egész füléig, míg ellenben a nadrágja az akkoriban divatos
gráci szövetből készült; az alapzat szürke volt s rajta a min-
tázat egy stájer vadász puskával, kutyával. Az embernek
a lábszárai valóságos képtár voltak: a sok egyforma vadász
és kutya elől-hátul nagy látványosságot képezett; nem csoda,
ha a falusi gyerekeknek mindig nagy örömet okozott, ha
ebben a nadrágjában ment végig a nagy utcán. Sőt a helybeli
irigy kutyák sem tudták megbámulni a nadrágra festett
testvéreiket némi közbeszólás nélkül.

Frida egy szép vadrózsát talált ma s azt e szavakkal
tűzte a Horváth gomblyukába:

— Ilyen lesz a mi Piroskánk hatvan nap múlva.

Horváth meghajtotta magát, ez a figyelem kedvesen
lepte meg, a kisasszony keze után nyúlt és megcsókolta.

Általában ő is, mások is sokra becsülték Goethe egykori
ideáljának leányát, mert éppen akkoriban dühöngött javá-
ban Európa-szerte a Goethe-kultusz. No, de ki is tombolhatta
magát ez a kultusz, kivált a guvernantokon, mert alig
volt egy a kontinensen, aki ne állott volna fölmenő ágon
valami összeköttetésben a halhatatlan költővel. Különb-
ben is fránya gyerek lehetett őexcellenciája. Volt vagy
húsz szerelmi viszonya és azonfelül ráfogtak még vagy
ezret.

— Ad vocem hatvan nap — mondá élenken az öregúr.
— Jó, hogy említi. Megszámláljuk a fáinkat.

A fa megint több volt azóta hárommal, mint amennyit Piroska kivágott az utolsó megolvasás óta.

Horváth úr fölpattant ingerülten.

— Eh, ez mégis bosszantó! Itt valaki garázdálkodik az erdőmben. Nézzék, megint kivágott három fát és ide rakta a többi közé. Ki lehet az és mit akarhat?

Egy kürt lógott a nyakán, zöld zsinóron, belefűjt. Az éles hang keresztülmetszette a sűrű lombozatot és bejárta az egész erdőt. A madarak elnémultak egy percre, mintha találgatnák, »mi lehet ez«, s az erdő oly hallgatag, oly síri, ha a madarak nem csipognak, hogy szinte ijesztő. Kisvártatva visszafelelt egy másik kürt, az erdőkerülőé, aki jelentette ezzel, hogy hallotta és jön.

Egy negyedóra múlva ott állt puskával, csíkos tarisznyával, gubában egy drabális természetű ember, a bajsza egész az álla hegyéig csüngött le.

— Istók, mi dolog az? — förmedt rá a földesúr — valaki kivágja a növendék nyírfákat, mikor a leányom nincs itt és odacipeli a rakásra.

Istók a fejét rázta:

— Az az egy már nem lehet, mert meghallanám a fejsze hangját.

— Márpedig ez így van, Istók, csak nem akarsz abban megcáfolni, ami egészen bizonyos?

Istók keresztet vetett magára:

— Akkor azt csak az ördög teheti, tekintetes uram — felelte babonás ámulattal —, valami nesztelen pokolbeli szer számmal.

— Az ördög? Miféle ostoba beszéd ez? Istók. Minek volna az ördögnek a fa?

— Hát kérem alásan, csak kell, hogy vegye valahonnan a fűteni valót a katlanok alá.

— Szamárvagy, Istók — nevetett rajta Horváth —, hiszen nem viszi el a fát. Aztán az ördögnek nem is kell, hiszen ott van a kőszén a föld alatt.

— No, az már igaz — hebegte Istók megnyugodva —, hanem azért mégis csak varázslat lesz a dolog, mert a paraszt hazavinné, ha kívágná. A parasztot én is ösmerem, a tekintetes úr is ösmeri, tudjuk róla, hogy hazavinné, de a gonosz

szellemeket se én nem ösmerem, még talán a tekintetes úr sem, hát nem tudjuk a szokásaikat.

A köznép a század elején teljesen a papok befolyása alatt állt s be volt gubancolva lelke, erkölce a babonában, mint az Ábrahám báránya az iszalagok közt. Éppen tavaly nagypénteken történt a helységben, hogy egy vándorló órást (mert akkor még vándor órások jártak megigazgatni egész környékek óráit) két legény agyonvert a kaposi úton öt forintért, amit nála találtak. Az órás táskájában a műszerek közt volt egy darab szalonna is, amiből az egyik gyilkos legény falatozni kezdett, mire borzadva kiáltott rá a másik gyilkos: »Mit csinálsz az isten szerelméért, hiszen ma péntek van?« Mire az undorral dobta el véres kezével a kárhuzatos ételneműt.

— Mindegy — folytatá a földesúr —, akárki vágja is a fákat, Istók, de azt az egyet megmondom, hogy mától kezdve itt rejtőzz el, ne törődj az erdő többi részével és ha valakit megcsípsz, kötözd meg, hozd hozzám. Mert ha csak egy fa dől el még itt tudtad nélkül, annak igen siralmas vége lesz rád nézve. Megértettél-e jól?

— Igen, megértettem, tekintetes uram.

Istókot akarta megijeszteni, de a kis Piroska sápadt el erre a parancsra. Istók csak a fejét vakarta és golyót, puska-port kért az urától, mert mi tagadás benne, ő eddig a puskát csak dísznek hordozta a vállán, földi teremtmények ellen elég volt a két izmos karja, de most ki tudja, miféle csodákkal és szörnyekkel léssen dolga és a golyó mégiscsak golyó.

HETEDIK FEJEZET

HAJÓK HA FELS LE JÁRNAK...

Piroska a nagy örömtől váratlanul fordult be a legnagyobb szorongatásba. Jaj istenem, a szegény Buttlert megfogják. Talán meg is lövi az a rettenetes bajszú ember, az az Istók. Szűz Mária, szent anyácska, segíts rajtam, gondolj ki valamit helyettem! Érezte, hogy meg kell mentenie Buttlert. De hogyan? Kire bízta titkát? Inkább meghal, mintsem valakivel közölné. Ha talán írna neki? De ki vinné el a levelet? És aki vinné, az már kitalálna mindent. Megmondaná az apjának, kikiáltaná az egész világnak.

Alig várta, míg hazaérnek, szaladt mindjárt a kertbe, a virágaival tanácskozni; azokkal is, amelyek ott nyíltak szerteszt, két sorban a gyalogutak mellett, de kivált azzal az eggyel, mely a keblében fonnyadozott, kivette onnan és sokáig nézte a szikrácskát, meg a kis patakat, mert övé az érdem, mert ő hozta a fejr hajóban.

Hej, ha az a hajó vissza tudna menni... Mit szólnál hozzá, te ezüstös patak?

A patak fecsegett-csevegett, felelgetett, de ki értené azt? Pedig bizonyosan jó tanácsot mondott. Letépett egy szegfűt, beledobta a vízbe. A kis habok összezörögtek körülé, fölemelték, de mit ér, ha mégiscsak a régi úton vitték lefelé, lefelé, ki a kertből, el a mezőkre.

Arra jött most a kertész a gereblyéjével, meg a nagy ollójával. Egy becsületes német volt Kassáról — akit azért csapott el, mondják, az abaúji főispán, mert a délszaki növény-palántákat a jeges verem fölé ültette el. Maga az abaúji főispán azonban azt állítja, hogy azért kergette el, mert a legfölségesebb virágait elküldözgette a szeretőinek Kassán. No, hát ez nem olyan nagy baj; Horváth fölfogadta, ebből az egy bajból évről-évre gyógyítja az idő a kertészt.

Piroska megszólította:

— Kertész bácsi, ugye maga okos ember? (A kertész bólintott rá, hogy: igen.) Maga mindent tud. (Még erre is bólintott a kertész.) Meg tudná-e csinálni, hogy ez a patak ne arra folyjon, hanem emerre?

A kertész gondolkozott:

— Hát hogyan tudnám megcsinálni? Ha egy gáttal elrekeszteném a vizet, hát visszafordulna a medrében.

— No, csinálja meg!

— Minek?

— Hogy lássam.

— Nem érek most rá játszani, kisasszonyka, meglát az úr és megharagszik.

— De ha szépen, nagyon szépen kérem. — Összetette a kezeckéjét.

— Nem tehetem most, majd vasárnap.

— De most szeretném (és toppantott a lábával, kis arcoeskáját haragosan összevonta s kezét a csípőjére tette.) Forgós teremtetted, parancsolom. (Ezt a szakácsnétól tanulta a kicsike.)

A kertész szívéből kacagott, gyönyörködve nézte, milyen szép így.

— Ejnye, hát mégse fél tőlem? Hát tudja mit, Müller bácsi, hozok magának egy kis zsák dohányt az apáméból.

Ez már több volt, mint amennyit egy kertész szíve megbír. Müller bácsit egy lúdtojásnyi gyémánttal se lehet megvesztegetni, mert az csak kő, de a dohány — más. Az plánta. A plánták pedig hozzá vannak növe egy kertésznek a lelkéhez.

— Hát jól van no, kisasszonyka!

Hozott egy deszkát, összeszedett néhány követ és megépítette a gáttat nagy ügyesen.

— No, most már elmehet, Müller bácsi.

A víz gyűlt, gyűlt a gátnál, valóságosan nagyra növekedett. Amint észrevette, hogy nem mehet át, elkezdett zajlani, morgolódni, nyaldosta a deszkát, verdeste a partokat, s széles hullámgyűrűkben ütődött vissza, aztán egyszerre csak meggondolta magát, hogy az okosabb enged, és visszafordult. Először csak kis darabon ment visszafelé, megállt makacsul odább, mintha mégis restellné. A szembe jövő víz meglökte

egy kissé, de aztán az is visszafordult vele s megint mentek egy gondolatnyi darabot, míg végre valóságosan visszafelé folyt az egész patak.

Piroska most fölírta ceruzával egy cédulára: »Vigyázzon magára, ne menjen többé az erdőbe helyettem fát vágni, mert ott elfogják.«

Aztán elszaladt a hajóért, mely a sás közt volt, belegyömöszölte a cédulát és nyomtatéku rá tett egy hófehér szegfűt.

— És most már eredj utadra, kis hajó! Szűz Mária anyácskám, segíts neki!

Rátette a vízre, a víz sebbel-lobbal, andalító csörgéssel, csobogással vitte-vitte a Bernáth-kert felé. Piroska pedig, mint ahogy egy bűnös a bűn színhelyéről, futott, ahogy bírt, a kastély felé.

Eszébe se jutott az a borzasztó lehetőség, hogy azalatt az apja éppen ott sétál a galagonya-falak közt, melyeken a kertész nyeseget, s kérdezi tőle: Nem látta-e a Piroskát?

— Odalent játszik a pataknál. Éppen most csináltam neki egy gátat.

— Gátat. Miféle gátat?

— Erővel azt kívánta, hogy fölfelé menjen a víz.

— Hm — dörmögte az öregúr s otthagya a kertészt, indult a patak felé. Ni, csakugyan fölfelé megy a víz, s egy fehér papírhajócska úszik rajta. Mi az ördögöt talált ki az a kis fruska? És ő maga nincs is itt: Piroska! Piroska! — kiáltá s ment szapora léptekkel egyenest a hajó felé.

János gróf tükön ült ezalatt. Sógta azt az ő szíve, hogy történik valami, vagy levelet hagyítanak át a falon vagy virágot (s ez jelenti az igent), ha semmi se történik, az jelenti a »nem«-et, ha pedig oda talál jönni a falhoz estefelé Apró Márton uram, a kovács, hogy egy sűrűbb rostélyzatot illeszzen a fal aljára, melyen át nem férhet papírhajó, ez azt jelenti, hogy az apa kezébe került a küldemény. János gróf egész nap ott ógyelgett a pataknál a fal körül, várván a jeleket. Végre mit lát egyszer? Valami olyant, amire nem gondolt, jön a víz vissza haragos mormogással, fehér tajtékot lökdösve a partokra. S íme, a víz tetején nemsokára jön a fehér hajó is. János észrevette, szíve repesett örömeiben. A hajó tetején egy

fehér szegfű volt, s a szegfű tetejére ráült egy bolondos méh.

Buttler elolvasta a levelet s kabátja gomblyukába tűzte a szegfűt. Másnap aztán, mikor a víz megint rendesen folyt, új hajót menesztett új levéllel. Köszönte a Piroska értesítését s megígérte, hogy nem megy többé a Bernyésbe fát vágni, hanem mégis elmegy arra, hogy bár messziről láthassa.

Harmadnap a Horváth-kertből érkezett válasz-hajó levéllel. Meg volt magyarázva benne, hogy egészségi okokból kell kivágnia Piroskának a száz fát s csak magát csalná meg, ha valamely furfanggal kijátszaná az orvos parancsát.

S ez így ment most már napról-napra, levél ment, levél jött, csupa ártatlan értesítések jelentéktelen eseményekről, elbeszélnek az álmaikat, újságot is írnak egymásnak, »ma kinyílt a mi kertünkben az aloé«, »ma új kalapot kaptam Bécsből, olyan furcsa vagyok benne«. A hajó meghozta rá a jámbor feleletet: »De szeretném benne látni. Most próbálom lefesteni képzeletből.« »De szeretném magamat látni.« Ez így ment vagy három évig, ha vakáció volt és ha a postillon d'amour nem makacszkodott. Mert néha, kivált hév nyárban (éppen mikor a vakáció volt) egyszerre kiszaradt a kis patak s elvágta az összeköttetést a két ábrándos lélek között.

Ezalatt csak ritkán láthatták egymást, legfeljebb a határban egy percre, ha Piroska apjával a mezőről jött. De ez is csak annyit ért, hogy a kis gróf elment mellettük és köszönt, az öregúr biccentett a fejével, Piroska pedig elhalványodott. Társaságba nem vitte a leányát Horváth, Bernáthékkal pedig éppen ellenséges lábon állt. Csak néha mentek a templomba. De még az istenük is más templomban lakott. Horváthék lutheránusok voltak. Ez pedig nagy válaszfal volt az akkori urak közt. Szerencse az országra.

Ha az *elállatási* politika idejében a protestáns urakat is szívesen látták volna az udvarnál, vagy az udvarhoz szító nagy dinasztia főuraknál, ha azokkal is barátkoznak, ha becézgetik őket, mint a katolikusokat, ma szépen néznénk ki. De a protestáns nagyurak, hála istennek, hidegséget tapasztaltak az udvarnál, tehát visszavonultak a kastélyaikba, s minthogy udvari politikát nem űzhettek, csináltak unalmukban nemzeti politikát; a kis protestáns urak pedig szintén

nem kapaszkodhattak ösztönük szerint a katolikus mágnásokhoz, ahol disgrata perszónák voltak, beálltak tehát a saját rangosabb elégedetlen hitfeleikhez zajongóknak s táplálták azt a kis pislogó tüzet, mely negyven év múlva aztán egy hatalmas széláramlatban minden oltáron fellobogott, — hogy ne legyen többé a világ végéig eloltható.

Szóval, Bécsben mindig ostoba politikát űztek. Ott csinálták Magyarországnak a vezéreket. Fölhíttak valakit ad audiendum verbumra, jól lekorholták, hazaküldték. A Burgban élvezték az ilyen dorgálási jeleneteket a király tanácsosai. Azt mondogatták egymás közt: »Orrot kapott a császártól.«

Szamarak voltak. Nem orrot kapott az, hanem »vezéri buzogányt«.

Az öreg Horváth is a Prónayakkal, Radvánszkyakkal, a Zayakkal és a Keczerekkel tartott. Minden évben beutazta őket, tanácskoztak, terveztek, disputáltak, de az rendesen májusban volt, mikor Piroska egyedül maradt otthon, minél fogva a diák nem vehette semmi hasznát. Nem volt őneki más patrónusa, csak a patak.

A negyedik évben aztán hosszabbak lettek a levelek. János leírta a gondolatait, érzéseit, sóvárgását, boldogtalanságát. Piroska is erről írt. Nemcsak az aloé nyílt már, de az ő szívük is. Megvallották egymásnak a szerelmüket, s vitte a kis patak heteken át a fogadalmakat: »Szeretlek, szeretlek, síromig szeretlek.« »Leszel-e a feleségem?« »Csak a tied, senki másé.« Végre az ötödik vakáción már nagy lett Piroska, szép, virágzó, karsú hajadon, piros, mint a rózsza, üde, mint a hajnal. János gróf pedig kész férfi lett, szép kis vékony bajusszal, körszakállal — tíz hónap múlva már elvégzi a jogot s házasodhatik. A hajójáratok ezeket a kérdéseket szellőztették. Megírta, hogy a gyámja, Fáy István (akinek a felesége Bernáth leány), igen jó ember, már tud a dologról és hogy jövőre körülbelül pünkösöd táján nagykorúsíttatja, s ezzel maga veszi át birtokait, hogy tehát nincs már semmi akadály, ami elválasztaná édes Piroskájától, csak még az ő apja, akit furcsa embernek ver a hír. Ha valami szomorítja az életét, hát az a gondolat: mi lesz vele akkor, ha az apja megtagadja kezét, vagy olyan talányokat ad föl, melyeket ő

nem tud megfejteni? Se nappala, se éjjele emiatt, már két éve nem látták nevetni társai, »szomorú Buttlernek« híják a pataki lányok. A Horváth-kertből érkező levelek váltig vigasztalták, hogy nem olyan zsarnok az öregúr, amilyennek képzelik, és hogy csak a nővérei iránti szeretetből mustrálta úgy a kéroket, mert jó férjeket akart nekik. Nagyon határozott volt ezeknek a leveleknek a hangja. Az egyikben ott ragyogott ez a mondás: »Ha pedig az apám bele nem egyezne, akkor is a tied leszek, követlek, ahová viszel; elhagyom a szülei házat akarata ellen is teértem. Te csak írd meg, hogy akarod-e?«

János gróf erre visszafelelt:

»Nem akarom, szívem, mert én boldoggá akarlak tenni, s az atyai áldás, ha megvan, nem látszik meg a boldogságban, de ha nincs meg — nem látszik meg a boldogság a szülei harag árnyékától.«

A vakáció legutolsó napján, mikor már úgyszólván befogott a kocsis, jött meg az utolsó hajó a válasszal:

»Légy jó reménységgel, kedves János; húsvétig, mire megjössz, igyekszem apa szívét meghódítani s addig kigondolom a módot, miképpen férhetsz hozzá te is. Apám szereti a klasszikus költőket, Óvidiust és Horatiust, ezzel nagy kedvében járhatsz, olvasgasd őket. Isten veled, gondolj reám sokszor, sokszor.«

Ez volt ennek az ábrándos szerelemnek a gyerekes története. Öt év alatt tízszer se látták egymást s csupán egyszer beszéltek az erdőben az első találkozásnál s mégis ismerték egymást a levelekből. Kitárult azokban egész lelkük, s bár a hajócska nem bírt el nagy terheket, hosszú ömlengésekkel teleírt íveket, csak cédulákat, e rövid, ennél fogva át gondolt tömör gondolatok és üzenetek, melyeket egymással váltottak, otthon a szerelem melegén kiterjeszkedtek, megnőttek, egész kötetekké dagadtak, mint ahogy a lenyeesett orgonaág lecsukott, színtelen virága otthon a pohárban szétnyílik s hatalmas lila fürtjeit kibontja háromszor akkorákra.

Ma tehát, mihelyest leszállt a Dóryék hintajáról, mindjárt a régi lett, epedő, türelmetlen szerelmes. A fák, a tárgyak, a hegyek, minden, de minden órá emlékeztette, alig várta a délutánt, hogy lemelessen, édes melázással lépegetett a Horváth-kert felé a patak mentén s aztán a nyílásnál elbocsátotta

előre elkészített hajóját. Tudta, hogy odaát Piroska már várja.

»Megérkeztem. Emlékezz ígéretedre.«

Csak másnap remélt feleletet, mert a víz kicsi volt, egy egész nap kell, míg felgyűlik a gátnál. Úgy is történt: a válasz másnap érkezett.

»Isten hozott! Látogasd meg apámat húsvét másodnapján délután. Kérj meg tőle. Majd meglátjuk a többit.«

Nevezetes három nap volt ez a diákra nézve; hogy hát minden eldől húsvét másodnapján. Lehetséges-e, én istenem? Nehezen várta a döntő órát és mégis fázott tőle. Mert hátha azt mondja az öregúr, hogy »nem« és a reményt is elveszi tőle. »Ej, a reményt el nem veheti — bátorítá magát —, a remény megmarad még akkor is.« Voltak pillanatai, amikor szerette volna kitolni a terminust, de nem lehet, mert Piroska így kívánta, hát így lesz. Egy kicsit gyáva természetű volt. Nem egyszer kellett magát megbiztatnia húsvét másodnapján, midőn a Horváth-kastélyba indult lassú, bizonytalan léptekkel, nagy szívdobogással. »A macska fél, de én nem félek.« Szépen meggondolta, mit fog mondani, hogyan kezdi, de mire a váracs kapujához ért, egyszerre szédülni kezdett a feje, s látta, hogy a kastély tornya elkezd sebesen forogni, aztán lehajítja magát az épület tetejéről, leugrik a bástyákra, onnan a kertbe pottyán és szalad, szalad már messze a mezőn, a szintén szaladó zöld búzák után.

Vissza akart fordulni azon a címen, hogy rosszul érzi magát. De szabad-e neki visszafordulnia? Egy Buttler grófnak? Soha. Még ha a fejét levágnák se. Megerősíté magát e gondolatban, s mint egy Mucius Scaevola, kezét kinyújtá a kalapács után, mely láncon csüggött le az ajtóról. Most már bátor volt és kemény. Csak az elhatározásokhoz nem volt lelki ereje, inkább tervezni szeretett, de ha bent volt a cselekedetekben, többé nem hátrált. Nehezen vált meg a félelemtől, mint valami kedveno ruhadarabjától, de ha egyszer levetette, többet nem ismert rá.

Háromszor-négyszer kopogott a kalapáccsal, mire megjelent Márton inas és a kémlőlyukon felösmervén őt, bebocsátotta.

— Itthon van a tekintetes úr?

— Itthon van, tessék hozzá befáradni.

Az inas egy szobán vezette keresztül, mely tele volt mindenféle görebekekkel, gépekkel, retortákkal, ez volt az öreg kémiai laboratoriuma. A másik szoba az írószobája. Éppen írt valamit, de rögtön abbahagyta. A lúdtollat a füle mellé szúrván, sietett a jött eleibe, megrázzván annak mindkét kezét nyájas barátsággal.

— Én Buttler János vagyok.

— Igenis, igenis — mondá ez szaporán. — Van szerencsém ösmerni a méltóságos gróf urat látásból és igenis örülök, tessék helyet foglalni és megmondani nekem, hogy mivel szolgálhatok, igenis.

János gróf elpirult egy kicsit, aztán elkezdte kerülgetni messziről, amint otthon kitervelte, hogy voltaképpen egy igen kényes, fontos dologban jött, de másképpen is már régen óhajtott volna megismerkedni a »kedves urabátyjával«, mert azt hallotta, hogy nagy kedvelője a poézisnak, Horatius Flaccusnak és Ovidius Nasonak, akiket ő is szeret.

— Hm, tehát Ovidius Nasot szereti, azt hittem, hogy...

— Oh, én minden poétát imádok — folytatá hévvel Buttler —, és már régen tettem volna tiszteletemet, ha nem félek attól, hogy alkalmatlan vagyok.

— Oh, a viláért sem, a viláért sem. De lássa, a prózaírók se megvetendők. Igenis a prózaírók. Az egyikben azt olvastam tegnap, hogy a megaraiak segílyt akartak kérni a lacedaemoniaktól, mert éheztek, s küldöttjeik megjelenvén Spártában, szónokuk gyönyörű beszédben igyekezett szomszédjaikat meggyőzni, hogy a rossz termés folytán segítségükre szorultak, igenis egy nagyszabású beszéddel... Melyet meghallgatván a lacedaemoniak, ekképpen válaszoltak: »Menjtek haza, jó emberek, és mondjátok meg otthon, hogy küldjön a nemzetsétek más követeket, mert a ti beszédetek oly hosszú volt, hogy mire a végére jutottatok, elfelejtettük az elejét és közepét és azt is, hogy mi van benne.« Mire hazamentek az üzenettel a megaraiak hosszú orral, és hetek múlva jövének új követek ezzel a mondással: »Semmink se termett, éhezünk, segítsetek rajtunk.« Megvetőleg szólt oda egy spártai: »Ej, minek ez a sok fecsegés! Elég lett volna, ha az üres tarisznyát fölmutatjátok...« Hát igenis, igenis. Elég lenne talán, ha

méltóságos uramöcsém is ilyesvalami tárgyat mutatna ...

No, hát ez volt a legkönnyebb. A Piroska arcképe ott függött a falon. Az első hosszú ruhájában festette le egy vándor-piktor.

Gróf Buttler vakmerően odamutatott a falra.

— Igenis, értem, igenis... Ön a leányom végett jött, igenis.

— Szeretem őt — mondá az ifjú egyenesen, mély bensőséggel.

— Úgy? Tehát nem Ovidius Nasot, hanem őt... igenis, őt. Nos, ez eddig egészen rendben van, de hát audiatur et altera pars, hát hogy vagyunk a leánnyal? Igenis.

S egyszerre megkomolyodott, szigorúra vált az arca.

— A kisasszony is szeret engem.

— Honnan gondolja?

— Tudom.

— Honnan tudja? (Élesen nézett a szeme közé, mint egy kriminális bíró.)

— Hát elmondok önnek egy titkot. Már öt év óta leveleztem vele és megírta a leveleiben.

— A hajókon? — kérdé az öreg közömbösen.

— A hajókon — dadogta a gróf meglepetve, hogy Horváth már tudja azt.

— No, hát az nem ér semmit — kacagott föl az öregúr kedélyesen —, mert én is elmondok önnek cserébe egy titkot: hogy azokon a hajókon én leveleztem öcsémurammal öt év óta.

Buttler gróf hátratántorodott és elhalványult.

— Lehetetlen az.

— Igenis, nem lehetetlen, mert úgy van. Piroska leányom egy betűt se tud ezekről a levelezésekről, igenis. Ha meg akar ön győződni, lépjen ide.

Fölvette a levél kéziratát az asztalról, melyet akkor hagyott félbe, midőn Buttler belépett, s odatolta szeme elé. Mintha mennykő sújtana a Buttler szívébe. Megismerte, hogy ez az irás jár a hajón, ezek a szép, finom, gömbölyű betűk ámítják már öt év óta.

NYOLCADIK FEJEZET

PIROS RÓZSA, FEHÉR RÓZSA

Míg szíve vonaglott a fájdalomtól, szemeiben a harag villáma gyúlt ki.

— Uram, tekintetes úr — szólt lázasan, tompán, szinte hörögve. — Ön cudar játékot űzött velem, évek óta, ezt számon kérem öntől.

Orrcimpái remegtek, arca elsápadt, s tekintetében vészjósító fény lobogott.

Horváth gyönyörködve nézte, hogy milyen szép férfi így. Mért is nincs egy ilyen fia!

— No, no, no, fiatalember — mosolygott fölényesen, jupiteri nyugalommal. — Ön túlságosan heveskedik, igenis, de nem vehetem rossz néven, mert juvenus ventus.

— Semmi ventus — vágott közbe Buttler gróf gúnyosan. — Ön nemesember lett, nemesemberek pedig még ős haj alatt sem intézhetnek el ilyesmit latin közmondásokkal.

Az öreg Horváth még csak a szemével se hunyorított.

— A nemesemberek, igenis, de a nemesembereknél vannak még magasabb skálák is, fiatalúr, például a nemes apák, igenis. Hát én apa vagyok, s midőn azt láttam, hogy valaki a leányom szívéhez akar férni, meglehetősen romantikus utakon... csergedező patakok, bokrétás hajócskák, igenis... nos, akkor jogom volt úgy gondolkozni: Hm, a leányomat akarod tőlem elrabolni, hát állok elébe és megösmerlek előbb, hogy ki vagy, mi lakik benned.

A fiatal gróf lehorgasztotta finom, hosszúkás fejét, jeléül annak, hogy ez az argumentum nyomta le.

— És én öt évig leveleztem, beleélve magamat egy gyermekleány lelkületébe, egy aggastyán eszével és tapasztalataival incselkedtem önnel, vagyis teveled, édes fiam, mert

hiszen csak nem akarod visszaszítani a per tut, amelyre egymást följosogítottuk a levelekben?

A gróf fölszisszent a tréfára, annyira bántotta, de mégse szólt, várta lázasan kóválygó fejjel, mi fog következni.

— Öt év nagy idő, édes fiam, kiismertelek teljesen. Az volt az eltökélt szándékom, hogy legkisebbik leányomnak magam választom a férjét, és én téged választalak, igenis.

Mind a két kezét feléje nyújtotta szeretettel és megölelte, János gróf szomorúan nézett rá, mintha nem értené az egészet.

— Mordizom adta, hát mi bajod? Mért vágsz olyan savanyú arcot, mintha a füledet haraptam volna le? Hát így néznek ki a ki nem kosarazott kérők, mi?

— Egy egész világot rombolt ön össze — felelte János gróf végtelen bánattal az arcán —, és én most már attól tartok, hogy céltalan utat tettem ide és bocsánatot kérek...

— Lári-fáril Hát Piroska?...

— Oh, ő alig ösmer engem, hiszen ő végre is egy másik kisasszony, egy idegen, és semmi esetre sem az, akivel én ösmerős voltam, akinek a lelkét, egész lényét éveken át mintegy átöntöttem a magam lelkébe.

— Ne légy fantaszta, édes öcsém. Ami megtörtént, az megtörtént. Ezen már csak egy módon lehetne segíteni.

S jóízű mosoly játszott az öreg dereses bajsza körül.

— Hogyan? — kérdé az ifjú gépiesen.

— Ha engem vennél el feleségül, igenis, de tudom, hogy ez a modus vivendi se tetszik neked.

De már erre János is elmosolyodott.

— Aztán, látod, az igaz, hogy nem a Piroska levelezett veled, de az is igaz, hogy ő akart veled levelezni. Az első hajót, melyen a cédulát küldte, hogy ne menj többet a Bernyésbe, mert elfognak, ő maga tette fel a vízre, én észrevettem az úszó hajót, kihalásztam és átírtam az üzenetet tudtán kívül a saját írásommal, őt pedig, elkerítvén a kertnek azt a részét, ahol a patak folyt, nem bocsátottam soha többé oda.

— Hát azt hiszi, bátyám — kérdé János gróf élénken —, hogy nem idegenkednék tőlem?

— Ha hiszem-e? Hát bolond vagyok én, hogy évekig levelezek egy diákkal, a magam passziójából? Hiszen azzal

az erővel a kassai püspökkel is korrespondálhattam volna, aki okosabb ember és nekem atyámfia. Tudtam azonban, hogy a leány szeret.

— Ah, istenem, ha igaz lenne — sóhajtott föl János.

— Mibe akarsz fogadni, hogy igaz?

— Hogy lehetne azt megtudni?

— Úgy, hogy megkérdezzük.

— De mikor?

— Most mindjárt.

— Itt, énelőttem?

— Előttem.

— Nem, nem — tiltakozott a gróf —, mindjárt meghalnék, ha azt mondaná, hogy nem szeret.

— Ej, halnál az ördögöt!

S ezzel kinyitott egy ajtót, végig lehetett látni egy egész sor szobán.

— Piroska! — kiáltá. — Gyere be, gyere be!

Egy perc se múlt, dehogy, egy félperc se, dehogy, inkább egy egész örökkévalóság elmúlt, midőn végre ruhasuhogás hallatszott a szomszéd szobában. János gróf valami felsőbb természeti parancsnak engedelmeskedve, behunyta szemeit, érezte az üdítő áramot, mely vele jött, bizonyosan a szoknyácskáinak a csapkodása okozza azt a hús szellőt, érezte a napfényt, amint a leeresztett zöld zsaluk bordáin át hosszú, arany vásznakat nyújtott be.

Aztán megcsendült egy édes hang:

— Itt vagyok, apácskám, mit parancsolsz?

Most egyszerre fölnyitá szempilláit és ahogy látni vélt azelőtt behunyt szemmel, most azt hitte, hogy nem lát a nyitottakkal.

Csak úgy a ködön keresztül, látományszerűleg állt ott az ajtóban Piroska, de mintha nem is volna eleven, csak úgy a képe szállt volna alá a falról és az ajtó lenne most a rájája. És az öltözete is más most. Egyszerű kartonruha van rajta, de milyen jól áll neki, aztán fehér kötény, és a ruha ujja felgyűrve a könyökén túl, a két cseresznyevirágszín karja felőg lankadtan, mintha el volna törve, még a feje is lehorgasztva, a nyaka is eltörtnek látszik, de mégis olyan gyönyörű — hogy lehetetlen ránézni.

— Híttalak, szívecském, mert egy komoly dologról kell most határozoznunk. Gyere ide közelebb. De micsoda különös öltözetben vagy?

Végigpillantott magán, a kötényén, a kezein és olyan piros lett, mint a bíbor, aztán gyorsan kezdte legyűrni a ruhaujjakat a karjaira.

— Künn a konyhában pepecseltünk a Fridával — rebegette —, és nem tudtam, és Oh, istenem...

— No, mi az? El akarsz szaladni? Ohó! Nem oda Buda, gyere csak, gyere... Így ni, hozzám!

Megállt az apja háta mögött, fölágaskodott egy kicsinyt, hogy állát az apja vállára akassza, így csak egy kevés látszott az arcából, s o bástya mögül vetett titkon egy pillantást a vendégre.

— Hát találd el, miért van itt most nálam Buttler gróf?

— Nem tudom, apácska, nem tudom — szólt csöndesen, fojtott hangon.

Buttler előre lépett, gépiesen, gyámoltalanul, mint az alvajáró; a száját kezdte mozgatni, érezte, hogy mondanía kell valamit, de az öregúr leintette.

— Majd megmondom én, igenis. Feleségül akar elvenni. No, ugye bámulsz? Hát mármost én azt mondtam, tőled függ; ha szereted, menj hozzá, ha nem szereted, ne menj hozzá. Íme, felelj neki szíved szerint.

A leány ösztönszerűleg lekapta a fejét, mintha egy spanyolfal mögé kuporodna le. Az öreg vállá mögött láthatatlan maradt.

A beállott csöndben a szívek dobogását lehetett hallani!

— No, ne légy gyerek, felelj hát!

Összeszorítá az ajkait és hallgatott. Csak a vén óra ketyegett a falon és a pondus járt lustán, lassan ide-oda.

— Ej no, mégse felelsz? Aztán mit bújsz ide, a hátam mögé? Nem kuckó az én hátam. Eredj, most már haragszom.

Az ablak felé lépegetett, mire a leány fedetlenül maradt, mint mikor egy gyenge virág mellől elveszik a karót. Olyan furesa érzés, hogy úgy magánosan van, egészen egyedül... reszkető liliom ilyenkor a kevély liliom...

Gépiesen ment az apja után s fejét odaszorítá a mellére.

— Jaj, úgy szégyenlem, de úgy szégyenlem — szólt elhalón.

— Hát talán nem határozta meg el magadat? Gondolkozási időt akarsz?

— Nem.

— Mit nem? Hogy nem határozta el magadat, vagy hogy nem akarsz gondolkozási időt?

— Nem tudom, nem tudom — hajtogatta álmodozón.

Az öreg úr türelme szakadni készült, ráncok gyülekeztek a homlokára.

— Oh, te kis gyáva lélek, milyen asszony is lenne még belőled? Még gyerek vagy. Igazán magam is belátom, hogy még korán van ez a dolog. És ez is egy válasz. Ha szeretnéd Buttlert, erőt vennél a szégyenkezéseden, mert lásd, a szerelem erősebb a szégyenlősségnél. Végeztünk. Elmehetsz, ha tetszik a szobádba...

De a leány görcsösen tapadt apja kebléhez. Aztán egyszerre csak átölelte a két karjával a nyakát és kezdte a nagy fejét lehúzni a saját szájához, amire az öreg dörmögött valami olyasfélét, hogy a gránát fülbevalójával megkarcolta.

— Csak ebben a ruhában szégyenlem úgy magamat — súgta neki.

— He-he-he-he — kacagott föl édesdeden az öreg. — Oh, csacsi, kis csacsi (és megcsókolta a kis csacsi száját). Hogy azt mondja, csak ebben a ruhában szégyenli magát. Oh, Éva, Éva, te bohókás Éva! Micsoda bolondságokat oltottál a nemedbe. Hát eredj, no, öltözz föl, ahogy tetszik; aztán megállj csak, nem is szükség felelned: ha szereted Buttlert, legyen a hajadban piros rózsa, ha nem szereted, fehér rózsa.

Erre aztán kisurrant Piroska. Buttler fölsóhajtott: »Nem jön az már vissza.« A harmadik szobában megcsendült valami pajkos dal, amit akkor hoztak Párizsból:

A grenoblei kapu fáján
Egy kis veréb csiripelt ebéd táján,
Tra la! Tra la!
De furcsa kis veréb vala.

Aztán mindig tovább-tovább, elmosódva hallatszott a dal, míg végre elhalt.

Az öregúr a pipáját szortyogtatta, aztán tömte. Buttler pedig szóvalán álmódzásba merült. Hol remélt, hol nem. Szédítő gyorsasággal nyargaltak fejében a gondolatok. Most öltözik, most kapcsolják föl a fűzőjét, most adják föl a szoknyáját, most küldte el a szobalányt, hogy hozzon hamar egy rózsát az üvegházból. De milyet mondott? Fehéret-e vagy pirosat? A szobalány már tudja. Boldog szobalány. Türelmetlenül nézte óráját. Milyen sokáig nem jön. Talán el se jön, csak beüzeni az inastól, hogy a feje fáj.

— Hát mikorra gondolnád a lakodalmat? — kérdezte eközben az öreg, hintázva a nagy hosszúszerű pipát a levegőben, hogy a tapló nagyobb tűzre gerjedjen.

Buttler fölrezzent:

— Tetszett valamit mondani?

De eközben már kialudt a nyirkos tapló, s az öreg megint a tűzkövel kezdett bajlódni, ami olyan komoly foglalatosság, hogy nem tűri meg az érdeklődés elágazását.

E pillantban nyílt meg az ajtó, s belépett a szobába Piroška. De milyen nagy volt a meglepetés, mikor szakasztott abban a ruhában jött vissza, amelyikben elment, — csak éppen hogy a hajában nevetett egy piros rózsa.

— Hát ez az a remek toilette? — támadt rá az öreg fejcsóválva.

— Igen, apa, mert elhoztam a legyezőmet.

Ah, a legyező! No persze. Ez hiányzott neki. Hogy el lehet amögé bújni, kecsesen, szemérmatosan, jobban, mint az apja válla mögé. Ej lám, a legyező, ez a csúf, álnok kis fegyver. Ez adja meg a bátorságot. Most már egy csöppet se volt félnék, — vagy legalább lehetetlen volt észrevenni.

— Ah, asszonyok, asszonyok! — kiáltá az öreg, szemeit tréfásan az ég felé emelve — milyenek vagytok!? Tehát fegyveresen jöttél? És a nyilatkozatot is hoztad, de mint szépítő csecsebecsét a hajadban.

Aztán Buttler felé hunyorított vidáman.

— Látod, mit mondtam. Eredj most már, csókold meg a menyasszonyodat.

Buttler megdicsőült arccal tántorgott hozzá, mintha ittas lenne, a leány maga is egy lépést tett felé, lehajtotta előtte, odanyújtotta a fejét, kissé fátyolozott hangon szólva:

— No, hát vegye el a rózsáját.

Buttler remegő kézzel húzta ki abból a gyönyörű lenhajából.

— Köszönöm.

És megcsókolta azt a helyet, ahol a rózsza volt. Feltűzte gondosan a gomblyukába. Mire a leány odahajtott a fejét, ahol a rózsza most van.

Az öreg pedig megint hintázta a pipáját a taplóval és megint megkérdezte:

— Hát igenis, igenis, mikorra gondoljátok a lakodalmat?

KILENCEDIK FEJEZET

A NAGYASSZONY GÁLÁBAN

A lakodalom? Ki bánja azt! Az a szomjúság még csak útban van, az csak holnap, holnapután jön meg... Most még boldogok az egymás nézésében, ha a kezüket egymáséban tartják, ha a kis kartonszoknya megérinti a János lábát, ha egy hajszál leoldódik a frizurából és János gróf sajátkezűleg visszaigazíthatja. Most még ez mind kimerítetlen, cukros csemege. Hát még az a sok kérdés és az a sok édes és ravasz felelet. De csak olyan ravasz, hogy a két napos macska is átlátna rajta.

— Emlékszik-e, mikor a kis madártojást adták az erdőben?

— Oh, hogynem? Hiszen akkor szerettem meg.

— Lássá, én is akkor.

— Igazán?

— Hát nem hiszi?

— Hiszem, hiszem. No, inkább hiszem, csak ne vágjon olyan bús szemeket.

— Űgy? Nem tetszenek a szemeim?

— Dehog. Hisz nem azt mondtam.

Mindent szeretnének tudni, mindennek utánajárni. Mint mikor a gyermekek a vízben turkálnak s minden színes kavicsot megnyálnak, hogy nincsen-e cukorból.

— Aztán mit gondolt, kis Piroska, mondja meg, mikor meglátott?

— Hát eleinte azt gondoltam... Mit is gondoltam? Hát azt gondoltam, hogy locsolni jött.

— Az igaz, hiszen ma locsolni kellene. Akarja?

— Mit gondol? Hiszen az nem szokás az izék... hiszen tudja... az ilyenek közt.

— Igazán csak a locsolásra gondolt, de lélekre, Piroska, nem sejtett semmit?

— Igazat mondjak?
— No, mondjon! — esengett lágyan, csöndesen János gróf.

— Hát gondoltam, hogy mit akar.

— Tehát sejtette, hogy szeretem?

— Hallottam a kovácstól.

— A kovácstól? Hogy lehet az?

— A kovács mondta, hogy maga ott köszörültette a fejszójét, amellyel a fákat vágta helyettem, ez hatott meg.

— Én hát fejszével kerestem meg a kenyeremet, mint a napszámosok?

— Mit? — biggyeszté el az ajkait Piroska durcásan. — Hát kenyere vagyok én magának?

— Dehogy, maga a mézeskalácsom; de én boldogságot akartam mondani. Bocsássa meg a nyelvbtlásomat.

Szóval, ezt a sok dolgot mind tisztázni kell előbb, közbe-közbe megneheztelni, duzzogni, pörölni, kibékülni, a legkedvezőbb földi eseménynek tartani, ha az öregúr lehajlik a százfiókos almárium legaljára, hogy ott új csutora után hajkurásszon; azalatt nem néz ide, könnyen sikerülhet egy kis merénylet. S ha egyszer ezt a mézet megkóstolta valaki, az már azontúl el van veszve az okos dolgokra nézve. Eddig egymást nézték, egymás tekintetét keresték, kölcsönösen barangolt lelkük e mélységekben, egymás pirulásán, halaványulásán éldelegtek; most jön a második stádium, most már az öreget lesik, az öregúr a fő, mikor néz félre, mikor tekint ki az ablakon felhőket konstatálni. (Ostobaság! Vannak is most már felhők!) A harmadik stádium akkor áll be, mikor beáll az este, a lefekvés órája és szépen el kell búcsúzni, nyugodalmass jóéjszakát kívánva, hazamenni, a Piroskát pedig ott hagyni. Hát ez aztán a szekatúra! Első nap még csak hagyján, hanem már a második napon kezd valami lázadási hajlam csirázni a lélekben. S milyen gyorsan nő ez a plánta! Hogyne: hiszen a szerelem napja süti. A bűbájos helyzet tőrhetetlen állapotú fajul és — most ugrik ki már az a kérdés, hogy mikor lesz a lakodalom?

Hát mikor legyen? Június végénél nem lehet hamarabb, mert addig a jogot kell végezni, hogy kész ember legyen János gróf. Hiszen voltaképpen pünkösdkor is meglehetne az esküvő,

de milyen furcsa lenne, hogy a Piroska férje egy diák, ő maga pedig egy diákné. Még tán pasquilt is írának rájuk a pataki tógátusok. Igaz, hogy akár el se menjen többé Patakra a jogot végezni, mert egy Buttler kész ember a tudomány nélkül is, kész ember, mikor születik, de mit szólna ehhez Kövy professzor, aki annyira szereti Buttlert? És a gonosz tógátusok erre is megcsinálnák a versezetet. Mégiscsak hadd legyen a lakodalom június végén, Péter-Pál napján.

Ebben állapotok meg. Persze még addig sok víz foly el a Latorcán, de sokat is kell elvégezni. Már most mindjárt tómerdek tennivaló szakadt a nyakukba. Értesíteni kellett levelekben a rokonságot, megrendelni Kassán, Bécsben tómerdek encsebencsét a kelengyéhez. Egy csatlós, mindjárt másnap lóra ült, hogy a hírt megvigye Fáy Istvánnak, a Buttler gyámjának, Patakra, ki is ékes episztolákban válaszolt úgy a menyasszonynak, mint a vőlegénynek, küldvén nagy meglepetésül Buttler János grófnak a már előre kieszközölt és a fiókban tartott nagykorúsítási engedélyt, azonfelül a saját beleegyezését és atyafiságos üdvözlését; ő maga is jönne személyesen húgocskáját megcsókolni, ha a köszvényes lába nem kötné az ágyasházához, így azonban küldi a híres smaragd nyakéket, melyet a Buttler grófnék mint menyasszonyok szoktak megkapni a vőlegényeiktől. Ez a násfa — jegyzé meg a post scriptumban — egykor a XII. Károly svékus király anyjáié vala és az mondatik felőle, hogy kiváltképpen való szerencsét hoz a viselőjére.

Ugyancsak ez a csatlós volt megbízva, hogy Patakon bemenvén a Bujdosó Mihály ötvösmester boltjába, onnan két vastag arany karikagyűrűt hozzon, egy nagyobbat és egy kisebbet.

Egy másik csatlós is nyeregbe ült a Buttler úrfi levelével. Bozosra szólt a levél a Buttler tisztartójához, hogy pénzt, fáradságot nem kímélve, azonnal hozzálásson a kastély és a park kicsinosításához, mert június végén odajön és állandóan ott marad lakni. A kertész pedig ültessen sok virágot, mert olyan is lesz vele, aki a virágokat szereti. Különösen úgynevezett szikravirágokkal kell bevetni a fák között nagy területeket. Valamint ne feledkezzék meg a tisztartó úr a tóruless, amely kitisztíttatván, új halakkal láttassék el. Nem-

különben célszerű volna, ha tisztartó úr kontaktusba bocsátkozván párdányi uradalmi tisztartómmal, tettes Nogáll Ferenc urammal, valamint erdélyi uradalmaim prefektusával, tettes Gábor József urammal, ahol számos fülemilék vagynak, hogy azok részben a bozosi parkba áttétessenek és ott szépen énekeljenek, stb.

Horváth majdnem halálra nevette magát e levélen, melyet az új gazda megmutatott neki.

— No, kíváncsi vagyok a fülemiléidre, miképpen tétetnek át és fognak-e szépen énekelni. Hanem ami a tavat illeti, ott még elmulasztottál valamit a parádéból. Heliogabalus császár, mikor házasodott, rózsaoalajjal töltetett meg egy egész tavat, úgyhogy félmérföldnyire szagos volt az egész környék.

— Én is megtöltessem?

— Bolond vagy. Hiszen annyi rózsaoalaj most nincs is a világon, egész vagyonod rámenne, meg az enyim is a tetejébe.

Már három napja volt boldog ember János, már a levelek is talán mind megérkeztek a címekre, amelyeket Horváth küldött szét a rokonoknak a szerencséről és még mindig titkolódzott Bernáthéknál. Végre elérkezett az utolsó nap, holnap reggel már indulni kell Patakra. Az asszony néni már sütötte az útipogácsát meg a libát a tarisznyába, és még mindig nem tudtak semmit. János eléggé restellte, de félt a kellemetlen pillanattól, tudta, hogy Bernáthék mennyire nem kedvelik a rozsólisfőzött, hogy tizenkét év óta nem érintkeznek egymással.

De mindegy, anélkül mégse mehet el, hogy a jó öregeknek ne szóljon. De miképpen adja elő, hogy minél kisebb keserűséget okozzon s minél simábban átessék rajta. Nagy ravaszul besompolygott hát a konyhába, ahol a nagyasszony foglalatoskodék (éppen ebben a szent percben ütötte pofon a mindenest, aki egy kis csirkére rátaposott és megölte).

— Éppen nektek sütöm a libát, fiacskám. Ez az egy nőtt meg csodálatos módon előre és szépecskén meghízott, a vesztére. Ha még egypár napig hizlalhatom, sokra viszi, de hasztalan, a professzorok nem várnak. No, nézd meg, milyen szépen pirul bent a rurában.

— Köszönöm, asszony néni, de nem vagyok kíváncsi.

— Tudom, lurkó, mert Olaszröszkén Dóryéknél kiszálltok ugye, és nagy trakta lesz? Csak aztán bele ne habarodj abba a csinos lányba.

— Túl vagyok én már azon, asszonynéni.

— Mit mondasz? — kapta föl a fejét a nagyasszony.

— Azt mondtam, hogy nem szeret már engem az asszonynéni.

— Ej, ej, édes fiam, hogy mondhatsz olyat? Mindjárt a szemed közé loccsantok valamit ezzel a varecskával!

— Rám se néz, asszonynéni — nyöszörgött ravaszul János gróf.

— Már hogyan néznék rád, édes fiam? Hiszen most is rád nézek.

— De fogadni mernék, hogy a kezemet már három napja nem látta.

— Mi? Talán megütötted a kezedet?

— Nem látta, hogy mi van rajta?

— Talán pokolvar?

— Nem biz az, hanem nézze csak, édes néni.

S ezzel, mint a dicsekvő gyerek, kinyújtotta a jobb kezét, melyen ott csillogott a családi rubinköves pecsétygűrű mellett egy sima karika.

Bernáthné kezéből kifordult a főzőkanál, szeméit ijedten meresztette a látományra.

— Kinek akarod azt adni, hé?

— Ezt már csak a halálnak. Ezt már kaptam.

— És kitől, hé?

A csalafinta János csak mosolygott.

— Találja ki a néni.

— De nem találgatom én, édes fiam, hanem úgy rád hányok ezzel a poroló-pálcával, ha mindjárt meg nem mondod, hogy olyat még nem kapott eleven gróf. Hát ezért neveltelek és szerettelek én gyermekkorod óta?

És egyszerre előntötte édes, jóságos szeméit a könnyzápor.

János gróf most már elkezdte a kezéit csókolni, hogy megengesztelje. Majd odahajolt a füléhez és megsúgta a kedves nevet, amelyben benne van az ezüst, arany csengése, a drágakövek villogása és a világ minden melódiája: »Horváth Piroska.«

Az asszonynéni szótlanul intett, hogy kövesse a szobájába. János szinte meghökkenett, hogy talán le fogja térdepeltetni — valami fahasábra, mint azelőtt, mikor kicsi volt.

— Beszélj el mindent, hogy történt — mondta ridegen, szinte kevélyen.

János elbeszélte mindent, elejétől egész végig mindent, mindent.

— És ez már három napja volt?

— Igen, néni.

— És azóta tudtál hallgatni?

— Hiszen elég baj volt az nekem, mert a szegény Piroska el akart ide jönni, de én nem mertem szólni maguknak.

— Nem helyesen tetted. Mert ha a hóhér leányát veszed is el, ha egyszer a tied, akkor az enyém is. És hozzám akart jönni szegényke?

— Igen.

— És mit mondtál neki?

— Hogy félek, nem látnák szívesen.

— Mit, ezt mondtad? — pattant föl haragosan és fölszakította az ajtót. — Panna! a fekete selyemruhámat!

— Csak nem akar elmenni . . . oda?

— De éppen, éspedig mindjárt, és el sem jövök, míg el nem hozom.

János gróf ámultan tekintett rá, az asszonynéni-e az, vagy talán — hiszen minden csodában hitt már — az a szelíd asszonyi alak elevenedett meg, akinek a képe a bozosi kastély falán lóg, aki mikor meghalt, egy élő hozott a napvilágra, magát őérette a halálánál beváltotta.

Bizony csak a Bernáthné nagyasszony volt, de János gróf mégis összetévesztette s valami szent és titokzatos erő kényszere alatt a nyakába ugrott.

— Mamácska, oh mamácska — suttozta és megnedvedett a szeme.

A nagyasszony pedig csakugyan gálába vágta magát, szépen megcsinálta a divatos vuklikat, fölvette a selyemruháját, meglocsolta a zsebkendőjét rózsavízzel, fölrakta a gyémántos kösöntyűket, a fekete gyöngy fülbevalót, melyekről az a hír volt, hogy csak a brittek koronáján vannak ilyenek. Aztán megparancsolta a huszárnak, hogy négy lépésnyire

vigye utána a fekete csipkés mantillát és katonásan lépjen, sohase maradván sem távolabbra, sem nem jutván közelebbre, mert hogyha eltévesztenéd ilyen-olyan ebfajzatja, ezzel a parazzal hasítom a fejedet két egyenlő részre.

A nagyasszony, amilyen egyszerű volt otthon, olyan dáma tudott lenni, ha akarta, hogy a Hofburgba is beillenék.

Csak várta, várta János az ámbituson, hogy előjön a Piroskával, de már az uzsonna ideje is elmúlt, még mindig nem mutatkozott. Ugyan mit tud ott csinálni annyi ideig? A nap is kezdett immár leszállni. Nevetve szaladgált a nagyasszony vödrökben kirakott leanderein az imént, de már elmegy, nem várja tovább... S ez olyan furcsának, természetellenesnek tetszett Buttler előtt, hogy a nap nem várja meg a Piroskát.

Közben előkerült a mezőkről az öreg Bernáth a Zsigával, persze mindjárt a nagyasszonyt tudakolták.

Mit feleljen nekik? Lehetetlen eltitkolni az igazat.

— Biz az elment a Horváthékhoz.

— Megbolondult? — kérde az öreg Bernáth kurtán.

— Dehogy; én bolondultam meg, kedves bátyám.

És most még egyszer el kellett mondani a nagy titkot, hogy eljegyezte Horváth kisasszonyt. Most másodsor már nem is esett nehezére (mindent megszokik az ember), sőt az igazat megvallva, valóságosan tobzódott a részletek kiszínezésében.

Az öregúr kevés szavú volt, csak ennyit felelt az egészre:

— Ejnye, canis mater!

A Zsiga fiú azonban majd hanyatt esett a nagy álméltó dástól.

— De hiszen ez mesébe való. És én ebből semmit se vettem észre! Előttem is mindent eltitkoltál. No, megállj, te alamuszi!

— Bocsásd meg, kedves Zsigám, de magam is úgy jöttem bele, mint ahogy az alvajáró följut valahogy a torony tetejére.

— Nos, és adott-e föl valami talányt az öreg Horváth?

— Volt egy, de ő maga fejtette meg. A kerti patakon, kis hajókon küldöztem Piroskának leveleket, s ugyanígy küldött ő válaszokat öt évig. Most, mikor szerelmet vallottunk egymásnak, ezen az alapon állítottam be az apjához. Képzeld megrökönyödésemet, mikor az öregúr kijelenti, hogy ezekről

a levelezésekről Piroska semmit se tud, mert ő, az apa, levelezett velem öt év óta, csak azért, hogy leánya jövődő férjét kiismerje.

— Ejha — motyogta az öreg Bernáth —, aki ilyen jó apa tud lenni, az nem lehet dibdáb ember.

Megkapta ez a részlet, sehogy se hagyta nyugodni. Fölkelt a párnás karosszékéből, melynek oroslánkormökön álló lábához mindig oda volt támasztva a messzelátó, hogy erről a magaslatról, ha kedve van, megláthassa kiinn a mezőkön szanaszét dolgozó jobbágyait. Fölkelt és föl s alá járt az ámbituson, morgott, disputált önmagával, néha hallani lehetett egy-egy hangosan kiejtett félszavát.

»Igazságos« Bernáthnak hitták a vármegyében. Kevély volt erre a névre. De éppen azon tünődött: megérdemelte-e mindig? Nem volt-e túlságos igazságtalan ez ellen a Horváth ellen?

Végre jött a nagyasszony, Piroska nélkül, víg volt, eleven, friss volt, mint a halcsík, oly fürgén, könnyedén szaladt föl a lépcsőkön a ropogó szoknyáiban, akár egy tegnap hozott menyecske.

Az öreg Bernáth eléje tipegett, onyelegve, mintha semmit se tudna.

— Hol jártál, anyókám?

— Kertek alatt, apókám — felelte vissza, a gyerekek ismeretes versecskéjét travesztálva.

— Mit láttál, anyókám?

— Hát azt láttam apókám, hogy mi mind a ketten nagy szamarak vagyunk.

— No, no, és miért?

— Hogy azt a kedves, megenni való Horváth-családot elhanyagoltuk, kigúnyoltuk, megvetettük, ahelyett, hogy egy életen át kiélveztük volna.

Minthogy éppen ezen rágódott az öreg táblabíró is, nem szerette, hogy az asszony is fölhozta, mit szól bele valaki hosszú hajjal az ő titkos gondolataiba? Sietett a kérdést eltaszítani maga elől.

— Ej, ej, anyjuk lelkem, hát még mit tapasztaltál?

— Azt, hogy a mi Zsigánk egy nagy mafla, mert el hagyta vinni az orra elől, ami legdrágább, legszebb, legbecse-

sebb nőtt ezen a környéken, ahol ősidők óta minden termés java a Bernáthoknak szokott jutni.

Ezen aztán nevetett az öreg is, a fiatal Zsiga is, csak János gróf feszengett, nyugtalankodott, míg végre nagy félénken megkérdezte: hogy hát a »termés« mért nem jött el?

— Mindjárt eljön, megígérte, csak azt mondja, átöltözik és megeteti a madarait. Itt fog uzsonnálni minálunk. Héj, Örzse, Panna, Borka! egy, kettő, három! Forralj hamar, fiam, egy lábas tejet! Te pedig nézd meg, van-e elegendő pörkölt kávé? A szép csészéket szedd le az almárium tetejéről és a világos damaszk-abrosszal terítsd meg az asztalt a Rákócziniszobában. (Oda csak a legbecsesebb vendégeit vezette be a nagyasszony.)

Maga is tért-fordult, futkosott almáriomtól almáriomhoz, onnan az éléstárba, mindenütt volt valami különösség eltéve, itt egy csomagban piskóta, a kamarában néhány fűrt szőlő, egy szekrény alján finom cukorkák, a híres bécsi udvari cukrásztól, Nelweisztól valók. Lónyay Mihály uram küldte harmadéve az aranylakodalmára.

Ide-oda való futkosásában összejött az apókéval is, éppen az ebédlő küszöbén keresztezték egymást, majdnem föltaszította a nagyasszony, amiért aztán engesztelésül megsimogatta futtában az ősz szakállát. »No, hát ne haragudj, vén mizimázi, és békülj ki azzal a becsületes jó Horváttal!«

Az öreg haragosan lökte el a nagyasszony simogató kezét:

— Ugyan ne avatkozz! Mit tudod te azt?

— Hidd meg pedig, jó ember és örömet okoznál ennek a János gyerekeknek is.

— Hiszen csak ne főzte volna azt a rozsolist — morgott az öregúr.

— Hát olyan nagy bűn rozsolist főzni? Lám, én mennyi kotyvadékot főztem életemben és mégis szeretsz.

— De te nem csaltál vele.

— Dehogy nem. Mikor beteges voltál, borjúhússal csináltam meg a káposztatölteléket s vajjal főztem a csíkot; mikor kérdezősködtél, megesküdtem, hogy zsírral van.

— Jó, jó, azt hiszed, nem ismerlek. Képes volnál az embert megmérgezni.

Ezzel csak azt nyerte, hogy a nagyasszony elpityeredett, könnyen eltört az ő mécsese, ezt most már meg kellett reparálni, nehogy kisírt szemekkel találja a szép vendég, akit várnak.

— Csak legalább ne sírj. Mert azt nem tudom nézni. Tudom a ravasz politikádat. Jól van, hát majd meggondolom ezt a Horváth-dolgot.

Csakugyan jött a Piroska nemsokára a Frida kisasszonnyal, s az öregúr úgy viselkedett vele, hogy az anyóka szíve repesett örömeiben: »milyen jó ember az én uram.« Az asztalnál ő töltött neki vizet, ő emelte föl a leesett asztalkendőjét, ő mulattatta mindenféle történetekkel, nem is engedett vele mást beszélni, — úgyhogy János gróf elkezdett a végén dühbe jönni: »Ugyan hát ne vegye már el a menyasszonyomat egészen.« Mire aztán megpuhulni látszott az öregúr és alkudozásba bocsátkozott a Jánossal, hogy átengedi egy csókért, de persze azt a Piroska adja. Buttler gróf nagy huzavonák után kiutalványozta az egy csókot a kincstárból, és Piroska se volt engedetlen, régi mód szerint átfonta két habkarjával az öregúr bozontos fejét és egy kiadós csókot cuppantott a piros orcájára.

De még most se vonult el a telhetetlen öregúr, dehogyan vonult, egyre Piroska körül legyeskedett, számlólyt hozott a lába alá, megmutogatta neki mindenféle ritkaságait, elmesélte neki azoknak a történetét, Mária Antoinette-nek egy csontra festett arcképét, mely nagyon megtetszett Piroskának, nyomban odaajándékozta neki:

— Nagy örömet okoz, húgocskám, ha elfogadja.

Aztán előcipelte a Rákócziné otffejtett vállfűzőjét és erővel fölpróbálta Piroskának, már persze a ruhája fölé, de úgy is nagy volt.

Ez pedig olyan foglalkozás volt, hogy egy király is ritkán élvez ilyet (ilyet csak a szabó élvez gyakrabban), hozzáérni a fölséges idomokhoz, megérinteni a vállacskaát, ott babrálni a nyaknál, meg a csípőknél, azon a szűzies derékon. Buttler a száját harapta, ha eszébe jutott, hogy az öregúr neki engedhetne volna át ennek a fölpróbálási ötletnek a helyszínen való foganatósítását; ő nem adná egy uradalomért, az öregnek ellenben nem ér semmit. A nagyasszony azonban mégse állta

meg, hogy tettetett haraggal meg ne fenyegetse: »Ej, ej, te vén kujon.« Amire az apóka szemei úgy villogtak, úgy csillogtak, mint valami ócska, ráncos bőrtokból kivilágló két gyémántgomb.

Úgy eltelt az idő mindenféle bohóságok közt, hogy észre se vették, csak mikor az inasok az égő gyertyákat hozták az asztalra. Ettől aztán megijedt a Frida kisasszony, hogy már túllépték a szabadságukat. Minélfogva az egész Bernáth-család fölkerekedett és hazakísérte a vendégeket, de Piroska mellől az öregúr még most sem akart tágitani, ő nyújtotta neki a karját, Zsigának meg Jánosnak Frida kisasszonnyal kellett megelégedniök. János folytonosan zsörtölődött az úton:

— Itt van ni, az utolsó este is elmúlt és még csak hozzá se juthattam a menyasszonyomhoz.

Már teljesen sötét volt, a lánya elé siető Horváth föl sem ismerte a kíséretet, csak mikor szemben álltak. Egy darabig habozva nézett egymásra a két öregúr, a nagyasszony azonban egy haragosat intett hatalmas, parancsoló szemöldökével, azt talán még a sötétben is megértette Bernáth, s most már hirtelen odanyújtotta a kezét Horváthnak:

— Jó estét, szomszéd!

— Jó estét — viszonzá amaz halkán, szinte félénken.

De itt megszakadt a társalgás, s Buttlernek alkalma nyílt Piroska mellé osonni és a kezét maga kezébe venni; mintha egy meleg, puha fészekbe nyúlt volna.

— Igen sokszor írjon — súgta neki a leány.

— Szép idő lesz holnap — törte meg most a csendet az öreg Bernáth az égre nézve, hol a csillagokat gyűjtögetta ezer ponton egy láthatatlan erő — a diákjaink elutazásához.

Piroska sóhajtott. Horváth gépiesen ismételte:

— Igenis az elutazáshoz.

— Megint árva leszek — folytatta az öreg Bernáth melan-
kolikus hangon —, megint nem lesz fiam.

— Mindennap — egészítette ki Piroska az előbbi parancsát.

— Nekem sem sokáig lesz leányom — felelte az öreg Horváth.

— Igaz, igaz — jegyzé meg a gögös öreg nemes meg-
csukló hangon —, neked se lesz.

S ez a »neked«, hogy csengett ez a noked a levegőben, s hogy cirpelt, zizegett rá ezer prücsök, millió bogár a kapu előtti buja növényzetben. Hús áram futott át a gallyak közt és összekopogtatta őket, mintha az ősök csontjai mozdultak volna meg, de valójában csak a természet érezte a rendkívüli eseményt, hogy a száz vitézlő apák ivadéka per tu szólította a rozsolisfőzőt.

TIZEDIK FEJEZET

TÓTH URAM PLETYKÁZIK

Elhangzott a sok nyájas »jóéjszakát«, aztán becsukódott a kapuajtó, csak még egy pillanatra nyúlt hátra egy kis kezecské fehér keszkenővel. Ez a Jánosnak szólt. Volt olyan ügyes, hogy villámhirtelen lehajolt, megcsókolta a kezecskét, kikapta a fehér kendőt, s élvezte egész hazáig az illatát. Otthon a vánkosa alá tette, s az a kendő adta föl neki a témákat az álmodáshoz; eszméket iszen adhatott az álmhoz, és adott is, de időt nem adhatott hozzájuk. A kendő idehozta kis úrnőjét... és a kis úrnő meg az álmodó uraság együtt éltek egy kis kunyhóban, Piroska ebédet főzött, ő pedig a tüzet rakta a tűzhely alá és amikor tetszett, akkor csókolta meg a szakácsnét... Egyszer aztán kész volt az ebéd, János gróf leült az asztalhoz, felkötötte az asztalkendőt nyakába és várta a leveses tálat — hát csakugyan kinyílt az ajtó. És úgy tetszett neki, mintha nem Piroska hozná a leveses tálat, hanem egy vén boszorkány áll meg előtte. Ráordít dühösen: »Mit keres maga itt?«

— Hát felkölteni jöttem, kérem alásan.

Megrázkodik, fölpillant, hát se nem Piroska, se nem boszorkány, hanem András huszár hozta be a reggelit és hogy tessék hamar felöltözni, mert már fognak. A Zsiga úrfi már füttyörész az ámbituson.

Szomorú biz ez, de csak mégis el kell indulni. A koci csak Olaszröszkéig viszi őket, ott leszállnak Dőryéknél és onnan másnap gyalog mennek Patakra. Kár volna a lovakat fárasztani, mikor önekik is jó lábuk van. Így szól az öreg Bernáth utasítása.

Aztán az is milyen szerencsétlenség, hogy köd van. A Horváth-kastélyt eltakarja. Pedig bizonyosan ott állna az ablaknál Piroska. De hát köd van és a Buttler-családon átkok fekszik.

Bizony az egész úton bús, pedig eloszlik a köd apródonkint, és a nap is fényleni kezd. Milyen fiatal még ez a nap így áprilisban. Csak csiklandoz, csak játszik, sziporkázik, de nem éget. Egész gyerek még, aki nem veszi komolyan a dolgát. Még a hidegnek is hagy némi beavatkozást. Ő is süt, az is csipdes. Ő maga kicsalja délben a gyümölcsfa fehér virágait, erre jön éjjel a hideg és az is megpróbálkozik a fehér festékjével, ráfencseli a deret a fákra. A fák pedig jó, hogy nem tudnak panaszkodni, mert nem lehet tudni, kit szídnának jobban, a napfényt-e vagy a hideget; — hogy melyik a csalfább.

Ezeket a borús gondolatait oszlatgatta útközben Bernáth Zsiga.

— Min búsulsz, kenyeres? Ha én a helyedben volnék, ujjonganék.

— Neked más természeted van. Látod, engem ijeszt a jövő. Mintha valami megdöbentő, valami ijesztő volna benne. Úgy tűnik fel sokszor, mintha egy sötét hegy készülne rám omlani.

— Pedig csupa rózsaszín minden körülötted. Képzeldő vagy, ez az egész.

— Aztán, látod, nem tréfadolog Piroskát elhagyni, nem is képzeled, mennyire szeretem.

— Hiszen nem választ el tőle tenger, akkor jöhetsz, mikor akarsz. Most már független úr vagy. Addig azonban élj a valószínűségnek, minek a bolond ábrándozás? No, mindjárt Röszkére érünk s iszunk estére egy nagyot az öreg báróval. Már látszik is a kastély!

Valóban kibukkant a kanyarodónál a Dőry-kastély rozsdavörös fedele a hatalmas jegenyefák között.

— Te mit gondolsz, miféle leány az a Dőry Mariska? Gróf Buttler vállat vont.

— Én semmi különöset nem leltem rajta.

— Mintha valami titokzatos volna a lényében.

— Nem tudom . . . meglehet — felelgette Buttler szórazokottan.

Lelke Piroskánál kóborgott, próbálta magával hozni, behunyta szemeit, hogy képzeletben előállítsa, de mikor már kész volt a kép, vagy egyet tüszentett Zsiga (oh, de prózai

ez a Zsiga), vagy zökchent a szekér és megtocsogott a kocsi-kerék valami kátyúban, vagy a kocsis csendergetett hangosan ostorával, és összeomlott az egész bájos alak.

A vidék se érdekelte Jánost. Pedig hangulatos tájakon jöttek, völgyeken, dombokon, erdők, nádasok mellett. (Hallod a szárcsák hangját, János? Tik, tik, tik.) Most a *Hegyalja* bontakozik ki, úgy fest messziről a sok fehér szőlőkaróval, mint egy megspékelt óriási nyúlgerinc.

Az öreg kocsis hátrafordul és elbeszéli, hogy mikor ő a Benczúr-ezredben szolgált, erre vonultak egyszer Kassa felé, a generális, gróf Kláris (gróf Larisch), e helyre érve, egyszer csak rákiáltott az ezredre: »Tisztelegj!« s nosza, a legénység megcsinálta a nagy parádét a hegynek, mintha maga a császár lenne. De ér is az annyit, mint egy császár!

Vígan röpi a négy ló, úgy vitte a kis csészt, mint a pelyhet — midőn egyszerre csak kilépett oldalt a pagonyból egy fekete posztós alak s ismerősen integetett a kalapjával.

— Bonum mane precor.

— Hahó! hó! Hisz ez a röskei kocsmáros, aki a csirkéért nem fogadott el pénzt. Álljon meg, Istók bácsi!

A négy ló megállt a gyepelőrántásra. A diákok nyájasan üdvözölték Tóth urat.

— No, üljön föl — invitálta Zsiga —, hazavisszük és legalább beszélgetünk útközben. Én majd átülök a kocsis-hoz, úgyis kedvem szottyant a lovakat hajtani.

Tóth uram megtörülgette szerényen a bajuszát s keleties lassúsággal fejtette ki, hogy ami a felülést illeti, nem volna ellenére, fölötte fáradt lévén, minthogy a szomszéd faluból kutya, a szekére felültetvén az asszonyt, a gyerekeket, a két sógornőjét, meg azoknak a rajkóit, az utolsó már csak a saroglyába fért, de mégse fogadhatja el a szíves meghívást, mert ő nemesember és jurat in verba magistri, tartja azt, amit a megboldogult tekintetes Dókus Pál uram, a nemesek kapitánya, szokott mondogatni: »arról ösmerni meg a nemesembert, hogy se többet, se kevesebbet nem akar mutatni, mint amennyi«, melyeknél fogva a világ minden smukkjáért se ülne föl egy négylovas kocsi; holtig arról csúfolnák.

— No, az igaz lehet — hagyta rá Zsiga úr, sőt még az Istók kocsis is, az utóbbi megjegyezvén:

— Hanem ha talán hozzám felülne . . . Mert abban aztán nincsen semmi.

Az már más, a kocsis mellé, azt már teheti, aminthogy föl is kapaszkodott oda, fejfel féloldalt fordulván, hogy az úrfiakkal beszélhessen.

A fogat minősége jelezte a nemesek rangját, előkelőségét az arisztokratikus megyékben. Különben is minden valami egyebet jelezett, mint ami volt. Az emberek bele voltak bolondulva a szimbólumokba. Erdélyben a kürtök szimbolizálták a rangfokozatokat, volt két füstű, egy füstű és körülfüstű familia, amint két vagy egy kémény volt a kúrián, vagy csak úgy a zsúpfedelen át szivárgott ki köröskörül, ahol nyílást lelt, a konyha füstje. A szegény tót megyékben a fák után igazodott el a földi nagyság mércéje: a báró Révayak, Justhok hársfák, fenyőfák alatt ültek, azoknak csak árnyék kellett; a Lehoczkyak, Rakovszkyak diófát tartottak, mert ez adja sok árnyékot és egy kevis gyümölcsöt is; a kisebb familiáknak ellenben szilvafájuk volt, aki adja kevis árnyékot, de sok szilvát. Sajnos, ezekből is csak hetet engedélyezett nekik a fukar köztudat.

Zemplénben, Szabolcsban, Ungban fogatok határoztak. A Bernáthok például négylovas familia voltak. Egy Bernáth sokszor ment gyalog, de két lovon sohase ment. Az derogált volna. Két lovon a Fodorok jártak, a Bóthok, Oroszok és Zsitkovszkyak.

A lovak a rangot ábrázolták, nem a vagyont. Meggazdagodhatott például a két lovon járó nemesúr is, még ménese is lehetett, de azért, még az első két generáción legalább, míg egy elért hivatali rang, szerencsés nexus vagy mozzanat közbe nem jön, csak két lovat illet befogni: a négy ló miatt nagyon megszólnák. Stréber, svihák még akkor nem volt. Csak egy-egy idevetődő lengyel úr képviselte ezt a genret.

Persze a négyes fogatokban ismét érvényesülnek árnyalatok. A Barkóczyak négy pejen jártak, a Perényiek négy feketén, a Sztárayak négy csődörön, a Waldsteinok, Majláthok mindenik színre, marokra, járásra négy egyöntetű paripán, amelyeken rögtön meglátszik, hogy ezerből vannak megválogatva. Ez a mágnesi jelleg. Ellenben utálatos lenne, ha Szerencsyek, Csathók, Bernáthok is ilyen parádéval rukkol-

nának ki. A négy ló dukál nekik is, de annak a megválogatása már valami felsőbb, előkelőbb dolog. A Bernáthok négy lova csak úgy pongyolán, nagyjából vág össze, van aköz sárga kanca, fekete herélt, egy marokkal magasabb, az ostorhegyen egy ficáncoló vasderes; szóval, minden ló egy külön egyéniség, és hogy még patriarchálisabb legyen, az egész lócsalád együtt van, a kis csikó is ott poroszkál, egy csengettyűvel a nyakában, az anyja után.

— Hát van-e valami jó újság azóta, Tóth uram?

— Bizony nem igen van — szolt a vendéglős elgondolkozva —, ha csak azt nem vesszük, hogy az anyósom meghalt azóta.

— Ugyan?

— Éppen húsvét napján. Ma aztán osztozkodás volt a testvérek közt, onnan jövök.

— Volt-e nagy örökség?

— Csöppen valamicske, de persze több volna, ha a betegségében körülötte lehetek, így azonban a papunk környékzte meg és a templomra hagyta a nagyobb részt. Azt mondja nekem, mikor haldokolt: »Ne haragudjatok, gyermekeim, hogy istennek haltam némelyeket a lelkemen kívül is, azért tévém, mert az ő ajándéka volt mindenem.« »No — mondok —, mámika, nem illik pedig az ajándékot visszaadni«, amire egyszeribe úgy elrántott az ágya mellől a plébánosunk, mint-ha ott se lettem volna.

— Az itteni plébános? Az, akit a Dóryéknél ismertünk meg a múltkor?

— Igen az, mert a szomszéd község csak filialc. Sima, ravasz emberke és átkozottul csinos legény, vagy püspök lesz a vén napjaira, vagy ördög. Ámde most már nem jár a Dóryékhez. A főbíró úr kiadta neki az utat. Úgy látszik, nem jól tanította a baroneszt.

— Hát a nemzetes asszony csirkéi megnöttek-e már?

— Föl ám, fölceperedtek szépecskén, de mi haszna, ha nem ehetnek belőle, mert már harmadnapja két pandúr lesi az úrfiakat a faluvégén az országútnál, hogy ha akarják, ha nem, a Dóry-kastélyba vigyék. Dehogy szorulnak maguk a feleségem főztjére, — ámbár most magam se ajánlanám, mert a könnyei belepotyognak minden ételbe, mióta az anyja meg-

halt; én csak megeszem, mert az ura vagyok, de idegen ember nem kénytelen vele.

— Tehát itthon vannak Dőryék?

— Itthon mindig, nem jár most azokhoz senki, hanem mintha készülődnének valamire, nyolc vagy tíz napig dolgoztak ott éjjel-nappal kőművesek, asztalosok, ácsok, kovácsok.

— Talán a kisasszony megy férjhez?

— Nem hallani semmit. A francia asszonyt is elküldték.

— Úgy? Hallod János? Madame Malipau már nincs ott.

— Nem baj — jegyezte meg Buttler —, helyettesíthette magát. Ott van a csimpánz.

— Ah, a majom! Kicsibe múlt, hogy ott nincs. Mert azzal is mi történt? Különös egy eset. Hát a szomszéd házban ott laknak az Izsépyék, két vén kisasszony, meg az öregúr. Az egyik kisasszony, az Anna, hálósobája ablakában egy idő óta minden reggel egy kinyílt rózsát találtak. Ki lehet, mi lehet? Elterjedt a faluban a hír, valaki udvarol Izsépy Annának! No, kutya szíve lehet. Maga Anna kisasszony se nem eszik, se nem alszik, tükön ül a boldogságtól, hogy ki lehet a titkos udvarló. Az egész ház föl van fordulva és egyre várják, hogy nyíltan is beköszönt. Csak nem jön, csak nem jön. Vigyázzák béresek, kocsisok egész éjjel, de emberi lény nem fordul meg az ablak táján, a virág ellenben ott van hajnalra. A kisasszony most már nekipendült, hogy legalább némely dolgokat kifürkész, honnan jön, merre megy, szóval, nyomozható szálakat szerez s egy este az ablak alatt hamuval öntött be egy nagyobb tért, hogy az udvarlónak a lábanyoma megmaradjon a hamuban. Hát nézik reggel és uramfia: az imádónak ott van mind az öt ujja a hamuban. (Fíkom teremtette! — hüledezik a kocsis — hiszen ez az úr mezítláb jár.) De még ez mind semmi, nézi a szakácsné, nézi Szekeresné, Kajszainé, Vidákné, szóval a házbeli és a szomszéd öregasszonyok s elsápadnak: »Mária, József, segíts! Hisz ennek a szerzetnek nincsen sarka« s legott kitalálják s hirdetik faluszerte, hogy ez a Belzebub ördögnek a legkisebbik fia, a Droma boszorkánytól való, de még fiatal a kis princ, és a lópata meg a sarok nem formálódott ki jól a lábán. Méregbe jött ennyi pletykára az öreg Izsépy s parancsolá csőszének, egy istentelen obsitos katonának, hogy álljon lesbe éjjel és lője le az

alkalmatlankodót, bárki légyen. Hát szót is fogadott s a neszre az ablaknál rásütötte puskáját valami feketére, mire nagy, idétlen ordítás támadt, odaszaladnak, hát a Dóryék majma fetrengett ott megsebesítve. A szerencsétlen kisaszszonyt, bizony isten sajnálom szegényt, a nagyszégyenre, hogy a majom szegődött udvarlójának, nyomban kitorste a hidegláz s azóta se hagyta el az ágyat. A majmot is még mindig ápolják, mert még nem heverte ki se a lövést, se a szívebet.

Szívből kacagott Zsiga diák.

— No, ez derék! Szerelmi dráma Olaszröszkén!

Még János is mosolygott s maliciával jegyzé meg:

— Hm, a csimpánz utánozott valakit. De kit? Az bizonyos, hogy a háznál látnia kellett éjjelenként ilyen jeleneteket. Kombinálj ebből, Zsigácska!

— És hol vehette a rózsákat ilyenkor?

— Az üvegházból lopta.

— Ej no, a selyma! — tréfálózik Bernáth . . . A szerelem, denique a szerelem! Alig várom, hogy lássam ezek után csimpánz úrfit.

— Hopp! — mondá most élénken Tóth uram — körülbelül itthon vagyunk. Én most itt valahol leszálok. Ni, ott állnak a pandúrok is!

Csakugyan ott lebzelt a falu alatt Jeszenka és Kázmári András lóháton. Arra a pontra álltak, ahol kétfelé ágazott el az út, nehogy a diákok talán csalafintasággal az egyikben a falut megkerülve vághassanak át Patak felé, míg a másikon vigyázza őket a vendégszerető gazda.

Szalutáltak a diákoknak s megállították a kocsit, mondván, hogy a méltóságos úr tiszteletét küldte és türelmetlenül várja már két nap óta az úrfiakat.

Meleg kézszorítások között leszállt a kocsirol Tóth uram, az egyik pandúr pedig, nevezetesen Kázmári András, átnyargalt a másik oldalra, közbül vevék a bricskát, s úgy kísérték galoppban a falun végig.

A falubeliek, menyecskék, leányok, kisgyerekek, rendre kiszaladtak a kópjas, tulipános kapuk elé, mint mindig, ha négyes fogat csörtetett végig a helységen. Egy-egy zsiros kalap megbillent az udvarokon, ahol a gazda fát vágott, vagy még messzebbrol is, a rétnek hagyott kertek aljáról, ahol a mácsó-

nyát gyomlálta egy-egy nagyobb munkára már tehetetlen aggastyán. A paraszt még alázatos volt és szerette az urakat. A maga uráért pedig rajongott. Azt hitte, hogy az adta neki a földet, a tápláló anyát. Csak később tanították meg rá: hogy voltaképpen ő táplálja munkájával az urat. Vannak dolgok, amelyeket nem jó megtudni.

Az ura gyámolója, szőszólója volt neki minden ügyében-bajában. S megesett Olaszröszkén is, egy Urbay János nevezetű szűcsről kisült, hogy nemesember. Nagyon elbúsula ezen és instanciát írt vala a tekintetes vármegyének, hogy csak hagyják őt jobbágy sorban: mert ő patrónus nélkül nem tud megélni.

Hiába, az ármális is csak úgy ért valamit, ha megvolt hozzá a négy ló. Íme, most is a négy lónak köszönnek a röszkei udvarokon.

— Aki minket így lát — jegyzi meg Buttler gróf —, még azt is hihetné, hogy foglyok vagyunk.

Bernáth felelni akart valamit, de már megérkeztek. A Dóry-kastély kapujának két szárnya csikorogva tárult szét s egy mozsár elpukkant, nagy füstöt okádva. A másik oldalon megint egy, amitől megtorpantak, fölgaskodtak a lovak.

— Kutykuruty, gyerekek! — kiálta eléjük a báró az ámbitusról, széles szalmakalapjával integetve. — Azt hittem már, hogy meghaltatok.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

KÜLÖNÖS ELŐJELEK

Ritka szívességgel fogadta őket, mint epedve várt régi barátokat (szinte nem természetes már ez a nagy szeretet), atyafiságosan megölelte, hogy beleropogott a derekuk, elvezette a szobáikba, »verjétek le magatokról a port, ámbár senki sincs idegen nálunk: mindössze ketten vagyunk a leányommal.« Különösnek látszott, hogy Zsigát az épület másik szárnyába vezette, holott erről is vannak vendégszobák, vendégek ellenben nincsenek. Az is föltűnt Zsigának, hogy a háznál alig van cselédség, üresnek, pusztának, szomorúnak tűnt föl, mint az elátkozott kastély a mesékben.

Árnyak látszottak végigsuhogni az ámbituson, melynek egyik oszlopánál egy fekete macska nyújtózkodott s mereven szegezte sárga szemeit a diákokra. A konyha tájékaról kibukkant egy-egy alak, egy szolgáló valami tállal jött s kiöntötte a benne levő folyadékot, azután egy kukta fehérsipkás feje is kibújt, de hamar visszahúzta. Mind ismeretlen arcok voltak.

Dőry figyelmeztette vendégeit.

— Ne sokat kefélkedjete, mert mindjárt ebédelünk.

János gróf engedelmet kért, hogy néhány sort írhasson haza ebéd előtt, amit a kocsis elvisz, ha megetet.

— Talán valami bajotok történt útközben?

— Nem, csak úgy eszembe jutott valami.

— No, jó, majd késleltetem egy kicsit a levest, és küldök be írószereket.

Új hajdú hozott be ezüst tálcán papirost, tintatartót és lúdtollakat eredeti állapotban, mert szokás volt, hogy a kalamust maga faragja az ember a penecilusával.

Az új hajdú esetlen fickó volt, ellenszenves, nyomott képű, apró szemeiben alattomoság rejtőzködött, de rosszul,

az egyik szemére kancsalított, a homlokot kifelejtette nála a szórakozott természet, mindjárt a szeménél kezdődött a vörösese haja. Ab in visis föl lehetett volna akasztatni.

— A Gyuri hajdú már nincs itt? — kérde Buttler.

— Én vagyok helyette — felelte tompa síri hangon, mintha a föld alól jönne.

Gyorsan vetett papírra néhány sort kedves Piroskájának, érzelmeiről, gondolatairól, hogy zörögte minden kerék az úton idáig: szeretlek, szeretlek, szeretlek. Most itt vagyunk, de sokat nem írhatok, szívem szép szerelme, mert már az ebédhez sürgetnek, pedig még sok mondanivalóm lenne, de majd este lefekvés előtt egy hosszú levelet írok.

Elolvasta, nem tetszett neki a levél, a szerelmes embert mindig arról lehet fölismorni, hogy rossz stilsztának tartja magát, amely tulajdonság nem fordul elő más halandónál. Zsebre gyúrta tehát a levelet, másikat írt s vitte ki sietve a kocsisnak.

Útközben egy kis sikátorban szembe találta Mariska baroneszt.

Köszönt, kezét nyújtott neki, a baronesz halvány volt, szemeit lesütötte, és a keze hideg volt, mint a halotté. Buttler érezte, hogy reszket az övében.

— Hát mégis eljöttek — sóhajtott és elfordította a fejét.

Általában igen különös volt. Mintha fájna neki, hogy eljöttek.

— Hiszen megígértük, és a magyar ember a szavát tartja.

— Sokszor meg is keserüli, hogy tartja.

Buttler ránézett, feltűnt neki ez a fagyos hang, melyben volt valami baljóslatú és valami szívből erőszakosan kitörő igazság.

Magas, egészen nyakig érő ruhát viselt; egyazon apró virágos kelméből ruha és derék, melyet Pompadour-szövetnek neveztek, a fodrok nem a szoknyán voltak alkalmazva, hanem a derékon végig húzódtak függőlegesen lefelé, völgyön dombon keresztül.

A baronesz maga is észrevette, hogy szinte az udvariatlanság mezsgyéjére jutott, sietett magát kiigazítani.

— Pedig, lássa, örülök, hogy eljöttek. Hiszen olyan szomorú életem van.

— Hogyan, szomorú élete ebben a víg faluban?

— Majd megtudja. Hiszen majd megtudja. — S ezzel az ebédlő felé indult.

Kisvártatva mindnyájan együtt ültek az ismerős asztalnál, t. i. mind a négyen, mert a csimpánz még betegeskedett. Jó étel, jó bor sok volt, Dóry báró is mind próbálta csapra ütni az anekdotás hordóját, de ma nem tudta olyan jóízű bonhomiával előadni a kalandjait, s egyszer se mondta Mariskának, hogy menjen ki. Látszott rajta, hogy a háta mögött valami sötét gond ólálkodik. Mariska tekintete feltűnően körülte Buttler, Bernáthtal beszélgetett elfogultan, szaggattottan. Virágmagokról, palántákról, fák és növények szaporításáról tárgyaltak. Bernáth gúnyolódott, hogy a kisleányok ehhez se értenek, semmihez se értenek. Az ő falujokban például van egy szép kisleány (azaz most már nagy kisasszony, sőt már nemsokára asszony lesz), akinek ők ketten Buttlerrel egy madártojást ajándékoztak, és mit csinált vele a kis bohó? Beültette a földbe és várta, míg kikelnek onnan a fiók-madárkák.

Buttler lángba borult, égett, mint a fáklya. Mariska baronesz rászzegezte szemét és még fehérebb lett az arca, mint azelőtt.

— Igyatok, diákok, igyatok! — sürgeté őket Dóry. — Csak az a mienk, amit megiszunk. Rövid az élet, hosszú a sír. Igyál te is, Mariska! Azt akarom, hogy jó kedvünk legyen. Koccints Buttlerrel! No, hadd lássam, tudtok-e koccintani, hogy a pohár fölül-alul összeérve csengjen.

Ittak, Mariska is koccintott Buttlerrel. A bor kiütötte magát rögtön a hártya-finom arcbőre alatt. Fehér rózsából lett piros rózsá.

— Mindent mondhatnak az ellenségeim, de hogy jó bo-
raim ne volnának, azt még az ellenség se foghatná rám. Kóstoljátok meg ezt a gránátpirosat!

Bizony a diákok ezt is megkóstolták.

— Most pedig add ki, Gergely, az arany billikomokat, töltsd meg őket tokaji eszenciával. Most sül ki majd, ki a legény közöttünk.

Előkerültek a színaranyból vert drágaságok az almárium-ból. Vitéz Dóry Pálnak adta ezt a rubintosat Nagy Lajos,

mikor Nápolyban dulakodtak. Ott szerezték. Hej, szép rubintos ajkú asszony ivott ebből valamikor, gyerekek! Megölte az urát. Elvették a poharát. A híres Johannáé volt ez. Igyál belőle, János gróf!

A másik két arany kehelynek is volt története. »Balassa Menyhárté volt az egyik (gyanús arany, az ebugatta, — mert ökegyelme rézharangokból szokta veretni az aranypénzt), a harmadikat az apám kapta, mikor keresztelték, a keresztapjától, gróf Waldsteintől. Általában a Dóryek most már csak akkor szereznek, mikor keresztelik őket.«

Buttler gróf megborzongott, hogy egy Waldstein-pohár van az asztalán.* Rossz omen, és nem tudott többé inni.

Pedig ugyancsak arra ment ki a Dóry igyekezete, hogy leitassa a diákokat. De hasztalan volt minden kínálgatás, minden animo, hiába hozogatta elő a sarkantyúzó bordalokat, hogy ősapánk is azt mondta, mikor a szőlőt alkotta, igyál, igyál, ebatta fattya! Buttler gróf nem törődött most a Noé szabályrendeleteivel, makacsul eltolta a serleget. A Waldstein-pohár úgy hatott rá, mintha egy koponya vigyorogna az abroszon.

Nem maradt hát más hátra, mint fölosztatni az asztalt s kimenni egy kis friss levegőre az ámbitusra.

Dóry elől ereszté a diákokat s azt súgta útközben Mariskának:

— Légy erős, leányom, mert a döntő percek közelednek.

— Nem fogja akarni — rebegte a leány fojtott hangon.

— Éppen azért kell erősnek lenned. Minden kockán van. Vagy mindent nyerni vagy meghalni.

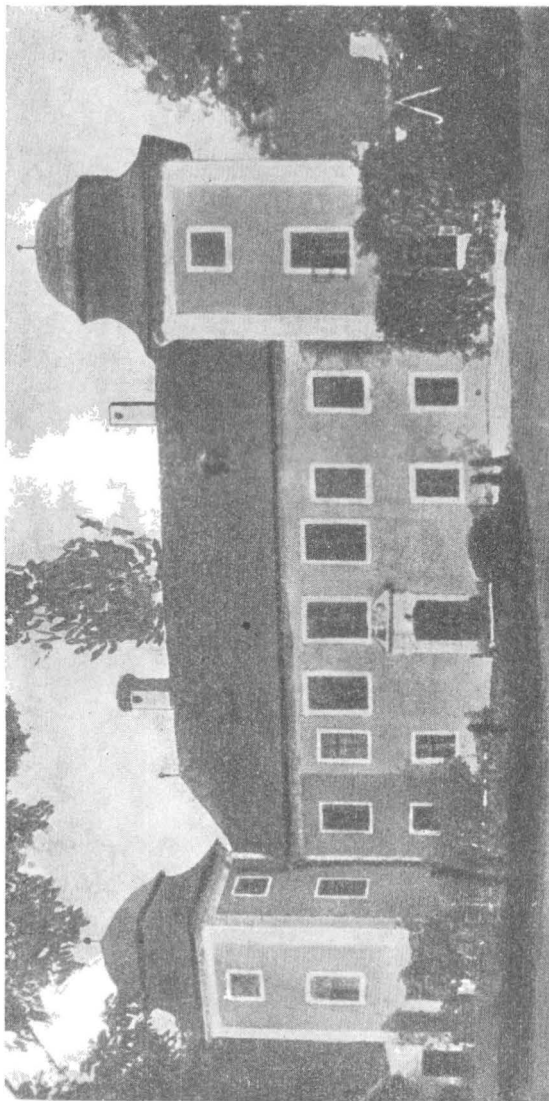
— Jaj, apám, nagyon szégyenlem.

Az öregnek minden vére a fejébe ment.

— Hallgass, hallgass. Először szégyenelted volna magadat, akkor ez a második szégyen nem érne. Először megcsináltad a szégyent, másodszorra ne ösmerd. Eredj szobádba és öltözz föl!

Mariska engedelmesen hajtotta meg a fejét. Olyan volt, mint a gally, melyet a saját gyümölcse húz most le.

* A Waldsteinok őse ama Waldstein, vagy mint Schiller elnevezte: Wallenstein, akit a Buttlerok őse leszúrt Egerben.

A győröcsényi Dóry kastély

Dőry utána ment vagy négy lépést és még azt mondta ama kis sikátorban, ahol ebéd előtt találkozott Buttlerral:

— Bátorságodat el ne veszítsd, a dolognak mindenképpen sikerülni kell. Egy nábob ez . . . nagy falat. Hogy miképpen jutsz hozzá, az másodrendű dolog. Beszélnek majd róla az emberek, azután elfelejtik.

— Ah, istenem, ha már ott tartanánk.

— Hol?

— Ott, mikor már elfelejtették.

— Ne félj! Ehhez is van egy biztos cinkostárs. Az idő. Hát ugye nem félsz?

— Nem félek — nyöszörögte és reszketett, mint a nyárfa.

Az öregúr kiment a diákokhoz. Éppen akkor jött oda búcsúzni az Istók kocsis is, aki már megebédelt, megittatta a lovakat és hazaindult.

— El ne felejtse kend, Istók bácsi, a levelet!

— Dehogy felejtsem, lelkem, grófocskám!

A Bernáthék kocsija kigurult a kapun, mire hirtelen behúzták a cselédek nagy dübörgéssel mind a két szárnyát és a vasrudat is keresztbe tették.

Csodálatos. Máskor ez a kapu nyitva-tárva áll a vendégeknek.

Kisvártatva kalapács-kopogás hallatszott a kapuajtón. Tehát az ajtó is be van csukva.

Bernáth Zsiga jelentőségteljesen tekintett Buttlerre, mintha mondaná: »Itt most történik valami.«

— Gergely, Gergely, nézd meg, ki kopog odakünn.

Az egész udvar puszta volt, egyetlen cseléd se mutatkozott az udvaron. Se azok, akik tálaltak, se azok, akik az edényeket elmosogatták, kocsisokból, béresekből, akik keresztül-kasul jártak, sűrögtek-forogtak itt a múltkor, egy lélek se mutatkozik. Egy-egy hideg széláram fut át a park fái közt s az is oly különösen sipít és egyszerre elvész, mint mikor a lúdnak a gégéjét hirtelen elmetszik, s a hatalmas gágogás vékony, nyaffadt sáporásban hal el.

Gergely is csak nagynehezen cammogott ki az ebédlőből, ahol a maradék borok tisztességes eltakarításáról gondoskodék. Ez az eltakarítás pedig kétféle, de ördög vigye most a bort!

— Eredj fiam, nézd meg, ki kopog a kapun, de senki sincs itthon, érted-e? Ma egyedül akarok lenni a kedves vendégeimmal.

Feszülten figyelt Bernáth Zsiga s hallotta, hogy az ajtó mégis nyílik, vajon ki jöhet a parancs ellenére?

Léptek zaja hangzott nemsokára a lépcsőkön. Kip-kop, kip-kop. Zsiga a Dóry vonásait fürkészte, indulatba jön-e vagy meg van-e lepette, amiért a hajdú valakit beeresztett, de egykedvűséget olvasott ki a kemény, katonás arcon, amiből nyilvánvalónak látszott, hogy tudomása van az illető jöveteléről.

Egyszerre csak kibukkant egy fényes nemezkalap, majd egy ismerős fej, aztán egy revorenda, végre pedig egész mi-voltában tisztelendő Szucsinka plébános úr.

Nem az a régi mosolygós abbé volt, aki itt otthonosan mozgott azelőtt, mint a pille a virág szárán, bizonytalan léptekkel, lesütött szemekkel közelgett, mint istennek szelíd szolgálója, a hangja is alázatos, megtört volt, minden földi hivalkodástól ment.

Mély meghajlással köszönt a hatalmas földesúrnak és azután a nemes úriaknak. Dóry kezét se fogott vele, csak széket tolt neki maga mellé.

Zsiga pedig újra fölkereste titkos pillantásával és csodálkozó gesztusaival Buttlert, hogy ez mégis furcsa, hiszen a vendéglős azt mondta, hogy a papot kitiltotta Dóry a házból, de Buttler vak volt, egész Zemplén megyéből nem látott egyebet ezen az úton, mint a saját karikagyűrűjét. Most is azt nézegette és éppenséggel nem törődött a Zsiga gesztusaival.

— Jó, hogy jött, atyus — mondta a báró, de másfelé nézett, mikor hozzá beszélt —, maga majd itt elmulatattja Bernáth öcsémet, míg én János öcsémmel ott bent a szobámban megbeszélgetek valamit. Gyere csak, Janikám!

Zsiga nyugtalanul mozdult meg székén.

A báró átkarolta a Buttler hátát s úgy vitte be magával egy meglehetősen homályos és nyirkos folyosón át a kancelláriába. Huh, egy bolond denevér fölreppent az ódon boltozatról és belevágódott a Buttler arcába.

— Ejnye, hogy megijesztett az utálatos!

(No, hát majd megijedsz te jobban is — gondolta magában Dóry.)

Elöl ereszté az ajtón s ott volt a főbírói irodában, melynek bútorzatát barnás szattyán bőrszékek és dívány képezte. Az egyik falat egy fiókokra osztott állvány foglalta el, mindenféle aktákkal telerakva, egész a boltozatig. Az ablaknál állt a főbíró úr asztala, két gyertyával, egy feszület is volt ott, erre szokta megeskettetni a feleket, egy kalendárium és egy biblia. A lutheránusok erre az utóbbira tették a kezüket eskü közben, s ha elhányódott, akkor szorultságból a »*Sibillát*, vagyis az álmokat magyarázó könyvecskét«, mely hasonlóan volt kompingálva, s most a díványon hevert kinyitva, — használta erre a célra.

Az egyik szögletben balták, pisztolyok, borotvák, kaszapengék, fustélyok heverték szanaszét, mint bűnjelek, a falhoz támasztva egy kötegben ellenben mogyorófpálcák, mint hatatos orvosszerek a földi gonoszság ellen.

— No hát, ez az iroda. Foglalj helyet, édes öcsécském. Ide, ide, a kanapéra. Csúnya, barátságtalan, füstös hely, mi? De látod, én jól érzem itt magamat. Az igaz, hogy vannak, akik itt rosszul érzik magukat. Mert az emberek különfélék. Hanem, nini, itt van a szita a dohánnyal, gyújts rá, öcskös, pipafüst mellett könnyebben megbeszélhetjük azt a szép plánumot, amit én azóta, ahogy nem láttalak, kigondoltam, összegyúrtam, mint ahogy a kis méhecske csinálja a sejtet — amibe aztán belejön a méz. He-he-he, a méz.

TIZENKETTEDIK FEJEZET

A RÖSZKEI DRÁMA

— Hallgatom, kedves bátyámuram.

— Jó, de még nem ég a pipád. Ne, itt van, gyújts egy másikra, ha az nem szelel. Igazi Nagy-féle pipa, harminc arany most már testvérek közt is. De nézd ennek a nyakahajlását, a fölséges idomait, hát még a fúrása! Milyen kár, hogy olyan ember is meghal, mint az a Nagy.* Így ni, most már ég. Hát, fiam, mit is akartam csak kérdezni? Mit tartasz te például énfelőlem, de egyenesen beszélj, mert ez való a magyar emberhez.

Buttler gróf egy kicsit furcsának találta a kérdést, de megfelelt:

— Én igen derék embernek tartom.

— Az is vagyok, úgy is van — szolt az öregúr fejét ingatva —, de mármost mit tartasz a leányomról?

Ezt a kérdést még különösebbnek ítélte Buttler az elsónél.

— A kisasszonyról? Igen tisztelem és igen becsülöm a baroneszt.

— Tudom, fiam, de hogy csinos-e?

— Amilyen csinos csak lehet egy fiatal leány.

— És hát tetszik-e neked? Ne ütközz meg ez egyenes kérdéseken, hiszen katona vagyok.

— Persze — felelte János —, miért ne tetszenék?

— No, jól van. Eddig már volnánk. Kevés szóbul ért a magyar ember, de sok szóbul jobban ért. Lássuk csak, mit felelnél te nekem arra, ha én azt mondanám: irgum-burgum lópatkó, ezek a diákok nagyon megvették a szívemet, amint-hogy ritkán szerettem meg úgy valakit, mint benneteket, ki-

* Nagy híres pipafaragó volt Pesten 1790 körül, pipáit negyvenötven aranyával vették, ami akkor nagy pénz volt.

vévén egyszer egy diákot Prágában, főhadnagy koromban, de erről utóbb kisért, hogy studentruhába öltözött hercegkisasszony volt, — reményem, rólatok nem fog ilyesmi kisért.

— Nem gondolnám — mosolygott János gróf.

— Most azonban maradjunk a dolognál, ezt majd estére mesélem el. Nos igen, ha azt mondanám: ebből a két diákból itt fogok egyet, neki adom a lányomat, s csapunk olyan lakodalmat, hogy a holt ember is megelevenedik, mit mondanál?

Buttler nyugtalan szemeket meresztett a báróra, hogy mint afféle figurás ember valami selymaságon töri-e a fejét vagy komolyan beszél; de biz annak az arca szokása ellenére megdöbbenően komoly volt, s látható feszültséggel várta a választ. »De nem, mégsem lehet, gondolta János, egy báróleányt mégse szokás így odakínálni.«

— Nos? — sürgeté amaz türelmetlenül.

— Azt mondanám, édes bátyámuram, hogy én a magam részéről igen köszönöm a hozzám való bizodalmas jóakaratot, de nem vehetem hasznát, mert már engem ez a karikagyűrű leköt örökre.

—Kutykuruty! — szisszent föl a báró, mintha mérges kígyó csípte volna meg. — Micsoda karikagyűrű az?

— Egy Horváth-kisasszonyt jegyeztem el a napokban — felelte Buttler boldog arccal, gépiesen előre nyújtván kezét, mert érezte, hogy most egy horribilis gratuláció következik. De nem az következett, hanem a báró vidám nevetése.

— Eljegyezted? Csak? Már megijedtem, hogy összekeltél valakivel. És szinte haragudni kezdtem rád, mert összes plánumaimat tönkreteszed egy ilyen könnyelmű lépéssel — folytatta végtelen nyájassággal —, de ha csak eljegyzés volt, az semmi. Az eljegyzés csak egy kis előjáték. Bliktri. Az ember meglát egy szép almát és azt mondja: ezt én leszakítom, meghámozom, fölvágom és megeszem, de még egyelőre ott hagyja a fán. Nem látom be, miért ne jöhessen közbe egy incidens, hogy egy másik fán is meglát egy almát, s minthogy ez közelebb van, ezzel oltja el az éhségét. Intelligis-ne amice?

A Buttler feje zúgott, mintha két harangot vernének félre benne, és forgott vele a szoba összes bútoraival, mint egy motolla.

— Nos, nem felelsz? Mit szólsz hozzá?

— Semmit.

— Mit értesz ez alatt?

— Azt, amit mondtam, hogy el vagyok jegyezve, és hogy jobban szeretem menyasszonyomat életemnél — majd emel-
tebb hangon hozzátette: — és hogy egyáltalában nem értem
önt, az ön tréfáját.

— Hogy eszerint nem veszed el a saját jóakaratedből
Mariskát?

— Soha!

És fölkelt, kifelé indult.

A főbíró fölugrott erre, mint egy hörcsög, útját
állta:

— Ohó! hó! Lassan a testtel, fiacskám! Maradj csak
veszteg a helyeden. Mert ami kakast egyszer a róka a szájába
vett, azt el nem ereszti. Tudd meg tehát — és fenyegető lett
a hangja —, hogy ha el nem veszed Mariskát a saját akarated-
ből, akkor a tied lesz akarated ellen. Ne is ellenkezz hát, édes
fiacskám! (Megfogta a kabátja gombját és már megint szelíd
lett, megolvadt hangon kapacitálta): Látod, ennek meg kell
történnie. Ne okozz keserűséget szegény bátyádnak, ki egy-
pár óra múlva szerető apósod lesz.

Buttler kitépte magát a kezéből.

— Ej, uram, ami sok, az sok! — mondta hevesen. —
Nem gondoltam, hogy ilyen ízetlenségekkel párosítja a vendég-
szeretetet, melyet egy percig se kívánok többé igénybe venni.
Isten önnel!

S fölszakította a kancellária ajtaját, hogy otthagyja a
házigazdát.

De a sötét folyosó torkából két durva hang kiáltá:

— Vissza!

A két pandúr, Jeszenka és Kázmári, állott az ajtóban
fegyveresen, puskáik csörömpölve koppantak meg a köveze-
ten, amint hirtelen fölkapták.

Buttler a felindulástól holt-halványan tántorgott vissza
a szobába.

— Hát mi ez, uram? — kérde méltóságteljesen, villámok-
kal a szemében.

— Iszen mondtam, szívecském, hogy ne okoskodj —

csitította a báró kedveskedő, bátorító melegséggel, ahogy a gyerekeket szokás —, de látod, mikor nem hiszel a bátyádnak.

— Tudja-e ön, hogy ez erőszak?

— Persze, hogy tudom, édes fiam.

— Hát azt tudja-e ön, hogy én már nagykorú vagyok és a magyar törvényhozásnak tagja, mint mágnás?

— Ezt még nem tudtam, de csak örülök rajta, hogy már nagykorúsítva vagy.

— Hogy mer hát ön engem letartóztatni? Ön ezért keservesen lakol meg.

Dőryt még ez se vette ki a flegmájából.

— No, az meglehet, de tudod, a palatinus messze lakik és igen lassú keze van. A császár még messzebb lakik és annak meg a feje lassú, azonfelül a végzet nagyobb úr akár a császárnál, akár a palatinusnál, pedig mindezeket a végzet rendezi így. Azért hát csillapodj le inkább, öregecském, és borulj a nyakamba szeretettel, mivelhogy előbb-utóbb úgymint kénytelen leszel vele.

Buttler pedig a fogával szerette volna szétmarcangolni ezt az embert, nemhogy a nyakába boruljon. Melle zihált, halántékai lüktettek és egy vadállat ellenállhatlan ösztönével vetette magát Dőryre.

— Megfojtlak, meghalsz a kezem alatt! — hörögte vérbe borult szemekkel.

— No, no, ne izélj, ne tüzeskedj! Ejnye, ejnye kis fiacskám! Micsoda dühös vadmacska vagy! Sohase hittem volna, hogy ilyen emberhez adom a leányomat.

S a kis köpcös ember úgy megfogta Buttler két karját, hogy meg se moccant, mintha két vaspánt szorítaná össze. Aztán gyöngéden beerőszakolta egy karosszékre.

— Látod, látod. Mire való ez? Mit érsz el ezzel? Legokosabb, ha megadod magadat és jó képet vágsz az elkerülhetetlenhez. Ni, milyen véres a szemed. Szinte csúnya vagy. Ha így meglát Mariska, bizisten, még ővele is meggyűlik a bajom. A nyakkendő is kioldódott. Hozd egy kissé rendbe az ünnepélyhez.

Buttler tehetetlenségében a fogait csikorgatta. De az »ünnepély« szó mégis megreszkettette egész valóját.

— Miféle ünnepélyhez? — kérdé rekedten, kimeredt sze-

mekkel nézve a főbíró, aki a földre lekuporodva, a »corpus delicti« szerszámokat, vasakat, szűrő eszközöket kezdte el-takarítani egy nagy szekrénybe, amelyre aztán rácsukta a lakatot.

— Ej, furcsa, még mindig nem érted? Hát az esküvőhöz, gyermekem. Hiszen láttad a papot, már itt van.

De ahelyett, hogy Buttler elrémült volna, — éppen e hihetetlen vakmerőség költött föl benne egy szabadító gondolatot, egy reménysugárt. (Hja, az emberi ész furcsa szerkezete!) Bolondság — tünődék magában. — Hisz ilyet gondolni sem lehet komolynak. Hiszen Magyarország végre is Európában van. És most már kezdte sejteni, honnan fúj a szél. Az öreg Horváth Miklós mesterkedése ez, aki még egy utolsó próbára teszi Piroska iránti szerelmét. Bizonyosan barátságban vannak Döryvel, s tudva, hogy itt tölt egy napot, megírta barátjának az eljegyzést, megkérve, vegyen ki még ő is egy próbát. Ez annyira plauzibilisnek látszott előtte, hogy szinte megrestellte előbbeni viselkedését.

— No, hát abból nem lesz semmi — felelte majdnem nyugodt hangon.

— Hogy-hogy?

— Mert mikor a pap azt kérdezi, hogy szereted-e ezt a hajadont, azt felelem neki, hogy »nem szeretem«, hogy egy másik leányzót szeretek.

— A pap füleiben vatta lesz, gyerekecském, hidd meg, hogy vatta lesz.

— Ugyan ne komédiázzék, bátya, tudom már, hogy maga csak tréfál velem, hogy meg akarja tudni, szeretem-e valóban a menyasszonyomat vagy nem? No, hát megírhatja a leendő apósomnak, hogy a pokol minden ördöge és a világ minden hatalma sem képes tőle eltántorítani.

A ravasz róka egyszerre felfogta a szituációt, elérte, hogy mire gondol Buttler. Látván, hogy szépszerével már úgyse boldogul, legalább a simább lefolyást biztosítja, minél fogva igyekezett hasznára fordítani a tévelygését.

Tette magát, mintha kellemetlenül lepődnék meg, mint olyan ember, akinek a kártyájába látnak s hirtelen igyekszik eltakarni a nyitott rést az eszkamotörök kiszámított ügyetlenségével.

— Ugyan, ugyan! Hogy gondolhatsz olyat? Hogy bugafővel apósodnak kaparjam ki a nábob vót. Aztán nem is beszéltem vele mostanában, becsületesre mondom.

A mohó igyekezet, elhárítani a gyanút, még csak jobban megerősítette hitében Buttlert. »Persze, hogy nem beszélt vele, mert levelet váltottak.«

Most már Buttlernak állott fölebb.

— No, hát csak próbálja meg. Ám lássuk! De előre is figyelmeztetem, bátyámuram, hogy nagy botrány lesz belőle, mert én rúgok, kapálok, ellentálok és nem engedem magam holmi komédiákkal neveltségessé tenni.

Dóry István vállat vont.

— Okossá nem tudtalak tenni, azért kell neveltségessé lenned.

Egy kis ezüst csengettyút vett fel az íróasztalról és meglóbázta. A kis bolondság éles, vékony hangon csilingelt s mégis mélán, mint valami lélekharang.

Elhalt a csöngettyűszó, mire a kétfelől nyíló két oldalajtóban egyszerre csikordult meg egy-egy kulcs s aztán megnyíltak az ajtók kétfelül. Buttler a fejéhez kapott, mintha egy rémes álmot látna. Mariska baronesz lépett be az egyik ajtón, síri halványan, mintha a kriptából jönne, fehér selyem menyasszonyi ruhában, földig leeresztett fátyollal, fehér gyöngyvirággal a hajában. . . Roskadozott, azt lehetett hinni, hogy mindjárt összeomlik. Egy ráncosképű fecsegő paraszt anyóka sompolygott nyomában és halkán biztatta: »Ej no, ne féljen, lelkem baroneszka, mind átestünk ezeken mi is, én is, a mamája is, és csak az eleje ilyen kellemetlen ennek, meg a vége: az, ami közbül van, az már nem rossz.«

A szemközti ajtón pedig ugyanakkor a pap lépett be, teljes egyházi ornátusban, szintén sápadtan, mint egy bűnös, aki vesztőhelyre megy, s mögötte megjelent a hajdú utálatos alakja.

A pap egyházi ornátusban! Minden csöpp vér megfagyott ereiben.

Most már világosan látott Buttler. Ez már nem tréfa többé. A pap nem veszi fel az egyházi ruhát olcsó tréféért. Itt bűn készül, borzasztó bűn.

A folyósóra nyíló ajtóhoz rohant és újra fölszakította a kétségbeesés erejével.

A két fegyveres pandúr most is ott állt, megint hangzott a »vissza«, s keresztbe vágódott előtte a két puska.

— Tudjátok-e, ki vagyok? — kiáltá az egyik őrre és hátrataszította.

— Igen, tudjuk, gróf Buttler János őméltósága.

— Eresszetek, vagy különben tömlőben fogtok megrohadni, gazemberek!

— Nem lehet, uram. Csak vissza, vissza!

— Hét uradalmam van, nagy úr vagyok. Egy-egy falut kap mindegyitek, eresszetek el.

A fickók összenéztek, egy falu szép dolog, hm, de a Dóry derese nem szép dolog: azonfelül a két falu messze jövő, a deres ellenben ott áll az udvaron vagy a színbén, az a közel jövő.

Hát bizony csak megfogták a szegény János grófit, föl-emelték, mint a pelyhet s vitték vissza a szobába, az harapott, rúgott, de mikor az ajtón vitték, elől a lábas részét eresztve, a fejfelé bíró testrészét, amelyik künn volt, még egy tele tüdőből fakadt hívó kiáltásra használta föl:

— Zsiga, Zsiga! Bernáth Zsiga, jöjj elő!

A nyirkos folyosó boltívei megnövesztve vitték a kétségbeesett kiáltás hangját szerteszéjjel a kihaltak látszó épületben. Az emberek szíve kemény volt szegényhez, de a kövek szolgálatába álltak.

A pandúrok letették a szoba közepére s eltávoztak. Mariska baronesz elfordította arcát a fal felé. Nem tudta nézni ezt a jelenetet. Zokogott. Volt még benne szemérem.

Az ifjú reszketett az indulattól, lázban volt, homlokáról halálos verejték csurgott, fölemelte öklét és megfenyegette a papot és a főbíró:

— Isten szolgálja és király szolgálja, amit ti most cselekedtek énvelem, az gyalázat, égre kiáltó bűn, én az ellen az isten és a király nevében mint magyar nemes tiltakozom.

A báró hidegen mosolygott, leült az íróasztalhoz, kihúzta annak a fiókját, kivett egy megtöltött karabély pisztolyt s fölemelte a levegőbe, aztán azzal az enyelgő játszi modorral, mellyel adomázni szokott, jegyzé meg:

— Most pedig lássunk a dologhoz, és semmi gyengeség; aki gyenge lesz, azt én ezzel a bolondsággal még gyengébbé teszem.

— Itt vagyok, engem lőjön meg velem — rimázkodott János gróf megtörtén, oly szívet megrendítő hangon, hogy a vén katona is megborzongott. — Legyen kegyelmes irántam, hiszen én sohasem vétettem önnek semmit.

A báró kezében remegni kezdett a karabély. Legalább Gergely hajdú, aki mindenre figyelt, azt állította, másnap a cselédek előtt. De aztán csak a fejét csóválta meg a vén farizeus.

— No, majd bolond vagyok, hogy éppen a vőmet lőjem meg. Csak az kellene. Ej, ej, ne tarts hát olyan rossz embernek, édes fiam.

S ezzel a szemöldjeivel intett a papnak.

Az egypár lépést tett előre, Buttler rekedt, lázas, de ünnepeles hangon rivallt rá:

— Távozzék, ha ön az isten szolgálja és nem az ördögé! Mindent semmisnek nyilvánítok, ami itt történik. Én e hajadont nem szeretem, nem kell se testemnek, se lelkemnek. Isten engem úgy segítjen!

Dőry egy fitymáló kézmozdulatot tett.

— Lári-fári! Tisztelendő úr, tessék a szertartást megkezdeni.

Akkoriban a Pázmány-féle rítus szerint jutottak főkötőhöz a leányok és törvényes asszonyhoz a legények. A »Ritus celebrandi matrimonii sacramentum« írta elő a kérdéseket és az eljárást jó ódon magyar nyelven. Ebben volt megállapítva az eljárás sorrendje és mikéntje, hanem hát »nulla regula sine exceptione«, a papok hol megtartották, hol meg nem tartották.

— Ki neved? — kérde tisztelendő Szucsinka plébános úr, tompa fojtott hangon egymás után fordulva félkörben Buttler és a baronesz felé.

Buttler nem felelt, elfordult megvetőleg. A baronesz szava halkán röppent el, mint a méhdöngés:

— Halápi Dőry Mária.*

A pap éppenséggel nem törődött azzal, hogy Buttler nem nevezte meg magát, még kevésbé csodálkoztak a tanúk, mert

* A halápi Dőry-család, mely ezen Istvánnal kihalt, nem azonos a most is élő, még sokkal régibb főúri családdal, a jobaházi Dőryekkel.

azok semmit se hallottak, mind a kettőnek mind a két füle be volt tömve gyapottal.

Mintha minden rendben volna, a pap folytatta tovább, a vőlegény irányában fordulva:

— Kérdlek tégedet a te keresztény hitedre, mondd meg igazán, nem kötelezted-e magadat valakinek másnak házasságra, e tisztességes személynek kivüle, avagy nem tettél-e egyébnak fogadást, hogy őtet házastársul el akarnád venni?

— Igenis, tettem! — kiáltá Buttler stentori hangon, hogy az még tán a vattán keresztül is áthallatszott. — Csak a nőszemélynek nem tettem, aki itt áll. Tettem, igenis fogadást szilvási Horváth Piroskának, hogy őt feleségül veszem és hozzá hú maradok. Esküszöm az élő Istenre és a Boldogasszonyra, hogy ezt a hűségemet hozzá meg is tartom.

A tisztelendő úr ezt se látszott hallani és most már Mariskához intézte ugyanezt a kérdést. Csak a »tisztes személy« helyett tett az előírás szerint »jámbor személyt«. A jámbor személy alatt a férfi értetődött.

Mariska egy leheletszerű nemet rebegett.

— Szereted-e ezt a tisztességes személyt? — fordult ismét Buttlerhez.

— Utálok! — felelte Buttler erős, érces hangon.

A leány vonaglott a kintől; az öreg érezte, odafutott hozzá. »Jaj, apám, meghalok, jaj, apám, mit tettél?« lihegte és karjaiba esett.

— Csak még egy percig ne hagyd el magadat és minden jó lesz. Felelj igent. Végy erőt magadon, édes morzsácskám. No, szólj, szólj. (Most ugyanis hozzá intézte a pap a kérdést.)

— Igen.

— Akarod-e házastársul hozzád venni?

— Soha! — felelte Buttler.

— Akarsz-e házastársul hozzámenni?

— Akarok — visszhangozta elhalón, szomorúan.

A pap megint Buttlerhez fordul:

— Mégis hitedre kérdlek, nincs-e tiközöttetek valami atyafiság, sógorság, vagy egyéb oly dolog, mely miatt házasságra egybe nem adathatnátok?

— Te tudod, pap, legjobban, hogy mi van köztünk, hogy a bűn van köztünk — kelt ki vadul Buttler —, ha nem néz-

ném rajtad a szent ruhát, minden szavadat a torkodba fojtanam, de így csak csináld a komédiát, úgyse lesz abból semmi. Vannak még törvények Magyarországon.

S ezzel leült az asztalhoz, magára akarva erőszakolni az egykedvűséget, elkezdett pipát tömni.

A pap csak az ajkait rágta, de nem felelt.

— Kurtítsa, kurtítsa a ceremóniát — sürgeté Dőry.

De még hátra volt a benedictio anulorum. Dőry kihúzott a zsebéből két kicsike karikagyűrűt és átadta a papnak, a pap megáldotta a gyűrűket és átnyújtotta a feleknek, hogy az ujjakra húzzák. Buttler megfogta s olyan ügyetlenül vagy ügyesen vágta a falhoz, hogy a tanúnak odahítt szakácsné, Szimáncsiné asszonyom bal vakszeméhez ütődék, s akkora kék daganat támadt rajta legott, mint egy Mária Terézia-tallér. Szimáncsiné fölördített s kezdte kezeit csípőjére fölszedni, amitől megijedvén Dőry, a saját kezével húzta ki füléből a gyapotot, hogy megerősítse e szavakkal: »Ne okoskodjék kend, majd begyógyítjuk. Úgyse volt még kend olyan mennyegzőn, ahol arannyal hajigálták meg.«

Bizony ezekkel a gyűrűkkel már megint hiba történt. De egy kis formalitás ide-oda. Hiszen se a tanúk, se a pap nem voltak pedánsak. Maga Buttler is elégnék tartotta már a »protestatiót«, hogy ezt a bohókás csínyt senki se vehesse komoly dolognak. Kezdte lassankint a humor magaslatáról tekinteni. Az ördögbe, hisz ez egy nevezetes kaland. Hogy fog ezen a kis Piroska álmélnöködni és szörnyűködni! Híre megy ennek az egész világon s úgy fognak róla beszélni, mint ahogy beszéltek a rejtélyes Hauser Gáspárról, vagy a híres Buckingham hercegről, akit egy Dudley kisasszony elraboltatott, de miután a bérenc rablók éjjel meztláb hozták el felsőruha nélkül az ágyából, úgy ahogy volt, a finnyás lady diszgzasztalódott és rájuk rivallt: »Hát ilyen ő — ugyan vigyétek, kérlek, vissza.«

Most következett a benedictio nubentium, de már sötétedni kezdett a szobában, a tárgyak és a fejek pépszerű szürkeségbe veszték — s az ablakokba hajló hársfa leveleinek, melyeket az esti szél mozgatott, a falon szaladgáló árnyékai úgy tűntek föl, mintha varangyos békák kergetőznének.

Gergely inas bement a szomszéd benyílóba és két gyer tytát hozott az íróasztalra meggyújtva. Aztán még egyszer

kiment és behozott egy nagy könyvet, az ajtót kulccsal zárta be maga után. Ott künn a folyosó-ajtónál is zsvivaj támadt, feleselés, lárma, topogás, tülekedés. Ki lehetett találni a szagगतott szavakból, a hangokból, hogy Bernáth Zsiga marakodik künn a pandúrokkal, nem akarják beereszteni.

A pap a szemeivel intett Dórynek, hogy most meg már a populáció következik. (Hja, a paradicsomnak még az előkertje is sok stációból áll.) Dóry elértette s odasomfordált Buttler mellé, újra kérlelni kezdvén mézes-mázos szavakkal, hogy adja meg már magát, amire az nem is felelt, csak szította a pipáját tele tüdővel, egykedvűen, mint egy török, nagy füstmacskákat eregetve, ezzel is jelezni kívánván a jelenet pongyolaságát. De Dórynek nem is kellett az ő lelki leszerelése. Abban már nem hitt, pusztán csak azon mcsterkedett, hogy a kezeit megfogja és tehetetlenké tegye, mert az egyik kezére szükség volt, amelyet a pap a stólával kötött össze a Mariskáéval együtt.

Buttler rángatta magát, de hasztalan. Dóry a csuklónál tartotta rettenetes markával és még csak mozdulni sem tudott.

— No no, fiam, fiam, ne sziszegj, ne fújj úgy, hiszen már úgyis mindegy.

Buttler dühbe jött erre, s mikor a kezét eleresztette Dóry, mellbe ütötte az öklével úgy, hogy az öreg katona hátratántorodott. Aztán megsikorgatta fogait, és a papra akart rohanni, aki szepegve, kidülledt szemekkel dült arccal morogta az eskü-formáit. Jószerencse, Dóry összeszedte magát és hirtelen átnyalábolta a »vőlegényt«, mire dulakodás támadt köztük, egy széket fel is fordítottak, végre kimerült az úgyis gyöngé, ideges gróf és valóságosan összeesett a bórszékbe.

Az utálatos Gergely inas átczoszogott eközben Szimán-csinéhoz és kivévén a gyapotot a füléből, vigyorogva súgta neki:

— Úgy látszik, szüle, hogy a szemünkre is tapasztani kellett volna valamit az uraságnak.

— Meglesz az — vigyorgott vissza a szüle —, de előre is megmondom, hogy nagy bankó legyék. Aranyat, ezüstöt ér, fiacskám, amit mi láttunk.

Dóry most már maga is elvesztette a türelmét, a hóhércmunka, meg a dulakodás kimerítette, rekedten súgta a papnak:

— Gyorsan, gyorsan, mert mindjárt elájul a szegény leány.

Pedig most már túl volt az elájuláson; megeredtek a könnyei: megkönnyebbült. Odaborult a dívány karfájára és sírt, sírt, hangosan, szívettépőn.

— Hol a könyv? — kérde a pap.

— Gergely a könyvet!

Tollért, tintaért maga futott s ott állott fedezetül, míg a pap bevezette a megtörtént házasságot az anyakönyvbe.

— No, most már ezt a macska se kaparja ki innen többé — mondá némi meglepődéssel, félszemmél odasandítva Buttlerre, ha nem ugrik-e fel, hogy végső erejével összetépje a hamis okmányt.

De az össze volt törve, megsemmisült idegei fölmondták a szolgálatot, lelke megroppant, izzó agyában rendetlenül nyargaltak a gondolatok s merev, megüvegesedett szemekkel immár teljes apátiával nézte, amint kinyílnak az ajtók és egyenkint távoznak, ki erre, ki arra, az örökké emlékezetes jelenet személyei.

— Rosszul csináltuk — mondá a pap Dórynek, midőn a sötét folyosóra értek —, le kellett volna itatni, így sehogy se ment, de én megtettem a magamét, nem panaszkodhatik méltóságod, meglehet, hogy a papi állásomba kerül, meglehet, hogy börtönbe juttat — de legalább jól csináltuk volna.

Dóry az ujjait petyegette.

— Csak hagyja azt rám, domine reverende, a többi már az én dolgom. Olyan egy pár lesz abból, majd meglássa, mint a patyolat.

— Megbízhatók a tanúk?

— Hogyne? Két szemenszedett gonosztevő, akiket akkor juttathatok hóhér kezébe, mikor akarom.

Percek, hosszú percek múltak el, míg Buttler fölocsudott letargiájából és ki akart menni. Csodálkozott, mikor az ajtókat zárva találta, még a folyosóra nyíló ajtót is. Dörömbölni kezdett valamennyin, senki sem jött, senki sem felelt, kinyitotta az ablakot, de azt hatalmas vasak keresztettkék. Tehát nincs menekülés semerre. És ezek után már igazán megfoghatatlan, hogy mit akarnak még vele! Még bizonyosan készülnek valamire. Ez a bizonytalan valami úgyszólván nagyobb

szorongatást okozott neki, mint a lefolyt komikus esketés, amit úgyszemint megsemmisít az egyházi bíróság. Azaz, hogy az egy percig se érvényes. Hanem hogy mi készül, ez gondolkozóba ejtő s fölkaparta szívében újra azt a sok keserűséget, ami ott meggyűlt. De hiszen megvan arra az orvosság: letérdelt, imádkozott, nem szelíden, nem áhítattal, mint egyébkor, hanem panaszkodó nyöszörgéssel. »Istenem, istenem, mit vétettem én neked, hogy ilyen szigorú vagy hozzám, Uram? Hiszen szeretlek, tied vagyok, utadat járom és mégis kegyetlenül sújtasz.« Majd egyszerre szívébe nyilallott a rettenetes fenyegetés: »M megbüntetem az apák bűneit heted-ízigen« és fölshajtott: »Hej Buttler, Buttler, öregapám öregapja, de kár volt neked akkor azt a tört belevetni abba a becsületos Wallensteinba... Kiért? A császár kedvéért. Nézz most ide, az unokádra... Nézz most ide!«

És ebben a percben csakugyan benézett valaki az ablakon, nem a Buttler öse, de a Gergely kopogott be és kérte, hogy tessék kinyitni.

— A méltóságos báró úr üzenteti a méltóságos gróf úrnak, hogy tessék ez éjjelre ebben a szobában maradni, a vacsorát itt szolgálják föl és az ágyat is ide vetik meg. Reggel aztán mindnyájan parancsára állunk, de azt mondja, még az éjjel így kell lenni.

Buttler gúnyos tagmozdulatokkal bólingatott.

— Mondja meg a méltóságos báró úrnak, hogy tiszteltetem és hogy itt fogok maradni, annyival is inkább, mert kénytelen vagyok vele. És mondja meg, hogy nyugodalmos jóéjszakát kívánok a méltóságos báró úrnak.

Ezzel aztán leült az íróasztalhoz és egy hosszú, igen hosszú levelet írt a Piroskának, amely így kezdődött:

»Képzeld csak, édes boldogságom, milyen különös esemény ért ma, de ne ijedj meg, nincs hála istennek semmi bajom, leírom neked sorjában, ahogy történt...«

TIZENHARMADIK FEJEZET

VIDONKA JÓZSI

Mikor Dőry beinvitálta a folyosóról a gyanútlan Buttlert a kancelláriába, a papot künn hagyta a másik juristát mulattatni, amit meg is cselekedett, s csakhamar nagy, szenvedélyes disputába bonyolódék a két, tudományokban versatus fiatalember.

Szóba jött ugyanis az a nyegle divat, amit akkor Zemp-lénben, de egyebütt is fölkaptak a nemesurak. Az pedig abból állott, hogy a felvidéki úri familiák körülbelül három nyelven beszéltek, németül, magyarul, tótul, de két nyelven, magyarul és tótul, egész bizonyosan.

No, hát ezzel a két nyelvvel is lehetett flancolni a paraszt előtt. Ha tót faluban laktak, a magyar nyelvet hozták be konverzálo nyelvül, hogy a cselédek ne értsék, ha magyar faluban laktak, akkor a tót nyelv lett otthonos a családban.

— Efféle nyavalyákba fog a magyar belehalni — kesergett a fiatal Bernáth.

Mire a pap pártját fogta a tót nyelvnek és bizonyítgatta, per longum et latum, hogy az Árpádok is tótul beszéltek. Hogy éppen arról ír most egy értekezést és el fogja küldeni tekintetes Kazinczy Ferenc úrnak Bányácskára bírálat végett.

Zsiga úr goromba lett.

— No, az ugyan nem teszi az ablaka mögé, de egyebütt.

A pap így-úgy nem hagyta magát, hogy azt mondja, kimutatja, mert a régi magyarok nem hozván magukkal elegendő asszonyfélét, onnan vettek, ahol volt, a lenhajú tótlányokból, innen van az, hogy nyelvükben a házieszközök elnevezései kizárólag tót szavakra vallanak. És most már az is valószínű, hogy a gyermekeik ahelyett, hogy az apa nyelvét tanulták volna el, aki mindig a nyeregben ült és elcsászokált ördögbe,

pokolba Lehelékkal, Botondékkal, inkább az anyjuk nyelvén povedáltak.

— Lehettek egyesek, de ezek csak a kis emberek. Maguk az Árpádok mégse hagyhatták el az ősi nyelvet.

— Hát akkor miért nevezték el a vármegyéket tótul Novigrádnak, Csernográdnak, Nógrádot, Csongrádot, sőt még a saját rezidenciájukat is tótul írják és mondják Visegrádnak?

Bernáth bosszúsán kalimpált a kezeivel.

— Lehetetlen azt föltenni. A nép már bizonyosan előbb nevezte úgy ezeket a várakat és kerületeket, a királyok pedig meghagyták, mert a magyarok mindig »Nembánom Jánosok« voltak; és mondjuk meg az igazat, tisztelendő úr, Szent Istvánt nagyon megkörnyékezték az idegen papok s hamis politikai dogmákat adtak a szájába, amilyenek nekik kedveztek, például, hogy az »egynyelvű nemzet törekeny«. Ilyet csak egy pap gondolhatott ki, a király utána mondta, az utódok pedig szentül hitték.

Szucsinka tisztelendő úr fölfortyant:

— Az akkor okos mondás volt, ma már talán nem állja ki a sarat; de ez már másik sár azóta. Különben ezt Szent István állította, én nem állítom, amit én állítok, az vas. Az Árpádok kétségkívül tótul beszéltek egy időben. A várak neveit adhatta a nép, de a gyerekek neveit a szent keresztségben mégis csak maguk a szülők választották. A hercegeket tótul nevezték Béláknak. Mert a Béla semmi egyéb, mint Albertus név tóra fordítása. Albert, alba equale: fehér, tótul *Bjéla*. Quod erat demonstrandum.

Zsiga diák még csak nagyobb dühbe jött erre.

— Maguktól el kellene tiltani a tintát, tisztelendő úr. Mert maguk mindent meghamisítanak. Jaj szegény történelmünk, de nagyon megváltozhattál csecsemőkori ábrázatodban, mikor még a papok pingáltak le. Ott van a szegény Kálmán király, ráfogták, hogy púpos volt, és csak azért, mert a babonát oszlatta és a fölvilágosodást hirdette.

— Az úrfi ugye protestáns? — kérdé a plébános.

— Vastag nyakú.

— No, akkor aztán mindent értek.

— Természetes, azt is érti — veté oda gúnyosan —, hogy miért volt Kálmán púpos.

— Ha nem igaz, hát bizonyítsa be az úr, hogy egyenes hátú volt.

— Semmi se világosabb ennél. Mert ha nem lett volna jó természetű, nem választották volna meg a keresztes hadak vezérének. Hisz abban az időben képzelhetetlen egy púpos vezér, mikor a testi erő és a daliás külső imponálhatott csak a harcoló tömegeknek. Mennyi víz lefolyt azóta a Dunán, és Savoyai Eugent mégsem akarta a császár alkalmazni a hadseregben, mert ocsmány külseje volt. Szinte hihetetlen, hogy a történetírók oly kevés logikával dolgoznak és még most is bent hagyják ezt a papi koholmányt komoly adatnak.

— Úrfi, úrfi, ön nagy ellensége a papoknak!

— A szemináriumnak vagyok ellensége, mert az neveli önöket hamisaknak.

— Én meg a kollégiumnak vagyok ellensége, mert az neveli önöket gorombáknak.

— Célzás akar ez lenni?

— Ahogy vesszük.

— Kikérem magamnak.

Mint két pulykakakas, majdnem összekaptak. A pap szeme szikrákat szór, ajkai vonaglottak (a bajszatlan ajkak sokat elárulnak), Bernáth heves vére meg éppen forrt, már éppen ki akart ömleni a bögréből, mikor lábujjhegyen elősompolygott a Gergely inas és a pap füléhez hajolva súgta:

— Már kezdődik.

Erre a szóra egyszerre kialudt a szikra a szemeiből, fehér lett, mint a kréta, fölkelt és megindult az inas után.

Zsiga nagyot bámult utána. Már kezdődik? De hát mi kezdődik itt? Különös ez a titokzatosság, mely ránehezedik az egész épületre. Titok itt, titok ott. Titok ólálkodik a falombok közül, titok suhog a levegőben, titok száll a kéklő füstben, mely a kertész-lak kiskéményéből bodorodik. Eh, ostobaság. Hangulat az egész. Ámbár, mégis feltűnő, hogy János milyen sokáig jön. Mit tárgyalhatnak annyit?

Talán utána kellene menni Jánosnak. De ezt a gondolatát csakhamar elvetette; hiszen nem tolakodhatik, ha négy szemkőzt akarnak lenni.

Egy darabig egyedül ült az ámbituson, várta, hogy jön valaki. De nem mutatkozott senki az egész házban. Azon-

felül utálatos szag kezdett terjengeni a levegőben, a kertész-lak felől. Mi ördög lehet az?

A kertész-ház felé indult s nyomban észrevette, hogy mitől van az a kiállhatatlan szag. Vékony, hosszú üvegtokokat látott az ablakba támasztva. No, persze itt faggyút olvasztanak a tűzhelyen. Az üvegtokokban folyékony faggyúnak kellett lenni, mert így született valamikor a gyertya. Az üvegtok mindkét végén nyílás volt. Az alsó nyílás csak olyan piciny, amin egy fonalat keresztül lehetett húzni s alul úgy összebogozni, hogy a lyukat eldugaszolja. A felső, öblös nyíláson öntötték be a faggyút s ha az megaludt, a fonálból kanóc lett, az öntelékből gyertya. Biz ez elég primitív dolog volt, de amikor először látták nagyapáink, értesülvén, hogy egy bizonyos Kaminszky nevű lengyel találta fel, felette csodálkoznak: »Ménkö esze lehet az imposztornak!«

Az üvegtokokat a kertész kisleánykája hordta ki, s amelyek már az ablakba nem fértek, egyszerűen a falhoz támasztgatta.

Szemben a leendő gyertyákkal egy fehér komondor ült a hátulsó lábain és egy filozóf nyugalmával nézegette felváltva, részint az üvegtokokat, részint egy a ház mögött bundán fekvő s a napon sütkérező embert, aki szalonnát falatozott. A komondor csodákat látott. A szalonnát az ember nyelte le s mégis az üvegpálcákban bukkant újra elő (amint tudniillik a sárgás folyadék hűlt, szemlátomást fehéredett és a szalonna csábító színét vette föl), mindez nagy fejtörést okozhatott a komondornak, hol ide, hol oda kapkodott fejével, mint egy karmester, s annyira el volt merülve a különös tünemény szemléletébe, hogy még a körülötte zengő-bongó zöld legyek se voltak őt képesek molesztálni, odatapadó figyelmét megosztani.

Bernáth átértette a jelenet humorát, elmosolyodott rajta s gondolta magában: »Lám, ez a komondor is titkokat szimatol, pedig a legegyszerűbb dolgok a világon, csak nem tudja megfejteni; nyilván én is úgy vagyok most a házban történnőkkel.«

— Ni, ni, Zsigácska, mladi pan! No aztat mar a nagy ujsag — üti meg most a Bernáth fülét egy ismerős tótos hang.

Odatekint. A szalonnázó ember szólítja meg, leteszi a bicskát meg a szalonnát meglepetésében.

— Hol vesz magát itt, hol a madár se nem járja?

Bernáth most már ráösmer. Hisz ez a szakácsnéjük, a Vidonkáné, fia.

— Mi az ördög? Te vagy az, ezermester Jóska? Én kérdezhetném jobban, hogy mit csinálsz te itt, hiszen úgy tudtam, hogy asztaloslegény vagy Újhelyen.

— Vagyok is asztalos, minden vagyok, de itt is nagy úr vagyok, zsírt eszek, faggyút iszok. De mit csinálja enyim mamuska?

— No, az megvan. Jó ebédeket főzött most nekünk. Ha tudta volna, hogy találkozunk, bizonyosan küldött volna tőlem egy kis görhőt.

— Egyen meg aztat Bodrog! Itt peccsenyét eszek és bor iszok, amennyi enyim bőrbe fér. És milyen bor! Tokajszkovo vino, mladi pan. Haja, haja, haj! Úgy vagyok itt, mintha estem volna Szűz Mariának... no, ami az izé, a szoknyája elé van kötve... az övé kötényébe.

— Csak nem te vagy a kertész?

— Oh, no — förmedt föl sértődötten, és most már hasmánt feküdt le a bundára, kosztros fejét a könyökben föltámasztott karjaira nyugtatta.

— Hát, tréfán kívül, mi a foglalkozásod?

— Várok.

— És egyebet nem csinálsz?

— Semmit se nem, csak várok, de az is elég teher. (Ásított egyet, aztán megint lenyelt egy darab szalonnát.)

— És mit vársz?

A fiatal Vidonka titokzatosan hunyorított a szemével.

— Az estét.

— Az estét? Minek?

Vidonka Józsi ravaszul vigyorgott.

— Hehehe, tacs, tacs, tacs, éppen aztat nem szabad megmondani. Igaz-e, he? Mi?

Ezt a kérdést egy zöldmázos korsóhoz intézte, mely a lábánál állt, egy piszkebokortól félig elfedve. Utána nyúlt, húzott belőle egyet. Csettentett a szájával s megelégedetten tette vissza.

— Ez bizony ezernyolcszázharmadiki.
— No, látom, mi jó dolgod van, Józsi, megmondom az anyádnak; és hát mióta vagy itt az uraságnál?

— Tíz naptul óta.

— Azóta mindig csak vársz?

— Dehogy! Olyan mesterséget csináltam neki, hogy ha a gazdám, Odrejovics Márton meglátná, mindjárt nekem adná a kisebbik övé leányt, vagy hogy nem a legkisebbet mert az bandzsál, hanem ami előtte van, a Katuskát. To je kraszna, mladi pan, ako lyalyuja! (Gyönyörű az, ifjú uram, mint a liliom.) Kertész nem neveli olyat.

Izmos, tagbaszakadt fickó volt ez a Vidonka Józsi, csinos is lett volna, hanem a Bernáthék disznaja gyerekkorában kiharapott egy darabot a felső ajkából, ez rütította el, szinte ijesztővé tette, mert a fogak és a foghús egy része mindig kilátszott azon a megmarcangolt helyen.

— Miféle mesterséget? Tudsz is te már valami ügyeset csinálni? Azt hallottuk, hogy agyonittad az eszedet.

Bernáth csak kötekedett vele ravaszságból, hogy közlékenyé tegye, ő tudta legjobban, mekkora lángész Vidonka Józsi: amit a két szemé meglátott, azt faragta ki bicskájával, sőt még újakat is kitalált, órát csinált, az összes kerekeket, az óra minden ezer apró ízeckéjét fából, csak pondusoknak akasztott a madzag végére egy-egy követ, s az óra járt és pontosan mutatott, hogy minden órásmeister elbújhatott előle. Aztán tele volt ötletekkel, az önmagától járó szekeren egy évig dolgozott, a repülőgépet is próbálta. Volt akkor is már sok ilyen talantum az országban, de abból vajmi kevés érvényesülhetett úgy, mint a pozsonyi Kempelen, aki éppen akkor járt királytól királyhoz világhírű, önmagától sakkozó gépével, mely minden sakkjátékost levert, még I. Napóleont is. Azóta se tudott nyomára jönni semmiféle emberi elme, mi volt annak a gépnek a titka. Vidonka Józsi még jól járt, az öreg Bernáth méltányolta a tehetségét, odaadta Újhelyen asztalosinasnak, de legtöbbször elvesztek az ilyen istentől megáldott paraszt zsenik, kik az amerikai föltalálókkkal vetekehdettek volna egyébként; — a végén koporsót csináltak otthon és egy kis pálnka reményében játékszereket a földesurak porontyainak.

Vidonka Józsefet bántotta az úrfi lenéző véleménye, sértődve felelte:

— No, hát majd hallja róla.

— Mikor?

— Talán este is.

— Hiszen már mindjárt este lesz, hát mért ne mondhatnád meg előbb egy-két órával, ha valami ügyes dolog lenne? De talán nem is te csináltad, mert hallom, hogy több mesterember dolgozott, talán csak hallottál valamiről harangozni, és utólagosan magadra fogod. Látod, örülne az anyád, ha elmondanám neki, de este én már nem leszek itt.

— Elmegy?

— Alkalmasint!

— És nem szólja senkinek?

— Hát csak nem képezed, hogy kellemetlenséget okozok neked? Majd adna nekem az anyád.

— Szegény mamikám! Aj, haj, de jó babfőzeléket tudja főzni, oldal disznóval. (Elérezékenyült, megolvadt a gyermekkori emlékeken.) Már kinyitom szívét maga előtt, de aztán száj hallgass, mert Jóskának fáj feje tüle. Hát csináltam, de hozzon ide fülét közelebb, mert súgom aztat — csináltam olyan instrumentum, hogy a ház alja fölmássza a tetejére, vagy a teteje lemássza az aljára, ahogy akarózik.

— Beszélj inkább tótul, Józsi, jobban megértem.

— Jól van, mladi pan, hát mondom, egy olyan szerkezetet csináltam, ami az egyik szobát fölemeli a fölötte levő szobába.

— Úgy? Értem. Egy süllyesztőt.

— Megfordítva, egy emelő gépezetet, de végre is egy kutya a kettő. Akár a csont gurul a kutyához, akár a kutya szalad a csonthoz.

Bernáth elgondolkozott a hallottakon.

— És melyik az a két szoba, amit így kellett átalakítani?

— A kancellária, ahol a báró írni szokott, és a fölötte levő szoba. Mondhatom, nagyszerű munka. Kár hogy nem látta meg az ifjú úr.

— És ki lakik most abban a szobában?

— Hát a kisasszony. Oh, jajajaj! micsoda finom csirkehús! És valakit éjjel erőszakkal húz fel hozzá az instrumentum.

Amelyik annyiba került. Az ördög értsen ilyen! Hát nem tud az a mamlasz a maga lábán felmenni?

Bernáth ijedten tántorodott hátra, mintha golyó érte volna. Most egyszerre sejteni, tudni kezdett.

A Vidonka Józsi hibás szája nevetésre görbült, és furcsa fejcsóválással csapta a földhöz a gomba kalapját, s ütötte meg öklével a saját homlokát.

— No, no, no, mladi pan, mitől ijedt úgy meg? Csak talán nem járt el a szájam, csak talán nem maga az az íz... mi?

De már erre nem felelt Bernáth Zsiga, hanem rohant fel bokron, virágon keresztülázolva, a főépületbe.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

A HELYZET BONYOLÓDIK

Egy ideig összevissza kóborolt a nagy épülettömegben, melyhez minden Dóry hozzáépítettett valamit, mindenik a maga ízlése szerint, ki román stílusban, ki barokkban, vagy csak úgy, ahogy a falusi kőművesek esze vetett; némely lakatlan része már besüppedt, összeropedezett, baglyok, denevérek tanyáztak benne, szóval, a vén kastély úgy volt ott a dombon, mint egy összekuporodott, mindenféle mankókkal, toldalékokkal megtámogatott vén matróna, aki a susgó lombok, madárcsicsergés és méhzöngés közt a fiatalságról álmodik.*

Bernáth végigjárta az ismerős lakosztályt, kinyitogatott egy csomó szobát, de nem talált egy lelket sem, csak a csimpánz nyöszörgött egy pokrócon fekve a volt társalkodóné szobájában, a hátulsó ballapockája be volt pólyázva. Saját szerelmén tanul a majom is: ez se visz ám többé virágot senkinek.

— Hej, ki van itt? — ordította Bernáth szerteszét, de egy lélek sem felelt sehonnan.

Csak nem nyelte el a föld ezt az egész háznépet?

Egyszerre úgy rémlett neki, mintha a saját nevét hallaná kiáltani: Zsiga, Zsiga, gyere elő! Szakasztott a Buttler hangja. Tompán, a föld alól hangzott. Meglehet különben, hogy hallucináció.

De ha az ő hangja, akkor a földszintről jön, ahol pedig nemigen lakott a család, mert a földszint félig a földbe volt építve és valaha börtönökül szolgált, mikor még az első

* Amit álmodozott, be is teljesült rajta, mert mint a szerző a regény megjelenésekor egyik jegyzetben elárulta, Olaszrőszke alatt *Bodrogolási* rejlik: ugyanaz a kastély, melyet most egy másik világ-hírű házasság tesz érdekessé.

építettő, egy Krucsay, jus gladiit is gyakorolt (egyszer a saját szép feleségét fejeztette le, éppen azon a helyen, ahol most a melegágyak vannak). A falak nyirkosak voltak, és még cselédek se lakták az alsó helyiségeket. Bernáthnak mégis eszébe jutott, hogy Dóry említette múltkor, mennyire nem szereti a bunda- meg a ködmönzsgot, amellyel a perlekedő felek az egész lakosztályt elárasztják, minélfogva áttette a kancelláriáját a földszintre.

Futott tehát a földszintre, de ott is időbe került, míg a sok sikátor, zig-zug között rátalált a szolgabírói irodába vezető folyósóra. Nem volt semmi jelző táblácska, ami kalauzolta volna, hanem a folyosó ívezete előtt ott állott balról a deres, jobbról a kaloda. Hát bizonyára itt kell lenni a kancelláriának.

A folyosón már sötét volt, de Bernáth mit se törődött vele, ment tapogatózva a fal mellett, míg egyszer egy hang szólalt meg:

— Ki az?

Bernáth odább ment a hang felé, anélkül, hogy felelt volna.

— Szólj, mert lövök — hallatszott ismét az előbbi hang.

— Bernáth Zsigmond vagyok, vendég itt a háznál — felelte Bernáth.

— Menjen vissza az úrfi, itt most semmi keresetel!

De a mi diákunk bátran előre hatolt, míg csak el nem jutott a két fegyveres pandúrhoz.

— Hol van Buttler gróf? — kérdező parancsolón.

— Hagyja csak őt, majd megláthatja később, most még dolga van.

— Akarom tudni, mi dolga van? Itt valami gazaág tör-ténik. Mit csinálnak vele?

— Semmi rosszat, ifjú úr, bárcsak én lennék a helyében. Szívesen lennék két esztendeig juhászkutya egy ilyen éjszakaért.

Bántó, utálatos röhej kísérte e szavakat.

— Eresszenek! Be akarok menni.

— Abból ugyan semmi sem lesz, úrfi, ne is tessék házsár-toskodni.

— Micsoda jogon merik megakadályozni?

— Azon a jogon, hogy aki nincs valamely esküvőre meghíva, annak odakünn sokkal tágasabb.

Esküvő? Ez a szó mindent megfejtett. Most már tudta, miért jött a pap, miért csukták el a kaput, hogy idegen vendég meg ne lephesse a gazdát, miért távolított el minden fölösleges cselédet, csak a beavatott cinkosokat hagyva meg a háznál. Hiszen oly világos, mint a nap. A gazdag nábobot meg akarták fogni mindenáron. Hét uradalom ura nagy csalétek. De hogy ez előbb nem jutott eszébe? Mikor száz jel mutatta. Kedve volna odaverni fejét ahhoz a nyirkos falhoz, míg csak szét nem loccsan. Egymást egészítette ki a sok feltűnő jelenség. — Most már minden kidomborodott, minden részlet beleillett az óriási csíny rovátkáiba. Természetes, hogy most erőszakkal esketteti a pap odabent, de ez még nem lesz elég. Este majd föltolják emelő készülékkel a menyasszonyához. Tanúk majd benyitnak, bevilágítanak a mennyasszony szobájába és tanúskodhatnak, hogy a vőlegény ott töltötte az éjszakát... Oh, istenem, istenem, hát csakugyan te kormányozol-e itt, vagy csak hagyod löketni ide-oda az embe- reket, engedve a sorsukban turkáltatni, mint aanyag gazda a szalmájában?

Felforrt a vére és dühösen taszította meg az egyik pandúrt.

— Bemegyek, ha az ég a pokollal szakad is össze. Félre, kutyák!

— Egy szót se, mert mindjárt elbánunk az úrral.

Az egyik pandúr, Kázsmári, átnyalábolta derekánál fogva, fölemelte a levegőben, mint egy macskát, aztán letette a földre, ahogy letesz az ember egy fazekat vagy kancsót, amiből ivott, még gúnyolódott is hozzá az akasztófára való.

— Hopsza bögre, nem törsz el!

Három esztendeig szopta ez az anyját, szörnyű kemény keze volt, érezte Zsiga s nyomban taktikát változtatott:

— Jó emberek, nézzék az istent, beláthatják, hogy be kell mennem. Hiszen maguk a vármegye alkalmazottjai, katona-féle emberek, maguknak is van pajtásuk, aki életbe halálba segítene magukon és maguk rajta. Hiszen magyarok. Hát nekem ez az egyetlen jó cimborám került most a veszthelynél rosszabb helyre. Ne akadályozzák meg, hogy bemehe- sek, és hogy ne engedjem megtörténni, ami ott folyik. A

szíveikhez szólok, kedves barátaim. Nem arról az oldalról kell nézni az esetet, amelyről maguk látják. Hanem azt kell venni, hogy az én barátomat egy szép leánya szereti a mi falunkban s ő is azt; — annak a leánykának a szíve fog meghasadni. Hiszen maguk is szeretnek vagy szerettek már valakit életükben, tudom, hogy jók, és ha agyon is tudnak lőni egy zsványt, de egy fülemilét meg nem ölnének szándékosan, hogy annak a kis szíve megszűnjön dobogni, és abban maguk is részesek legyenek. Eresszenek be, jó emberek, úgy, mintha én kerekedtem volna felül a dulakodásban, és nem bírtak volna velem, hogy semmi szemrehányás se érhesse, és isten meghálálja azt maguknak, sőt én sem akarom egész ingyen.

A zsebébe nyúlt és abból a hat fényes huszasból, melyeken a Szűz Mária áll királyi palástban a kis magzatjával, miket a nagyasszony ma reggel elváláskor a zsebébe csúsztatott, kivett kettőt-kettőt s a pandúroknak nyújtotta.

Gúnyos nevetéssel tölték vissza:

— Felszaladt a mincér* — humorizált Jeszenka —, még az imént egy-egy falut akasztott rá körtének a fiatal gróf, most már két huszassal akarja az ifjú úr lenyomni.

— Meg is adta volna, ha mondta.

— Ránk férne, ifjú uram, mert régen vagyunk szegények. Az ember szeretné megpróbálni a másik sort is, hanem hát az a baj...

— Mi?

— Hogy mikor ilyenkor a tenyerünk kezdene viszketni, hát mindjárt viszket a nyakunk is. Nem tehetünk mi semmit az úr ellen, azért csak menjen az úrfi isten hírével és hagyjon nekünk békét. Ami nem lehet, nem lehet.

Bernáth maga is belátta, hogy semmire se megy, és csak annyi barátságot kért már a pandúroktól azért a négy huszasért, hogy engedjék benézni a kulcslyukon. Ami némi külön tanácskozás után neki meg is engedtetett, de csak úgy, hogy ezalatt az egyik kezét az egyik pandúr fogja, a másik kezét a másik pandúr, ám legeltesse meg a szemét, ha neki tetszik, ez úgyse árthat a dolgok fundamentumának.

* Akkoriban a súlyemelőt hívták így.

Zsiga benézett és a fogait csikorgatta dühében, mint egy vadkan. Éppen akkor kötözte össze a baronesz meg a János kezét a pap a stólával, mialatt az öreg Dóry tartotta Jánost lefogva.

— Rettenetes! — kiáltá. — Oh, hogy nincs most hatalom a kezemben, hogy összemorzsolnálak mindnyájatokat.

— Jobb bizony, ha nem morzsol, ifjú uram, hanem örül, hogy szabadon van. Nagy hiba is volt, hogy a méltóságos úr így hagyta. Ha mi nem lennénk itt, még zavart csinálhatna.

A Zsiga füleit megütötte ez a mondás. Csakugyan lehetne még rosszabbul is, ha őt magát is becsukták volna valahova. Most legalább szabadon van még esetleg tehet valami hasznót is. Kimehet, föllármázhatja a falut, vagy isten tudja, mi mindent csinálhat, csak egyszer künn legyen.

S ettől a vágytól ösztökélve szó nélkül indult vissza a sötét lépcsőn, mire kiért, már odakünn is beestledett, messze a falu tornyában megszólalt búsan az esti harang, apró csillagok gyüladoztak az égen és a falusi viskók ablakaiban.

Futott egyenest a kapu felé. Sajnos, a kapu be volt zárva, úgy az ajtaja is, hiába feszegette, hiába verte öklével. A megmászására pedig gondolni sem lehetett, mert éles szögekkel volt ellátva a kőfal mindenütt. Talán a parkban talál valami rést. Lihegve futotta be a parkot, de a szöges kőfal sehol se eresztette ki.

— Tehát én is fogoly vagyok.

A fölháborodás feszítette szívét és izgatta idegeit. Voltak percei, hogy ott akart maradni és szembeszállni Dóryval, birokra kelni vele, széthasítani a koponyáját, s kiszabadítani a barátját. De az okosság azt súgta neki, hogy ereje csak akkor lesz, ha kívül jut e falakon.

De hogyan szabaduljon ki innen? A kerítésnél egy helyen óriási hársfa volt, amelynek koronája majdnem összeborult a szomszéd kertnek a kőrisfájával. Hátha a hársfáról fönt a magasban át lehetne ugrani a kőrisfára, a szomszéd portárról aztán kijuthatna a szabadba.

Hm, ez jó gondolat. Elég ügyes mászó volt, levetette csizmáit (mert akkoriban rövidszárú csizmát viseltek a nadrág alatt az urak is), összekötötte valami iszalaggal, s nyakába kanyarítván őket, sietve kúszott föl a fára. Jószerencse, mert

még fönt se volt egészen, mikor fölhangzott a Dóry parancsoló szava:

— Keressétek, valahol itt kell lennie. Ha a pokolban volna is, elő kell keríteni. A portáról semmi esetre se mehetett ki.

Bernáthnak hangosan dobogott a szíve, és nem mert megmoccani se többé, félt hogy a lombok mozgása, suhogása elárulná.

A léptek pedig egyre közelegtek, keresztülkasul csörtettek a pandúrok a bokrok közt. Dóry ezalatt a kertészlakhoz közeledett, és úgy tetszik, Vidonka Józsit szólította meg.

— Hé, asztalos, nem láttál itt valahol egy fiatal urat?

— Semmit se láttam. De mégis láttam egy fekete macskát.

— Edd meg a fekete macskádat, te számár.

Majd halkán kezdtek valamit beszélgetni. Bernáth feszülten figyelt, de egyetlen hangot se fogott el, pedig az esti szél onnan fűjt.

A pandúrok a kert nyugati végébe kanyarodtak, ahol a filagória volt, meg a kuglizó. Zsiga most időt nyert, a veszedelem megnevelte ügyességét, úgy mászott, mint a mókus, míg végre elérte a kellő pontot, ahol a két fa legközelebb esett egymáshoz, megkapta annak egyik ágát és egy merész lendítéssel áthajította magát a szomszéd fára. Hanem a szerencsétlen csizma éppen abban a röplési pillanatban oldózott meg a nyakán, s az egyik a Dóry-kertbe pottyant, a másik ellenben tovább tartott ki a gazdája mellett, szerencsésen átesett az Izsépy fundusra.

Túlról hallotta a pandúr lassú megjegyzését.

Olyan éles volt most a hallása, mint egy nyúlé.

— Pszt, valami reccsent, nem hallottad, Kázmári?

— Semmi — felelte Kázmári —, nyilván egy macska ugrott le ott a szögletben valamelyik fáról.

(Vége az első kötetnek.)

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

MK	= Mikszáth Kálmán
MK _m	= Mikszáth Kálmán Munkái. (Borítéklapon: Mikszáth Kálmán Összegyűjtött Munkái.) 1—33. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1889—1908.
Jk	= Jubileumi kiadás. Mikszáth Kálmán Munkái. 1—32. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1910.
Hi	= Hátrahagyott Iratok. (A Jk folytatása.) 1—19. köt. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes.
MK _m R—Fr	= Mikszáth Kálmán Művei. 1—50. köt. Bp. Révai—Franklin kiad. Évszámjelzés nélkül [1929—1931].
Krk	= a jelen kritikai kiadás.
K	= kézirat (kizárólag Mikszáth Kálmán műveinek kézírata)
M	= megjelent (újságban, folyóiratban, könyvalakban)
OSzK	= Országos Széchényi Könyvtár
MTAK	= Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
[Szögletes zárójelben] a sajtó alá rendező kiegészítései.	
<Ékzárójelben> a kéziratban (K) törölt szavak, illetőleg szövegrészek,	

A JEGYZETEK ELHELYEZÉSE A 13. ÉS 14. KÖTETBEN

A 13. kötetben található a kiadások, fordítások és átdolgozások felsorolása, a regény keletkezéstörténete és forrásanyaga, továbbá a kötet szövegéhez tartozó szövegváltozat-jegyzék és tárgyi magyarázat. A 14. kötetben a kötet szövegéhez tartozó szövegváltozatokat és tárgyi magyarázatokat, valamint a regény és az átdolgozások irodalmát találja az olvasó.

KÜLÖNÖS HÁZASSÁG

Kézirat, korrektúrapéldány, kiadások, fordítások, átdolgozások

Kézirat :

Kéziratának (K) csak csekély töredéke maradt fenn. E töredéket az OSzK kéziratára őrzi; jelzete: Quart. Hung. 2973. Terjedelme: 1—6. számozott levél, illetőleg 11 lap. (A 6. levélnek csak egyik lapján van kézirat!) A K lapjainak mérete: 17×21 cm. A töredék a Pesti Hírlap (PH) 1900. évi folytatásos közléseinek nyomdai kéziratából származik.

Ezt a töredéket — MK-nak a PH-ban megjelent több más elbeszélése és cikke kéziratával együtt — 1949-ben vásárolta az OSzK Platthy Árpádnétól, akinek az apja a PH nyomdája volt, s kegyelettel megőrizte MK ottani kéziratait. A kéziratlapokat az OSzK negyedréti lapokra ragasztva bekötötte. A K kötetéskor gépszámozással (1—6. sorszámú levél) látták el a ragasztott lapokat.

A töredék a II. köt. 13. és 14. fejezetéből való. A 13. fejezetből megvan a »Nem is csalódtak. Fáy uram, aki nagy mecénás vala...« kezdetű szakasztól a fejezet végéig tartó rész, a 14. fejezetből pedig a bevezető rész, »Barkóczy a fejével bölintott« kezdetű szakaszig. (A töredék utolsó mondata: »— Láthatják az urak, hogy a lúdpecsenyét le tudom nyelni, de az egyszer kimondott szavakat nem.« [= PH 42. sz. folytatás; a jelen Krk-ban II. köt. 107 : 37—115 : 29])

Ld. még *Szövegváltozatok* c. jegyzeteinket is!

M. I. *Pesti Hírlap*. (Felelős szerk. Kenedi Géza.) 1900. április 15—július 5. (XXII. évf. 104—182. sz.) Ily címmel: *Egy különös házasság. (Hiteles krónika)* Fejezetszámok és fejezetcímek nélkül, folyamatosan. A tárcarovatban, ötvenkét folytatásban, a folytatások sorszámozásával az alábbi részletezés szerint. (Könynyebb eligazodás végett az I—II. kötet fejezetszámait is feltüntetjük!)

[I. kötet.]

1. április 15. (104. sz. 2—5. l.) Az 1. fejezet első fele, »Már bent úsztak a csirkék földi maradványai...« kezd. szakaszig.

2. április 18. (106. sz. 1—3. 1.) Az eml. szakasztól a 2. fejezet »Az ebédlőben már ott vártak a hölgyek . . .« kezd. szakaszáig.
3. április 19. (107. sz. 1—3. 1.) Az eml. szakasztól »Aridone Simonide . . . Istenem, milyen ütemek] . . .« kezd. szakaszig.
4. április 20. (108. sz. 1—2. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
5. április 21. (109. sz. 1—3. 1.) A 3. fejezet első fele, »A borostyán-csöppek, úgy látszik, segítettek . . .« kezd. szakaszig.
6. április 22. (110. sz. 2—4. 1.) Az eml. szakasztól »Medve doktor népszerű volt a vidéken . . .« kezd. szakaszig. E részlettel együtt jelent meg MK »Több levelet kaptam olvasóimtól . . .« kezdetű *Jegyzete*, amelyet jegyzeteink *Adalékok* c. fejezetében közlünk!
7. április 24. (112. sz. 1—3. 1.) Az eml. szakasztól »A pap láthatólag lecsillapodott a magyarázatra . . .« kezd. szakaszig.
8. április 25. (113. sz. 1—3. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá a 4. fejezet eleje, » — Top! — kiáltott föl élénken . . .« kezd. szakaszig.
9. április 27. (115. sz. 1—4. 1.) Az eml. szakasztól »Az asztal, úgy látszik, megharagudott . . .« kezd. szakaszig.
10. április 28. (116. sz. 1—3. 1.) Az eml. szakasztól »Amint föléje hajolt, meghallotta az óra ketyegését . . .« kezd. szakaszig.
11. április 29. (117. sz. 2—4. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá az 5. fejezet eleje, »A nagyszony erre új sopánkodásba kezd . . .« kezd. szakaszig.
12. május 1. (119. sz. 1—3. 1.) Az eml. szakasztól »Horváthot azonban minden nábobcsága dacára . . .« kezd. szakaszig.
13. május 3. (120. sz. 1—3. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá a 6. fejezet első szakasza »Ennek a nevelési rendszernek . . .« kezd. szakaszig.
14. május 5. (122. sz. 1—3. 1.) Az eml. szakasztól »Mire a nevelőnő előkerült fölbokkrétázott kebellet . . .« kezd. szakaszig.
15. május 6. (123. sz. 2—4. 1.) Az eml. szakasztól »Még erős is lett. Ma már semmi se volt . . .« kezd. szakaszig.
16. május 8. (125. sz. 1—3. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá a 7. fejezet első fele, »János gróf tükön ült ezalatt . . .« kezd. szakaszig.
17. május 9. (126. sz. 1—4. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
18. május 11. (128. sz. 1—3. 1.) A 8. fejezet.
19. május 12. (129. sz. 1—3. 1.) A 9. fejezet első fele, »A nagyszony, amilyen egyszerű volt otthon . . .« kezd. szakaszig.
20. május 13. (130. sz. 2—5. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá a 10. fejezet eleje, » — Nem tudom . . . meglehet — felelgette Buttler. . .« kezd. szakaszig.
21. május 15. (132. sz. 1—4. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
22. május 16. (133. sz. 1—4. 1.) A 11. fejezet.
23. május 18. (135. sz. 1—4. 1.) A 12. fejezet első fele, »Akkoriban a Pázmány-féle rítus szerint . . .« kezd. szakaszig.
24. május 19. (136. sz. 1—3. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
25. május 20. (137. sz. 2—5. 1.) A 13. fejezet.
26. május 22. (139. sz. 1—3. 1.) A 14. fejezet.

[II. kötet].

27. május 23. (140. sz. 1—4. 1.) Az 1. fejezet első fele, »Künn, az előszobában a saját csizmáit avas hájjal kenegetvén . . .« kezd. szakaszig.
28. május 24. (141. sz. 1—4. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá a 2. fejezet első fele, » — Rendben vagyunk — jelenté ki az alispán . . .« kezd. szakaszig.
29. május 26. (143. sz. 1—3. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
30. május 27. (144. sz. 2—5. 1.) A 3. fejezet első fele, »Kövy fitymáló mosollyal hallgatta a prókátort . . .« kezd. szakaszig.
31. május 29. (146. sz. 1—4. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá a 4. fejezet első fele, »Mindenre kiterjedt a Pereviczky figyelme . . .« kezd. szakaszig.
32. május 31. (148. sz. 1—4. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá az 5. fejezet első fele, »Krok apó mindjárt a munkájához fogott . . .« kezd. szakaszig.
33. június 1. (149. sz. 1—5. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá a 6. fejezet majdnem végig, »A kocsi előállott, Fáy barátságosan megrázta a tisztartója kezét . . .« kezd. szakaszig.
34. június 3. (151. sz. 2—5. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá a 7. fejezet majdnem végig, » — Tössökl — felelte a vendéglős . . .« kezd. szakaszig.
35. június 6. (153. sz. 5. .) 1—2 Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá a 8. fejezet.
36. június 7. (154. sz. 1—3. 1.) A 9. fejezet első fele, »Kinyitotta az ajtót, s előtte állt egy olyan mesterlegény . . .« kezd. szakaszig.
37. június 9. (156. sz. 1—3. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá a 10. fejezet eleje, »Minden a nagy orosz puhaságot . . .« kezd. szakaszig. [Ld. a szövegváltozatot!]
38. június 10. (157. sz. 2—5. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
39. június 12. (159. sz. 1—3. 1.) A 11. fejezet.
40. június 14. (161. sz. 1—3. 1.) A 12. fejezet első fele, »A kocsi után ismét huszonnégy huszár nyargalt . . .« kezd. szakaszig.
41. június 16. (163. sz. 1—3. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá a 13. fejezet első fele, »Nem is csalódtak. Fáy uram, aki nagy mecénás vala . . .« kezd. szakaszig.
42. június 19. (166. sz. 2—5. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá a 14. fejezet eleje, »Barkóczy a fejével bölintott . . .« kezd. szakaszig.
43. június 20. (167. sz. 1—3. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
44. június 22. (169. sz. 1—4. 1.) A 15. fejezet.
45. június 24. (171. sz. 2—4. 1.) A 16. fejezet, továbbá a 17. fejezet eleje, »Akármit mondanak a poéták . . .« kezd. szakaszig.
46. június 26. (173. sz. 2—6. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
47. június 28. (175. sz. 1—4. 1.) A 18. fejezet, továbbá a 19. fejezet eleje, »A háborúnak az a két nagy baja van . . .« kezd. szakaszig.
48. június 29. (176. sz. 2—5. 1.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá a 20. fejezet első fele, »Buttler új életkedvvel sietett Pozsonyba . . .« kezd. szakaszig.

49. július 1. (178. sz. 2—4. l.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá a 21. fejezet első fele, » — Ah, Buttler! — rebegte elhalóan Piroska . . .« kezd. szakaszig.
50. július 3. (180. sz. 2—6. l.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig, továbbá a 22. fejezet első fele, »Volt is mindjárt látszatja a Tóth uram beavatkozásának . . .« kezd. szakaszig.
51. július 4. (181. sz. 1—4. l.) Nem az eml. szakasztól, hanem a 22. fejezet »Nézte, de csak éppen hogy rápillantott . . .« kezdetű, korábbi szakaszától a fejezet végéig, továbbá a 23. fejezet első fele, »Pénteken délben érkezett meg Bóth . . .« kezd. szakaszig. A következő szerk. jegyzettel:
 »A „Különös házasság” tegnapi utolsó kolumnájában a szedés összekeveredve *zavaros egymásutánban* jelent meg, azonfelül más, úgy ízléstelen írásbeli, mint homályt okozó nyomdahibák csúsztak be. A szerző kívánságára a hibás részt helyes szöveggel, a mai közlemény elé csatoljuk, illetve onnan kezdjük a regény folytatását, ahonnan nem jelent meg helyesen. *A szerk.*«
52. július 5. (182. sz. 1—5. l.) Az eml. szakasztól a regény végéig.

Korrektúrapéldány :

Fennmaradt az 1. kötetkiadás korrektúrapéldánya is (röv.: Kp). Ezt a MTAK kéziratára őrzi; jelzete: Ms 46/I—II. E Kp-t az Állami Könyvtérjesztő Vállalat adományozta a MTAK-nak, 1951-ben.

E Kp-t, félbőrbe köttetve, eredetileg baráti emlékül ajándékozta MK Gajári Ödönnek. Gajári Ödön (1852—1919) szabadelvűpárti politikus, publicista, több ízben képviselő volt; 1903-ban megindította s haláláig szerkesztette »Az Ujság« című politikai napilapot, amelynek MK is munkatársa volt.

A Kp I. kötete címlap előtti védőlapjának (»szennylapjának«) hátlapjára MK a következő dedikációt írta tintával:

Gajáry Ödönnek

Budapesten

Kedves barátom!

Itt küldöm könyvemből az első példányt, vagyis még az első előtti példányt, mielőtt a könyv fölvette volna az igazi toilletjét [így!], mellyel a világba megindul

Ez a még fel nem öltözött könyv annak a bizalmas barátság-nak a szimbóluma akar lenni, melyet irántad érzek, — ami pedig a könyv tartalmát illeti, ez ama levegőben termett, amit az a politika teremti, melynek a zászlaja alatt szolgálunk.

Az én világnézetem töletek való, csak a stílus és a gondolkozási modor az enyim. Nem írtam történelmet, mert nem az én feladatam. De mégis a kort rajzoltam. A történetíró úgy adja elő a maga fölvevéseit mintha igazságok volnának, a szépirodalmi író úgy adja elő az igazságokat, mintha hazugságok lennének.

A dolog azonban egyre megy. Kiki a módja szerint szolgálja az országot vagy annak kultúráját.

Erről különben úgy látom, nincs elég papírom hosszabban fecsegni, — inkább csak arra kérek, félre ne érts. Nem egy könyvet akartam neked ajándékba küldeni, mert akkor egy jó és tiszta példányt küldenék, de az együttérzés és barátság meleg gondolatát akartam előtted kifejezni azzal a magyar motívummal, hogy az ember az első cseresznyeszemet a fácskájáról, mikor még szinte éretlen, elküldi a legkedvesebb emberének.

Budapest. Dec. 7. 1900.

Mikszáth Kálmán

E dedikáció emléktét az I. kötetkiadás is örzi, amennyiben az I. kötet címlap után következő lapján Gajári Ödönnek szóló ajánló-sorok olvashatók. (Ld. ott!)

A II. kötet első felének (1—144. lap = Krk 7—94. l. 36. soráig bezárólag) korrektúralapjai — úgy látszik — Mikszáthnál vagy a Légrády Testvérek nyomdájában időközben elvesztek; emiatt ezeket a lapokat a kötetek sor az I. kiad. végleges szövegének lapjaival pótolták; ezeken a lapokon egy betűnyi korrekcióra sincs. A II. kötet hiányzó címlapját MK egy üres papírlapra tintával sajátkezűleg írt következő szöveggel pótolta:

<A> Különös házasság

írta

Mikszáth Kálmán

Második kötet

A mű nyomdai munkálatainak időpontját egy keletbélyegző jelzi. Az I. köt. 97. lapjának alján [= Krk 63. l.] a következő dátum olvasható: 00[= 1900] OCT 19. A kiadó sietett, hogy a könyv a karácsonyi vásárra forgalomba kerüljön.

A korrektúrapéldány Gajári Ödönnek szóló dedikációja két ízben is megjelent nyomtatásban. Először a *Vasárnapi Ujság* 1900. december 30. számában (47. évf. 52. sz. 877. l.) e bevezető sorokkal:

»*Különös házasság*. Regény két kötetben, írta Mikszáth Kálmán. A Légrády-Testvérek kiadásában most jelent meg Mikszáthnak eme rendkívül érdekes, pompás részletekben bővelkedő, legújabb nagyobb terjedelmű munkája, melyre még lesz alkalmunk visszatérni. Egyelőre csak jelezzük a könyv megjelenését, mint örömhírt a magyar olvasókörzetségnek. Mikszáth Kálmán ezen regényének első levonatát, az ún. revíziót, melybe a nyomda részére javításait és utólagosan tett módosításait jegyezte be, szépen bekötöttvén, régi barátjának, Gajári Ödön országgyűlési képviselőnek adta emlékül s rá a következő érdekes sorokat írta: — — —«

Legutóbb *A Könyvtáros* c. folyóiratban (1906. július, VI. évf. 7. sz. 538. l.) Réti Károly »Egy Mikszáth-dedikáció« címen a dedikáció fakszimiléjével együtt publikálta. A kísérő sorokban elmondja, hogyan került elő ez a Mikszáth-relikvia:

»Négy-öt évvel ezelőtt mint az antikváriumok vezetője egy értékes magánkönyvtárból válogattam könyveket megvétel céljából. A könyvsorokat nézegetve, feltűnt egy díszes bőrkötésű mű, Mikszáth *Különös házasság* c. regénye. Feltűnt szokatlan vastagsága miatt.

Közelebről szemügyre véve az alábbi ajánlást olvastam benne: [A dedikáció szövege után így folytatja:] Unikum ez a könyv, a *Különös házasság* még megjelenés előtti tördelt példánya (ezért olyan vastag), amelyet Mikszáth korrigált. Igen sok [?] olyan rész van benne, amelyet Mikszáth kihagyott és későbbi kiadásokban sem jelent meg... Ez az igen értékes mű [ma már] a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában található, ahová az Állami Könyvtarjesztő Vállalat eljuttatta.»

Ld. még *Szövegváltozatok* o. jegyzeteinket is!

Kötetkiadások :

- II. [1. kiad.] *Különös házasság. Regény két kötetben.* Bp. 1901. Légrédy Testvérek. I. köt. 1—7. számozatlan és 1—253. l., II. köt. 1—3. számozatlan és 1—299. l. Az I. köt. 3. számozatlan lapján a következő dedikáció: Ezt a könyvet ajánlom Gajári Ödön barátomnak.
- III. [2. kiad.] 1907. MKm [30—31. köt.] A sorozat kötetszámai a címlapon nincsenek feltüntetve. *Különös házasság.* I. köt. 248. l., II. köt. 304 l. A Révai Testvérek-cég által forgalomba hozott e kiadás — a címlap hátlapján található jelzés szerint — a Légrédy Testvérek nyomdájában, 1907-ben készült.
- IV. a) [3. kiad.] 1910. *Jk 1—2. köt.* I. köt. 206 l., II. köt. 241 l.
 b) [1917. Ua., sorozat-címlap nélkül. Címlapkiadás.]
 c) [1926. Ua., sorozat-címlap nélkül. Címlapkiadás.]
 d) [4. kiad. 1929.] *MKm 2—3. köt.*
- V. a) 5. kiad. *Különös házasság. Regény.* 1947. Szőnyi István rajzai-
 val. Révai Irodalmi Intézet. 365 l. (1. rész: 5—170. l. 2. rész:
 171—365. l.) [Könyvnapi kiad.]
 b) Hatodik kiad. 1949. Szőnyi István nyolc rajzával. 365 l.
 [Címlapkiadás.]
 c) Hetedik kiad. 1949. Ua. [Címlapkiadás.]
 d) Nyolcadik kiad. 1950. Ua. [Címlapkiadás.]
 e) Kilencedik kiad. 1950. Ua. [Címlapkiadás.]
 f) Tizedik kiad. 1951. Szépirodalmi Könyvkiadó. 365 l. Ua.
 [Címlapkiadás.]
- VI. 11. kiad. *A [!] különös házasság.* 1952. Bratislava—Pozsony.
 (Pravda Ny.) 374, 2 l. (Magyar Könyvtár.)
- VII. [12. kiad.] 1953. (Sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes. Jegyzetekkel. A kötetet Hincz Gyula illusztrálta.) Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 404 l. (1. rész: 5—180. l., 2. rész: 181—386. l., névtelen utószó: 387—390. l., Jegyzet-szótár: 391—401. l.) (MK Válogatott Művei.) Megjelent 10 000 példányban.
- VIII. [13. kiad.] 1954. (A jegyzeteket Domonkos Mátyás állította össze.) Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 318 l. (1. rész: 5—140. l., 2. rész: 141—300. l., utószó: 303—306. l. Szavak magyarázata: 307—316. l.) (Benczur Gyula Mikszáth-portréjával.) (Magyar Klasszikusok.) Megjelent 10 000 példányban.
- IX. a) [14. kiad.] 1956. I—II. köt. 16r. Szépirodalmi Könyvkiadó.

Athenaeum ny. (A Szépirodalmi Könyvkiadó MK-sorozatában megjelent kötettel meggyezző, teljes szövegű kiadás.) I. köt. 240 l. (Az 1. rész és a 2. rész I—III. fejezete.) II. köt. 208 l. (A 2. rész IV—XXV. fejezete és Király István utószava 199—202. l.) (Olcsó Könyvtár.) Megjelent 61 800 példányban.

b) Ua. 1956. Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó. — Slovenské Vydavateľstvo Krásnej Literatúry. (Megjelent a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Népköztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében.) Készült 5200 példányban a Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó (Bratislava) részére, a Szépirodalmi Könyvkiadó (Budapest) gondozásában.

c) Ua. 1956. (Megjelent a Román Népköztársaság és a Magyar Népköztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében. Készült 3000 példányban az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, részére a Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, gondozásában.)

X. [15. kiad.] 1959. (A Szépirodalmi Könyvkiadónál 1956-ban megjelent kiadással megegyező teljes szöveg.) Kiadja a Szövetkezetek Országos Szövetsége a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában. (Benkő Sándor illusztrációival.) I. köt. 244 l. (Az 1. rész és a 2. rész I—III. fejezete.) II. köt. 208 l. (A 2. rész IV—XXV. fejezete és Király István utószava 205—208. l.) (Kincses Könyvek. Szövetkezeti Kiskönyvtár.) Megjelent 23 000 példányban.

Fordítások (a megjelenés időrendjében):

Szlovák:

Podivné manželstvo. Román. (Preložil E. Tatranský.) Bratislava, 1949. Obroda. 320,4 l. (Kniznica Týžden. 6. sv.)

Orosz:

1. Sztrannij brak. Roman. Perevod sz vengerszkovo. (O. Gromova i G. Lejbutina.) Moszkva, 1951. Goszlitzdat. 341,3 l., 1 mell. [E fordításról előzetes hír a Szabad Nép 1951. okt. 19. sz. 6. l.]
2. Sztrannij brak. Roman. (Pregyiszlovie O. Gromov.) Vlagyimir, 1957. Vlagyimirszkoe Knyizsnoe Izdatyelsztvo. 359 l.

Cseh:

1. Podivné manželství. Z madarského originálu „Különös házasság“ (Bp. Révai, 1949) přeložil, předmluvu upravil a vysvětlivkami opatřil Ladislav Hradský. Ilustroval Rudolf Šváb. Praha, 1952. Práce — Vydavatelstvo Roh. 386 l. (7—13: Király István előszava [cseh nyelven], 15—376: a regény szövege, 377—383: jegyzetszótár.)
2. Ua. Praha, 1955. S. N. K. L. H. U. (Knihovna klasiků.) (M. K.: Spisy I.)
3. Ua. Praha, 1956. S. N. K. L. H. U. (Klub itenárů.)

Román:

1. Cășătorie ciudată. Roman. (În românește de Andrei Aldea.

[Az 1950. évi Révai kiad. nyomán.] [MK színes arcképpel, N. Roni rajza.] București, 1954. Editura de Stat pentru Literatură și Artă. 386 l. (5—9: névtelen ismertetés MK-ról, 11—386: a szöveg.)

2. A »Népszabadság« 1960. szept. 24-i számának hírközlése szerint: »A bukaresti Szépirodalmi Kiadó Mikszáth Kálmán halálának 50. évfordulójára megjelenteti román nyelven az író *Különös házasság* című regényét«.

Ukrán:

Düvnüj sljub. Roman. Pereklad z ugarsz'koji (M. Tomcsanija. Kijiv, 1955. Derzslitvüдав Ukrajinü. 326,2 l.

Bolgár:

Sztranna szvatba. Roman. Prevede ot ugarszki Borisz Nikov II. Karoj Rajh [Reich Károly]. Szófia, 1956. Narodna Kultura. 352 l.

Német:

Seltsame Ehe. Roman. Aus dem Ungarischen von Ita Szent-Iványi und Resi Flieri. Mit einem Nachwort von Béla Szent-Iványi. Berlin, 1958. Henschelverlag. 444 l. Fünfte Auflage (61—65. Tausend.)

Színpadai változata:

Különös házasság. Társadalmi vígjáték 3 felvonásban 5 képbén. *Mikszáth Kálmán* regényéből színpadra alkalmazta *Örkény István* és *Gyárfás Miklós*. Rendező: Egri István. Díslettervező: Neogrády Miklós

Bemutató előadása a Pesti Színházban 1948. szeptember 10. Szereposztás:

Báró Döry István	Solthly György
Mária, a leánya	Náray Teri
Gróf Buttler János	Kozák László
Horváth Miklós	Horváth Jenő
Piroska, a leánya	Kemény Gizi
Madame Malipau	Orsolya Erzsé
Vidonka	Keleti László
Dr. Medve Ignác	Fellegi István
Pereviczky Kristóf	Rádai Imre
Szecszenka János	Kamarás Gyula
Ráy István.....	Mátray József
Buday Péter	Gonda György
Jekelfalussy kanonok	Zátony Kálmán
Marsalko "	Hlatky László
Szentgály "	Fehér Gyula
Lator "	Polgár Gyula
Jeszenka	Gálcsik János

Történik a magyar dzsentri-világ fénykorában, a XIX. század elején.

I. felvonás 1. kép: 1—11. jelenet. Szín: Döry Istvánék ebédlője, egy Zemplén megyei barokk kastélyban. Időpont: a bécsi kongresszus ideje. 2. kép: 1—8. jelenet. Szín: Bornócon, Horváth Miklós kúriájának kertjében, egy napfényes délelőttön. Történik három nappal az első kép után.

II. felvonás. 1. kép: 1—11. jelenet. Szín: Olaszröszkén, Döry báró kastélyának pinceje. Félelmetes, bolthajtásos terem. Idő: másnap. 2. kép: 1—8. jelenet. Szín: Mint az első felvonás második képében, Horváthék kertje Bornócon. Idő: 5 hónappal később.

III. felvonás. 1—12. jelenet. Szín: Az egri érsekség tárgyalóterme, forró kánikulai napon.

A sajtóvisszhangokat az *Irodalom* c. fejezet II. részében közöljük.

A színmű megjelent a »Színház« c. könyvsorozatban, Bukarest, 1949. Állami Könyvkiadó. (1—126. l.: a színmű szövege; 127—156. l.: Útmutatások a rendező számára. Az Útmutatásokat ld. jegyzeteink *Irodalom* c. fejezetének II. részében.)

A Szegedi Nemzeti Színház 1960. évi előadásainak szereposztása (a *Szegedi Tükör*, a Szegedi Nemzeti Színház műsorfüzete 1960. márc. sz. szerint) a következő volt:

br. Döry István	... {	Kiss Ferenc
Mária, a leánya		Kátay Endre
gr. Buttler János		Kerpely Judit
Horváth Miklós		Kovács János
Piroska, a leánya		Károlyi István
Madame Malipau {	Domján Edit
Vidonka		Bányász Ilona
dr. Medve Ignác		Rajna Mária
Pereviczky		Pagonyi Nándor
Szecsénka János		Mentes József
Fáy István		Gémesi Imre
Buday Péter		Somogyi Miklós
Jekelfalussy	... {	Katona András
Marsalko		Zádori István
Szentgály		Kormos Lajos
Lator		Horváth József
Jeszenka		Marosi Károly
Díszlettervező: Sándor Lajos. Jelmezek: Bene Jánosné és Horváth Ferenc. Maszkmester: Mánik László. Rendezte: Komor István		Putnik Bálint
		Bordás Dezső
		Árkos Gyula

Filmváltozata :

Különös házasság : A Magyar Filmgyártó Vállalat színesfilmje. MK regényéből filmre írta: *Háy Gyula*. Rendezte: *Keleti Márton*.

Fényképezte: Hegyi Barna. Zenéjét szerezte: Szabó Ferenc. Dísztultervező: Pán József. Kosztümtervező: Nagyajtay Teréz.

Bemutató előadása: 1951. február 15.

Főbb szereplők: Báró Döry István — Rajczy Lajos, Mária — Temesi Hédi, Gróf Buttler János — Benkő Gyula, Horváth Piroska — Örkényi Éva, Bernáth Zsiga — Gábor Miklós, Vidonka — Kozák László, Medve doktor — Pécsi Sándor, Fischer érsek — Somlay Artúr, Kanonokok — Balázs Samu, Tapolczai Gyula, Bodnár, Bihari József, Szegedi-Szabó, Zách János, Jezsuita — Major Tamás, Szimán-csiné — Gobbi Hilda. A film többi szereplői: Berky Lili, Gőzon Gyula, Kemény László, Rajnai Gábor, Ruttkai Éva, Somogyi Nusi, Sulyok Mária, Szabó Sándor, Szakács Miklós, Tompa Sándor, Ungvári László, Uray Tivadar.

A regény keletkezése

A keletkezés időpontja és politikai rugói.

Mikszáth hosszabb időn át, sokszor évekig, évtizedekig érlelte, alakította meséit s csak akkor vetette papírra, amikor azok teljesen kiforrtak. Ilyenkor aztán egyfolytában, meglepően rövid idő alatt írta meg regényeit.

A *Különös házasság* is egy ilyen hosszabb időn át érlelődő elhatározás terméke. Az 1890-es évek elején, 92—93-ban zajlottak nálunk az egyházpolitikai viták, melyek széles körökben rávilágítottak az egyház politikai és gazdasági érdekkapcsolataira. Mikszáth 1887 óta képviselő volt. Aktív részt vett a politikai életben, éles szemmel figyelte az ország bajait és azokat a törekvéseket, melyek a bajokat megszüntetnék. Teljes szívvel-lélekkel népe érdekeit képviselte és határozottan szembefordult a haladást gátló tényezőkkel. Az egyházpolitikai küzdelemben is a kormányzatot támogatta, mely 1894-ben végre törvénybe iktatta a polgári házasságot. A polgári házassági törvény bevezetésének problémája tehát az 1890-es évek elején ragadta meg érdeklődését. De már korábban is felfigyelt az egyház haladást gátló szerepére; ennek költői igazolásával azonban csak hosszú évek múlva, 1900-ban készült el. Mint többi nagy regényét, ezt sem rögtönözve írta. (A *Különös házasság* folytatásokban jelent meg először, 1900. áprilistól júliusig, a Pesti Hírlap hasábjain.)

Vajon mikor kezdett Mikszáth e regény témával foglalkozni? Bizonyos jelek szerint már 1895 óta formálta a »különös házasság« történetét. Valószínűleg le is jegyzett vázlatosan egy-két fejezetet, mert szokása volt olykor két-háromszor is megfogalmazni egy-egy részletet. Föltevésünket a regény némely időbeli utalására alapítjuk:

A regény I. fejezetében (6: 11—12) Mikszáth azt írja, hogy: »két sárospataki diák állított be az olaszországi kocsmába körülbelül most nyolcvanöt éves«. — Ha a regény első közlésének időpontjából (1900) indulunk ki, akkor a »különös házasság« történetének ideje nyolcvanöt évvel azelőttre, vagyis 1815-re esik. (Ezen az alapon a

színműváltozat I. felvonásának időpontját is így jelölték a szerzők: »a bécsi kongresszus [1814—1815] ideje.«)

Ezzel szemben a IV. fejezet egy helyén (46 : 12—14) egy másik korjelző adatot találunk, éspedig ezt: »*Akkor rebesgették járában*, hogy Napóleon elveszi a Ferenc császár leányát«. A történelemből közismert adat, hogy Napóleon 1810. április 2-án vette nőül Mária Lujzát, Ferenc császár legidősebb leányát. (Ezt Mikszáth jól tudta, pár év múlva, 1903-ban utal is rá újból *Akli Miklós* c. regényében. Ld. Krk 16. köt. 81. l.) Eszerint Mikszáth a »különös házasság« történetét nem 1815-ben, hanem 1810-ben játszátja, s a bevezető sorokban említett kifejezést (»most nyolcvanöt éve«) nem a regény közlésének időpontjától (1900-tól), hanem öt évvel korábbról (1895-től) kell visszafelé számítani! Ez a dátum (1895) jobban is rávilágít a regény genezisére: jelzi, hogy Mikszáthban tüstént az egyházpolitikai viták idején (1892—94) fölvetődött egy antiklerikális regény ötlete s annak vázlatos körvonalait már 1895-ben papírra is vetette. De aztán öt-hat évbe telt, míg regényével teljesen elkészült, s a megtévesztő korjelzés bennefelejtődött a regény elején.

Ezt a föltevésünket, sőt határozott állításunkat teljesen megerősíti az a két forrásbeli adat, melyekre MK a regényével kapcsolatosan hivatkozik. Ismételtén utal arra, hogy a regényét magát jórészt Bernáth Zsigmond fiától, Bernáth Dezsőtől kapta. Márpedig Bernáth Zsigmond maga is megírta *A gróf Butler János történetét* (Vasárnapi Ujság, 1901. évf.: ld. jegyzeteink *Adalékok* c. fejezetében, alább!) s abban a történet idejéről is »az 1810-ik év őszét« nevezi meg. Mikszáthnak egy másik nyilatkozata szerint (Pesti Napló, 1904. nov. 8): egy Amerikában élő dúsgazdag barátja, Fejérváry Miklós (akivel levelezésben állt) juttatta ehhez a témához. Fejérváryról tudjuk, hogy 1895-ben halt meg, tehát a témát legkésőbb halála évében közölhette Mikszáthtal.

Minden adat egybevág: Mikszáth 1895 óta foglalkozott a »különös házasság« történetével. Az első utalások, melyeket az esemény időpontjára nézve kapott vagy ő maga följegyzett: 1895-ből valók. Ettől az évtől kell visszafelé számítani az I. fejezet második szakaszában említett »nyolcvanöt évet«, s akkor pontosan előtűnik a »különös házasság« regénybeli időpontja: 1810. (A valóságban 1792-ben történt, — erről majd a továbbiakban lesz szó.)

Mikszáth tehát már az egyházpolitikai harcok befejezte óta foglalkozott a *Különös házasság* témájával. De hogy mégis csak 1900-ban valószínűtlen meg tervét, hogy a téma épp ekkor ért művé: annak okát a századvég magyar politikai eseményeiben kell keresnünk.

A művé-érelés döntő okát az 1899—1900-as politikai események adták meg. 1899 február végén került a miniszterelnöki székbe Széll Kálmán. Első lépései közé tartozott, hogy megvalósította a fúziót az erősen klerikális színű Apponyi-féle Nemzeti párttal s egyezséget kötött az ellenzékkel, így elsősorban a klerikális Néppárttal. Kompromisszumokra hajló politikája bizonyos mértékben aggasztotta Mikszáthot: veszélyeztetve érezte a liberalizmust. Hiszen a fúzió következtében a Szabadelvű pártba beáramlottak a volt nemzeti pártiak,

akik számos kérdésben antiliberális nézeteket vallottak. Az egyházpolitikai vita idején ők voltak a törvényjavaslat legszenvedélyesebb ellenzői, Apponyi egyházi kötöttségei közismertek voltak. A liberális merkantilista nézetekkel szemben a nemzeti pártiak agrárius elveket vallottak: Károlyi Sándor az agrárius elvek legagresszívebb szószólója, ugyanakkor Apponyi Albert legbizalmasabb barátja s tanácsadója volt. A Nemzeti párttal kötött kompromisszum, a fúzió következtében a Szabadelvű párton belül háttérbe szorultak az intranzigens liberálisok, az a politikai frakció, amelyhez Mikszáth leginkább vonzódott. Mikszáth látta a veszélyt s féltette a liberalizmust. Ez az aggodalom váltotta ki belőle a *Különös házasság* regényét, ez készítette arra, hogy a régóta benne élő tervet most megvalósítsa: a klerikális színezetű, antiliberális politikai erők előretörése ellen akart mozgósítani vele. A regény korrektúrapéldányára írt, Gajári Ödönnek szóló ajánlást is ez a politikai háttér érteli meg.

Nem véletlen, hogy Mikszáthnak számos más írásában is feltűnik a Nemzeti párttal való fúzióval szemben érzett ellenszenv. Jó példa erre *A klub* c. cikke, ahol felrémlik előtte a veszély: hátha visszatér ismét a Lloyd-palotába — az 1848 előtti elit-bálok falai közé — a száműzött szoknya — »reverenda alakjában«. (Az én kortársaim I. köt. Jk 20. köt. 14. l.) Vö. még: *Osöndes esték* (Karcolatok. Jk 48. köt. 80—82. l.), *A klub alkonya* (Az én kortársaim I. köt. Jk 20. köt. 51. l.)

Az antiliberális erők ellen a liberalizmus védelmében írt irányregény volt tehát a *Különös házasság*. Szűk az az értelmezés, amely pusztán csak az egyházpolitikai reformok érdekében megalkotott műként akarja felfogni. Hiszen ezek a reformok már 1894-ben törvénnyé váltak, ezek érdekében tehát már nem volt szükség irányregényre. Valószínű, hogy 1894 táján, az egyházpolitikai harcok idején kapta, Mikszáth Bernáth Dezsőtől a témát. Valószínű, hogy már ekkor foglalkoztatta a megírás terve. De hogy a mű 1900-ban született meg: abban a fentebb vázolt politikai konstellációnak volt döntő szerepe.

Mikszáth a veszélyeztetett liberalizmust féltve, annak érdekében írta meg a magyar liberalizmus nagy regényét. Egy olyan művet, amilyennek Jókai a maga »Rab Ráby«-ját látta: »házája összes, ezeréves küzdelmejt egy történetben«, »a liberalizmus harcát a konzervativizmus ellen, mely minden időben egy volt, csak különböző alakot cserélt«. (Krk 19. köt. 115. l.) A *Különös házasság* tehát nem pusztán »egyházpolitikai irányregény«, hanem a haladás nagy regénye. Ezért koncepciójában is remekmű!

A regény koncepciója és vígassága.

Mikszáth három nagy koncepcióval birkózott az 1890-es évek óta, amikor tehetsége teljesen kibontakozott és következetesen haladt a kritikai realizmus útján.

Első nagy írói koncepciója: a feudalizmus végső maradványainak felszámolása. A birtokos és hivatali nemességnek, valamint a rég idejétmúlt arisztokráciának szatírja számos munkájában megnyilat-

kozott. A *Galamb a kalukkában*, *A demokraták*, *Beszterce ostroma*, *A gavallérok*, a *Két választás*, az *Új Zrínyiász* és végül *A Noszty fiú* mind ezt a feladatot szolgálja.

Másik nagy terve lehetett a magyar nép erőinek és küzdelmeinek ábrázolása egy nagyobb mű keretében. Számos regény- és elbeszélésrészlete már *A jó palócok* és *A tót atyafiak* óta mutatja, hogy benne mély gyökerekkel élt a népi tudat és sokféle szállal igyekezett ezeket a népi vonatkozásokat összefogni s egységes keretben bemutatni. Utalásai a feudalizmus embertelenségeire, Dózsára, a francia forradalomra, Martinovicsra, Kossuthra és 48-ra, a népmesék igazságaira és szépségeire, a népi ízeknek minduntalan való felcsillogtatása: határozottan jelzik efféle terveit. Ilyen tárgyú nagyobb műre azonban nem került sor, amit nem lehet eléggé sajnálni, mert Mikszáth nagyságának ez is egyik pillére lenne.

A harmadik koncepció: az egyházi hatalom és a haladó társadalmi erők összeütkezésének rajza. Ezt a regény-gondolatot is sokszor érintette már különböző műveiben, míg végre egy négyzetes regényben feldolgozhatta.

Alig van regény a magyar irodalomban, amely körül annyi tollharó dúlt volna, mint a *Különös házasság*. A vitát világnézeti ok, a regény éles antiklerikalizmusa váltotta ki. A konzervatív kritika minden eszközzel hatálytalanítani akarta a Mikszáthtól kifejtett eszmei s művészi igazságokat, s igyekezett a regény hitelességét megcáfolni. Főfegyverük erre az volt, hogy kétségbevonták a regény történelmi hitelét. Arra hivatkozva, hogy a Buttler—Döry-pőr levéltárakban megőrzött valóságos adatai *nem minden részletükben* felelnek meg a Mikszáthtól előadott történetnek — semlegesíteni akarták az író egyházellenes, kemény állásfoglalását. Részletigazságokra hivatkozva megpróbálták problematikussá tenni a regény eszmei s művészi igazságait is.

Olvasóközönségünk megbecsülése arra kötelez, hogy teljes és őszinte tájékoztatást adjunk ezekről a vitássá tett kérdésekről.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy Mikszáth teljes joggal hirdethette regénye igazságát. Nemcsak a regény eszmei-művészi igazsága áll vitán felül, hanem a Mikszáthtól felhasznált nyersanyag, a Buttler—Döry-pőr lefolyása is — *bár nem minden lényeges mozzanatában, de fővonalaiban* — megfelel a történelmi alapoknak. Igaz, hogy a regény hőse szerencsétlen házasságban élt feleségével, s ezt a házasságot nagy anyagi áldozatok árán mindenképpen fel akarta bontani. A katolikus egyház azonban, amelyhez a házaspár tartoztak, nem ismeri a válás fogalmát; a házasságot — hajthatatlan dogmái értelmében — nem bontja fel, legföljebb olyannak minősíti, amely bizonyos okok (»kényszer és megfélemlítés alkalmazása« stb.) miatt már eleve érvénytelen. Buttlernek — hosszabb házasság után — nem sikerült bebizonyítania, illetőleg elfogadtatnia az érvénytelenítő okok bármelyikét, s ezért nem nyerte vissza azt a szabadságát, hogy kedvére való újabb házasságot köthessen. Feleségétől különélve, hetvenkét éves korában halt meg, 1845-ben, miután tíz évvel előbb áttért a református vallásra.

Mikszáth regénye tehát lényegében s művészi céljaiban igaz és helytálló. Igaz, hogy a legszerencsétlenebb házasság esetén is, ha az egyházi bíróság, a »szentszék« úgy döntött: csak ásó-kapa választhatta el a házasségeket, akik többé már nem boldoggá, hanem csak keserűvé és átkozottá tudták tenni egymás életét. Igaz tényeken alapul tehát a regény célzata: hogy ez a természetellenes törvény nem tartható fenn az idők végezetéig. Szükség volt egy olyan, a természet törvényeivel számoló megoldásra (a polgári házasság intézményére), amely tüstént visszaadja a felek szabadságát, ha házassági szövetségük tévesnek bizonyult s értelmét veszítette. Ennek az emberséges és természetes törvénynek érdekében írta Mikszáth nagyszabású regényét, a *Különös házasságot*. Fölhasznált benne minden írói eszközt, amely a regény művészi igazságát és irányzatosságát szolgálta. Ez az igazság — a művészi értelemben vett igazság — az, amely mellett Mikszáth regénye különböző szakaszaiban s hozzáfűzött jegyzeteiben és nyilatkozataiban következetesen állást foglalt.

Önként értetődik, hogy a *művészi igazság* elvo nem egyozik szó szerint a *történelmi igazság* elvével. Aki valamennyire ismeri a magyar irodalom nagy történelmi regényeit Eötvös Józseftől Móricz Zsigmondig, jól tudja, hogy valamennyien ugyanazt a művészi elvet követték, amelyhez Mikszáth is csatlakozott: csak a lényegre nézték és a célt, amely felé olvasóikat vezetni akarták. A világirodalom klasszikus történelmi regényei szintén ezt az általános normát testesítik meg (pl. Tolsztoj: Háború és béke). Ha a *lényegben* kifejezték az ábrázolt korszakot: valóban igazat mondtak, eléget tettek a művészi igazság követelményének. A részletekben aztán tucatszámra lehet felsorolni a különbségeket, melyek a művészi valóság és a történelmi valóság között mutatkoznak. Mikszáth a regényhez fűzött egyik jegyzetében meg is magyarázza művészi törekvését és munkájának természetét: »... egy történetnek mindig igaznak kell lennie — úgymond —, ha jóra való író beszél. Csakhogy nem úgy, hogy *meg történt*, hanem csak úgy, hogy *meg történhetett volna*«. Mikszáthnak ez az elve és gyakorlata pontosan egybeesik azzal, amelyet a világirodalom valamennyi nagy realista írója vallott. A *Különös házasság* éppen annyira s éppen úgy *igaz* történet, mint a világirodalom bármelyik nagy történelmi regénye, melyekkel kapcsolatosan az egykorú följegyzések és kortársi nyilatkozatok alapján éppen annyi cáfolatot lehetne felsorolni, mint a *Különös házasság* esetében.

Hiányos lenne minden ismertetés s méltatlan is Mikszáth írói nagy nevéhez, ha a *Különös házasságot* tanulmányozva, csupán a mesének és a történetnek, vagy más szóval: a művészi és a történelmi igazságnak egymáshoz való viszonyát vizsgálónk, s csak a személyek, az események és az időbeliségek egyezéseit meg különbségeit mérlegelnők.

Mikszáth regényében a »különös« történet érdekfeszítő, izgalmas meséjén kívül sok egyéb érdekesség is van, s rendkívüli értékek halmozódnak benne.

Mindenekelőtt feltűnő az író forró szenvedélye, a történet átélésének közvetlensége, izgalma. Kevés regénye van, amelyben annyira kifejezte volna politikai és társadalmi meggyőződését, mint ebben. Ez a regény életének egyik legnagyobb tette és vallomása volt. Szenvédélyes szabadságszeretete ezúttal a legegységibb szabadságért: az érzelmekek szabadságáért száll síkra. A szerelem jogáról, a szív és az érzelmekek szabadságáról Mikszáth sokszor nyilatkozott más regényeiben és elbeszéléseiben is. Hiszen mindenik nagyobb elbeszélése és regénye egy-egy ékes himnusz a szerető szivek jogai mellett. Az ő Piroska-szerű bájos lányalakjai és kedvére formált ifjai minden érdek és számítás nélkül választják párjukat, csak így lehetnek boldogok. Gondoljunk csak Borcsányi Erzsike és Marjászky Mihály (*Az eladó birtok*), Apolka és Tarnóczy Emil (*Beszterce ostroma*), Veronka és Wibra Gyuri (*Szent Péter esernyője*), Ilonka és Akli (*Akli Miklós*), Inokay Mária és Borly Laci (*A vén gazember*) stb. szerelmi idilljére. Ahol ezt a tiszta, közvetlen, őszönös vonzalmat szülői vagy rokoni számítások s gonosz praktikák megzavarják: ott menthetetlenül tragédiákat vagy legalábbis megrendülést, életre szóló sebeket okoz az erőszakos külső tényező (*Az aranykisasszony*, *Prakovszky*, *A sipsirica* stb.).

Az író szenvedélye — a központi, érzelmi mozzanattal együtt — politikai és társadalombírálatában szintén hatalmas erővel, az olvasót is magával sodró erővel nyilatkozik meg.

A *Különös házasság* a magyar irodalom legnagyobb antiklerikális regénye, de egyúttal egyik legnagyobb antiüfeuális regénye is. A klérus és az arisztokrácia ellen egyaránt hatalmas támadás. Mikszáth már kezdő író éveitől szenvedélyesen és következetesen szembehelyezkedett a klérussal, minthogy ennek erős politikai és gazdasági befolyását a szociális fejlődés egyik főakadályának látta. A klérus és a feudalizmus szövetségében Mikszáth ölesebb fegyverekkel támad a klérus ellen, minthogy ez roppant politikai befolyása és vagyona mellett a lelkeket is hatalmában tartja, s miszticizmusa sehogy sem egyeztethető össze azokkal a világos, racionalista, gyakorlati népnevelési elvekkel, amelyeket Mikszáth mindvégig következetesen hirdetett. A klérus és a papság ellen mindegyik nagyobb elbeszéléseiben és regényében vannak kisebb-nagyobb csatározásai, de itt, a *Különös házasságban* mintegy összefoglalja álláspontját. Ahogy Buttler pöre megteszi útját a hármast lépcsőzetten: az egri (püspöki), az esztergomi (prímási) és a vatikáni (pápai) szentszékek — vagyis az egyházi bíróság — fokozatain: azzal szimbolikusan jelzi az egyházi szervezet hatalmas hierarchiáját, amely közel kétezer éven át teljes mértékben uralkodott nemcsak a jámbor lelkeken, hanem a politikai és gazdasági érdekeken is. Szemléletében és az ábrázolás módjában Mikszáthnak mintája lehetett mestere, Jókai, aki a »Fekete gyómantok« című regényében hasonlóképpen mutatott rá az egyházi világhatalom gazdasági érdekhalmozatára.

A főpapi és főúri társadalom rajza után, Döry, a középkori kényúr, és Buttler, a liberális gondolkodású mágnás mellett felsorakoztatja Mikszáth a XIX. század első felének, a reformkornak egész

társadalnát, széles, változatos skálában. A feltörekvő polgári réteget és értelmiséget Horváth Miklós, Medve doktor és Buday uram, a tisztartó képviseli. A nép sorsát a kastélyok kéményein füst alakjában távozó robotjuk és verejtekük jelzi, s az író különböző más célzásai: arról, hogy hadd vágják az urak is a fát, mert ezer éven át csak a paraszt vágta, meg az egyik őrtálló hajdú szavai, aki az ajánlékba ígért váltságdíjak varázsától elkáprázva, olyan keserűen mondja: »Az a baj, hogy mikor ilyenkor a tenyerünk kezdene viszketni, hát mindjárt viszket a nyakunk is...«

Általában alig van Mikszáth regényeiben annyiféle alak s oly művészzettel formált, eredeti figura, mint ebben a regényben.

Az írói egyéniség megnyilatkozása, a nagy regénykoncepció és a meggyőző hitelű reális ábrázolás mellett mennyi élvezetet nyújt az olvasónak Mikszáth elbeszélő művészete ebben a regényében is! Írói művészetének gazdag fegyvertárát, mondhatni minden hatásos eszközt felsorakoztatja, mintha ezzel is hangsúlyozni kívánná, hogy szíve szerinti nagy feladatba vágta a fejszóját. Elbeszélő művészetének ismert, jellemző vonásai mindvégig érvényesülnek.

Mindenekelőtt a népmesei motívumok. Mikszáthnál jobban kevesen ismerték, szerették és becsülték a meséket. Népmese-szeretetének jellemző példái azok a jelenetek, ahogyan Horváth Miklós három leányát férjhez adja. Már maga a hármasszám s a harmadik gyermeknek — ezúttal Piroskának — különleges kedvessége: a népmesék általánosan ismert vonása. Népmesei elem, hogy Horváth uram csak annak adja oda az első lányát, aki neki három kérdésére megfelel. Népmesékből kölcsönzött jelenet az is, ahogy Buttler beáll kertészlegénynek, hogy láthassa Piroskát. S végeredményben népmesébe illő széphistória Buttler és Piroska egész története, ahogy minden földi akadályt legyőzve egy olyan országot keresnek s talál-
nak, a Boldogság tartományát, ahol a jók és az igazak, a szerető szívek egymásé lehetnek.

A népmesékhez hasonlóan kedveli Mikszáth a népies babonák és hiedelmek fölényes, nevelő célzatú alkalmazását, továbbá a közmondásokat, a népies szólásokat, szállóigéket stb.

A népköltészet mellett az anekdotáknak is jelentős szerepe van Mikszáth elbeszéléseiben. Az anekdoták nála nem öncélú szórakoztató betétek, hanem nevelő értékű stílus-eszközök, melyek vagy a cselekmény tendenciáját, vagy az író szubjektív álláspontját közvetítik, zárójeles megjegyzéseivel együtt.

Mindezek mellett számos más olyan írói vonással találkozunk a regényben, amelyeket már korábbi műveiben is mint kedves, egyéni tulajdonságait ismertük s szerettük meg. Ilyenek: a virágnyelv és a titkos szerelmi levelezés különböző változatai, gyönyörű tájfestései, sokféle beszédformái (archaizáló, latinizáló, előkelőközdő beszédmód, iparos-nyelv, tájnyelvi sajátságok) stb.

Mindent összegezve: a *Különös házasság* Mikszáth egyik legnagyobb szabású s valóban klasszikus értékű műve. Egy letűnt világot idéz elénk, s annak küzdelmeit és törekvéseit kitűnően megmintázott s típusokban és egyéni vonásokban egyaránt gazdagon árnyalt

társadalomrajzban mutatja be. Nem hűvösen, szenvtelenül, hanem mélyen átérzett szenvedéllyel és indulattal. *Tendenciáját, a korfestést és alakjait tekintve valóban igaz, meggyőző képet ad, amelynek részletei ha nem egyeznek is mindenben, de többnyire behelyettesíthetők a korszak alakjaival és epizódjaival.*

— — — Mikszáth a *Különös házasság*ot munkáinak 1910-ben kibocsátott, úgynevezett »jubileumi« sorozatában a sorozat élére állította. Most, hogy halála félszázados évfordulóján újból a közönség kezébe kerül e nagyszabású és nagyhatású regény: mi som tehetünk egyebet, mint hogy *műveinek értékrendjében is* a legelsőkhöz közzük, a legnagyobb és legművészebb megoldású regények élén jelöljük ki a helyét.

Források

Mikszáth közvetlen forrása: a reformkori szájhagyomány.

A *Különös házasság* körüli vitákban legfőbb ütközőpont a regény »hitelességének« kérdése volt. A felek pro és contra a maguk igaza mellett kardoskodtak, egyfelől Mikszáth különböző nyilatkozataira, másfelől a történelmi adatok bizonyosságaira támaszkodva.

Mikszáth mindjárt a regény kezdetén, de az elbeszélés folyamán is, és időnkénti nyilatkozataiban hiteles írásbeli forrásokra hivatkozik. »Egy még nem is nagyon megsárgult króniká«-ra (5 : 1), majd pedig egy »napló«-ra, melybe e történetet egy szavahihető ember [Bernáth Dezső] följegyezte (5 : 5-10). A II. kötet XII. fejezetében (96. l.) szintén aláhúzza a történet igazát: »Még szerencsés a meseíró — úgymond —, aki olyan eget fest a meséjéhez, amilyent akar. *De én krónikát írok...*« stb.

Mikszáthnak a Buttler—Döry-házasság történetére vonatkozó forrásmegjelölései nem a történettudósokat kötelező tényközlések, hanem csak költői szabadsággal élő általános tájékoztatások és jellegzetes írói vonások. Mikszáth írásművészetéhez hozzátartozott, hogy elbeszéléseit — főleg történelmi keretben játszó elbeszéléseit — az »epikai hitel« fokozása kedvéért szívesen támogatta fiktív forrásmegjelölésekkel. Erre a hatásos írói eszközére már ismételten rámutattunk. (Pl. a *Páva a varjúval* költött forrására, egy nem-létező német nyelvű verszetre, Krk 5. köt. 266. l.; A *szelístyei asszonyok* meséjét állítólag megörökítő »paskvillus versek« és »írott krónikák« fikciójára, Krk 12. köt. 262—3. l. stb.) Egyébként a »megsárgult krónikákra« való hivatkozás az epikai hitelkeltésnek általánosan használt, régi, bevált irodalmi formája világszerte. Így pl. Dickens is mint megtörtént eset krónikáját adja elő a »Pickwick-klub« történetét; E. T. A. Hoffmann hasonlóképpen a »Kater Murr«-t stb. Amikor tehát Mikszáth *Különös házasság* c. regényét »egy még nem is nagyon megsárgult krónika« felhasználásával támogatja —, csak egy szokásos költői licenciával él. A regény a Pesti Hirlapban, első közlésekor, még csak alcímnek, mintegy költői műfaj-megjelölésül

viselte a »Hiteles krónika« kifejezést. Kezdő szakaszában eredetileg nem volt szó egy ilyen tárgyi bizonyítékról, s csak az első kötetkiadás alkalmával módosította jelen formájára a kezdő szakaszt. (Ld. a *Szövegváltozatoknál*)

Mikszáth sokféle forrásmegjelölése közül az az egy vezet célhoz, amelyet a regény Pesti Hirlap-beli 6. sz. folytatásához írt *Jegyzetének* végefelő említ. Eszerint: Bernáth Dezső közlésénél *»még hitebben meg lesz írva a rideg tényállás Zemplén megye levéltárában, a gróf Buttler János panaszában.«* Mi ez a panasz? Nem más, mint Buttler kötelék-bontó perében az ügyvédje által szerkesztett és az egri szentszókához intézett beadvány, melyben az ügyvéd, Sávoly Sámuel, a legbiztosabb bontó körülménynek, az »erőszak« alkalmazásának bizonygatásával próbál kedvező döntést elérni az akkor már harmincöt éve házas ügyfele érdekében. (E latin nyelvű beadvány ma is megvan az Egri Érseki Levéltár nagy mennyiségű Buttler—Döry-iratai között; szövegét alább, a levéltári iratok sorában adjuk. A Zemplén megyei levéltárban, Sátoraljaújhelyen — ahová Mikszáth utal — még másolatát is eredménytelenül kerestük.)

Ebből a beadványból alighanem magyar nyelvű kivonatot is készítettek, amely aztán másolatokban országszerte elterjedt. Egy ilyen magyar nyelvű másolatot őrizhetett a Bernáth-család, ahonnan Mikszáth — közvetve — megismerte a botránnyos válópör történetének reformkori szájhagyománybeli változatát.

Buttler ügyvédje természetesen minden eszközzel ügyfelének igazát igyekezett bizonygatni, s az alperes (a feleség) ellen minden terhelő adatot összegyűjteni, kiszínezní és túlozni. Ez a magyarázata annak, hogy a Bernáth Dezső által közzétett vázlat (Vasárnapi Újság, 1901), illetőleg ennek (még közzététele előtt) Mikszáth által felhasznált kézírata egyoldalúan Buttler érveit és igazát képviseli, míg ezzel szemben a fennmaradt pöriratok tömege azt bizonyítja, hogy sem gróf Buttler János, sem gróf Döry Katalin élete és jelleme nem volt kifogástalan s mindkét fél ügyvédje bőven talált az ellenfelet terhelő és ügyfele magatartását enyhítő körülményeket. Helyesen mondja a Buttler—Döry-pör történeti forrásait legrészletesebben feldolgozó Döry Ferenc könyvének egyik ismertetése (1931-ben): »... bizonyos, hogy a *valóság* sem volt rájuk [Buttlerre és feleségére] nézve nagyon hízelgő; „különös házasság” volt bizony gr. Buttleré az életben is, a regényben is.«

Mikszáth *mégis* »hiteles« krónikát írt! Meggyőző, művészi képet rajzolt egy korszakról, melyben a szerencsétlen házasságban élő felek el nem válhattak, s a szerető szívek minden erőfeszítésük ellenére sem egyesülhettek. De ezt a »krónikát« nem a Buttler—Döry házasságbontó pör fennmaradt levéltári iratcsomóiból állította össze, azokba bele sem tekintett, hanem úgy formálta ki a mesét, ahogy azt a pör idején, az 1820-as és 30-as években a szájhagyomány kialakította. A szájhagyományt pedig a reformkor liberális eszméi és szabadságtörekvései fűtötték, erősen áthatva a klérus (főleg a főpapság) és a feudális nagyurak gyűlöletétől. Hiszen a nép szemében ez a két kiváltságos réteg volt a liberális törekvések legmakacsabb

s leghatalmasabb ellensége. Természetes tehát, hogy a Buttler—Döry-féle pörben az egri szentszék tagjainak, az érsekek és a mellettük bírászkodó kanonokok szerepét a közvélemény ebből a szempontból élezte ki, s a pörösködő két főúri családot a reformkor szempontjából ítélte meg. Buttler alakját, aki százhuszezer holdnyi hatalmas vagyonából nagy összegeket fordított reformcélokra: szeretettel és rokonszenvvel fonta körül a közvélemény, míg Döryt, akiről a jegyzőkönyvi vallomások is följegyezték, hogy kegyetlen és erőszakos, igazi hatalmaskodó kiskirály volt: a feudális zsarnokság típusaként örökítették meg. A reformkori közvélemény Buttler érveit tette magáévá s tényként fogadta el a kieroszakolt házasság történetét. Ebben valószínűleg annak is szerepe volt, hogy Buttler maga is igyekezett politikai síkra tolni a maga válóperét. S ezt annál könnyebben tehetette, mert Döry Katalin védelmezői közt báró Eötvös Ignác-hoz és gróf Pálffy Fidélhez hasonló, hírhedten aulikus magnások álltak. Az Eötvös Ignác és Pálffy Fidél-féle magnásokkal szemben persze, hogy a Buttler igazát támogatta a reformkori haladó nemesi közvélemény. Így született meg az egészen Mikszáthig előző szájhagyomány...

Könnyen érthető, hogy a Buttler—Döry-pör hagyománybeli változatában az időbeliség határai is elmosódtak. A szájhagyomány csupán az országos botránnyá nőtt válópör mozzanataira figyelt. A válópör, illetőleg a házasság-érvénytelenítő pör az 1820-as és 30-as években folyt, a szájhagyomány tehát mellőzte a szerencsétlen házasság korábbi, immár harminc éves előzményeit.

A reformkori szájhagyomány — az időbeli adatokkal nem törődve — beiktatta a Buttler-mondába Kossuth Lajos szerepét is; ennek a szerepnek Mikszáth kitűnő perspektívát nyit mindjárt a regény első fejezetében...

Amikor Buttler János szerencsétlen házassága történetének ezekre a mozzanataira rámutatunk, csupán jelezni kívánjuk, hogy az országos botránynak számító hosszas pörösködés részletei különféle kombinációkban alakultak ki a reformkori szájhagyományban. Mikszáth a szájhagyománybeli változatok közül elsősorban arra támaszkodott, mely a Bernáth-család körében élt s amelyet Bernáth Dezsőtől hallott. Mikszáth jegyzetei és nyilatkozatai tanúsítják, hogy a Döry-családdal szemben több ízben kellett védelmeznie álláspontját, s nyilatkozatai között olykor ellentmondások is mutatkoztak. Mindez érthető, mert Mikszáth csak a maga művészi igazságát képviselte és védelmezte, egyébként sem az időbeli pontosság, sem a részletek pontossága, sem a szereplők körül kimutatható anakronizmusok nem zavarták a határozott célra tekintő s művészi egységre törekvő előadását.

Adalékok és nyilatkozatok

A regény egyes lábjegyzetei és Mikszáth későbbi nyilatkozatai azt mutatják, hogy regénye miatt a Döry-család részéről s más oldalról is panaszok és támadások érték. Részint a Döry-család név-

szertinti szerepeltetése miatt, részint a rogöny-mese és a valódi történet egyes részleteinek erős különbségei miatt.

Részletezzük ezeket a kérdéseket, mert arra törekszünk, hogy mindenki számára világos és megbízható tájékoztatásokat adjunk. Ezért közöljük nemcsak a Mikszáthot méltányoló, dicséror és magasztaló közleményeket, hanem a kedvezőtlen véleményeket is, amelyekben olykor csak rövidlátás és korlátoltság, de olykor bizony határozott elfogultság és rosszindulat nyilatkozott meg. A pozitív és negatív előjeltű dokumentumok együtteséből végre lehetőség nyílik az olvasó számára, hogy helyes képet kapjon s józan ítéletet formáljon a dolgokról. Ilyen módon talán fölöslegessé is válik a jövőben bizonyos »vitás kérdések« felújítása és ismételt cáfoltatása.

1.

Az I. köt. III. fejezetének második felével (»A borostyáncsüppek, úgy látszik, segítettek...« kezdetű szakasszal, a jelen Krk 30. lapjának 29. sorával) kezdődött a Pesti Hirlap-beli közlés 6. sz. folytatása (1900. április 22-én). Ehhez a folytatáshoz Mikszáth kénytelen volt lábjegyzetet csatolni. Még csak egy hete (április 15-én) kezdte meg regényének közlését, s máris válaszolnia kellett »több levélre«, amelyek hol a történet igazságát tudakolták, hol pedig egyes részleteit kifogásolták s helyeshibéni kívánták. A Mikszáthot nyilatkozatra bíró levélírók vagy felszólalók között bizonyára ott voltak a Dőry-család tagjai vagy rokoni, akik a Dőryék grófi címét reklamálták (a regényben használt bárói cím helyett), s Dőry Gábor módosított keresztnévét is szóváltették stb. Főleg pedig a családi név változtatlan használatát kifogásolták, amire Mikszáth azt a tréfás feleletet adta, hogy csak a szedő csinált a regényalak *báró Déry* nevéből *báró Dőryt* stb. — Sokkal fontosabb Mikszáth nyilatkozatának harmadik és negyedik bekezdése, ahol a művészi és a költői igazság viszonyáról s a »költői igazság« mibenlétéről vall.

Az ötödik bekezdésben utal arra, hogy gróf Buttler János történetét már régebben, »valamelyik évben« megírta az ő fő-adatszolgáltatója, Bernáth Dezső a »Magyarország« c. lapban is. Bernáth Dezsőnek »Magyarország«-boli közlését szorgos kutatás ellenére sem sikerült megtalálni, s erre az állítólagos közlésre maga Bernáth Dezső sem hivatkozik, amikor a Vasárnapi Ujság 1901. évfolyamában valójában közzétette *A gróf Buttler János története* o. följegyzéseit, amelyek előzetesen Mikszáth legfőbb forrásául szolgáltak. Sokkal jelentősebb ennél ugyanezen bekezdés következő mondata, ahol Mikszáth első ízben említi meg meséjének eredeti forrását: Buttler János 1827. évi »panaszát«, vagyis keresetlevélét.

Ezt a lábjegyzetet Mikszáth a regény kötetkiadásában is közölni akarta, előbbre vite, a II. fejezet (»Báró Dőry és családja«) kezdő lapjára; de aztán a nyomdai korrektúrán mégis törölte (ld. a képmellékletet); a kötetkiadásokból tehát mindvégig hiányzik ez a jegyzet. (Csak halála után került be — hat hibával, illetőleg szövegre-

tással súlyosbítva! — *A saját ábrázatomról* c. gyűjteményébe: Hi I. köt. 1914. 253—4. 1.)

Jegyzete teljes egészében és szószertint a következő:

JEGYZET A KÜLÖNÖS HÁZASSÁG. 6. SZ. FOLYTATÁSÁHOZ

— *Pesti Hírlap, 1900. április 22.* —

Több levelet kaptam olvasóimtól, részint tudakolják, valóban igaz-e ez a történet, részint helyreigazítja egy t. barátom, hogy Döry nem Olaszliszkaán lakott, hanem Bodrogolasziban.

Ezekre nézve e helyütt jegyzem meg, hogy az elbeszélés сюжетjének teljesen mindegy, hol lakott Döry és hogy általában Dörynek hitták-e, gróf volt-e, vagy báró, István-e vagy Pál? Mindenesetre a legcelszerűbb — kivált, ha igaz a dolog — hogy se azt a nevet ne viselje, amit viselt, se ne ott lakjon, ahol lakott. Én részemről báró Dörynek írtam az olaszliszkaai főbíró, de a szedő csinált belőle Döryt az első folytatásban, hát hagytam Dörynek egész végig.

A jelen esetben a történetnek váza, magja, véletlenül igaz, de ha valaki olyan naivul keresi az igazat, hogy lakott-e Bényén akkor Medve nevű doktor, mondta-e ezt vagy amaz Thugut báró vagy Bernáth Zsigmond, és volt-e az odaváló kocsmárosnak olyan Napóleon-kakasa és olyan csibukozó felesége, aminőt írtam — akkor ez a történet nem igaz.

Pedig egy történetnek mindig igaznak kell lennie, ha jóra való író beszél. Csakhogy nem úgy, hogy m e g t ö r t é n t, hanem csak úgy, hogy m e g t ö r t é n h e t e t t v o l n a.

Egyébiránt, hogy a kíváncsiságot kielégítsem, megjegyzem hogy ami szárazon megtörtént az „Egy különös házasság”-ból, azt Bernáth Dezsdő kiváló politikus és volt országgyűlési képviselő, Bernáth Zsigmond fia, írta meg néhány sorban valamelyik évben a „Magyarország” című lapban. De alkalmasint még hívebben meg lesz írva a rideg tényállás Zemplén megye levéltárában, a gróf Buttlér János panaszában.

Az abszolút igazság persze abból se sülhet ki, mert még ahhoz az altera pars-t, Döry István urat is ki kellett volna hallgatni.

Hát ilyen nehéz körülmények közt tessék csak talán mégis abban nyugodni meg, amit én mondok. M. K.

2.

Az I. köt. XII. fejezetében (a jelen kiadásban a 139. lapon) Mikszáth következő lábjegyzete olvasható:

A halápi Döry-család, mely ezen Istvánnal kihalt, nem azonos a most is élő, még sokkal régebb főúri családdal, a jobaházi Döryekkel.

A *halápi* előnév adományozása Döryéknek Mikszáth részéről ugyanolyan cnyhe magyarázkodás, mint aminő az előbbi jegyzet második bekezdése volt. A Döry-család tagjai ismételten kifogásolhatták nevük felhasználását ebben a számukra nagyon is kedvezőtlen történetben, s magyarázatot, elégtételt követeltek. Mikszáth tehát egy sohasem létezett *halápi* előnévű Döry-családra hárítja át a kompromittáló szerepet. Ez persze éppúgy nem elégítette ki az érdekelt családot, mint a nevet elferdítő szedőre való korábbi hivatkozás: hiszen itt nem egy bizonyos előnévről, hanem a gróf Buttler János feleségéről van szó, akit mindenképpen *jobaházi Döry*-lánynak hívtak.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon Mikszáth mért nem változtatta meg regényhősei családi nevét? Ha János grófot nem Buttlernek s Mária baroneszt nem Dörynek hívják: az trónak soha semmiféle magyarázkodásra nem lett volna szüksége s regénye kizárólag esztétikai szempontból lett volna tárgyalható. A felelet erre az, hogy Mikszáth hitt adatszolgáltatója forrásának történeti hitelességében, amint ezt teljes meggyőződéssel vallja a regény kezdő soraiban: »Annyira biztosak és hívek az események egyes főadatai, hogy a neveket se tartom szükségesnek megváltoztatni...« Egyébként is csak »egyes főadatokat« vagyis a lényeg hűségét hangsúlyozza... Mikszáth érezte és jól tudta, hogy a történeti nevek külön is fokozzák az elbeszélés hitelét és elmélyítik művészi hatását. Ha forrása adataiban s főleg a regény »művészi igazságában« nem hisz annyira: módjában állt volna a zempléni és az egri levéltár irataiba is betekinteni, esetleg a Döry-családot, is megkérdezni nevük felhasználását illetően, mint ahogy azt a *Beszterce ostroma* írásakor a gróf Pongrácz család irányában tette: »... mikor az volt a kérdés, hogy *költött* nevet adjak az elbeszélés hősének, így szólt Károly gróf, a legidősebb Pongrácz: — Csak hadd legyen az ő valódi neve alatt...« (Krk 6. köt. 8. l.)

Egyébként Döryék regénybeli prédikátuma, a *halápi* előnév Mikszáth jellegzetes rögtönzése. *Szent Péter esernyője* c. regényét is ezzel a helységnévvel kezdi (»Özveggy tanítóné halt meg Halápon.«) *Haláp* (Cserháthaláp) : Nógrád megyei község, a balassagyarmati járásban: tehát az író szülőföldjének egyik emlékképet őrizi.

3.

Mikszáth soron következő nyilatkozata a *Különös házasság* gal kapcsolatosan: egy pár baráti sor, melyet Gajári Ödönhöz intézett a regény korrektúrapéldányán (1900. december 7). Magát a dedikációt előbb közöltük, a *Kézirat, kiadások* stb. c. fejezetben. Ezúttal csak a dedikáció harmadik bekezdésére utalunk, ahol szintén a történetíró és az író, illetőleg a tudományos és a szépirodalmi mű alkotbeli különbségére világít rá.

*

A regény a Pesti Hírlap-beli közlés (1900) után 1901-ben könyv-alakban is megjelent. Hatásáról a sajtó egyik részének visszhangja s másik részének kínos hallgatása tanúskodik.

A Vasárnapi Ujság 1901. és 1904. évfolyamában három figyelemreméltó közlemény látott napvilágot. (A két utóbbi akkor, amikor Mikszáth e folyóiratnak a címlapon is feltüntetett főmunkatársa volt.)

Az első közlemény: *Bernáth Dezső* dolgozata, amelyben közzétette a családja körében élő Buttler-legendát, MK legközvetlenebb forrását. A második: Buttlerné Döry Katalin Erzsébet nevű húgának unokájától, *Bositz Gábor* kúriai bírótól való *»Egy történetbűvödre* álnévvel). Ez a cikk a Döry-család tiltakozásainak első írásbeli megnyilatkozása. Mikszáth regényének művészi igazságával szemben kizárólag a történeti igazság oldaláról polemizál. A harmadik cikk álnévű szerzőjét (*»Egy jogász«*) nem ismerjük. Ez a cikk is a történelem Buttlerét állítja a regény Buttlerével szembe, de legalább méltánylattal szól arról, hogy MK *»a szájhagyománynak a költői szabadságnál fogva jogos felhasználásával«* írta meg a regényt.

A három közleményből kétségtelenül *Bernáth Dezső* cikke a legjelentősebb. Ez képviseli az utolsó láncszemet, ameddig a XVIII-XIX. századfordulón és a XIX. század 20–30-as éveiben lejátszódott Buttler–Döry-féle *»különös házasság«* események szájhagyománybeli változata eljutott — Buttler 1827. évi *»panasz«*, vagyis keresetlevele alapján. Bernáth Dezsőnek ez a följegyzése jelenti (még kézirat-korából!) a *»naplót«*, illetőleg a *»krónikát«*, amelyet Mikszáth mondhatni teljes mértékben felhasznál.

Bernáth Dezső Buttler-története — a szájhagyomány sokszoros alakítása miatt — részleteiben számos tévedést és ellentmondást mutat. Ezeket az olvasó könnyen kijavíthatja kötetünk különböző forrásközlései nyomán. Téves személynevek (Döry János—Gábor helyett, Döry Jozefa — Katalin helyett, Fáy Ferenc — Fáy Bertalan helyett), téves helynevek (Bodrogolaszi — Girincs helyett, a sárospataki főiskola — az egi gimnázium helyett), kortévesztések (Buttler és Bernáth Zsiga, valamint Buttler és Katalin életkora), évszámok, (a házasságkötés 1810-ben — 1782 helyett, Buttler és Buttlerné halálzási éve) stb. — mindez a szájhagyomány természetéből folyik. Ámde fontos, talán legfontosabb közlése Bernáth Dezsőnek, hogy a Buttler–Döry házasság, illetőleg válópör annak idején valóban országos érdeklődést keltett: *»Felső-Magyarországnak minden úri házában százféle változaiban beszéltek — úgymond — a Bodrogolasziban végbement nászt...«* Ennek a *»százféle«* változatnak egyik variánsát őrizték meg Bernáthék, s ebből született a nagyszerű regény. Ha mások a többi kilencvenkilenc változatot is feldolgozzák, Mikszáthot is csak századrésznyi támadás érhetne volna...

Bernáth Dezsőről (élt 1841–1907) MK nemcsak a regény első soraiban nyilatkozik barátiilag (5 : 5–7), hanem szép nekrológban is búcsúztatta. (Ld. *Hátrahagyott munkák. Emlékezések, tanulmányok* c. köt. 122–125. l.)

Bernáth Dezső Butler-történetét a *Vasárnapi Ujság* 1901. évfolyama (48. évf.) három folytatásban közölte; I: február 10. (6. sz. 81—83. l.), II: február 17. (7. sz. 101—102. l.), III: február 24. (8. sz. 114—115. l.) Az eredetileg sorszámozatlan részleteket — szögletes zárójelben — sorszámokkal láttuk el. A cikkek és illusztrációinak utánközlése: a *Vasárnapi Ujság Képes Folyóirat* c. testvér-lapjában, 1901., 29. köt. 689—698. l.)

4.

Bernáth Dezső :

A GRÓF BUTLER JÁNOS TÖRTÉNETE

[I.] Mikszáth Kálmán tollából közelebb hagyta el a sajtót egy kedves, szép regény, *Egy különös házasság*, mely egyúttal száz év előtti hazai közállapotainknak korrajza is. A költő regényének főalakjait az életből, a valóságból vette. Még vannak, akik személyesen ismerték Bernáth Zsigmondot, sőt vannak talán, akik emlékezhetnek gróf Butler Jánosnak magas, karcsú alakjára, simára borotvált arisztokratikus keskeny arcára is: én magam is emlékezem — bár homályosan — betegségtől akkor már megrogyott alakjára. A regény cselekménye sem mese, és ha nem is egészen úgy, mint ahogy azt a költő elénk állította, — de mégis valóban megtörtént dolog az, hogy gróf Butler János, a dúsgazdag fiatal mágnás önhibáján kívül, szándéka és akarata ellenére kényszerítettett egy oly házasságra, amelynek láncait haláláig sem bírta magáról lerázni.

Majdnem egy évszázad tűnt le azóta; óriási változásokon ment át az ország és nemzetünk; erőszakos rázkódtatások és aztán a gyorsított haladás ekéje alaposan felforgatták a társadalmat; megérlelték sok elvetett magot; de sok fényes virágot is takartak a feledés hantja alá. Butler János emléke azonban fennmarad, — ha másutt nem, — törvénykönyvünkben és azon nagyszerű alapítványaiiban, melyeket a sárospataki református főiskolára és a Ludovika Akadémiára tett, ahol most is évente húsz fiatal ember kap az ő jóvoltából ellátást és kiképzést.

Az egymást gyorsan követő események hamar a feledés porául borítják az elhunytak emlékét; könnyen feledjük az elődöket, — nem hálátlanságból, de mert a mindennapi élet küzdelmei között nem érünk rá érdemeikre gondolni. Azt hiszem mégis, hogy nem lesz érdektelen, ha emlékéit fölleleventem, ha megkísérlem röviden leírni párdányi gróf Butler János élete folyását, s az ő, Mikszáth Kálmán által költőileg feldolgozott kieroszakolt házasságának történetét.

A szereplők már mind rég porladoznak, nem bántath már senkit, ha történetüket most elmondom, — elmondom pedig úgy, amint azt a szereplőktől elbeszélni hallottam és amint egy csomó régi levélben írva találtam.

Butler Jánosnak előde Butler Walter, irlandi származású ember volt, aki 1620 táján mint közember lépett be a német császári hadseregbe; később mint tiszt szolgált Wallenstein alatt, aki őt 1631-ben egy dragonos ezredének parancsnokává nevezte ki. Ez a Butler

Walter volt kezdeményezője azon összeesküvésnek, melynek Wallenstein 1634-ben Egerben áldozatul esett; s ezért jutalmul kapta Butler Walter a császártól a grófi rangot s adományul a Torontál megyei párdányi uradalmat. Honosítva azonban csak 1715-ben lett a Butler-család, mely aztán a XVIII. század folyamán összeházasodott s atyafiságba került a Petheő-, Barkóczy-, Laczkovics-, Vécsey- és Perényi családokkal. A Butler-család azonban nem volt szapora s a XVIII. század végén már csak Lajosnak fia, József képviselte nemzetiségét. József gróf is későn nősült s már az 1800. év tavaszán elhalt; — még előbb elhunyt nejétől, báró Barkóczy Lujzától csak egy gyermeke maradt, az akkor még csak 11 éves gr. Butler János. Oriási vagyon volt a fiú öröksége: a Torontál megyei 70 ezer holdas párdányi uradalmon kívül Szabolcs, Heves, Zemplén, Ung és Bereg megyében több mint mégegyszer ennyi. Az öröklagyó gróf Butler Lajos végrendeletében árván maradt fia gyámjává és gondnokává barátját, Fáy Ferencet, a debreceni kerületi tábla elnökét nevezte ki. Fáy Ferenc komoly, nagytudományú ember és lelkes hazafi volt, s úgy ő, mint nála 12 évvel fiatalabb neje, Bernáth Anna művelt és rendkívül lelkes honleány, örömmel vették házukhoz a gondjaira bízott tehetséges és nagyreményű gyermeket, kit az ország díszül reméltek fölnevelhetni. Ez száz évvel ezelőtt történt. Lázban volt akkor egész Európa. A francia forradalom eszméit vezette diadalútjokon I. Napóleon. Megerítették azok Magyarországot is, és ámbár akkor minálunk nem rázták úgy meg alapjaiban a társadalmat, mint nyugaton, de azért hatásuk itt is észrevehető volt!

A magyar főurak legnagyobb része az országon kívül — Bécsben — lakott ugyan, és Pest-Buda társadalmi tekintetben alig számított, de azért az országban, kisvárosok és falukban meghúzódvá sok volt az előkelő, művelt s társadalmilag nagy befolyású elem. Még teljes erejében volt a magyar középosztály, s egyes megyék, s ezek között Zemplén megye is, valóban nagy számukkal dicsekedhettek. A magyar irodalom gyenge volt még; de azok az urak: atyáink és nagyapáink klasszikus műveltségükön kívül a francia és német irodalomban is jártasak voltak, sőt jártasak voltak igen gyakran nagyanyáink is. Az élet és társalgás módja általában sokkal előkelőbb volt, mint ma, s a kivételek vagy gúny, vagy megvetés tárgyai voltak. Azok a régi öreg urak önzetlen idealizmussal szerették hazájukat; de azért egyaránt türelmesek voltak minden nemzetiség és minden felekezeti iránt. Ez a társadalom volt a magyar liberalizmus szülőanyja és abba a környezetbe került, mint tíz éves fiú, gróf Butler János.

Ez időtájtban zálogban bírta Fáy Ferenc a sárospataki uradalmat s nyílt és előkelő házat tartott a pataki várban, melyet sűrűn látogattak barátjai: Kazinczy Ferenc, gróf Desseffy József, Szirmay Antal, Szemere Pál, Szerencsy István és az ország éjszakeleti részének csaknem valamennyi számottevő ura, és mindennapos vendég volt Kövy, a híres jogtanár, aki Ung megye alispáni székét hagyta ott a pataki professzori katedráért. Szíves rokonságot és benső barátságot tartott Fáy Ferenc Bernáth Zsigmonddal, az ungi alis-

pánnal is, kinek szintén volt egy, a fiatal gróf Butlerrel csaknem egyidős fia, ugyancsak Zsigmond, az, aki később a 30-as és 40-es évek küzdelmeiben egyike volt az ellenzék vezérférfijának és 1848-ban ungi főispán, s mint az 1867-ik évi országgyűlés korelnöke fejezte be pályafutását.

A két fiú még Ung megyéből ismerte egymást és a két öreg úr elhatározta, hogy a fiúkat együtt járatták iskolába. Együvé, Patakra került a két fiú, majd Kassára s onnan Pestre.

Az 1809-ik évben mindketten végezték már tanulmányukat s a következő egy év alatt gróf Butler János unokabátyjánál, Laczkovics Györgynél, — aki akkor vice judex Curiae volt, — patvaristáskodott; Bernáth Zsigmond pedig Szilassy József palatinális protonotáriusnál volt patvarián és miután az 1840-ik év tavaszi sedriája alatt letette az ügyvédi vizsgát, gróf Vay Ábrahámhoz került jurátusnak. Éppen azelőtt köttetett meg a bécsi béke s mindenki azt hitte, hogy most már hosszú időre biztosítva is van, hiszen Mária Luiza főhercegnőnek I. Napóleonnal kötött házassága kezkeskdni látszott erről. Azt remélte mindenki, hogy most már az ország belső bajainak orvoslására is nyílik alkalom és idő. A két fiatalember ekkor már több mint egy év óta nem élvezett szabadságot s az 1810-ik év őszén, mint kész férfiak, nemes ambícióval, tettvággyal s az élet örömeivel telve indultak baza a hegyaljai víg szüretre.

Hosszadalmas, 5—6 napig tartó, döcögős és fáradságos utazás volt ennek a századnak az elején Pestről Patakig menni. Csinált utaknak híre sem volt és ha még hozzá esős is volt az idő, hát akkor a Hegyalja nyírokdombjain agyig süllyedt a szekér a sárga földbe. Ily rossz úton és rossz időben iparkodott a két fiatal ember Patakra. Reggel Tarcalról indultak: jó lovak voltak hintajuk elé fogva; de azért mégis jól esett tudniok, hogy a feneketlen sárban cammogó és párolgó fogatukat eléjük küldött friss lovakkal válthatják fel Bodrogolasziban. Behajtottak a korcsma-állásba, hogy ott majd átfogatnak: de csodálkozásukra elfogat nem volt ott; ahelyett azonban ott állott egy urasági huszár, aki azt jelentette neki, hogy Patakról megjött ugyan már a forspont, de az már a kastélyban van és az ifjú urakat szívesen várja oda a méltóságos gróf, aki őneki erősen meghagyta, hogy a fiatal urakat okvetetlen vezesse fel a kastélyba.

Alig van faluja ennek az országnak, melyet az utóbbi időkben sűrűbben emlegettek volna, mint Bodrogolaszit; gróf Lónyay Elemérnek szép, angol ízlésben épült kastélya van ott, mely közvetlenül a vasút mellett épülve, csúcsos fedelével és tornyocskáival okvetetlenül szemébe tűnik az arra utazónak. De van Bodrogolasziban még egy másik kastély is. Ódon, öreg épület, távol a világ forgalmától, lakatlanul és elhagyatva áll a Bodrog partján, s mintha rég elmúlt dolgokra gondolna, némán bámul a víz folyásába: de száz évvel ezelőtt víg élet folyt ám ott abban a most elhagyott kastélyban; muzikaszó, csengő pohár, víg cimborák zaja, vadászebek csaholása tette hancossá a most némán álló épület táját. Ennek a századnak a kezdetén tíz vármegyében híres volt ez a kastély és híres akkori gazdája is.

Nem nagy, de előkelő külsejű épület volt az olasz-i régi kastély. Két szárnyát egy-egy bástyaszerűen előreugró szoba alkotta, melyeknek csúcsos födelei jóval felülemelkedtek a főhomlokzat manzard tetőzetén. Ebben a kastélyban akkor jobaházi gróf Döry János lakott családjával, mely, — miután az egyik leánya, a fiatalabb, aki később gróf Pálffy né lett, akkor még valahol egy Bécs melletti zárdában volt nevelésben, — csak német származású, már idős, de még mindig szép nejből és 25 éves, kissé kinőtt leányából állott. Heves, erőszakos természetű, sem a közügyekkel, sem vagyoni viszonyaival nem törődő víg cimborá és híres vadász volt az öreg, 55 év körüli gróf Döry. Erőszakos természete miatt folyton szökdöstek jobbágysai, a szomszéd földesurak pedig akadékoskodásai miatt kerültek. De azért a kastélyban mégis volt mindig víg cimborá; persze nem éppen az előkelők közül válogatva. A grófné azonban nagyon ájtatos hölgyek voltak: szorgalmasan látogatták a templomot s idejük nagy részét az udvari káplán társaságában töltötték, ami aztán sok mende-mondára adott okot s a hölgyeket is elszigetelte a szomszéd földbirtokosoktól.

Már estére hajlott az idő, midőn az urasági hajdú által vezetve a két ifjú úr a kastély termébe érkezett. Víg élet folyt ott akkor is; terített asztalnál borozó férfitársaság lelkes üdvözléssel fogadta a várt vendégeket, kik el sem bírták képzelni, honnan szakad rájuk ez a nagy megtiszteltetés. Kínálták őket étellel-itallal, majd bejött a grófné is leányával s letelepedett a borozó társaság közé, az újonnan érkezettek mellé. Mind a két hölgy a legszeretetre méltóbb mosolyát vette elő s úgy kocintgattak az új vendégekkel, kiknek azonban nem nagyon ízlett a bor, és miután ettek is valamit, kezdték magukat ajánlani. De ám hiába. „Egy tapodtat sem megy a házból senki reggelig!” szölt villogó szemekkel a háziúr, míg leánya egészen áthevülten borult a nálánál jóval fiatalabb gróf Butler nyakába s úgy marasztotta. Ám hagyján, ha a leány szép lett volna; de hát nem volt szép szegényke, és János grófnak most már igazán borsódzott a háta a marasztalástól. De hát hiába volt minden, maradniok kellett. A vacsora reggelig tartott s a két utas csak reggel tudott szabadulni; akkor is csak úgy, hogy meg kellett ígérniök, hogy visszautaztak közben ismétlendik látogatásukat.

Nagyot lélegzettek, mikor a Pityergő-dombról visszanézve, az út kanyarulata eltakarta előlük Olaszit. Bizony örültek, hogy meg szabadultak, s eszük ágában sem volt az öreg Dörynél ismét alkalmatlankodni. Fejcsóválva fogadta őket Fáy Ferenc, fiatal s erélyes neje pedig talán még káromkodott is. Szidta azt a szomszéd falubeli két rossz aszonyt s az olasz-i kastély urát mindennek elmondta, csak éppen derék embernek nem.

A két fiatal úr pár napot töltött Patakon, aztán két hetet Ungban, s november közepén már ismét Patakon voltak. Bernáth Zsigmond Pestre volt indulandó, hogy gróf Vay Ábrahámnál jelentkezék, Butler János gróf pedig Szabolcsba s innen Torontál megyébe, Párdányba akart menni, hogy apjától öröklött uradalmairól fogalmat szerezzen magának. Butler János grófot eközben egy szép ötösfogat-

tal lepte meg gyámja, melyhez már előbb Bécsből hozatták az új utazó kocsit. A két fiatalember együtt akart utazni Tarcalig, ahova az indulás előtti napon előre küldték az ifjú grófnak új őt lovát s egy társzerkeret. Másnap aztán Fáy Ferenc lovaát fogták az új bécsi hintóba s a reggeli után sok áldást és jó tanácsot kapva, elindultak. El is jutottak szerencsésen egész Olasziig. De tovább nem; mert a falu közepén gróf Dörynek két hajdúja várt reájuk, akik minden vonakodásuk dacára is beteretlék fogatukat a grófi udvarba. Menekülésről aznap szó sem lehetett. A gróf egyáltalán nem is akarta őket azután sem eresztetni. Hogy is eresztene, mikor éppen most amúgy sincsenek vendégei; végre Bernáth könyörgésre fogta a dolgot: neki jelentkeznie kell Posten, őt kötelességei hívják, nem a maga ura. . . és a többi. Végre ráállt a háziúr, hogy hát ő Bernáthot a saját fogatán elküldi Tarcalra: de kijelentette, hogy Butlert nem ereszti; annak semmi dolga; uradalmait később is megnézheti, nem veszít semmit, tehát nem megy. Punktum.

Bernáthot aztán csakugyan a saját fogatán küldte el Tarcalra Döry. Bakra ültetett hajdújának hangosan adta az utasítást, hogy „levelet hozol nekem Tarcalról, hogy a fiatal urat hiba nélkül elszállítottátok. Aztán úgy legyen, mert különben agyonlőlek.” Bernáth baj nélkül is érkezett meg Tarcalra, de rosszat sejtve, másnap reggel lovas legényt küldött vissza izenettel Patakra.

Butler János gróf Olasziban maradt, rengeteg szívesen látták. És bár a háziakon kívül csak Butler és az udvari pap volt jelen, nagy volt mégis a trakta; az ebéd összefolyt a vacsorával, melynek végén egyszerre felállt Döry és a legkomolyabban s leghatározottabban követelte, hogy leányát János gróf azonnal vegye nőül. A fiatal gróf vonakodott, ekkor Döry bortól és dühtől villogó szemmel kapott vadászfegyvere után és lövésre készen követelte Butlertől, hogy a készen álló udvari papnak mondja utána az esküt. Megtörtént. Butler János elmondá az esküt: „Holtomiglan, holtodiglan.” És valóban holtáig viselte ennek nyűgét. Hiábavaló volt minden tiltakozása, minden erőlködése és utánjárása. Sohasem bírt elválni a gyűlölt asszonytól.

Döry az eskü elhangzása után karonfogta erőszakkal szerzett vejét s maga előtt küldve leányát, bevezette őket a bástyaszobába s aztán kívülről rájuk zárta az ajtót. Butler kábultan nézett körül; az asztalon ezüst tartóban két viaszgyertya, az ágy megvetve, az ablak nyitva, hogy a nyári est levegője a szobába hatolhasson. Ekkor rémülve látja, hogy hitestársa, letelve felső ruháit, tárt karokkal és torz mosollyal közeledik feléje. Mit tegyen?

Ekkor tekintete a nyitott ablakra esett. Hirtelen határozott: egy ugrással átvetette magát az ablakon. Oly szerencsésen ugrott, hogy egy kis karficamodáson kívül más baja nem történt; a kertből a rozoga sövényen át könnyű volt tovább menekülnie. Szaladt, futott, míg csak lélegzete győzte, és még ébren találta a háznépet, mikor Patakra elfulladva, lelkendezve megérkezett.

Ez volt a párdányi gróf Butler János házasságának története. Csoda-e, ha híre terjedvén, beszéltek róla az egész országban és sűrűn emlegették Bodrogolaszit?

Butler János gróf, no meg Fáy Ferenc rögtön megindították a válópört.

A megtörténtek fölötti lamentációban és a jogorvoslat módjai fölött való tanácskozásban telt el aztán a következő tél, mely alatt Felső-Magyarországnak minden úri házában százféle változatban beszélték a Bodrogolasziban végbement nászt, és Napóleon viselt dolgain kívül ez volt a társalgásnak leggyakoribb témája.

[II.] A következő telet a gróf Döry-család Bécsben töltötte. Butler János ekkor nagykorúsíttatta magát és mert párdányi kastélyával s az ottani környezettel nem rokonszenvezett, megvette muraneci báró Horváth Józseftől ennek Ungvár mellett fekvő bozosi birtokát és kastélyát s ott rendezett be magának háztartást, egészen közel barátjának, Bernáth Zsigmondnak tarnóci lakóhelyéhez. Bernáth Zsigmond a telet Pesten, gróf Vay oldala mellett töltötte.

Végre megjött a tavasz. Nagy volt a felháborodás az egész országban és Ung megyében is a devalváció miatt, mely a közkézen forgó fizetési eszközöket, a papír- és váltópénzt egy tollvonással előbbeni értékének egyharmadára szállította le. A megyék mindenütt erősen remonstráltak, s nagy érdeklődéssel várták Ungban is a quartalis gyűlés napját, melyre már Bernáth Zsigmond is hazautazott Pestről. A megyegyűlés nagyon népes volt, melyen nem kis érdeklődés tárgya volt a fiatal Butler János gróf megjelenése, aki ezúttal először vett részt a megyegyűlésen. A gyűlés után a fiatal gróf a megye legelőkelőbb birtokosait meghívta magához vendégül a székvárosához, Ungvárhoz nagyon közel eső bozosi kastélyába.

Este nagy társaság volt már összegyűlve Bozoston s a konyhában éppen tálalni készültek a vacsorát, mikor ismét kocsirobogás hallatszott; mindenki azt hitte, hogy még valami elkésett vendég érkezik. Egyszerre csak jön a háziúr huszárja s jelenti a grófnak, hogy a méltóságos grófné érkezett meg. A gróf nem érti a dolgot; a szolgálta ismétli mondókáját.

Ekkor odafurakodik a háziúrhoz az uradalmi ügyvéd, az öreg Haraszty, s előadja, hogy bíz az úgy van, amint a szolgálta mondja: gróf Butler Jánosnének mondja magát az éppen megérkezett dáma, aki azonban nem is jött egyedül, hanem hozott magával egy bábát is; mert hát nagyon az utolsó időben van a méltóságos asszony, — úgy hogy egyenesen be kellett vezetni a legközelebbi vendégszobába. No, hát erre aztán általános lett a megfutamodás. Kocsisok! Fogjatok szaporán! Kiki menekült a házból, ahova tudott; maga a házigazda is. Kárba veszett a nagy vacsora. Üres lett a kastély, melyben a cselédeken kívül csakis a grófné maradt, aki reggelre, — éppen hat hónappal az olasz-i nász után — egy egészséges leány gyermeknek adott életet. Butler pár napig Tarnócon időzött, aztán erdőtelki birtokára utazott el s vissza sem tért Bozóra mindaddig, míg azt a hírt nem kapta, hogy a grófné már teljesen fölépülve elhagyta Bozost.

Ebben az évben augusztus 25-ikén nyílt meg Pozsonyban a diéta, melyre azonban gróf Butler János személyesen nem ment el; bántotta és röstellette azt, ami vele történt, — s miután barátjának, Bernáth Zsigmondnak báró Podmaniczky János adott az ország-

gyűlésre ablegatusi megbízást, Butler maga helyett Fodor István Ung megyei ügyvédet küldötte, akit különben válóperének vitelével is megbízott.

Harmínchat esztendeig folyt azután ez a válópör, és Butler János gróf halálával ért csak véget. Pedig Butler ezalatt mindent elkövetett, minden követ megmozgatott; fejedelmi ajándékokkal halmozta el; báró Fischer és később Pyrker egri érsekeket, de mindez nem használt semmit. — Később 1824-ben megismerkedett egy kaszonyi szüret alkalmával bölsei Buday Zsigmondnak akkor még csak 17 éves, ragyogó szépségű leányával, Buday Máriával; belészeretett a művelt és szép leányba, szerette volna nejevé tenni s ezért fokozott hévvel szorgalmazta válópörét; sőt 1825-ben maga is Rómába utazott, hogy ott a házasság felbontásának akadályait bőkezűségével hártsa el. De ez sem sikerült; másfél évet töltött Olaszországban s mire onnan sok tapasztalással és egy nagy csomó műkinccsel megrakodva hazajött, akkorra a szép leány már Rácز Sámuel kaszonyi földbirtokos nejevé lett.

Rácз Sámuel igen ifjan halt el, és Buday Mária már 1828-ban özvegyé lett. Ismét találkoztak. Butler érzelmei időközben mit sem változtak, s hogy érintkezésüket megkönnyítse, meghívta az özvegyet, töltsse a nyarat Szobránc fürdőben, mely akkor szintén a Butler János gróf birtoka volt, és hogy jól is érezhesse ott magát a szép asszony, az ő kedvéért építtette a fürdőben a Burgnak nevezett épületet, mely a szobránci fürdőnek ma is fő díszje, s melyben aztán 1830-ban és 1831-ben egymást érték a szíves házigazda által adott fényes balok és pazar ünnepélyek, melyek Felső-Magyarország nyolc keleti megyéjének minden előkelőségét összehozták Szobráncra és többször vendégül látta ott magánál Butler Eger érsekeit is.

De Butler János emellett nem pazarolt; sőt nagyon gondos gazda volt, vagyonát rendben tartotta s bevételei mindig felülmúlták kiadásait. Párdányi uradalmának nagy részét bérlők által kezelte s onnan a 30-as évek alatt 50 ezer ezüst tallér bért kapott. Heves, Szabolcs és Ung megyei birtokait házilag kezelte. Uradalmaiban nagy buzgalommal szaporította az eperfa-ültetvényeket és párdányi ménese híres volt a 30-as években. Fényes ünnepélyeinél szerette a fényt és nem kímélte a pénzt, de különben takarékosan élt s ámbár válópere évről-évre óriási összegeket emésztett fel, mégis tetemes tőkepenzéket gyűjtött.

Az 1832-ik évi országgyűlésen gróf Butler már személyesen vett részt a főrendek tábláján, ott a liberális zászló alá gyülekező kis csapathoz csatlakozott és ezen tábornak lelkes híve maradt haláláig. Befolyásával és anyagi támogatásával segítette tőrekvéseiket s kivette részét munkájokból.

A legutolsó inszurrekciónak és a győri ütközetnek tanulságaiból okulva, a nemzet legfőbb vágyainak egyike volt az, hogy egy a kor kívánalmainak megfelelő katonai tisztképző intézettel bírhasson. Butler János első volt azok között, akik e nagy nemzeti célra áldozatot hoztak, és aztán, mikor 1833-ban helyét a főrendiházban elfogalta, összes addigi megtakarításait odaajándékozta a nemzetnek erre

a célra. Külön törvényben az 1836: XL. t. c. köszönte meg a nemzet ezt a fejedelmi adományt, mellyel — a törvény szavai szerint — „évente összesen 20 ifjakknak az intézetbe leendő felvételekre és neveltetésekre, országos végzés szerint megkívánható tőkét alapított meg; felosztván az ezeket nézve minden valláskülönbsége nélkül leendő bemutatási just a következő vármegyék között, oly módon, hogy: Heves, Ung, Pest, Nógrád, Bihar, Borsod és Szabolcs megyék két-két, Gömör, Zemplén, Abaúj, Torna, Bereg és Ugocsa megyék egy-egy ifjakat mutathassanak be.”

Legfőbb gondját mégis ezen egész idő alatt valóperének szorgalmazására fordította; különösen, miután 1829-ben gróf Döry József is meghalt, bizton reménylette, hogy célt fog érni. Sokat időzött Egerben és Heves megyei erdőteleki uradalmában; minden módot megkísérlett, hogy a szentszéket a házasság semmisenk nyilvánítására rábírja. Párdányi ménesének legszebb négyévesei rendszeren az egri érseki és a káptalani tagok istállóiba kerültek. Sőt, hogy Pyrker érseknek kedveskedjék, megtette azt, hogy egy zivatáros éjjelen embereivel kiemeltette Dobó István síremlékét a dobóruszkai róm. kat. templom falából s elküldötte ajándékkul Pyrkernek, aki azt aztán Egerben állíttatta fel. Azt beszélték akkor, hogy a tetemeket is elvitették; de ez nem igaz. Dobó István vörös márványkoporsója ma is érintetlenül nyugszik a dobóruszkai templom kriptájában.

Mindezzel nem ért célt. Szíve választotta, a szép özvegy Ráczné, végre is megúnta a hosszú és hasztalan várakozást s 1836-ban Butler János szörnyű fájdalmára ismét férjhez ment és bacsói báró Fischerné lett. Butler János ekkor aztán teljesen elveszítette önmuralmát, és már ekkor kezdtek jelentkezni nála azon szívbajnak tünetei, mely később halálát okozta.

[III.] Kedélyessége egészen elhagyta Butler gróft; rideggé, különccé, s oly szeszélyessé lett, hogy környezetének valóságos reményévé vált; kerülte a társaságot; rokonai közül is csak Laczkovics Antallal és báró Barkóczy Ferenczel érintkezett s Bernáth Zsigmondon kívül más senkit sem látogatott. Elkedvetlenedve, kedvenc alkotásait és tartózkodási helyét, a szobránci fürdőt is áruba bocsájtotta és eladta.

Még mindig reménylette, hogy sikerülni fog házasságát felbontani, s mert azt hitte, hogy úgy talán könnyebb lesz a gyűlölt köteléktől szabadulnia, az 1837-ik évben áttért a református vallásra s ezen alkalomból ajándékozta meg a sárospataki kollégiumot azon tetemes összeggel, mellyel aztán a pénzhiány miatt évek óta épülőfélben volt iskolai főépület befejezése lehetővé vált. Midőn aztán pár év múltán arról kellett meggyőződnie, hogy valóperében áttérése által sem érhet célt, s növekvő szívbaja eszébe juttatta, hogy örököse immár nem számíthat, teljesen visszahúzódott a közügyektől: sem megyegyűléseken, sem az országgyűlésen nem jelent meg többé; bozosi háztartását — melyben, nagyon közel lévén a megye székhelyéhez, mégis gyakran akadt látogatója — feloszlatta és Dobóruszkára tette át lakását.

1840-től kezdve egyedüli társasága volt kedvenc udvari papja, Német Imre, aki később mint dobronyi ev. ref. lelkész halt meg.

Ezenkívül Butler nagy ritkán meglátogatta gyermekkori barátját, Bernáth Zsigmondot s szívesen fogadta ennek gyakori látogatásait. Magányában folyton azzal tépelődött, hogy halála esetére miként intézkedjék óriási vagyonáról. A párdányi uradalomnak az ő magvaszakadtával vissza kellett ugyan szállani a királyi fiskusra, de szabad rendelkezése alatti vagyona is igen sok volt és ezek között tetemes összeget értek szerzeményei, s a párdányi uradalomban is oly sok volt a kincstár által megváltandó építkezések és egyéb befektetések összege, hogy mindez együttvéve valóban gondot adhatott a takarékos gyűjtőnek.

Férfi rokonai között nem volt egy sem, akit különösebben kedvelt volna, legjobban szerette unokaöccsének, báró Barkóczyznak leányait, Évát és Amáliát. Eleinte arra gondolt, hogy báró Barkóczy Évát teendi örökösévé és fiúsíttatja, de végre is arra határozta el magát, hogy külföldön élő nővrokonai valamelyikét teendi örökösévé. Előbb Csehországból kért magához egy fiatal báró Butlort; ez azonban nem bírta tetszését megnyerni és pár hónapi itteni időzés után gazdagon megajándékozva visszaküldötte hazájába. Aztán az 1846-ik év nyarán Bajorországból a heimhauseni gróf Butlerek közül hívott meg egyet magához: Gróf Butler Clennegough [!] Sándort. Az ekkor már nagyon elbetegesedett s meggyöngült gróf Butler nagy izgatottsággal várta vendégét, akit Pesttől kezdve mindenütt az ő előfogatai vártak és szállítottak Dobóruszkára. Ebédre várta vendége megérkezését s egy látogatóját, az akkor még ifjú Buday Miklóst (nemrég mint Ung megye nyugalmazott árvaszéki elnöke halt meg), Bernáth Zsigmond vejét magánál marasztotta ebédre, hogy legyen jelen várt vendége érkezésénél. A vendég azonban késett, az öregúr nem tudott várakozni s bosszúsan rendelte, hogy tálaljanak. Az asztal négy személyre volt terítve; de csak hárman ültek asztalhoz: az öreg gróf, Buday Miklós és Németh Imre lelkész; már az ebéd vége felé jártak, mikor kocsi robogott be a kastély kapuja alatt és kevés-vártatva belépett az ajtón egy szép, karcsú, magas, előkelő kinézésű, nyílt tekintetű, szőke fiatalember, a bajor gárda-dragonysok egyenruhájában; magyarául természetesen egy szót sem tudott, — németül mutatta be magát. Az öreg gróf felállt, kezét nyújtott neki, leültette a számára megterített üres helyre s aztán, mialatt az új vendég némi mentegetődzés után, hogy az úti port még nem verhette le, leült s a számára behozott ételeket jó étvágyal fogyasztotta, azalatt az öreg Butler kémlelve és elmerengve vizsgálta vendégét, aztán felsóhajtva mondta Budaynak: „Szép legény, nagyon szép legény! Mit gondol öcsémuram, lesz-e vajon belőle jó magyar ember?” És aztán így folytatta: „De mit gondol öcsémuram, fog-e vajon tetszeni Éva húgomnak is?”

Nemcsak szép legény, de megnyerő modorú, nyájas természetű ember volt gróf Butler Sándor és megtetszett Barkóczy Éva bárónőnek is, akit aztán 1846-ban nőül is vett; és jó magyar is lett a fiatal bajor gárdatisztból; mint huszárkapitány és később mint őrnagy végigküzdötte az egész szabadságharcot a komáromi kapitulációig. Később az 1872—75-ik országgyűlésen mint a nagy-kaposi választókerület képviselője vett részt. Meghalt 1881-ben Bécsben.

Butler János gróf végrendeletében báró Barkóczy-féle egész anyai örökségét és összes szerzeményi javait, valamint ingóságait gróf Butler Clennegough Sándor és ennek neje, báró Barkóczy Évának hagyományozta; a gróf Pethők után bírt Szabolcs megyei javakat a Pethő-örökösöknek; a Laczkovics ágon reászálott birtokokat, nevezetesen a Heves megyei erdőtelki uradalmat a Laczkovicsoknak hagyta; a párdányi uradalomról nem rendelkezhetett, mert annak halála után vissza kellett szállni a királyi kincstárra. Végrendelete végrehajtójává Bernáth Zsigmondot nevezte, s meghalt Dobóruszskán az 1847-ik év tavaszán. Hűlt tetemei a palágyi református templom kriptájában helyeztettek örök nyugalomra. Életének nyúga és megkeserítője, gróf Döry Jozefina csak három évvel később, 1850-ben halt meg Grácban.

Mikszáth Kálmán költői művében a költő igazságszolgáltatási jogával él és regénye végén hőst nem enged meghalni, hanem eltünteteti és szíve választottjával örökre boldoggá teszi. Pedig hát Butler János élete és sorsa a valóságban egy tragédia volt, — igen alkalmas példa annak magyarázatára, hogy miért sürgette a magyar közvélemény oly szívósan az egyházpolitikai reformokat; de azért Butler János emléke áldott marad, áldva azon számtalanok által, kik az ő bőkezűségének köszönhetik kiműveltetésüket.

5.

Egy történetbűvár [Bosits Gábor]:

GRÓF BUTTLER JÁNOS HÁZASSÁGA

Az olvasó bizonyára élénken emlékszik még Mikszáth Kálmánnak *Különös házasság* című regényére s arra a nagyobb terjedelmű közleményre, melyet e regény megjelenése alkalmából a tárgyául szolgáló történetről s a benne szereplő személyekről a „Vasárnapi Ujság” 1901-iki évfolyamában közöltünk. Ez utóbbi közlemény írója, Bernáth Dezső főleg szájhagyományokra támaszkodva mondja el gróf Buttler János gróf Döry Katalinnal kötött szerencsőtlen házasságának történetét, lényegileg megegyezően Mikszáth regényével. E közlés, mely a hitelesség minden igényével bírt, azóta több ízben forrásul szolgált másoknak is, különösen mikor 1903 májusában a Ludovika Akadémiában leleplezték gróf Buttler János szobrát, hálás emlékezetére annak, hogy a gróf az Akadémia javára 126 000 forintnyi nagy alapítványt tett.

Ez előadások szerint gróf Buttler János házassága így történt volna:

1810 őszön az akkor huszonegy éves gróf a sárospataki kollégiumból tanulótársával, Bernáth Zsigmonddal szüretre ment a Hegyaljára. Bodrogolasziban (a regény szerint Olaszröszkén) megálltak lovakat váltani s ekkor meghívta őket kastélyába gróf Döry János, egy nem éppen jóhírű úr, garázda cimborra, kit a jó társaság került s ezért alantasabb emberek társaságában mulatozott, míg német származású neje s éppen nem szép, 25 éves, kissé púpos leánya az udvari

káplán társaságában töltötték idejük java részét, ami sok mendemondának volt az okozója s gyanússá tette a nők jó hírnevét. Gróf Dóry és leánya túlzott szeretetreméltósággal fogadták a két hozzájuk vetődött diákot, különösen Buttlert, s mikor eltávoztak, szavukat vették, hogy visszajövet ismét meglátogatják őket. Visszamenet aztán erőszakosan bevezették mindkettőjüket a kastélyba, Bernáthot csakhamar eleresztették, Buttlert azonban ott fogták, nagy lakomával traktálták. A vacsora után az öreg Dóry puskával kényszerítette fiatal vendégét, hogy esküdjék meg leányával. A készen álló udvari káplán meg is eskette őket, mire Dóry a kénytelen házaspárt bevezette a kastély toronyszobájába s rájuk zárta az ajtót. Buttler még az éjjel kiugrott az ablakon s elmenekült. Gyámja, Fáy Ferenc debreceni kir. táblai elnök (a regény szerint Fáy István sárospataki földesúr) segélyével azonnal megindította a válópert, de hasztalan mozgatott meg minden követ, bár 1837-ben reformátussá is lett, célját elérni nem tudta. Elkeseredésében kedélyo rideggé vált, az emberektől elidegenedett s szeszélyességével kinzója lett környezetének. Elborult kedéllyel halt meg 1847-ben Dobóruszkan. A regény Dóry hallatlan erőszakos eljárását azzal indokolja, hogy leánya, Mária,* szerelmi viszonyban volt az udvari káplánnal s e viszony szégyenletes következményeinek elpárlástólása végett kellett neki mindenáron férjet keríteni. Az esküvő után hat hónapra, mikor a válópör már folyt, a grófné váratlanul betolakodott Buttler bozosi kastélyába s ott leánygyermeknek adott életet. E leányt Buttler sohasem ismerte el a maga gyermekének.

Ez a történet, melyet Mikszáth nagy írói erővel, a környezet s az alkori társadalmi viszonyok pompás elevenésű rajzával írt meg, — azóta mondhatni átment a köztudatba. Pedig újabban gróf Buttler Jánosné hozzátartozói révén ez ügyre vonatkozó nagy csomó okirat és magánlevél került napvilágra, melyek gróf Buttler János házasságát egész más színben tüntetik fel. Ezek alapján az erőszakkal kötött házasság olyan mendemondának bizonyul, mely alkalmas arra, hogy regényességével érdekes tárgyat szolgáltatssa egy regénynek, de arra nem, hogy hiteles történetül fogadtassék el. A következőkben el fogjuk mondani gróf Buttler János házasságának hiteles történetét úgy, amint az a szereplők leveleiből s egyéb hiteles formában fennmaradt okiratokból kiderül.

Gróf Buttler János tizenkilenc éves volt, mikor atyja, gróf Buttler Gábor 1792-ben meghalt. Gyámság alatt nem állott, csak atyjától örökölt nagy vagyonára neveztek ki gondnokot Fáy Bertalan, Heves megye alispánjának személyében, a fiatal gróf saját kérelmére, miután örökségével szemben négy férjes nővére tetemes igényekkel lépett fel. Bernáth Zsigmondnak iskolatársa nem lehetett már csak azért sem, mert közte s az 1788-ban született Bernáth között tizenöt évi korkülönbség volt.

A fiatal gróf még atyja életében báró Eötvös Ignác belső titkos tanácsos (Eötvös József, a nagy költő és államférfiú nagyatyja)

* A regényben Mária, Bernáth Dezsőné Jozefa; voltaképp azonban Katalin volt a neve.

házánál, a Borsod megyei Sályban megismerkedett gr. Döry Katalinnal, jobbaházi gróf Döry Gábor leányával. A grófkisasszonyt, kinek anyja báró Eötvös Katalin, b. Eötvös Ignác nővére volt, szülei hosszabb időre hagyták báró Eötvös Ignácék gondviselése alatt. Velük ment el Egerbe is telelni, s mind ez idő alatt gróf Buttler szorgalmasan járt a házhoz. Eötvösök előtt nem titkolta érzelmeit, hogy a leányt szereti s el akarja venni. Felkérte báró Eötvöst, kísérje el Kassára, ahol Döry Gáborék laktak, hogy megismerhesse szerelmese szüleit s megkérje tőlük leányuk kezét. Szándékát, mint egy későbbi leveléből kiderül, közölte még akkor életben volt atyjával is; az öreg gróf ellenezte a házasságot, de a szerelmes ifjút elhatározásától eltéríteni nem tudta. Ellenkezése élete utolsó napjaiban enyhült s halálos ágyán „helyben látszott hagyni” fia házassági tervét.

A szerelmes gróf azonban türelmetlen volt. Nemcsak hogy megkérte a leányt, hanem megtartotta vele az eljegyzést is s 1792. május 31-én házassági szerződést kötött. E szerződést, melyet báró Splényi János, Péchy Gábor szeptemvir és Bernáth József táblai bíró, — tehát csupa előkelő, a közéletben kiváló szerepet játszó férfiu — előttemezett, Pesten írták alá. Hiteles másolatban ma is megvan Zemplén vármegye levéltárában. A szerződés maga is megdönti azt a mesét, hogy a házasságra erőszakkal kényszerítették Buttlert, hiszen Pesten nem volt Döryék hatalma alatt s az előttemező előkelő férfiak bizonyára nem adták volna oda magukat ily példátlanul vakmerő erőszakosság eszközüül. Az ügy fejleményeiből ellenkezőleg az derül ki, hogy maga Buttler sürgette, szinte erőszakolta a házasság mielőbbi megkötését s erélyesen küzdött azok ellen az akadályok ellen, melyeket terve elébe mások gördítettek.

A leány atyja, jobbaházi gróf Döry Gábor, sohasem lakott Bodrogolasziban, ott birtoka sem volt. Télen Kassán, nyáron a Zemplén megyei Girincsen szokott lakni. Megyei hivatalt sohasem viselt, az országgyűlésekre azonban eljárt. Társadalmi összeköttetéseit a főúri családokkal fenntartotta, rokonaival, az Andrassy és Majláth grófokkal, a Scnnyey és Eötvös bárókkal, tehát a környék legelőkelőbb családjaival jó egyetértésben élt. Mind az öt leánya előkelő emberhez ment nőül: Katalin, a legidősebbik, gróf Buttlerhez, Erzsébet, a második, nagyszelessényi Kádas István karácsonymezei földbirtokoshoz, Mária sövényházi Neuhold Sándor Győr megyei sövényházi földbirtokoshoz, Teréz, ki a maga korában ünnepelt szépség volt, cserneki Markovics Antalhoz, a legfiatalabb leány, Ernesztina férje pedig gróf Pálffy Fidél kancellár volt. Gróf Döry Gábor 1804-ben vagy 1805-ben halt meg. Rossz gazda volt: nagyapai örökségéből halálakor csak a különben még mindig jelentékeny nagyságú girincsi és kárádi uradalom maradt örökösseire; nagyanyai örökségéből (a gazdag báró Sennyey Klára volt az anyja) nem maradt meg a kezén semmi. Nem áll tehát róla az említett leírások egyikének az az állítása, hogy mint szolgabíró a nép zsírján szedte meg magát.

A vőlegény Erdőtelekről (itt lakott s nem Bozoston; az utóbbi birtokot csak jóval később szerezte) 1792 július második felében meglátogatta Girincsen menyasszonyát s egyúttal gróf Esterházy

Károly egri püspökhöz fordult, hogy engedje el a háromszori kihirdetést. A püspök e kérelmet megtagadta s azt a tanácsot adta a grófnak, hogy tekintve ifjú korát, atyja-anyja nem lévén, éljen gondnokának tanácsával. Buttlert e levél nem győzte meg; ezt jegyezte fel rá: „Ezen levél végett bizvást lehet engem kihirdetni”. Gróf Dóry is közbenjárt ez ügyben a püspöknél s ő is azt a választ kapta tőle 1792. augusztus 13-ikán kelt levélben, hogy a fiatal grófot nem lehet ugyan gyámság alatt levőnek tekinteni, csak jószágának van kúrátora, személyének nem, mégis illik, hogy ilyen dologban gondnoka tanácsával éljen.

Ezért a püspök elvárja, hogy házassági szándékát közölje kúratorával s hozzon tőle írást, tanácsosnak s lehetségesnek ítéli-e mostanában e házasságot. A püspök még tovább is ment: midőn az erdőtelki plébános a házassulandókat először kihirdette, megtiltotta neki a további kihirdetést. Mi oka volt arra, hogy ily akadályokat támasszon, azt nem tudni; lehet, hogy csak a gróf ifjú kora s az ellene nővérei által indított örökösödési pörök keltettek benne aggodalmat.

A gróf ekkor — mit tehetett egyebet — gondnokához, Fáy Bertalanhoz fordult a következő levéllel, amely elég erős cáfolata a kényszerhelyzetéről terjesztett meséknek: [Közli Buttlernak Fáy Bertalanhoz 1792. augusztus 16-án írt levelét. Ld. alább, az *okmánytár szemelvényei* közt, az 5. sz. darabot!]

E levél augusztus 16-áról van keltezve s nyilván még ugyanaz a futár, aki Egerbe vitte, elhozta magával az érsek [Helyesen: püspök; csak gróf Esterházy Károly halála után létesült az egri érsekség!] beleegyezését, mert augusztus 18-ikán már Erdőtelken volt az érsek engedélye, hogy a plébános hirdetheti tovább a mátkapárt. E napon ugyanis az erdőtelki plébános a következő levelet írta Buttlér grófnak:

„A mint az expressus is bizonyíthatja, nagy örömmel vettem a püspökömnek levelét, a melylyel a hirdetés megengedett. Nagy örömmel hirdetem Nagyságtokat mind a holnapi napon, mind pedig Szent István napján. A szabadságárul szóló levelet átküldöm Nagyságnak, de ez nem elegendő lészen, hanem a három hirdetésről is kellek bizonyosságlevelet küldenem, a melyet addig, tudja Nagyságod, nem küldhetek, míg ki nem hirdetem Nagyságtokat, hanem hétfőn kihirdetvén drága személyüket, a testimonialis levelet magam személyesen elviszem. Ne teprenkedjen Nagyságod, hogy hátramaradást fog szenvedni a testimonialis levél végett, mert én 7 órakor szent misét mondván, mindjárt útatam veszem Girincse, úgy, hogy este hat órára ott lehessenek.”

Most már megtarthatták a lakodalmat 1792. augusztus 20-ikán a nagymise alkalmával Girincsen. Az erdőtelki plébános — mint egy későbbi leveléből kiderül — szintén jelen volt még az este Girincsen, midőn — mint írja — az anyaszentegyház szent szokása szerint a menyasszonyi ágy beszenteltetett. A fiatal házások másnap elutaztak Girincsről. Sályba mentek báró Eötvösékhez s onnan a báróné kérelmükre elkísérte őket Erdőtelekre.

Buttlér három hónappal esküvője után folyamodott Heves megyéhez (1792. november 28.), hogy Fáy Bertalant mozdítsa el

vagyon gondnoki tisztétől, mert házassága elé annak idején nehézségeket gördített.

Az esküvő után az új házaspár boldog egyetértésben élt két évig. Két év múlva azonban, 1794-ben egyetértésük felbomlott, hogy soha többé bensőségét vissza ne nyerje. Ez év nyarának egy részét a rányi fürdőben töltötték s úgy látszik, itt történt a végzetes összekoccanás. Mi adott rá okot, nem tudni bizonyosan. Bizonyára belejátszott a féltékenység, mert mint a grófné néhány leveléből kiderül, a gróf fölülte féltékeny természetű volt, de viszont maga is adott okot a féltékenységre nevének. Hogy oka s joga lett volna félteni nejét, annak semmi nyoma nincs, a grófné maga váltig hangoztatja fennmaradt leveleiben ártatlanságát. Hozzájárult talán az elhidegüléshez az is, hogy a grófné a pénzzel bánni, takarékoskodni nem tudott, míg a gróf nagyon is takarékos volt s ez az ellentét nyilván nem egyszer szolgáltatott okot a véleménykülönbségekre.

A grófné különvált urától s hol Eperjesen lakott rokonainál, hol pedig Girincsen szüleinél. Férje ellen pörököt indított tartásdíj iránt (1794, 1803 és 1818-ik években) s a szentszék meg is ítelt neki évi 1800 forintot, később 2500 s végül 5000 forintot. Időközben a gróf többször tett kísérletet a kibékülésre. 1796. aug. 22-én így írt nevének:

„Ha házasságunk első éveire emlékezem, véres könnyek omlanak arcomra, mely téged tisztelni és becsülni, minden talán akaratod ellenére tanúsított bántalmad dacára mindig kész, mert a szerelem, melyet neked esküdtem, még nem vált hamuvá, ámbár te talán azt hiszed, hogy nem szeretlek már. Oh nő, mennyire elszomorít ez a gondolat! Hamis esküt Istenemre nem tettem, s el fog még jönni az idő, midőn egykor a te szíved is, az enyém is a megelégedettség karjaiban fog pihenni. Kérlek, ne tekints ellenségednek, mert bizonyára nem vagyok az. Most pedig, kedves nőm, be kell fejeznem soraimat, ajánlom magam kegyeidbe. Légy te is úgy az én feleségem, mint a hogy én a te urad vagyok. Talán elvesztettelek, de bizonyosan szeretlek s vagyok férjed Buttler János.”

[A cikkíró itt saját fordításában közli a levél zárószakaszát. A levél teljes szövegét a pörösködés idejéből való régebbi fordításban ld. az *okmányiár szemelvényei* közt, 10. sz. darab!]

Ez eredetileg németül írt s itt fordításban közölt levél fellengős stílje az akkori idők ízlésének tulajdonítandó, de annyi mindenesetre kilátszik belőle, hogy a grófot egykor gyöngédebb érzelmi kapcsok is fűzték nevéhez s ezek a különválással talán meglazultak, de nem szakadtak el. Sőt ezután is a gróf sürgette nejét, hogy térjen vissza hozzá s hét évi külön-élés után a grófné hajlott is szavára.

1801-ben újra egyesültek s harmadfél évig éltek együtt Párdányban. Az egykori bensőség aligha tért vissza viszonyukba, de hogy egyetértés volt közöttük, azt bizonyítja gróf Klobusitzky Józsefné báró Eötvös Teréznek Buttler grófhhoz 1801 augusztusában Eperjesről írt levele, amelyben örömet fejezi ki a gróf előtt, hogy mint leveléből értesült, boldogan él nejével. E boldogság azonban mégsem lehetett teljes, mert a grófné ismételten elhagyta férjét. Egy ily újabb különválás után a gróf a következő levéllel kérte nejét:

„Kedves feleségem! Annyi évek elveszett nyugalalmát keresem nálad, nemes nő! Engedd, hogy kérésem jó hangzású legyen fülednek s légy meggyőződve, hogy a nap sohasem fog neked derűlten ragyogni, ha szíved jóságom nem tart fenn engem. Ne csodálkozzál, kedves feleségem, ezen néhány sor miatt, melyeket neked küldök; tiszta szívből fakadnak, melyet semmi világi hatalom sem tud soha megzavarni. Ha méltónak találsz szerelmedre, akkor jöjj lecsillapítani ezt a szenvedő szívet s hagyd a múltakat halottaikban pihenni. Ha sértettnek érzed magadat, bocsáss meg nekem; tudom, nem egy ellenségednek megbocsátottál már. Ne tarts engem érdemtelennék bocsánatodra, hiszen a férjed vagyok, akivel magadat egész életedre lekötöztetted. Nem akarod, hogy későbbi éveinket nyugalomban és békében éljük át?

Örömmel sietek ama pillanat elé, amely karjaimba fog vezetni téged. Neked sem kellene kerülnöd azt a vidéket, ahol én lakom, hisz itt is találhatsz embereket, akikkel társalkodhatol.

Kedves nővérednek, Lizának, add át üdvözlömetem. Ő nekem jó barátónóm, tanácsolja a legjobbat neked.

Bízom benne, hogy újra láthatlak s maradok mindig szerető férjed és barátod gróf Buttler.” [Az okmánytár szemelvényei közt ezt a levelet is közöljük, régebbi fordításban; ld. ott, 11. sz. darab!]

A grófné e levélre visszasietett férjéhez. Egy darabig megint helyreállt közöttük a hitvestársi jó viszony. Erre vallanak azok a gyöngéd hangú levelek, melyeket a gróf 1803-ban írt nejének, mikor az májusban és októberben Girincsen, szüleinél tartózkodott. Az utóbbit, mely tartalmánál fogva különösen érdekes s a köztük levő egyetértést jellemző, itt közöljük, szintén fordításban, mert a gróf mindig németül levelezett a grófnéval:

„Kedves Feleségem! Szüleid elhalmoznak jóságukkal, melyet én nem fogok elmulasztani illő hálával viszonzni. Ha áldott állapotban vagy, annak végtelenül örülök. Azt írod, hogy december 1-én Pestre akarsz utazni; én pedig ismételen kérlek, november 20-ikára légy Párdányban. Nem tudom, mit csináljak itt egyedül. Pesti utadat megteheted a nyáron. A ház valahára teljesen kész. Szüleidnek kezeit csókolom. Ajánlom magamat kegyeikbe. Neked pedig maradok szerető férjed: Gróf Buttler. Testvéreidnek üdvözlömetem.”

Alig két hét múlva azonban, november 2-án már egész más hangon írt:

„Kedves feleségem! Bár azt írtam, hogy 20-ára légy Párdányban, szóval megízentem, hogy ne igazodjál teljesen leveleimhez, hanem igyekezzél mennél előbb haza. Ha egészen magadban akarsz élni, okosabb, ha sohasem jössz többé Párdányba. A küldönc izenetét, ugye hallatlaná tetted; 20-ikán majd közbejön valami rosszullét, s akkor aztán ismét meglesz a kifogás. A mint leveletem megkapod, légy útrakészen. Ha ez nem tetszik, szabadságodban áll cselekedni. Szívemről és házamról azonban mondj le örökre. Lehetetlennek tartom, hogy szüleidnek fel ne tűnjék, hogy oly sokáig vagy terhükre. De elég a szavakból. Maradok férjed Buttler.”

E rideg, parancsoló hangú levél írójának nagyfokú ingerültsé-

gére vall. A grófné nov. 19-ikén visszatért urához Párdányba, de már nyolc nap múlva ismét különváltak, mégpedig most véglegesen. Ezután már soha többé ki nem békültek. Az elhidegüléshez talán hozzájárult az is, hogy a grófné nem ajándékozhatta meg férjét gyermekkel. Egy alkalommal már előbb holt gyermeket szült; 1803-ban — mint a fentebbi levélből kitűnik — ismét családi örömmek nézett elébe, de a negyedik hónapban elvesztette magzatát. Soha nem is volt gyermeke; 1809-ben maga Buttler írja anyósának, az öreg gróf Dörynének, hogy neje élő gyermeket szülni képtelen.

A végleges különválás után már úgyszólván csak peres akták útján érintkeztek egymással. Csak néha váltottak egy-egy levelet; a gróf még 1821-ben is kísérletet tett a kibékülésre, de a grófné erre oly feltételeket szabott, melyeket ő nem akart elfogadni. A grófné tartásdíjért perelte urát. A szentszék 2600 forintot ítélt meg neki; ez az összeg a közbejött devalváció miatt nagyon leolvadt s ezért az anyós, gróf Döryné 1809-ben véjéhez fordult, hogy pótolja ez összeget, a grófné ennyiből megélni nem tud, annyival inkább, mert adósságai vannak. A gróf erre azt válaszolta, nem adhat semmit, mert birtokot készülni venni s ezért mindig készletben kell tartania 100 000 frtot. Ez is arra vall, hogy pénz dolgában nagyon nem egyeztek, a túlságosan takarékos gróf s az adósság-csináló grófné.

Hosszú ideig éltek így, egymástól elidegenedve, mindegyik külön, egymással csak a legszükségesebbekben érintkezve, de törvényesen el nem válva. Buttler gróf csak 1827-ben, vagyis házasságuk harmincötödik évében indított pört házassága érvénytelenítésére. E pör támasztotta és hízalta nagyra az egyenes színészeti mondákat, melyek e szerencsétlen házassághoz fűződnek.

A pört ugyanis azon az alapon indította meg Buttler, hogy ő nejét nem szerette, házasságára apósa, gróf Döry kényszerítette; ezenkívül a házasságkötéskor a kellő alakságokat nem tartották meg, mert ő saját lelkesze által sem elbocsátva, sem kihirdetve nem volt. A gróf ügyvédje nem kímélte a grófnét s megtett mindent, ami ügyvédi fufangot ki lehetett eszelni. Így, mint báró Barkóczy későbbi székesfehérvári és báró Bémer későbbi nagyváradi püspökök leveleikben többször említik, tíztől egész száz forintig menő összegekért hamis tanúkat szerzett a grófné ellen. Hogy buzgalmában túlment a kellő határon, mutatja Szidon György erdőtelki plebánosnak a tartásdíjért indított harmadik pör folyama alatt a grófnéhoz írt levele, melyben határozottan a gróf meghagyására hivatkozva azt írja, hogy ha a prókátor az allegatiókban valamely illetlen vagy sértő kifejezésekkel élt, az a grófnak tudta s akarata nélkül történt s a gróf az efféléket a perből ki fogja töröltetni.

A grófné természetesen tőle telhetőleg védekezett és sikerült is a maga érdekében igen nyomós bizonyítékokat szereznie, melyek teljesen megdöntik azt az eddigiek alapján különben is megcáfolt vádat: hogy a házasságra gróf Döry erőszakkal kényszerítette Buttler. Ilyen közvetlen tanútól származó bizonyíték báró Eötvös Ignác né következő levele:

[Közli újabbkori helyesírással a levelet, amelyet az *okmánytár*

szemelvényei közt eredeti formájában s teljes egészében publikálunk. Ld. ott a 22. sz. darabot!]

Hasonló tartalmú bizonyítványt állított ki deákul báró Eötvös Ignác és a házasság előzményeire vonatkozólag nemes Szatmáry Józsefnek.

Báró Barkóczy László későbbi székesfejérvári püspöktől is fennmaradt egy bizonyítvány, mely szerint Fischer egri érsek, mikor Buttler elváltási szándékáról értesült, így nyilatkozott:

„Ne azt mondja Buttler, hogy őt valaki erőltette a házasságra; hanem inkább, hogy ő Istenben boldogult gróf Esterházy püspököm tanácsa ellenére maga erőltette a házasságot, és emlékeztetheted őt, hogy midőn tisztelt püspököm engem Erdőtelekre hozzá küldött a végre, hogy őt a házasságnak meghalasztására rá bírnám, ő sem engem, sem pedig tanácsomat semmibe sem vette; hanem sietve Girincse szaladt azért is, és szorgalmaztatta itt megesketését.”

A pör az akkori törvénykezési állapotoknak megfelelően évokta folyt s csak 1833-ban fejeződött be, mégpedig a grófné javára.

Buttler 1835-ben áttért a református hitre. Többnyire Erdőteleken lakott most is, elvonulva a világtól, komor egyedülletben töltve öregkora napjait. 1840 körül vette meg a bozosi birtokot, melynek nagyon örült. Sokáig azonban nem élvezhette, mert 1845. május 3-ikán meghalt Dobóruszánkán. A grófné férje halálakor Pesten lakott, a Papnövelde és a Zöldfa utca sarkán s így nem is lehetett jelen férje temetésén, már csak az akkori közlekedési viszonyok miatt sem, melyek lehetetlenné tették, hogy a halálhír kellő időben hozzájusson s ő még a temetésre Dobóruszánkán lehessen. Aligha is tehetne volna ki magát a 71 éves öreg asszony ily nagy és sürgős utazás fáradalmainak, hiszen még fiatalabb korában is éjjel egyáltalán nem, nappal pedig a rossz utak miatt csak úgy utazott, ha két inas állott rendelkezésére, akik a kocsit tartották. Férjét hét évvel élte túl, 1852. november 8-ikán halt meg Pesten s Budán temették el az Erzsébet-zárda sírboltjába, anyja mellé.

Íme gróf Buttler János és gróf Döry Katalin szerencsétlen házasságának története. A régi, elfakult okiratok, melyekből ez adatok meríttettek, két megromlott életnek száz év múlva is fennmaradt tanúságai, két bizonyára jobbra hivatott lélekről beszélnek, melyek ifjúi fellobbanásban szenvedélyes hévvel közeledtek egymáshoz, hogy később helyrehozhatatlanul elidegenedjenek. A szomorú történetet egy század alatt kiszínezte, regényes részletekkel kicifrázta a sajtó-hagyomány, pedig anélkül is elég anyagot nyújt a lélekbúvárnak s a múlt század társadalmi életét tanulmányozó történetkutatónak az érdeklődésére.

(*Vasárnapi Ujság, 1904. április 3., 51. évf. 14. sz. 218—220. l.* A cikknek és illusztrációinak utánközlése: a *Vasárnapi Ujság Képes Folyóirat* c. testvérlapjában, 1904., 36. köt. 53—60. l.)

Egy jogász :

A BUTTLER-MESÉHEZ

A „Vasárnapi Ujság” folyó évi 14-ik számában „Egy történetbúvár” aláírással, gróf Buttler János házasságáról közölt és okmányokkal támogatott adatok elegendő bizonyosságot nyújtottak arra nézve, hogy a házasság nem oly körülmények közt jött létre, mint ahogy azt Koszorús Irónk, Mikszáth Kálmán a szájhagyománynak a költői szabadságnál fogva jogos felhasználásával megírta és hogy a benső szerelemből és nem kényszerből született házasság felbontása iránt a férj részéről beadott keresetben felhozott okok a valóságnak nem feleltek meg.

A Torontál megyei Párdány volt gróf Buttler János itteni uradalmának központja, itt volt kastélya, amelyet egy tizenöt-húsztoldas parkban maga építtetett. Erről tesz említést Girincsen tartózkodó feleségéhez 1833-ban intézett levelében, amelyben ezt még mint „szerető férj” hívja Párdányba. („A ház valahára teljesen kész.”)

A párdányi uradalom, mintegy húszezer hold, Buttler magszakadása következtében a királyi fiskusra háramlott és ettől azt többen haszonbérbe adták, előbb egy gazdag aradi mészáros, Purgly, majd utóbb pojcozi [így!] Bogdánovich Dávid cs. kir. százados és ennek halála után fiai: Vilibald, 1848-ik évben országgyűlési követ, nemzetőrségi őrnagy, 1865—68-ban pedig a párdányi kerület országgyűlési képviselője, Deák Ferenc komája, — és Virgil, a függetlenségi harc előtt cs. kir. huszárfőhadnagy, majd honvédszázados, aki több csatában hősiességgel harcolt és aki később, rossz vagyoni helyzetbe jutván, magát a magyar kir. honvédségnél mint százados reaktiváltatta, de szembejaja miatt nyugdíjba ment és Nagybecskereken meghalt.

Bogdánovich Vilibald a párdányi parkban gyönyörű, skót stílusú kastélyt építtetett, amelynek közepébe bele volt illesztve a régi Buttler-féle kastély.

A Bogdánovich-testvérek a 70-es évek elején csődbe jutottak és a kir. kincstár köteles lévén az általuk teljesített beruházásokat megváltani, a csődtömeget ezeknek a beruházásoknak közel egy millió forintnyi értéke alkotta. A kincstár a Bogdánovich-féle kastélyt leromboltatta és anyagát elárvereztette, a Buttler-féle régi kastély épülete azonban még néhány évig állott, mígnem azt a kincstár a parkkal együtt szintén eladatta. Egy régi magtárban volt gróf Buttlernek a párdányi uradalomra vonatkozó levéltára, amely azonban ócska papír gyanánt szétszóródott, elkallódott. Ugyanez a sors érte a pojcozi [így!] Bogdánovich-család levéltárát is, amelyből csak néhány érdekesebb darabot — köztük Deák Ferencnek egypár levelét — őrzött meg az elhunyt Bogdánovich Vilibald leányának kegyelete.

A Buttler János párdányi levéltárában pedig szintén érdekes adatok lehettek az ő házasságára vonatkozólag, bizonyára olyan le-

velek is, amelyeket Dóry Katalin grófnő a férjének írt. Sajnos, mindezek pótolhatatlanul elvesztek és a grófnénak csak néhány nyugtató-ványa maradt fenn a Bogdánovich-féle árendából.

De maradt fenn némi hagyomány Buttlernek házassági viszonyáról. Buttler és neje — amint a „történetbúvár” is bizonyítja — 1831-től fogva harmadfél évig éltek együtt Párdányban. Mikor történt, mikor nem? — bizonytalan, — de valószínű, hogy a házasság végleges szakítására az az eset adott okot, amelyet egy párdányi német paraszt, Hansel elbeszél: Buttler egy zimankós éjjelen elverte és a kastélyából egy szál ingben kikergette feleségét, akít a park melletti réten dideregve, sírva talált Hansel, ez aztán elvitte házába, felesége ruhájába öltöztette és kérésére Temesvárra fuvarozta. Hogy tehát a gróf durva ember volt, azt annak a szavahihető gazdának vallomása bizonyítja.

De hogy egyszersmind kicsapongó is volt, úgy látszik abból a középkori rablólovag fajtából, amely az úgynevezett „úri jogokat” kíméletlenül gyakorolta: arra nézve persze szintén csak szájhagyományon alapuló adatunk van.

A párdányi uradalomhoz tartozott Jánosföld, akkoriban „Bianlak” és Gyülvész község is. Ennek a lakossága oláh. Buttler János gróf egy, eredetiben kezeim közt levő 1806. évi március 29-én kelt szerződéssel a gyülvézi oláh pópának, Zsebelyán Konsztantinov Györgynek és az akkori községi bírónak, Zsebelyán Nikolának, 85 hold földet adott „örök haszonbérbe,” holdankint három váltó forintért akképp, hogy ezt a haszonbért minden év Szentgyörgynapján kötelesek megfizetni; mert ha ezt nem cselekednék, a gróf a földet tőlük visszaveheti. Zsebelyának és utódaik pontosan fizették a „haszonbért,” még a függetlenségi harc alatt is, amikor őket a temesvári várparancsnok, báró Rukavina, utasította, hogy a pénzt hivatalos letétbe helyezzzék és a telekkönyvi helyszíneléskor az a 85 hold úgy vétetett föl, mint a Zsebelyán-család birtokában levő. A 80-as években a kincstár el akarta tőlük venni a földet s ellenük birtokpert indított, de elvesztette; mert a jó román atyafiak közül, a család véne, hűségesen őrizte a haszonbérrekről szóló nyugtatóványokat és ők ama földnek tulajdonosává lőnek.

A pörben nem jött ugyan szóba, hogy miért adta oda elődjeiknek a gróf a földeket? — de a családban és a falubanszájról-szájra fönntartotta magát az a hagyomány, hogy a párdányi gróf a „jus primae noctis”-hoz ragaszkodván, a gyülvézi pópának és bírónak az volt a kötelessége, hogy a menyasszonyokat az esküvő napján Párdányba vigyék látogatába. Az az „örökhaszonbéri” szerződés valójában ennek a díjazása volt.

A jogászok közt még mindig vitás, hogy létezett-e ama „droit du seigneur” abban a nyers alakjában, ahogy azt a mi grófnok állítólag gyakorolta, avagy nem volt egyéb, mint a bibliai három „Tóbiás-éjnek” válttsága? — Néhai tudós tanárunk, az „öreg” Wenzel, nagyban cróstitette, hogy a mi őseink és földesuraink sokkal jobban becsülték a nőt, semhogy nálunk amolyan jog divhatott volna. És mi inkább hiszünk neki, mint annak a német tudósnek, aki egy vastag és minden képzelhető adatot összehordó könyvet írt arról a „jogról” és német alaposság-

gal nem átalja megírni: „Tirolban hírképp közölték velem, hogy az a jog Magyarországon még mindig divik”; különben maga sem hiszi el és ama jogot érzékies formájában „tudományos babonának” nevezi. (Dr. Karl Schmidt: *Ins. pr. u.* 1881.) — Egy másik német tudós ellenben okmányokkal támogatja, hogy az bizony Németországban is javában dívott. (Rudek: *Geschichte der öffentlichen Sittlichkeit.* 1897.)

A valóság talán, mint sokban, itt is a középben van: hogy ha nem volt is jog, de volt — jogtalanság, amilyent a gróf Buttler Jánoshoz hasonló autokraták megengedtek maguknak!

Nagy-Becskerek, 1904. április 10.

(*Vasárnapi Ujság, 1904. április 17., 51. évf. 16. sz. 255—256. l.*
Utánközlése: a *Vasárnapi Ujság Képes Folyóirat* c. testvérlapjában,
1904., 36. köt. 129—130. l.)

7.

Mikszáth utolsó nyilatkozata a *Különös házasságról* 1904. novemberéből való. Ez nem írásbeli följegyzés, hanem interjú: »a Pesti Napló egyik munkatársának« adott szóbeli nyilatkozata (*Pesti Napló, 1904. november 8.*).

1904-ben egy állítólagos Buttler-leszármazott örökségi igényeit a képviselőház útján szeretne volna érvényesíteni. Az ezzel kapcsolatos parlamenti incidensről a Pesti Napló 1904. október—novemberi számaiban folytatólagos riportok jelentek meg. A riportok magukban véve is érdekesek, mert a jogigénylő állítólagos Buttler érvei kétségtelenül mutatják MK *Különös házasság* c. regényének közvetlen hatását, — de leginkább figyelemreméltó e cikksorozat zárófejezete, amely MK sokszor idézett nyilatkozatát tartalmazza.

Teljes egészében közöljük a *Pesti Napló 1904. évi (55. évf. cikksorozatát*, sorszámozva az eredetileg számozatlan folytatásokat: *I : október 26., 296. sz. 7—8. l., II : november 6., 307. sz. 15. l., III november 8., 309. sz. 10—11. l.)*

Névtelen :

GRÓF BUTTLER JÁNOS REGÉNYE

(Incidens a képviselőházban)
— Saját tudósítónktól —

[I.]

Budapest, október 25.

Egy szegényember, aki állítólag gróf Buttler János és most gyár¹ munkás, ma délelőtt feltűnést keltő incidenst idézett elő a képviselőházban. Miután évek óta hiába igyekezett — szerinte kétségtelen — jogait érvényesíteni, most olyan módon akarta fölhívni ügyére a figyelmet, hogy papírlapokat dobált a karzatról az ülésterembe. A papírlapokon elmondja szomorú históriáját és orvoslását kéri a

rajta elkövetett „égbekiáltó igazságtalanságoknak”. Az esetet, s egyéb, az ügyre vonatkozó értesüléseinket az alábbiakban közöljük:

A képviselőházban Kossuth Ferenc beszélt éppen, amikor a jobboldali első emeleten levő kilences számú karzatról, amely közvetlenül a főrendek páholya mellett van, hatalmas csomó fehér papírlap hullott alá a jobboldalra.

Az incidens rövid időre megakasztotta a tanácskozást. A karzaton tartózkodó terembiztosok egyike megragadta a nyomtatványt dobáló, munkás külsejű ember karját, s felszólította, hogy kövesse. Kossuth Ferenc abbahagyta a beszédét. A képviselők a papírlapokra vadásztak; azt hitték, hogy valami szocialista röpirat, kiáltvány, aminőt már máskor is közéjük szórtak. Perczel Dezső elnök néhányszor megrázta csöngettyűjét, s aztán így szólt:

— Az ilyen gyerekes csíny a tanácskozást nem zavarhatja. Folytassuk! A papírlap-dobálót, miközben Kossuth folytatta a beszédét, a teremőr, s a felügyeletes rendőrsztszviselő levezette a háznagyi irodába, ahol Desseffy Arisztid háznagyi titkár kihallgatta. Az illető azt mondotta, hogy ő gróf Buttler János, az óbudai Polgár utca 3. szám alatt lakik és Schmidt Gyula ezüst évoszkdz-gyárának alkalmazottja.

— Igazságot akarok! — mondta. — Más úton nem tudtam elérni. Hogy mit óhajtok, az kitérnik a nyomtatványból.

Gróf Buttler Jánost átadták a rendőrségnek. Perczel házelnök egyben fölkérte a rendőrséget a háznagyi útján, hogy a Ház méltóságának megóvása érdekében a jövőben lehetőleg akadályozza meg a maihoz hasonló és az utóbbi időben ismétlődő irat-dobálásokat.

Az ötödik kerületi kapitányság már ítélkezett is az ügyben. Buttler kihágás miatt harminc korona pénzbírságra ítéltek.

A képviselőház karzatról ledobált nyomtatványnak szövege szösz szerint a következő:

Nagyságos Képviselő Urak! Kerestem az igazságot, de hiába kerestem. A reménynek utolsó szikrájával szívemben fordulok Önökhöz, a hon atyáihoz igazságért a rajtam elkövetett égbekiáltó igazságtalanságért. Én, gróf Buttler János, egyenes leszármazottja vagyok annak a gróf Buttler Jánosnak, aki 1809-ben Bajorországból Magyarhonba szakadt s Torontál m. Párdány községében nőtlen korában birtokot vásárolt s ott le is telepedett. A Ludovika-Akadémiának nagyobb alapítványt tett s 1833-ban a magyar főrendiházban helyet kapott. A fentnevezett gróf Buttler nagyatyám volt, ki annak idején oly hagyatiratot szentesített, mely még a hetedik János ágazatáig is szól, és mely minden 30 évben felbontandó. E szentesített hagyatirat a magyar főrendiházban van elhelyezve. — Midőn Lajos testvérbátyám e hagyatirat értelmében nagyatyai és atyai örökségét követelte, a magy[ar] főrendiház gondoskodott róla, hogy többé törvényes jussát ne követelhesse. — Ez 1873-ban történt. Azóta Lajos testvérbátyám eltűnt. — Ezután én tettem lépéseket ez ügyben, de mindannyiszor hiába és siker nélkül. — 1901 november havában a sajtó útján értesültem, hogy a belügyminisztérium vezeté-

sével megbízott miniszterelnök és a főrendiház elnöke a hivatalos lapban kihirdetik, hogy a főrendiházban örökös tagsági jogú gróf Buttler-család fiágában gróf Buttler Jánosnak 1845. május 3-án Dob[ó]ruszánkán történt halálával magvaszakadás esete állott be. Aki a magvaszakadást tagadja, igazolhatja a főrendiház elnökéhez, vagy a belügyminiszterhez intézett és okmányokkal támogatott írásbeli nyilatkozatban. Tagadtam a magvaszakadást s megtettem eziránt minden intézkedést annak módja és rendje szerint, de hiába. Kértem nagyatyám és atyám szentesített hagyatiratának elejébe való terjesztését, melynek felbontásához csak nekem van jogom, miután a felbontásról szóló felhatalmazás az én kezemben van, mely nagyatyám, gróf Buttler János által sajátkezűleg írt felhatalmazás atyámról, gróf Bánusz Aliász [=alias] Buttler Jánostól származott reám. Hiába volt minden kérés, fenyegetés, még válaszra sem méltattak! Szegény ember vagyok, ki nehéz munkával keresi mindennapi kenyerét családjá számára. Nincs módomban pénzt áldozni igazságos ügyem érdekében. Kerestem az igazságot, de hiába kerestem. A reménynek utolsó szikrájával szívemben fordulok Önökhöz, a nép képviselőihez igazságért. Bízom a honatyák igazságszeretetében. Bízom rendületlenül! Talán nem csatlakozom!

Gróf Buttler János

A gróf Buttlerék a tizenhetedik században kerültek ide Németországból, ahol a családnak több gazdag és tekintélyes tagja él még ma is. Néhányan élnek Oroszországban is. A Magyarországra szakadt Buttlerék főképpen katonai szolgálatot teljesítettek. Egyikük Eger várának parancsnoka volt. Gróf Buttler János Lajos az 1715-iki országgyűlésen a CXXXIV-ik törvénycikkkel magyar honpolgárságot és gróli rangot nyert. Elődei Németországban 1681. szeptember 10-én kapták a grófságot. Az említett János gróf utóda — szintén János — mint családjának „utolsó sarja” a Ludoviceum javára 125 000 forintos alapítványt tett. Szobra a Ludoviceumban látható. A főrendiház évkönyvei szerint 1845. novemberében hunyt el Palágyiban s ezzel a családnak fiágban magvaszakadt. A törvényszerű hirdetményi eljárást a főrendiház, melyben a Buttlereknek örökös tagsági joga volt, három esztendővel ezéltt, 1901-ben indította meg a 480/Fh. szám alatt és be is fejezte annak a rendje és módja szerint.

A magyar főrendiházra nézve tehát magvaszakadt a gróf Buttlerék magyar ága és többé senkinek nincs joga itt e név viselésére. Ennek ellenkezőjét erősíti az óbudai Buttler, az egyszerű gyári munkás.

*

Egyik munkatársunk fölkereste ma délután Buttler Jánost, egyszerű, de feltűnően rendes kis lakásán. Buttler a következőket mondotta el:

— Budapesten születtem 1852-ben, s én voltam a harmadik gyermek a családban. Utánam egy leánytestvérem is született, de az még karonülő gyermek volt, amikor édesanyánkat elvesztettük. Én

öt éves voltam akkor. Atyánk, Buttler János ekkor elhagyott bennünket, s az öbudai elüljáróság vett gondozás alá. Lajos bátyámat Madarász Lajos városi szolga kapta nevelésbe, engem pedig Szily Mihályné szökkötő asszonyhoz adtak, s havonként négy forintot fizetett értünk a város, hogy gondunkat viseljék. Bátyám a lakatos mesterséget tanulta, én meg kötélverő-inas lettem. Testvéreink szolgálathoz mentek. Mikor én tizenöt éves lettem, atyám, akit nem is láttam, nem is ismertem, felkeresett és a következőket mondta:

— Fiam, akarsz iskolába járni? Akarsz tanulni? Valaki, egy nagy úr azt ajánlotta, hogy ha akarom, kitaníttat téged is és Lajos bátyádat is. Mert tudd meg fiam, hogy te nem vagy napszámos gyermeke, hanem gróf, valóságos gróf.

Nekem nem volt kedvem a tanulásra már akkor, s apám kedvetlenül távozott. Még többször találkoztunk, s ilyenkor mindig arról beszélt, hogy mi még igen gazdagok leszünk. Tőle tudtam meg történetemet is, mely a következő:

Gróf Buttler János 1809-ben [!] jött be Bajorországból Magyarországra s Temes megyében, Párdány községben telepedett le. Legényember volt s viszonyt kezdett egy Bánusz Julianna nevű leánnyal, akitől egy gyermeke született. Ez volt az én apám. A keresetségben ez is a János nevet kapta. Gróf Buttler később elhagyta Bánusz Juliannát, noha a gyermeket — már mint apám — nagyon szerette és mindenben gondoskodott is róla. Ez eset után [!] nemsokára elvette Dőry Katalint, akitől három fia [?] származott: Lajos, Ferenc és János. Felesége kevéssel azután meghalt [?] s ekkor újra felélesztette az elaludt viszonyt, melyet Bánusz Juliannával kezdett. Később annyira összeszoktak, hogy el is vette őt törvényes feleségül, sőt, mivel a nő református vallású volt, ő is áttért a református hitre. Apámról szépen gondoskodott és fiának fogadta, de ez, hogy megnőtt, nem akart semmit elfogadni tőle, megszökött hazulról és beállt a Liechtenstein-huszárok közé s 1848-ban a szabadságharcot is végigküzdötte. Apám semmit sem törődött grófi származásával s egészen a saját feje után ment.

Később megházasodott és így származtunk mi négyen testvérek. Voltak okmányaim is, amelyek származásomat kétségtelenül bizonyították, de ezeket Kapun Ede unokaöcsém, gróf Andrassy Sándor gazdatisztje, elkérte tőlem egy alkalommal, s most hiába kérem vissza. Bátyám, Lajos ez okmányokkal akarta jogát kikeresni, de mennél jobban kapaszkodott érte, annál inkább visszanyomták. Egyszer aztán, azt hiszem 1873-ban volt, — hirtelen eltűnt. Ma sem tudjuk hol lehet, él-e, hal-e? Apám 1867-ben egy téli estén fölkeresett engem a mesteremnél és a következőket mondta:

— Fiam, esküszöm neked, hogy gróf Buttler János vagyok s tömérdek vagyon ura. Elmegyek most és megkeresem az igazamat, nem magamért, de értetek. Először nem akartam, az igaz, azért hagyta-
talak is benneteket el, hadd maradjatok inkább szegény emberek, de most, miután a vagyonnak nincs ura, jogosan minket illet.

Sokat beszélt még erről, azután elment. Azóta nem is láttam soha. Eltűnt.

— Bizony uram — fejezte be Buttler János a beszédet —, nem vagyok én bolond, mint ilyenkor rendesen hinni szokták, hanem egy szerencsétlen, de becsületes munkásember, s mondom, nem a nagyra-vágás kerget, hogy a jogomat keressem, hanem mivel a vagyonnak és a névnek nincsen ura, tehát miért ne jelentkeznék, mikor igazán gróf Buttler János vagyok. Meg aztán van egy lányom, ez még tán jobb napokat is láthatna.

[II].

Budapest, november 5.

Megírtuk a minap, hogy egy gyári munkás, aki gróf Buttler Jánosnak mondotta magát, a képviselőház egyik karzatáról papírlapokat dobált le az ülésterembe, amelyeken elmondja szomorú históriáját és a honatyák segítségét kéri. Közöltük a nyomtatvány szövegét is, amely szerint az egyszerű munkás egyenes leszármazottja gróf Buttler Jánosnak, a múlt század közepén elhunyt dúsgazdag főúrnak. Végül reprodukáltunk egy beszéletet, amelyet az incidens hőisével folytatott munkatársunk a szegény ember óbudai lakásán. Ma újabb fordulat állott be az ügyben s szükségessé teszi, hogy ismételten foglalkozzunk vele. Annak idején egész Magyarországot s a nemzet minden rőtegét évekig lázban tartotta a Buttler-ügy; főpapok, magnások, bírák, ügyvédek ádáz harcot küzdöttek a grófnak regényes házassága körül s magának az uralkodónak is szerepe jutott a szenzációs hadakozásban. És most egy kézkubonyos munkás lép a küzdőporondra, hogy a maga igazságát bebizonyítsa és jogait érvényesítse. A bonyolult nagy pör kései epilógusa szintén bővelkedik érdekes részletekben.

Az óbudai Buttler János említést tett Kapun Ede nevű unokaöccséről, gróf Andrássy Sándor gazdatisztjéről, aki bizonyos iratokat elkért tőle, de többé vissza nem adta. Most aztán nyilatkozatot kaptunk Kapun Edétől. Azzal kezdi, hogy ő is foglalkozott az ügyvel — hiszen anyja révén ő is érdekelt fél. Mivel azonban közte és nagybátyja közt differenciák támadtak, átengedte neki a teret — ő lévén a család feje, a név viselője. Tegyen, amint jónak látja — gondolta Kapun —, s így azután körülbelül hatodfél éve nem folyt be az ügybe. A nyilatkozat így beszél tovább:

— Mindazonáltal most, hogy ez a nagy nyilvánosság elé került, nem mulaszthatom el, hogy abban tett lépéseit ki ne egészítsem, s az ügy állását jobban meg ne vizsgáltsam. Csak röviden foglalkozom itt vele, mert azt, aki ügyünk iránt érdeklődve, abban többet kíván tudni, egyszerűen figyelmeztetem Mikszáth Kálmán *Különös házasság* című művére, amelyben pontosan megtalál mindent, és azt akár forrásmunkául használhatja. — Dédatyámat oltár előtt, mellének revolvert szegezve, akarata s tiltakozása ellenére Döry baronesszel, aki az eskető-paptól, nevelőjétől megesett volt, eskették össze, amidőn vendégül látták őt a Döry-háznál. É reáerőszakolt házassági frigyből hiába igyekezett szabadulni. Semmiféle áldozattal se bírta célját elérni. Közben fia is született törvénytelen ágyban Bánusz Juliannától. — A hiábavaló küzdelem a kényszerházasságnak a felbontásáért, fiának törvénytelen megszületése és ama súlyos átok tudata, amely

alatt már 270 esztendő óta szenved a család, megérlelte benne az eszmét: otthagyni mindent, rangot, vagyont, kiváltságokat és menni — Canossát járni. El is készült reá, el is ment . . . Elkészült pedig akként, hogy elment urához, királyához fájaldalmával, ki őt kegyesen fogadván, szentesítette hagyatiratát, melyben fiúsítja, illetve törvényesíti Bánusz Juliannától született természetes fiát s annak heted-ízgleni leszármazóit. E szentesített hagyatiratát lepecsételve átadta a főrendiháznak, párdányi uradalmát pedig még életében a kincstárnak. Az előbbit oly kikötéssel, hogy azt harminc évenként bontsák föl, megkeresvén és meghíván hozzá a leszármazók családfejét is — különben jelentkeznek is —, aki vagy átveszi ott a hagyatékot, vagy további harminc évre lezárja. Ez az aktus, mint tudjuk, 1867-ben — némi kóséssel ugyan — de első ízben megtörtént. Most másodszer 1897-ben kellett volna megtörténnie ennek, de nagybátyám hiába jelentkezett, nem lett belőle semmi. A magvaszakadást is tagadásba vette, de nem is felelték reá. Ezekért történt nagybátyám ilyen lépése . . . De visszatérek dédanyámhoz, aki megcsinálván hagyatiratát s Párdányon kívül többi birtokát átengedvén az oldalágaknak, eltemettette magát forma szerint s elment titokban szegény embernek. Talán mint egyszerű paraszt ölte le 84 éves életét, de végre boldogan. Így tehát tudomásunk szerint 1845-ben ő tényleg nem halt meg, hanem csak elmenekült ama megváltozhatatlan viszonyok közül. Királya tudta ezt . . . Adják elő a hagyatiratot!

Hogy világhosság derítették az ügybe[n], fölkerestük a főrendiház irodáját. Ott a következőket mondták:

— A főrendiház 1901-ben megindította a kellő eljárást s ki-mondotta a magvaszakadást. Részéről az ügy befejezettnek tekintik.

Ezen a módon tehát — legalább egyelőre — nem tisztázódhatik az eset. Megint fölkerestük hát Buttler Jánost, aki ezúttal részletesebben nyilatkozott, elmondván élete történetét is a következőkben:

Szüleimre alig emlékezem; öt éves voltam, amikor anyám meghalt s apám eltűnt. Szily Mihályné székkötő asszonynál nevelkedtem, akihez az óbudai elüljáróság adott gondozásba. A jó asszony később Mandl János kötélverőhöz adott inasnak. Abban a hiszemben nőttem föl, hogy árva fiú vagyok. Tizenöt éves lehettem — 1867 táján —, amikor az apám a műhelyben meglátogatott. Paraszti külsejű férfi volt, szúrban, kampós bottal, — csakugyan juhász volt akkor. Miután átestünk az első találkozás meglepő prologusán, így szólt:

— Ne haragudj, hogy eljöttem érted, de immár meg kellett tenni. Elég nagyra nőttél már, én meg minden percben kidőlhettek s előbb el kell mondanom egyet s mást. Gyere velem!

Elkérdezkedtem a gazdámtól. Az utcán várt reánk az öcsém, aki Madarász Lajos városi szolgánál nevelkedett. Bementünk együtt egy vendéglőbe. Az apánk kikérdezett bennünket, milyen a sorunk s örült, hogy nem panaszkodtunk a szegénységünk miatt. Meglepett, hogy úgy beszélt, mint valami művelt úr. Hirtelen ezt kérdezte:

— Hát egyitek se szeretne úr lenni? Mi? Mert ne higgyétek, hogy én az a szegény paraszt vagyok, akinek látszom. De ennek, hej, különös oka van. Hanem, ha valamelyitek tanulni akarna, tudnék belőle

embert csinálni. Te, János — fordult felém —, benned van bizoda mam. Nem akarnál például katona lenni?

Bámulva néztünk apánkra, aki aztán lassan-lassan belemelegedett s elmondott olyan dolgokat, hogy nem tudtunk betelni a csodálkozással. Elmondta, hogy gróf Buttler Jánosnak egyenes és törvényes leszármazói vagyunk, de szörnyű átok miatt le kell ezt tagadnunk, hogy elkerüljük az üldözést. Tőle tudtam meg a család történetét, amelyet a később hallottakkal kibővítve, a következőkben mondhatok el.

Gróf Buttler János családja Bajorországból szakadt ide. Dús-gazdag ember volt a gróf s különösen a Temes megyei Párdányon volt nagy birtoka. Egyszerűség jellemezte s egyszerű volt a leány is, akibe beleszeretett, Bánusz Juliánna. Később fia született tőle, a mi apánk. Elvette volna feleségül, ha a történelemből ismert tragédia közbe nem jön, ha reá nem kényszerítik erőszak és furdang útján a báró Döry Katalinnal való házassáora. Nem akarták tőle elválasztani. Végül inkább lemondott a dicsőségről, vagyonáról, csak hogy boldog legyen. Mielőtt örökre elvonult volna a világ zajából, fölkereste királyát s az audiencián engedelmet kapott a fia törvényesítésére. Ekkor szerkesztette különös hagyatiratát. Atyánk osztrák katonaiskolában nevelkedett. Egy napon hazahozatta a gróf s elmondta neki a kérdéses irat tartalmát. Érthetővé tette előtte azt is, miért kell inkognitóban maradnia. A hagyatirat másolatát átadta neki. Apám később katonatiszt lett az osztrák hadseregben, ahol mint gróf [!] Buttler János szerepelt. Őrnagyi ranggal lépett ki a hadseregből, a Lichtenstein-huszároktól. Ami most következik, az fölötte rejtelmes. Üldözni kezdték őt is, mint előbb nagyapámat — főképp a Döryek. Városi szolga lott belőle s az akkori Stáció utcai kapitányság pincéjében lakott. Szolgálatából néha hetekre eltűnt, amit — különös, de való — elnéztek neki. Később az utcaseprők felügyelője lett, majd hajógyári munkás Óbudán. Ekkor nősült meg.

Említettem, hogy eltűnt öt éves koromban. 1867-ben bukkant elő újra, mint juhász, s ekkor átadta nekem azt a bizonyos hagyatiratot, amely most is megvan nálam. De megesküdtetett, hogy soha semmiféle körülmények közt ki nem adom a kezemből, mert nem tudhatom, hogy az ellenség nem a jóbarát képében közeledik-e.

— Akármint hányjon-vessen az élet — mondotta —, jön idő, mikor világosság lesz a rejtelmes ügyben. Tervszerűleg hagyjalak el benneteket, hogy a szegénységbe beleszokjatok. Miért tette: ő tudja. Nem árulta el. Arról sem tett említést, hogy miért bujdokolt. Az irást úgy adta át, hogy csak annak mutassam elő, aki bizonyos levéllel fog hozzám jönni.

Aztán megölelt bennünket s elment. Sohasem láttuk többé. Később, néhány évvel azután, Lajos bátyám is eltűnt megfoghatatlan módon. S most én vagyok az utolsó Buttler. Volt egy kis fiam, de miután meghalt, rászántam magam arra a képviselőházi föllépésre, mert íme, egészen magamra maradtam már, s az a levélhozó csak nem jön.

Mondják, hogy bolond vagyok. Miért? Csak a hagyományokat

tartom tiszteletben s elődeim akaratát óhajtom teljesíteni. Apám, nagybátyám, bátyám — mind bolondok lettek volna? Hazudnának a tónyek, a história? Honnan venném, szegény munkás létemre, a bátorságot, ha nem érezném az igazságot? Nem volna ezt nehéz megállapítani, csak a főrendiházba is ne nyúlánának el a hosszú kezek, amelyekről most nem akarok bővebben beszélni.

Nem ártana ezek után, ha az a fórum, amelynek leginkább módjában volna — a főrendiház — igazságot szolgáltatna egy szegény embernek, vagy legalább kimutatná, hogy nincs igaza. Költő-szötte legenda vagy bűn-szülte pörszet: melyik a kettő közül?

[III.]

Budapest, november 7.

Költő-szötte legenda, vagy bűn-szülte pörszet: melyik a kettő közül? — ezzel a kérdéssel végeztük vasárnapi tudósításunkat, amely a gróf Buttlér János különösen bonyolult ügyéről szólott. Ma már abban a helyzetben vagyunk, hogy a kérdésre érdemleges választ adhatunk. A felelet hitelességének dokumentumai óppoly kevésbé mindennapiak, mint a Buttlér-ügy egyéb részletei. Bizonyítékul szolgál egy regény s egy poéta becses tanúsága. Ez az író nem kisebb ember, mint Mikszáth Kálmán.

Nem szólnánk a regényről, ha csak olyan munka volna, mint a költők alkotásai rendszerint: gyönyörű álmodás, amelyről azonban prózai lelkű bírák azt mondják, hogy alkalmatlanok holmi bizonyító-eljárásra. De maga az érdekeltek egyike, Kapun Ede, aki a gróf Buttlér leszármazói közül való, írta hozzánk küldött nyilatkozatában, hogy Mikszáth Kálmán *Különös házasság* című regénye akár forrásmunkául szolgálhat ebben a szenzációs ügyben. Maga Mikszáth pedig e komoly szavakkal kezdi regényét:

— Egy még nem is nagyon megsárgult krónika után írom ezeket a dolgokat úgy, amint következnek. Annyira biztosak és hívek az események egyes főadatai, hogy a neveket se tartom szükségesnek megváltoztatni és semmi cirádát, semmi írói arabeszket nem teszek hozzá. Az, aki a naplójában följegyezte e történetkét, sohase szokott hazudni másoknak se. Hát még saját magának minek hazudott volna? Igaz hát minden sor. Miért rontsam én el nem igazra?

Csudás mesemondó-készségével elmondja Mikszáth, hogyan esett meg a gróf Buttlér János páratlan házassága a múlt század elején. A dúsgazdag mágnáscsalád sarja, kileno hatalmas uradalom birtokosa, sárospataki diák volt akkor. Vakációzni Bornóca ment a Bernáth-családhoz, jó pajtásának: Bernáth Zsigmondnak társaságában. Útközben megszálltak Olaszröszkén. Itt történt a tragédia. A helység igazi neve Bodrogolaszi, amelyet néhány évvel ezelőtt, mint tudva van, egy másik feltűnést keltő házasság révén emlegettek sűrűn.

Báró Döry István szolgabíró beinvitálta a bajszos diákokat ebédre s megígértette velük, hogy visszafelé jövet ismét betérnek a kúriájára. Amíg Bornócon voltak, azalatt főzte ki pokoli tervét. Erre pedig az adott okot, hogy Szecsenka János odavaló plébános, a Döry Mária bárókisasszony nevelője, elcsábította a fiatal leányt.

A baronesz alig ismert más férfit. Sivár, szegényes társasélet volt akkoriban. A pap hát, egyéb férfi híján, könnyen a leány szívébe férközött. S mikor a szűgyen közelgett, az apa férjét akart szerezni a leányának. Előzöleg fölbérelt emberekkel meggyilkoltatta [?] a szégyenletes titok idegen tudóját: Medve Ignác orvost.

A grófnak volt már akkor választottja: Horváth Miklós földbirtokos bájos leánya, Piroska, aki a Bernáthék szomszédságában lakott. Azzal búcsúzott el tőle, hogy esztendőre egymáséi lesznek. Sárospatakra igyekezve, útbajtették Olaszröszkét. Br. Döry türelmetlenül várta már Buttlert. Egyenest följajnlotta neki a leányát. A gróf visszautasította, mire erőszakhoz folyamodott az apa. Lefogatta embereivel s a gonosz plébános összeeskette Buttlert a leánnyal. Rettenetes jelenet volt az, csaknem megörjítette az ifjú arisztokratát. Mikor az est leszállott, a kimerültség elszenderítette. Egyszerre arra ébredt, hogy a bárókissasszonnyal egy szobában van. Felszállították oda mindenestől egy emelőgépen, amelyet egy Vidonka József nevű ezermester készített. Amint az esketésnél, úgy reggel is akadtak tanúk, akik benyitottak az újdonsült pár hálószobájába, hogy majdan bizonyítsák: együtt töltötték az éjszakát.

Aztán megkezdődött az iszonyú küzdelem, amelyet Buttlér a válas kimondásáért folytatott. A grófnak főtanúja Bernáth Zsigmond volt, aki a réerőszakolt esküvőt titokban végignézte, s aztán megszökött a kastélyból. Pártján voltak a Majláthok, Sztárayak, Pécényiek, Lónyayak és Korláthok. De hiába. Döryék meg a papság hatalmasabak voltak.

— Nem szabad egy pap gonoszságát napvilágra engedni! — hangoztatták — mert azt az egész papság ellen felhasználnák.

Gróf Zichy Ferenc, Mária Erzsébet főhercegnő intimusa a gróf volt gyámját, Fáy Istvánt igyekezett közbenjárásra kérni, hogy a gróf egyezzen bele a házasságba. Gróf Cziráky Antal Mózes, a későbbi országbíró fölkereste Bécsből a grófot, hogy megpuhítsa. Gróf Schönborn Pál, Rudnay Sándor erdélyi püspök is kapacitálta. Nem engedett.

Döry leányának öt hónappal az esküvő után gyermeke született. Ezután teljes hévvel tört ki a végnélküli háborúság. Ügyszólván egész Magyarország két pártra oszlott. Mikor végre a szentszék elé került a dolog, megvesztegetett tanúk Buttlér ellen vallottak. Döry megvádolta ott Horváthot is, hogy az óriási Buttlér-vagyont a saját leánya részére akarta megkaparítani. Párba jött a dologból, s Horváth halva maradt a küzdőtéren. Ilyen tragikus epizódok százszámra történtek.

A pört évekig húzta a sok válasz, ellenválasz, viszonzválasz. A szentszéktől az érseki, onnan a pápai szék elé került a dolog. Mindenütt Buttlér lett a vesztés. Végre az ellentábor főtanúja halálos ágyán megvallotta, hogy hazudott, s ekkor felújult a pör. Azzal is próbát tettek, hogy a gróf szerelmését, Piroskát fölhívták az udvarhoz: hátha ott hozzákényszeríthetik valakibez. Nem sikerült. A vjaskodás folyt tovább. Főpapok, mágnások, hercegnők vettek részt benne. Nem hiába írta Szoltsányi, a híres udvari „ágens”:

— Alig volt akkoriban nevezetes élő ember és potentátus, aki

bele ne mártotta volna ebbe a híres és különös processzusba az ujját. Némelyiké egyébiránt piszkos is lett tőle.

Újabb öt év telt el, s meglelt a végérvényes ítélet. Buttler vesztett.

Elkeseredve, őszülő hajjal, megtörtén állott élete hajójának roncsain. És ekkor elhatározta, hogy otthagyja bűnös világát. Előbb két kézzel szórta millióit, — jótékony célokra. A Ludoviceumnak is olyan összeget adott, amelyet akkor rengetegnek tartottak. Azonkívül a protestánsoknak juttatott sokat. Katolikus célra, papoknak semmit. Azt akarta, hogy „törvényes” nejének mennél kevesebb pénz maradjon. S egy napon — meghalt. Állítólag szívszélhűdés érte. El is temették Párdány grófját nagy pompával.

De valójában nem halt meg. Fabábu volt a koporsójában. Ő maga titokban eltűnt — Piroskájával. Rejtékhelyükön boldogan éltek tovább, s gyermekeik vidám zsvaja feledtette a rémes multat.

Lassankint híre ment az álhalálának. Sokáig tartott ez a hit a legelőkelőbb körökben is. Hol megcsappant, hol kigyulladt, de nagyobb dimenziókat nem igen ért el, amit az mutat, hogy a koporsót (pedig szó volt róla) nem nyitották fel a mai napig. Testámentomát sem.

És most egy óbudai munkásember kívánja a fölbontást, hogy jogait érvényesítse.

*

Beszélgetés Mikszáth Kálmánnal.

Mikszáth Kálmánt egyik munkatársunk ma délután fölkereste a Reviczky-tér 1. számú lakásán. Megkérdezte tőle, hogyan írta a regényt, mi a historikum belőle és mit tart a regény modern folytatásáról, amely maga is bámulatos regény.

Készséggel adott felvilágosítást. Az ő eredeti, lebilincselő módján így kezdte a beszédet:

— Már az is fura eset, ahogy a *Különös házasság* témájához jutottam. Volt egy jó barátom — Amerikában. Fehérváry Miklós, egykoron diétai követ, majd főtiszt a szabadságharcban. Roppant gazdag ember, milliomos lett Downportban. A gyomai nagy uradalom is az övé. Levelezésben voltam véle, s egyszer szíveségre kért. Tudakoljam meg, él-e és hol él gróf Buttler Mária, annak a bizonyos Döry baronesznek a leánya, aki az anhalti hercegnőnél udvarhölgy volt. A grófnőnek Fehérváry felesége jó barátnője volt, s nagy összeget testált neki a halottas ágyán. Ezért szeretné tudni, hol lehet a grófnő. Mikor aztán én kutatni kezdtem mindenfelé, lassankint egész adathalmaz gyűlt össze — megvolt a regénytema. Kíváncsi voltam rá, hogyan származhatott gróf Buttler Mária a báró Döry Máriától. Hát kiszült, hogy nem is az ő gyermeke. Később Szivák Imre rávezetett, hogy egy fia, gróf Buttler is él itt, a vámházban tisztviselő. Hogy lehet ez? — kérdeztem magamtól. Tovább nyomoztam, összefogdostam a szájakat. Sokat tudott, tán a legtöbbet, a néhai gróf pajtása, Bernáth Zsigmond, aki a magyar képviselőház korelnöke lett, — meg ennek a Dezső fia. A regény megszületett. Belekomponáltam, ami bele való, kihagytam, ami nem oda illő.

— Például?

— A földolgozók mind a valósághoz híven vannak leírva. A legfontosabb az esküvői jelenet, szinte fotográfia. Bizonyította Bernáth Zsiga, aki ott volt. Komponáltam a Piroska alakját, de kellett lenni egy „Piroskának” a valóságban is.

Volt is, — Bánusz Juliánna személyében, akiről előzőleg részletesen írtunk. Ez volt a gróf szerelmese, akinek gyermekeit törvényesítette s akinek unokája állítólag az óbudai Buttler János.

Mikszáth Kálmán nyilatkozott arra az elleníratra vonatkozólag is, amelyet a *Különös házasság* megjelenése után kiadtak Budapesten [a Vasárnapi Ujságban] s amely a nagy író t lecáfolni igyekezett.

— Fölkeresett engem a Döryek egyik rokona, foglalkozására nézve kúriai bíró, s azt kívánta, hogy egyszerűen semmisítsem meg a regényemet, mert sérti a kegyeletüket s nem is felel meg a valóságnak. Én azt kérdeztem, hogy van-e egy-két milliója, mert annál is többbe kerülhetne a megsemmisítés, — ha erre hajlandó volnék. A könyvem megjelent már francia, angol nyelven, Amerikában is s így bizony nagyon nehéz volna a „visszavonása”. De meg nem is tartom szükségesnek. Mert, ahogyan említettem, igaz minden. Sőt még idealizáltam is. Döry Mária például a valóságban púpos volt. S a valóságban még sokkal könnyelműbb teremtés, mint aminőnek feltüntettem. Nem egy gyereke született, hanem több. Miután gróf Buttler sohaem akart vele egy fődél alatt lakni, ide-oda kalandozott. Hol a Rivieráról, hol Bécsből vagy a grófi birtokok valamelyikéről vitt haza egy-két évenként síró apróságot, új gyereket. Vajon honnan szedte föl, hogyan jutott hozzá, ha az ura nem élt együtt vele?

— A szóban levő bírónak, Bozics úrnak állítólag okmányai vannak, amivel bizonyíthat.

— No, igen. De olyanok, mint a D. Pali okmányai. D. Palit egyszer felpofozták. Vagy negyven okmánya volt arról, hogy nem pofozták fel s azt már idő múltával senki se tudta bizonyítani, hogy nyaklevest kapott. De éppen az a sok okmány bebizonyította, hogy megesett a baj. A Döry-lányról is tömérdek „okmány” van, hogy derék teremtés volt. A jászívű gróffal is aláírtatták, hogy rendben esett meg a nászjától kezdve minden. De olyan nagyon bizonygatták azt, amit nem szokás, hogy senki se hitte el. Én sem. Nem szólvá arról, hogy biztosan megtudhattam az ellenkezőjét. A régiiek hallgatóság belenyugodtak egybe-másba, mert a Döry Mária érdekében olyan tiszteletreméltó nő ágált, mint Eötvös Ignácné, báró Eötvös József édesanyja. Tudniillik Eötvösnénél nevelkedett.

— Hogyan lehet az, hogy gróf Buttler annyi éven át se tudott egy asszonytól megszabadulni.

— Ez az egy dolog különös előttem még ma is. Hiszen segíthetett volna magán, ha egyszerűen kitér a református hitre. De úgy látszik, ez ellen valami rendelkezés volt a birtoköröklési feltételek közt. Ha kitér, egész vagyonát, mindent elvesztett volna. Vagy más baj volt. Kellott lennie. Buttler különben egész sereg rokonát hozatta be Németországból. Próbálkozott talán örökbefogadással, csakhogy a Döryeket elüsse a vagyontól. Adott is a szegény rokonoknak száz-

szereket, de egyik se nyerhette meg igazán a tetszését, hát semmi se lett az örökbefogadásból. Az adoptálással akarhatta gyöngíteni az ellene indított rettenetes akciót, — vagy elterelni a figyelmet, üldözést saját fiaitól. Mit tett az eltűnése után, valójában medd.g és hol élt, azt má.g sem tisztázták.

— Mi a véleménye az óbudai Buttleréről?

— Nem tudom, jogos követelés-e, de lehet. Amilyen excentrikus volt a gróf, tényleg csinálhatott afféle bizarr testámentumot. Lehetek reá okai. Látni kellene — ha megvan — azt a végrendeletet. Mi a tartalma?

Erre a kérdésre megint csak a főrendiház irodájából felelhetnek. A Buttler—Mikszáth-féle regény egyelőre nincs befejezve. Az újabb váratlan fejezet végére még nem tették oda a pontot.

•

Eddig tart a Pesti Napló cikksorozata és Mikszáth állítólagos nyilatkozata.

A nyilatkozat kétségtelenül igen érdekes és tanulságos. A Mikszáth-irodalom sokszor idézi — csupán az a kérdés, hogy vajon a Pesti Napló névtelen munkatársa híven közvetítette-e Mikszáth szavait? Olyan közléseket ad ugyanis Mikszáth szájába, amelyeket szinte szakaszról szakaszra kell megcáfolni:

1. Fejérváry Miklós képtelen tartalom levele Buttlerék sohasem létezett lányáról. Mikszáthot ez az amerikai barátja arra kéri: tudakolja meg, hogy *hol* és *hol* él gróf Buttler Mária, annak a bizonyos Döry baronesznek a leánya, aki az anhalti hercegnőnél udvarhölgy volt. A grófnőnek Fejérváry felesége jó barátnője volt, s nagy összeget testált neki a halottas ágyán. Ezért szeretné tudni, hol lehet a grófnő... « Ezt az állítólagos közlést Mikszáth rejtett körülírással maga is »fura eset«-nek, magyarul: tréfának nevezi. Valóban nem más, mert Fejérváry Miklós — ha ismerte Buttlerékat — igen jól tudhatta, hogy egy halvaszületett gyermekén kívül nem volt több gyermekük, s így a nem létező »gróf Buttler Mária« nem is lehetett Fejérváry Miklós feleségének »jó barátnője«. Egyébként pedig az anhalti hercegnőre utaló kifejezés Mikszáth elbeszéléseiben igen gyakran előforduló, kopott dísz az előkelő összeköttetések megjelölésére. (L. pl. *A gaval-lérokban*, Krk 8. köt. 219. l. és *Filiben*, Krk 15. köt. 12. l.; ez utóbbi szerint is az elbeszélés hősnének, Filinek nagynénje »udvarhölgy volt az anhalti hercegnél« stb.)

2. Fél század óta sem tudunk arról, hogy a *Különös házasság* már az író életében megjelent volna francia és angol nyelven, Amerikában is. (A Mikszáth-filológia szerint a regénynek mai napig sincs francia és angol nyelvű fordítása.)

3. Buttlerné »egy-két évenkint« született gyermekeiről sem lehet szó, mert — mint említettük — egyetlen, halvaszületett gyermeke után több gyermeke nem volt.

4. Eötvös Ignácné, akinél Döry Katalin nevelkedett, Eötvös Józsefnek nem édesanyja, hanem nagyanyja; Döry Katalin anyja ugyanis az idősebb Eötvös Ignácnak testvére volt.

5. Buttler nemcsak »kitérhetetl« volna, hanem át is tért a református hitre (1835-ben); de ez a lépése egyszersmind nem oldhatta fel katolikus hitében kötött házasságát.

Mikszáth állítólagos — de a fentiekből láthatóan — igen kétséges nyilatkozatának leghasználhatóbb része az, amely szerint a regény Piroskájának (s vele együtt édesapjának, Horváth Miklósnak) figurája költött: »Komponáltam a Piroska alakját — úgymond —, de kellett lenni egy „Piroskának” a valóságban is.«

A Pesti Napló szóbanlévő közleménye két évtizeddel később — csekély módosításokkal — újból megjelent, éspedig az *Érdekes Újág 1925. március 27-i számában* (XIII. évf. 13. sz. 15. l.). A közleményt ezúttal *Tábori Kornél* neve jelzi. A cikkíró előrebocsátja, hogy ő volt az, aki annakidején »fölkерeste Mikszáth Kálmánt« és a Pesti Naplóbeli interjút írta. Mikszáth ma már meg nem állapítható közléseinek fenti súlyos és sokszoros eltorzításáért tehát Tábori Kornélt terheli a felelősség.

Szemelvények a Buttler—Döry-pör okmánytárából

Mikszáth forrásainak feltárása és a kortársak, illetőleg rokonok közleményeinek bemutatása után kiegészítjük az adattárat az egykori pöriratok szemelvényes anyagával is, hogy világosabbá váljék gróf Buttler János és gróf Döry Katalin »különös házasságának« története, melyből — a szájhagyománybeli változat közvetítésével — Mikszáth alkotó zsenije kiformálta a maga remekét.

Az alábbi adalékokat részint *e sorok írója* gyűjtötte össze az Egre Érseki Levéltárban és az Országos Levéltárban végzett kutatásai során, részint (a 15, 18, 22. és 23. sz. iratot) *Pusztai Gyula* gimn. tanár (röv. *P. Gy.*) másolta az említett egri levéltárban s készségesen bocsátotta e kiadvány rendelkezésére, amiért neki ezúton is köszönetet mondunk; részint pedig (az 1, 3, 8. és 13. sz. iratot) *Döry Ferenc* könyvből (röv. *D. F.*) vettük át.

Felhívjuk az olvasó figyelmét, hogyszövegeinkben — különösen a bemutatott folyóiratcikkekben és az okmánytár némely darabjaiban — egyes nevek különböző alakokban fordulnak elő. Ezeket — a közlés hűsége érdekében — nem módosítottuk egységes névalakra, hanem megtartottuk eredeti írásmódjukat. Ilyenek: Buttler — Butler, Jobaházi — Jobbaházi — Jobbaházy stb. Döry Ferenc saját nevét és családja nevét következetesen rövid ő-vel írja; saját nevét mi is így írjuk.

1.

Gróf Buttler János és gróf Döry Katalin házassági szerződése (Pest, 1792. május 31.)

1792. esztendőben, május havának 31-ik napján, én alább írt Erdőteleki gróf Butler János, Isten Ő szent Felsége vezérlése mellett szabad akaratombul és egyenes szívbéli indulatomtul viseltetvén, s eljegyezvén magamnak méltóságos gróf Jobbaházy Döry Gábor és

méltóságos hitves társa báró Eötvös Katalin asszony atyai és anyai engedelmsével örökös hitves társamnak említett ő nagyságoknak édes leányát, méltóságos gróf Döry Katalin kisasszonyt, mi alább megírt jegyes személyek közt történt ezen megmásolhatatlan egyezés és végzés, alább írt és ez íránt mi általunk illendőképpen requirált bizonyságok úri rendbéli személyek előtt:

Elsőben is én gróf Butler János móríngképpen kötök és assecurálok méltóságos jóvendőbeli hitves társamnak gróf Döry Katalin kisasszonynak 30,000 R. forintokat, i. e. [írd és ejtsd] harmincezer rhénes forintokat oly móddal, hogy azon summával az én mostani és jóvendőbeli, engemet akármiképpen illető és jóvendőben illethető vagyonombul és jóságombul szabadossan disponálhasson, úgy mindazonáltal, hogy ha az Úr Isten bennünket akár fiúi, akár leányi magattal megáld, azon móríngnek a fele, úgymint tizenötezer rhénes forint szálljon azon magzatjainkra, a másik felével pedig halálom után disponálhasson említett jóvendőbeli hitves társam.

Másodsor: En gróf Butler János és gróf Döry Katalin ezen közakarattunkbul és egymáshoz viselt szíves hajlandóságunkbul tett eljegyzésünk íránt így kötelezzük magunkat, hogy ha valamelyik közülünk ezen eljegyzéstül és annak szent házasság által teendő effectusaitul elállana, az megálló rész az meg nem álló részen vinculum gyanánt tízezer rhénes forintokat in forma liquidí debiti megvehessen, mely végett ad vires summae mind az két rész mindennémű mostani és jóvendőbeli vagyonját köti és kötöttnek declarálja.

Mely dolognak és ezen megmásolhatatlan kötésünknek nagyobb erejére ezen contractust saját kezünk írásával és pecsétjével erősítvén, adtuk Pesten, die et anno, quo supra [= kelt, mint fent].

Gróff Butler m. p. (L. S.) [loco sigilli = pecsét helye]

Gróff Döry Katharina m. p. (L. S.)

Coram me [szemem láttára, vagyis jelenlétemben:] Joanne barone Splényi, S. C. Regiae Majestatis camerario m. p. (L. S.)

Coram me Gabriele Péchy de Péchy-ujfalu, S. C. R. A. Majestatis consiliario et Ex. Tabulae Septemviralis assessore m. p. (L. S.)

Coram me Josepho Bernáth de Bernáthfalva, S. R. Majestatis consiliario et Incluctae Tabulae Regiae Judiciariae assessore m. p. (L. S.)

(Heves vármegye levéltára. Protocollum In et Extabulationum 1794—1798. 13—14. l.) [D. F. 127—128. l.]

2.

Gróf Butler János levele gróf Döry Katalinhoz

(Erdőtelek, 1792. július 19.)

Angyali Katinkám! — Betses leveledet egész gyönyörűséggel

vettem, mellyből értettem, milly örömet látnál. — Hid[d] el, igen fájdalmas, hogy meg nem látogathatlak; de ezt tennem környülményeim nem engedik. — Banátból 18-a jöttem elő, s ez után 26-a Bétsbe indúlok, — következőleg nints időm, — azomba csokollak 1000-[sz]er, s vagyok Siromig a Te igazán Szerető Kintsed Gróf Butler János 1792 19-a July. — Fordíts a levél tulsó oldalára: Mind azon által Augustus végével meg látogatlak. — Emlékezz érzékenyen Szerető Kintsedre. — Erdő Telek Madamoiselle, Madamoiselle la Contesse Cathon de Döry mon tres Cher à Girints. [Az én nagyon kedves gróf Döry Katica kisasszonyomnak, Girincsen.]

(Az eredeti német nyelvű levél magyar fordítása. Egri Érseki Levéltár. Jelzete: 4097. II. 1. A levélmásolat-gyűjtemény 2. sz. darabja.)

3.

Gróf Esterházy Károly egri püspök levele gróf Butler Jánoshoz
(Eger, 1792. augusztus 9.)

Méltóságos Gróf!

Sem szükségöt, sem elegendő okát nem látom, hogy a szokott három hirdetésben dispensálljak kívánsága szerint; de a mellett kívánám mégis tudni, ha hírével vagyon-e ezen szándéka rendeltett curátorának avagy nem? mert én illendőnek lenni látom, hogy atyja anyja nem lévén, ily nagy dologban, minémű az házasság, curátorának tanácsával éljen.

Maradok a Méltóságos Grófnak

Egerben, 9-dik Aug. 1792.

Kész szolgálja

G. Eszterházy Károly

E[gr]i P[üspök]

(Eredetije gróf Buttlerné hátrahagyott iratai között.) [D. F. 15. 1.]

4.

Gróf Butler János levele gróf Döry Gáborhoz
(Erdőtelek, 1792. augusztus 11.)

Méltóságos Groff Kegyes Uram!

Szívbeli fájdalommal kintelenítem az Mlgos Urnak jelenteni, hogy ámbátor minapi Girintsen való létemkor abban maradtunk, hogy az Anya Szent egyház rendelete szerint, az Mlgos Groff leányaival, mind [= mint] eljegyzet[t] Mátkámmal, mind Erdő Telken mind pedig Girintsen hirdetessünk, s ezen végzéshez kepest egyszer Erdő-Telken is hirdettet[t]ünk, mind azon által nem tudom mitsoda okból, de tsak ugyan törvénytelenül, Egri Püspök Ó Excellenciaja által az Erdő-Telki Plebanosnak meg tiltatott légyen az további hirdetésünk addig meg [= míg] ezen állapotot Curatorommal, Consiliarius Fay Bertalan Urral nem közölném. En ugyan Személyemnek Curatorot soha sem kértem, hanem egyedül az Jóságomnak Sogoraim Praetensioji [erőszakoskodásai] ellen, választottam, és így ebben az dologban, az melyben meg szegény Atyám se álhatott ellent, Curatorul nem dependálhatok, mind azon által meg jelentem Consiliarius

Fay Úrnak, nem remélvén, hogy ebben, melyet meg gátolni nem ál[1] hatalmában, leg kisebbet is ellenkezze. Hogy ha pedig tovább is valaki ezen állapotban ellene kívánna állani, Allazatosan kérem az Mlgos Groffot, méltosztasson, szívére vévén azon prostitutiomat, mellyel tsak avval is illettetem, hogy Erdő Telken az Jobbagyaim előtt, az további hirdetésnek eltiltásával az Auctoritasom is meg tsekken, engem bölts tanátsával segíteni, és ezen dolgot, kegyessen mind [= mint] Jövendőbeli Atyám, az kívánt végre hajtani. Nints az az Ember aki ezen feltett szándékomat meggátolhassa, és ha ebben engem mind [= mint] gyermeket tractalni [kezelni] akarnak, mint-hogy Tripartitum első Részeinek 124-ik titulussa szerint még az Atyám sem adhat akaratom ellen tutort, vagy Curatort, minthogy volentibus, & non invitis dari possit Curator, ime invitusnak declaralom magamat ebben, a mit ha az Apám élt volna is el nem fordithatot[t] volna, más-tul, és nem szabad akaratomtul kellene dependeálni. Újra tehát cse-dezem az Mlgos Groffnak méltosztasson magat dispensatio végett Ó Ex[cellentia]jának interponálni, és egyéb irant is az dolognak kívánt végének elérésére, kormányozni, aki Gratiájában ajánlott, Mlgos Groffné és az Contesse kesztsókolasa mellett, allando tiszte-lettel maradok Erdő-Telek

11-a Aug. 792.

(A másolat hitelét 1828. okt. 6-án igazolja Liptay János, az egri érseki szentségék aljegyzője.)

(Másolata az Egri Érseki Levéltárban. Jelzete: 4097. II. 51.)

5.

Gróf Butler János levele Fáy Bertalanhoz

(Girincs, 1792. augusztus 16.)

Tellyes Bizodalnú Nagy Jó Uram Consiliarius Uram Vice Ispány Uram!

Valamint Gesztelybe már jelentettem, úgy most is kívántam kívántam [így l] Consiliarius Úrnak tudtára adni, hogy olly el-tökeltt szándékom Gróf Döry Katalint elvenni, hogy attúl se Tanáts, se erő, sem adomány, se gazdagság, se Szépség el nem vonhat. Consiliarius Uram! ez nem hirtelen dolog, majd nem Esztendeje hogy fontolom s lelkem üdvösségére, s Convenientiámra találok; ha tehát Szegény Atyám el nem tudott tőlle húzni, sőt halálos óráján helybe láttzatott hagyni, nints az az ember, aki ezt meg gátolhassa; — végső keppen jelentem tehát magamat Consiliarius Úrnak, méltóztasson Ó Excellen-tziájánál magát interponálni, hogy olly erőszakosan a Dolgot ne hát-ráltassák, hanem mentül előbb öszve adassunk, mivel addig én Girincsről egy lépést sem teszek, még [= míg] vagy egy, vagy más módon öszve nem szövetségsetünk. — Édes Consiliarius Uram! Ez ollyan Dolog, az mellybe kár tsak bele szollani ellenkező keppen mert tsak ugyan meglesz, és mentül nagyobb az ellenkezés, annál nagyobb vonzik az Szívem az Mátkámhoz, Ki értem az rossz nyel-vektül ártatlanul szenved. Egyébbaránt szives barátságban, és Jó Szívében ajánlott vagyok. Az Úrnak Consil[iarius] Vice Ispány Úr-nak. Sig. [= Sigillum: pecsét helye.] Girincs Die 16-a August. 792. s

maradok Gróff Butler János mk. — Spectabili Domino Bartholomaeo Fáy de Eadem, Sacrae Cae[sare]ae Regiae & Apostolicae Ma[jes]t[at]is Consiliario I[n]c[oly]ti Co[m]it[at]us de Heves Ord[in]ario V[ice] Comiti Domino mihi Colendissimo. Agriae.

(Másolata az Egri Érseki Levéltárban. Jelzete: 4097. II. 1., a levélgyűjtemény 5. sz. darabja.)

6.

Gróf Butler János levele gróf Esterházy Károly egri püspökhöz
(Girincs, 1792. augusztus 16.)

Méltóságos Groff Püspök kegyes Uram.

Valamint tegnapi levelemben Excellentiadnak meg írni szerentsém volt, hogy Consiliarius Fay Bertalan Urat, mindenfelé kereset[t]em a végett hogy meg jelenthessem házasságom cránt való szándékomat, ugy mihent meg tu[d]tam, emlitet[t] Con iliarus Urnak Gesztelyre való érkezését, azonnal mai napon najnalba Mígos Grof Dóry Ipam Urammal Gesztelybe mentem, és Excellentiad parancsolattját teljesitettem. Reménlem tehát, hogy Excellentiad parancsolattjának eleget tévén, oly kegyességgel hozzám jarulni, és vagy dispensatiot, vagy pedig az hirdetésre engedelmct adni méltosztatik, annyival is inkább, mivel ambátor Vice Ispány Ur mind ezt, mind akar mely más házasságot ket Esztendőig nekem nem javasolt, én megis semmi modon ettől el nem állok, és egyedül szabad akaratomtul, mely Curatornt nem esmer, függeni kívánnok Jarulván ugysis az dolgunkhoz az is, hogy Fay Consiliarius Ur magát előttem, es Ipam előtt declaralta, hogy ugy vál[la]ta légyen az Curatorntágot, hogy számot ne adjon, melyre Excellentiad előtt mind [= mint] Fő Ispanyom előtt magamat declaram, hogy en semmit az Curatoromrul tudni nem akarok, nem is esmerek törvényt, mely arra kinszerithetne, hogy én az Jozságotat másra számadás nélkül bízzam, magam pedig kéztül várjak. Méltosztasson Excellentiad ezen ide accludált Vice *Esperest* Levelét is szivére venni, melynek stilusarúl Consiliarius Fáy Ur semmit sem akar tudni, és kérésemet keggessen meg hal[la]gatni, mivel egyebb keppen Excellentiad nekem rosz néven nem veheti, ha látván, hogy szabad személyem oly erőszakossan és törvenytelenül tractaltatik alazatos kéréssem ki nem hal[la]gattatik, igaz es Istenes kívánságom be nem teljesitetik, valamint tegnapi levelemben declaltam, innen addig egy lépést se távozok még [= míg] vagy egy, vagy más módon, az Anya Szent egyház és természet törvénye szerint, az Jegyesemmel öszve nem fogok szövötkezettetni. Erre esmervén Excellentiad kegyességét, tudom nem jutok, de mind azonaltal[,] ha rea szorulok, senki rosz néven nem veheti Böltsen tudgya aszt Excellentiad, hogy én személyemre való nézve Curatorntul nem függök az Jozságotm éránt való Curatelanak pedig az házasságom véget vett, nem fűg[g] tehát a Curatorntul, hogy ő az házasságom hátrátatásával, az Curatela huszassa annyival inkább, hogy számadó lenni nem akar. Meg ujítvan tehát ujra alázatos kérésemet, Excellentiad kezeit alazatosan tsokolom s hathatos malasztiban ajánlott, alaszatos tisztelettel maradok Excellentiadnak

Sig. Girints 16-a Aug. 792.

(Másolata az Egri Érseki Levéltárban. Jelzete: 4097. II. 47.)
(A másolatot hitelesítette 1828. október 6-án Liptay János.)

7.

Kovács Ferenc erdőtelki plébános levele gróf Butler Jánoshoz

(Erdőtelek, 1792. augusztus 17.)

Érdemem felett való Kedves Méltóságos Uram, nékem Kegyes
Grófom!

Vettem Nagyságodnak levelét, vettem csak ugyan azon nap Püspök Ó Excellentiája Levelét is, a mellyben erőssen parantsolja, és büntetés alatt hadgya, hogy Nagyságodat ne merészellyem ki hirdetni. Ezen Nagysád [így!] Levele vételére magam személyem szerént Egerben mentem, de késő érkeztem be, Eő Excellentiájával nem beszélhettem ... Nagyságod által láthatja csak fáradsagombúl is, miképpen ohajtanám ha Kedves Grófnéját nékünk örömmünkre elhozná, de én Istenemmel bizonyitom nem tehetek rúlla, mert ha tehetségemben ál[!]na, mindeneget meg cselekednék, csak hogy azon Mlgos Grófi Háznak és Familiának szolgálhatnék; bizza Nagysád az üdőnek várakozására egy keveset mostani állapotját, reménylem meg orvosol, tatik ... Nem kíványák asztat Nagyságtok, nem is kívánhatták-hogy én illy Iffiúságomban meg rontsam magamat a Püspök előtt, és előmenetelemet örökre eltemessem. — A Püspök levelét, mellyet parantsolt Nagyságod el küldení, ime parantsolattyára elküldöm. Ezzel magamat tapasztalt Gráziájában ajánlván, s maradok Nagysádnak ... » stb.

(Másolata az Egri Érseki Levéltárban. Jelzete: 4097. II. 1.
A levélmásolatgyűjtemény 3. sz. darabja.)

[A következő, vagyis 4. sz. levél szintén Kovács Ferenc erdőtelki plébános levele Buttlerhez. Mentegetőzik, hogy ő egyáltalán nem akadályozza a házasságkötést, Isten mentse attól, sőt örömmel értesült a püspök leveléből, »hogy már célját Nagyságod megérte«. Annál jobban fáj neki Buttlernek az a hiedelme, mintha ő akadályozni kívánta volna a gróf akaratát. Most már ő nagy örömmel fogja kihirdetni a készülő házasságot mind holnapi napon, mind pedig Szent István napján. A házasságkötéshez a meghirdetést bizonyító irat is kell, ezt a levélíró plébános maga fogja elvinni Buttlernek.)

8.

*A girincsi plébánia anyakönyvi bejegyzése
gróf Butler János és gróf Döry Katalin esketéséről
(1792. augusztus 20.)*

Anno portae salutis 1792. die 20-a mensis Augusti copulavit A. R. D. Joannes Olajosy parochus loci illustrissimum comitem Joannem Buttler Romano catholicum Erdőtelkensem, annorum 19, cum illustrissima contessa Catharina Döry Romano catholica, annorum 18, praemissis tribus denuntiationibus erga testimoniales sponsi, in facie ecclesiae Girintsensis, testimonium perhibentibus Andrea Vosznitzky et Joanne Maurer.

(Demkó Mihály girincsi plébános által kiállított kivonat másolata. Egri Érseki Levéltár. Köteléki per. 34. sz. mell. Eredetije gr. Buttlerné iratai között.) [D. F. 19. I.]

[Magyarul :

Az üdvösség kapujának 1792. évében augusztus hó 20-án Olajosy János tisztelendő úr a helység plébánosa méltóságos Buttler János gróf katolikus, erdőtelti lakost, akinek kora 19 év, összeeskette méltóságos Dóry Katalin grófnővel, aki katolikus vallású, kora 18 év, megelőző három hirdetés után, a vőlegény irásbeli bizonyítványait illetőleg a girincsi egyház színe előtt tanúságot tévén Vosznyitzky András és Maurer János.]

9.

Tanúkihallgatási jegyzőkönyv

(1795. december 12.)

[A jegyzőkönyv latin nyelvű bevezetése szerint: Buttlerné már 1794-ben panasszal fordult a szentszékhöz, mert férje házassági ígéretet tett egy másik nőnek. Ezzel kapcsolatban hallgattatja ki a szentszék Jáger Franciskát. A szentszék 1794. október 4-én írta elő a kihallgatást. A kihallgatás megtörtént 1795. december 12-én. Kihallgatók voltak: Olajosi János girincsi plébános és Katonszky András sajószögedi plébános.]

De eo utrum [Arról, hogy vajon:]

1-o Kinek hívnak, hány Esztendő vagy, honnan való vagy?

Ad 1-um Nevem Jáger Francisca, a mint gondolom 18 Esztendő, Pócs Megyeren születtettem, de Erdő Telken neveltettem.

3- Igaz e az is hogy Nagy Suzsánna több ízben mondotta a Tanu előtt, hogy ha elválasztatik Gróf Buttler János feleségétől, az említett Gróf Nagy Suzsánnának meg ígérte hogy ötet feleségül vészi?

Ad 3-um Vallya a Tanu, hogy több izbe beszéllette, hogy a Gróf néki meg ígérte, hogy ha el választatik a Grófnétul, soha más felesége nem leszén, hanem Nagy Suzsánna. Ezt beszéllette más Paraszt Asszonyok előtt is kik az Udvarba mosni, vagy más dologba jártak hozzá adván hogy jobb dolgok leszén ha ő leszén az Asszonyok.

4-o Igaz-e hogy arra az esetre meg ígérte Nagy Suzsánna a Tanunak, hogy szolgálatjába bé vészi, arra kérvén, hogy addig is hozzá jó, és hűséges legyen.

Ad 4-um. Igaz, hogy meg ígerte, hogy ha Buttler János elveszi, magához vészen, és szolgálatyába fog tartani, kért hogy addig hűséges légyek hozzá.

(Egri Érseki Levéltár. 4097. sz. Köteléki per III. 50.)

10.

Gróf Buttler János levele a feleségéhez

(Pest, 1796. augusztus 22.)

Leg Jobb Hitvesem! Haller Gróf által hozzám intézett Leveledet gyönyörűséggel vettem, melybe irod, hogy Részedről a Per jól végződött, a min is néked szivemből örvendek, azomba hogy azt fellyebb viszem, meg engedj: mert jól tudod hogy adósságaim vannak, melye-

ket fizetni kintelenitetem, s amellett rangomhoz képpest kelletik élnem. Kedvesem! Ezer nyoltz száz forintot nem fizethetek, mert nem adhatok, akkor Erdő Teleket vagy eladnom vagy Sógoraimnak által adnom kelletik, akik barátságos Egység útján 70. ezer forintnál többet nem kívánnak. — Az Özvegy 20. ezért, s más adósságok 40. ezer forintra mennek fel; ezekből ugyan néhányakat jól lehet kifizetvém, de sok vagyon még hátra. — A Banátusi Jóság van tehát, a honnét annyit Néked nem adhatok, következésképpen kéntelen vagyok továbbá is Tégedet kedvetleníteni, mind az által, ha akarsz — 1000. Rfkal esztendőnként ki jönni, Ugy holtomig vagyok a Tégedet szeretni soha meg nem szünő Férjed; — meg bocsájtok Néked mindeneket, csak a felettünk lévő Isten bocsásson meg, Ó Szeretett Hitvesem! Mi ketten örökre milly szerencsétlenek lettünk. — ha öszvekelésünk első Esztendejére emlékezek, keserű könnyek gördülnek arozámra, aki nagyra tekinteni s betsülni minden tudva lévő, s talán — szándékok ellen esett üldözések felett mégis szeretni kősz vagyok, mert Szerelmem mellyet Néked esküttem öszve nem hamvadtolt, s jól lehet azt hiszed hogy én nem szeretlek, Ó Kedvesem mint gyötör a Gondolat, hamissan nem esküdtem Istenemre mondom, s lesz még olly üdő pont; a hol a Te, s az én Szivem a Megelégedésnek karjai között meg fog nyugodni. — Kérlek ne szemlélj engem mint ellenségdet, mert az bizonyára nem vagyok. — Most Szerelmes Hölgyem, szünnöm kell az Irástúl, s ajánlom magamat Kegyelmedbe. Légy örökkéig Hitvesem, mint én a Te Férjed, én talán elvesztelek, de én éretted élek, s vagyok Férjed. G. Butler m. k. Pest 22. Aug. 796.

(Az eredeti német nyelvű levél magyar fordítása. Egri Érseki Levéltár. Jelzete: 4097. II. 1. A levélmásolat-gyűjtemény 7. sz. darabja.)

11.

Gróf Buttlar János levele a feleségéhez (Párdány, 1802. június 9.)

Bardány 9-ik Juniusba 802. Szerelmes Hitvesem! — Elvesztett nyugodalmam annyi sok esztendőnk alatt keresvő nálad Nemes Hitves Társ, engedj Kórémnek, hal[!]jad azt kegyessen, s légy meg győződve, hogy a nap vidáman nem süthet reám, ha csak Szivednek Jósága meg nem erősít hozzád küldött kevés soraimból. Drága Hölgy ne itilly, azok olly igaz Szivből fakadnak, mellyet semmi világi hatalom meg zavarni nem fog. Ha Szeretetre méltónak találsz, úgy szenvedő szivemet le csillapíthatod, és az meg történeteket tensesd az örök semmiségbe. — Ha sértve találod magadat, engedj meg, tudom hogy Te több Ellenségsidnek megbocsájtottál, ne méltass ezeknél keveseb[b]re Én ugyis Férjed vagyok, kivel élni magad megígárted. — Hát nem akarnád Te a további esztendőket a nyugodalom és megelégedés között által élni, Zsengéjét Asszonyi korodnak meg átkozni. — Más-képp kell gondolkodnunk — vess egy pillanatot a Jövendőbe, s akkor kérdezd Szivedtől, valjon mostani Pállyafutásod kedvedre fog élni mindenkor. — Ha meg vagy így elégedve, akkor elveszitettem Iltés Társat, a kit Szivemből szerettem, és minden Nyugodalmamat; kívá-

nom azomba, hogy Te mindenkor nyugott légy. Ne tarts Szemrehányásaimtól, mert azok Szivemből számkivettettek. — Amit egy Sziv a Szerelem és Barátságga meg oszthat, azt az én Szivem tölled meg nem fogja tagadni. Kedvesem! gyönyörködve megyek azon Szempillantás eleibe, mely Tégedet Karjaim közé vezet. — A Tájék[ot] ahol lakom, nem fogod meg utálni, itt is fogsz Te találni Tarsaságba való Emberekre, Lovat Kotsit fogok Néked küldeni Úti költséggel együtt. — Ha némely nehézségeid lehetnének, melyekre felelhetek, azt ezen Levél által adója az én Titoknokom, meg fogja fejteni. — Irnék Anyádnak is, de nem tudom, hová. Liset Testvéredhez tiszteletem küldöm, ő mint barátném a legjobbakat fogja javasolni. — Ha az építést és a mostani mezei gazdaságot nagy kár nélkül ide hagyhatnám, ezen kellemetes kötelességet nem hagynám Barátomra. Azon Bizodalomban hogy Téged jönni láthatlak maradok mindenkor Téged Szerető Férjed, s Barátod G. Buttler m k.

(Az eredeti német nyelvű levél magyar fordítása. Egri Érseki Levéltár. Jelzete: 4097. II. 1. A levélmásolat-gyűjtemény 8. sz. darabja.)

12.

Gróf Buttler János levele Nagy Károly ügyvédhez
(Erdőtelek, 1818. augusztus 19.)

Bizodalmas drága Fiscalis Úr!

Vévén az Úrnak Levelét, melyben a Grófném által ellenem folyó Perben mind két részről tétetett Feleleteket meg küldötte; s látván ezekből, hogy házassági össze egyeztetésünk sürgettetik; erre nézve azt nyilatkoztatom ki, hogy mivel a Grófném nem hogy olyanokat tett volna irántam, a melyek arra birhatnának, hogy vele össze egyezzek, sőt inkább külön választatásunktól fogva szüntelen oljakat tett irántam, meljek még inkább örökre el-idegenitettek tőlle, s azon okokhoz meljeknél fogva külön választattunk, és a meljek máig is meg vannak, minden féle kigondolt módokon való nyughatatlanításai által is, még sokkal többeket adott azolta arra, hogy én soha többé vele, Lélek veszedelem nélkül, együtt ne ölhessek, de különben, Maga is azt tette ki a Csanádi Sz. Székre fel tett Actiojában, hogy a velem valaha lehető békesség és házassági élethez reménysege nem lehet, és így abbéli Mostani Kivánsága teljességgel nem tiszta Kútfőből származik, hanem világosan boszszontásomra való: ezekre nézve én ugyan vele, soha össze nem egyezek, s nem is tselekedheti senki, hogy lelki-testi Nyugodalmamat újra fel-áldozzam érette; a Külön választatásunkkori Sz Széki Sententia is az én szabad tetszésemre hagyván külön élésünk meddig tartását.

Ezen ki-nyilatkoztatásomat Magában foglaló leveletem tehát, tsatolja az Ur a Perhez, és allegative is egyenesen declarálja azt, hogy én nékem soha nem kell, soha magamhoz nem veszem; és a vele ez iránt való egyezésbe soha bele nem bocsájtkozom. Maradván Erdő Telken Augustus 19-én 1818.

Az Úrnak

Köteles szolgálja
G[róf] Buttler

NB egy s[z]oval inkább még halni volnék

kés[z] mint velle élni.

[Címzés kívül:] Perillustri ao Generoso Domino Carolo Nagy per
I[n]c[on]lytum] Regnum Hungariae Jurato Causarum
utriusque Fori Advocato Domino Mihi Sing[ulari-
ter] Colendo Agriae

[vörös spanyolviasz pecsét.]

[Az aláírás és az utóirat Buttler sajátkezű írása.]

(Egri Érseki Levéltár. Jelzete: 4097. sz. A »Válóper 1820« jel-
zetű iratcsomóban 4338. sz. irat.)

13.

Nyilatkozat-tervezet

— Gróf Buttler János fogalmazványa, amelyet azonban felesége nem
fogadott el és nem írt alá —

(Temesvár, 1818. december olojón)

Én Gróf Döry Katalin, Gróf Buttler hitves társa, minekutánna
férjemet minden helyes okok nélkül az világ előtt prostituáltam
volna, eő tülle semmi okok nélkül elmentem, sőt kőtrendbéli kéréseire
sem maradtam meg, ősmervén, hogy ellene és becsülete ellen (vétet-
tem), nemkülönben szívét is megsértettem és méltán megérdemlettem
örökös megvetését, fogadom, hogy ha még egyszer házához vissza-
fogad, soha eőtet el nem hagyom, ezen meggondolatlan cselekedete-
mért tőrgyen állva megkövetem, és ha még egyszer őtet elhagyom, soha
rajta semmi szín és praetextus alatt sem most, sem holta után jővendő-
béli successorain keresni nemcsak nem fogok, de minden jussaimat
örökre cassálom, mortificálom s adnihálalom; egészben férjemnek aka-
ratjához fogom magam alkalmaztatni; megősmérem, hogy férjem
soha egy rossz szóval sem illetett és úgy, mint születésem magával
hozta volt, tartott; amidőn ujonnan, ha tülle még egyszer elmegyek,
örökre minden rajta keresendő jussaimról lemondanék, adom ki a
nemes Cáp[ta]lan előtt sub authentic[o] ezen reversalis levelemet.

Kőlt Temesváron . . .

[A nyilatkozat tervezetere Buttler még a következő szavakat írta:]

Ha ezen reversalist a Cáp[ta]lan előtt subscribálad és három
cananok urak coramizálják [»előttemezik«, vagyis a szemű láttára
tőrtént aláírást tanústjtják], és engemet jobbágyim előljárói előtt
tėrgyen állva megkövetel, bátorságossan hozzám jőhetsz, de elsőbb
az reversalis legyen alá írva.

(Egri Érseki Levéltár. 1818. évi per 9. sz. melléklete.) [D. F.
48—49. l.]

14.

Kőltőnős kőtés

[Gróf Buttler János és felesége között]

(Eger, 1819. június 10.)

Mellynek erejével mi alább is íráttak, vallyuk, és adjuk tudtokra
a kiket illet, hogy minek utánna mi több esztendőktől fogva állal
látván azt, hogy Házassági boldog életet egymással élnünk lehetetlen,

és ennél fogva az illető Szent Székhez az együt lakás, élés, és ágytul való elválasztásunk iránt folyamodván, ez törvényesen el is határozott volna mind az által, ne hogy a mind e mellett is közöttünk az olta történt nehézségek és izetlenségek többé történhessenek; minden további lehető kedvetlen történeteknek örökös el háritatására és magunknak költsönösen tsendes életnek szerzésére nézve, szabad tetszésünkül s jó meg fontoltt akarattal és előre jó kifőzött költsönös meg egyezéssel lettünk egymás között mái napon a következő örökre változhatatlan szoros kötést, és minden Egyházi, s világi Törvény Székek előtt örökre állandónak ezennel kijelentett kötelezést; ugy mint:

1-ször Akarjuk és meg határozzuk, hogy egymástul, minden Házastársi kötelességek nélkül külön lakunk, s élünk, egész életünkben; és így egymástul el választva maradván, mind ketten le mondunk annak kívánásáról, és törvényes keresetéről, hogy valaha a Házastársi együtt élésre vissza léphessünk, és egy mással többé öszve adathassunk.

2-szor Egyenesen, és változhatatlan képen meghatározzuk, hogy azon provisio, mely a következő harmadik pontban ki fejeztetik, örök talp köve, és változhatatlan zsinór mértéke lesz, és marad minden egymáshoz való kötelességünknek, és köteleztetésünknek. Melly szorint —

3-szor Én Bárdányi Gróf Buttler János kötelezem magamat, hogy tőlem törvényesen külön választott feleségemnek, született Gróf Jobbaházi Döry Katalin Aszszonynak mind addig mig élek élelmőre, és tartására esztendőnként Conventios pénzben Két ezer öt száz, szám szerént 2500 Rfkat fizetok, két két időszakaszban el maradhatatlan nyugtató Levele mellett, ugy mint felét mindenkor első Juniusban, másfelét első Decemberben; olly világos kikötéssel pedig ezt, hogy rajtam a Grófné semmi esetben vagy szin alatt sem a múlt üdőre nézve, semmi legkissebb pótolékok soha ne követhessen, sem jövendőre nézve a most kötelezett 2500 Conventionalis Rfknál többet soha ne kívánhasson, és e féle követései iránt netalán indítandó keresete semmi féle Törvény Szék és Biró előtt még tsak meg sem is hal[1]gattathasson, vagy fel vétethessen.

4-szer Én is Gróf Jobbaházi Döry Katalin a legerősebben fogadom, és Törvény képpen kötelezem magamat, hogy a fent kitett és Férjem által fent irt módon életemre és tartásomra kötelezett Summával tőlem törvényesen külön választott Férjemnek Gróf Bárdányi Buttler János Úrnak éltéig tökéletesen meg elégszem, és meg elégedni tartozom. Le mondok és el állok ezen kívül nem tsak a mostan ellene az Egri Érseki Szent Széken folytatott Peremről, és annak Apellatiójától ezennel, hanem jövendőre nézveis, minden ki gondolható, és akár melly Törvény Szék előtt e második és harmadik pontokban ki fejezet[t]ek iránt indíthatandó keresetemről, és követ[el]éseimről örökre el annyira, hogy az efélék iránt teendő panaszom, keresetem, vagy perem sem semmi Egyházi, sem semmi világi Törvény Szék és Biró előtt még tsak meg sem is hal[1]gattathasson, vagy fel vétethessen.

5-ször Le mondok továbbá örökre Férjem Gróf Buttler János Ur által nékem Menny Aszszonyi Ajándéku, vagy Morgengábúl kötelezet[t] 30 000 forintokrúl is, azon esetre is ha hogy Férjemnek elebb történhetõ halála után életben maradnék, azon 15 000 az az Tizen Öt ezer Váltó Cédulákban Rfkért mellyeket most nékem fizetett, ugy hogy *titulo Dotis* rajta vagy successorin soha többé semmit leg kissébbet sem követ[el]hessek, és követ[el]hetek.

6-or Hogy ha pedig Férjem a nékem esztendőnként járó 2500 Conventios forintokat felét felét, fél fél esztendőnként a fent irt napokra pontosan nem fizetné: meg hagyom magamnak azt a Just hogy minden hátra maradandó Summát, mint vilagos adosságot megvételére fordítandó minden Törvényes költségeimmel edgyütt rajta törvényes per uttyán tsak egy Szolga Birói Széken is meg kereshessem, és tetszésem szerént meg vétethessem, és így magamnak tökéletes elég tételt szolgáltathassak.

Melly jól meg fontolt és költsönös szabad akaratunk[k]al ekkép-pen kötött Contractusunkat, vagy kötelező Levelünkét mint [= mind] két részrül való meg nyugvásunkra tes[s]zük az Egri Érseki Szent Szék előtt örökre ál[í]andóvá nevünk saját kezünkkel való alá írásával, és Nemzettségünk petsétyének rá nyomásával. Egerben Junius Holnapnak 10-dik Napján 1819 Esztendőben Gróf Buttler János m p [manu propria = saját kezével] (L. S.) [loco sigilli = pecsét helye.]

(Másolata az Egri Érseki Levéltárban. Jelzete: 4097. sz.)

15.

Gróf Butler János keresetlevele (Sávoly Sámuel ügyvéd útján) a házassági kötelek megsemmisítése iránt

(1827. április 26.)

Venerabile Consistorium Metropolitanum! Domini Domini Gratosissimi! Ad ingratum et enorme, quod diuturno tempore sensibilibiter patior, finalique jam pene exitio conterminum animo meo detrimentum in Domino tandem efficaliter sistendum, et removendum, Vobis Illustrissimi ac Reverendissimi Patres! pro Juris et Justitiae administratione humillime derego: qualiter ego inexpertus et ideo nimis credulus 18. Annorum genio etiam admodum mobili et ardori, illi aetati propriis plurimum obnoxius juvenis, anni 1792 Mense Majo artificiosis machinationibus circumventus, inductusque sponsalia, cum Domicella Catharina filia olim C. Gabrielis Döry et si per me visa, non tamen etiam, ubi oportuisset, nota illegaliter iniverim quidem, nihilominus paulo post, ubi videlicet modo illegali, et minus convenienti oblatam sponsum hanc nonnihil uberius noscere coepissem, aversatione erga personam eiusdem haud inmerito concepta, facti poenitudine ductus dissensum meum in Matrimonium cum eadem Catharina nata Ctsa Döry ineundum primum qverelis, et lamentis Moribundo Patri meo attacta Sponsalia aeqve nimiopere damnato, propositis exposit vero eiusdem agonizantis paterna monita et salutaria consilia eo impertita ut fine consequendae necessariae

ad declinandum infaustum ex proviis sponsalibus Matrimonium protectionis memet ad magnae memoriae Excellentissimum olim C[omi]tem Carolum Eszterházy de Galantha eorum Episcopum Agriensem filiali cum fiducia converterem, coram Eadem Sua Excellentia humillimis precibus ex corde impensiusque fuis abunde manifestaverim, et reipsa haec in laudato Excellentissimo Domino Praeside locata filialis eaque infucata fiducia mea et detectis, et pro veris agnitis motivis pro re nata in Processu uberius explicandis paternam omnino tulit Suae Excellentiae protectionem, quamvis prohi dolor aliorum infideli opera, aliorum vero violentia et temerario ausu elusam. Qvippe parentes sponsae fine consequendi Sponsalium implementi S. Sedem interpellare non ausi, quod a Jure, Judicisque Sententia juste, et fundate sperare non poterent, id fraudulenter non minus ac potenter poenalisque facti via proterve perficere praesumpserunt. Accidit ut post fata Gabrielis Genitoris desideratissimi sub curatela Bartholomaei Fáy de Eadem Cottus Hevessiensis Ordo Comitissae, et Consilarii Regii constitutus, cum hujus consensu submontanes vineas meas, et cellarium in Possessione Tarozal Cottus Zempliniensis inspecturus, die 6^a Augusti Supcrius Annotati Anni 1792 ex Erdötelek solita qvippe residentia mea moverem atque eadem die ad Possessionem Kőróm, ibidem Noctem exacturus fato prorsus infelici pervenirem, via etenim in Diversorio condescenderem, Comitissa Döry Mater cum praememorata filia sua Catharina ex Girincs quia videlicet solitae ipsarum commorationis loco a Kőróm nimis quadrantis hora Spatio dumtaxat dissito ad Kőróm comparent et antequam earumdem adventum rescivissem, actu doloso, et fraudulento mandata mea mentitae, eqvos meos jam ejunctos reinpingi curant, et famulitium meum clam, me videlicet quid agitur? ignorante ad Girincs expediunt et postquam me et famulitio, et curru, et coeteris impedimentis meis praeducta calliditate privassent, tunc primum in conclave meum venientes inter exuberantis gaudii simulatas ostentationes me secum ad Girincs invitant innuendo patrem, et respective Maritum Comitum Gabrielem Döry domo absentem Pestini moras trahere; dum vero praesusceptum iter meum prosecuturus, invitationem recursarem, mox pro motivo transitus ad Girincs adferunt currum, eqvos et famulitium meum erga dolosam, et mendacem suam provocationem, adursionemque cursum processisse jamque etiam ibidem constitui fallaciter una insinuant, quod inde quoque sequenti mane iter meum continuare possim: his impiis mendacibus et violentis machinationibus tractus et coactus ad Girincs cum iisdem concessi, ubi actutum pessimo omine plenam, et fraudulentam ac malitiosam mei delusionem eo acerbiori cum sensu observavi quod Pater Gabriel Döry domi fuerit. Actum erat de proseguendo itinere meo, actum etiam de libertate mea Iidem enim Gabriel Döry, primum quidem captivus, et subleste affabilibus Verbis me, inclinationemque meam sibi devincere pluribusque infaustum hocce Matrimonium mihi persuadere conabatur, quod cum prorsus abnuerem, iterque meum continuaturus, et sequenti mane, et dein iteratis quoque vicibus eqvos meos injungi curassem, hos praefatus Comes Döry mox epingi, portas domus, et

januas aulae claudi, insuper vero numerosos vigiles prius insolito eo fine diu noctuque ordinari jussit, ut nisi iniquo ejusdem desiderio cederem, evadere nullo modo possem, e quidem nihil pro in experta indole, judicii immaturitate, et animi jactura etiam patris vehementer perturbati perplexitate, virum denique exiguitate intentatum reliqui, quo ab imminente mihi pernicie liberari possim, tamen pro maxima infelicitate mea saepe memoratus Gabriel Dôry in suo funesto coactum hocce matrimonium per nefas etiam exoperandi proposito adeo obstinatus perseveravit, ut nullis praecibus, lamentis, et meo instantis mali pavore, nullis obstentationibus atque ad Excellentissimum Praesulem, item ad Curatorem et denique ad juvenilem aetatem meam, tandem ad filiae quoque mihi obrusae, quam alterius amore flagrasse observare potuit dissensum meamque erga eandem aversionem invincibilemque animi alienationem provocationibus potuerit ab eodem dimoveri, quin imo seposito omni humano, et Christiano affectu, sprctisque et divinis et Humanis Legibus me diris execrationibus devovere, jamque domi suae clausum et undequaque vigiliis circumdatum, non solum inferendae jacturae corporis mei temerariis, ac cum sensibili Characteris proprii, et natalium opprobrio interjectis, et identidem ac serio recoctis nimis afficere, verum etiam eo solum infundato, et ficto dumtaxat praetextu, quasi filiam ejusdem ego deflorassem, quod ubique falsum, et nonnisi nuda eaque indigna, ac malitiose excogitata mihique nullatenus applicabilis calumniatio fuit, in compedes conjiciendum taliterque Agriam transponendum, ni me cum filia ejus Catharina extemplo copulari permisero, proterve, et potentiose inter summas contumelias dicitare nihil pensi duxerit. In hoc tristi sane, et lugubri omnisque spontaneitatis et liberi consensus experto rerum, et mei situ, insuper autem considerato, et perpenseo eo imprimis quod toties fatus Comes Gabriel Dôry quaecumque protervas, et sceleratas cum vitae etiam proximo periculo conpinctas minas suas effectui mancipare asseverit, non aliud mihi ab omnibus alioquin, qui auxilio, et consilio mihi succurrere potuissent (cum eosdem nec per litteras quidem de Auxilii, et Concilii indigo statu, et violenta mei detentione, coactione, obstante diurna nocturnaue interiori et exteriori sagicique mei custodia informare potuerim) remoto, supererat, quam ut infelicissimo hoc passu copulatione quippe cum invisa mihi Catharina Dôry, adeoque citra consensum meum peragenda, atroces divexationes execrationes, hisque atrociores adhuc horrendorum etiam perpessam, et estum adhuc perdurantem captivitatem redimere, cedendum prout erat durae necessitati mihique automatopotius quam homini humani actus prorsus incapaci, animo proinde penitus reluctante, et invito ad funestum copulationis actum procedendum. Invincibilem hunc dissensum et aversionem ab utrinque, eventus quoque abunde comprobavit, cum nec eadem quidem mensa, vel breviori tantum tempore nobis pacifice, et quiete uti licuerit.

Quia vero vinculi matrimonialis valorem, serenitatemque a mutuo, vero interno, liberoque et finibus Divinae, humanaeque Nuptiarum institutionis viri, et virginis consensu tamquam a causa sua efficiente promanare, quemadmodum ipso aeterno naturae Jure,

ita positivo SS. Canonum signanter 14, 15, 28, 29, de Spon: et Matr. et Concilii Tridentini Sess: 24, Cap: 9 de refor: Matr. Senu et auctoritate indubium esset: infaustum autem hocce Matrimonium manifeste in adversum proviarum, et aliarum quoque si necesse fuerit, suo tempore uberius citandarum, et in quantum de impedimentis dirimentibus Matrimonii disponderent, horum applicandarum Canonicarum Sanctionum evenerit, adeoque vel ob solum defectum liberi consensus irritum et nullum foret, cum videlicet, ut praemissum, Contractum Matrimoniale voluntatim et spontaneum esse oporteat, proinde aliter seu vi, vel metu, quorum qualitas et gradus ab indole, natura, aetate, iudicio, experientia, educatione, aliisque circumstantiis personae, vim et metum subeuntis secundum rectam, et sanam imputationem metienda veniunt, extortum, ac invitum, irritum, et nullum esse debere, vel ideo evictae veritatis sit, quod ad validitatem Contractus Matrimonialis essentialiter una, ac indispensabiliter requiratur, ut praeter alias SS. Canonum legales dispositiones, uterque Coniugum in Contractum Matrimoniale libere consentiat.

Eteo Venerabili Consistorio Metropolitano filiali cum fiducia demississime supplico, ut evocata quanto citius in figuram Venerabilis Iudicii supranominata praetensiva uxore mea, discussa item et comperta humillime expositionis meae realitate Matrimonium istoc ab initio in se invalidum et nullum declarare, remotoque taliter et efficaciter praepeditae animae meae detrimento saluti ejusdem gratiose consulere dignetur. Paternis affectibus devotus filiali cum fiducia in omni humilitate maneo

Ejusdem Venerabilis Metropolitanus Consistorii. Agrariae die 26-a Aprilis 1827. obsequentissimus Servus Comes Joannes Buttlar. Agente Samuele Sávolý.

(Egri Érseki Levéltár. Kötéléki per. Keresetlevél.) [P. Gy.]

[Magyarul:]

Tisztelendő Érseki Szentszók! Legkegyesebb Uraim! Hogy az Úr nevében gyökeresen megszüntessem és eltöröljem lelkeim gyűlöletes és szörnyű kárvallását, amelyet már régóta érzékenyen szenvedek, s amely már csaknem végpusztulással fenveget, alázatosan Elétek terjesztem, Méltóságos és Főtisztelendő Atyák, jog- és igazságszolgáltatás végett, miszerint én, a tapasztalatlan és ennélfogva könnyen hívő, 18 éves, könnyen befolyásolható lelkű, heves, e kor sajátságainak nagyon is alávetett ifjú, az 1792. év május havában ravasz mesterkedésektől behálózva és elcsábítva, eljegyeztem ugyan magam, de nem törvényesen, néhai Döry Gábor gróf lányával: Katalin kisasszonnyal, akit látásból ismertem ugyan, de mégsem úgy, ahogyan kellett volna, ámde kevéssel utóbb, amikor a törvénytelen és nem illendő módon elnyert mátkámat alaposabban megismerni kezdtem, és így nem alaptalanul ellenszenv fogott el az ő személye iránt, megbánva tetteimet, ellenszenvemet a Döry Katalin grófnővel kötendő házasság iránt, haldokló atyámnak, aki ezt az eljegyzést hasonlóképpen nagyon kárhóztatta, előbb panaszkodva és siránkozva

feltártam, majd pedig a már agonizáló atyámtól azt az intést és üdvös tanácsot nyertem, hogy a megelőző eljegyzésből folyó szerencsétlen házasság elhárításához szükséges pártfogás elnyerése céljából fiúi bizalommal forduljak a nagy emlékeztető boldogult galántai Esztorházy Károly gróf, egri érsek ökegyelmességéhez, — erre Ökegyelmessége színe előtt e házasság iránti ellenszenvemet alázatos, szívből jövő, bőséges könyörgésekkel fel is tartam, és tényleg ez a Kegyelmes Érsek Uramba vetett tiszta, fiúi bizodalmmal, miután felfedtem és ő igaznak ismerte el indító okaimat, melyeket a körülményekhez képest a per folyamán bővebben ki fogok fejteni, — el is nyerte Ökegyelmességének atyái pártfogását, — ámbár ennek sikerét — fájdalom — mások hűtlen mesterkedése, erőszakoskodása és meggondolatlan vakmerősége meghiúsította. Ugyanis mátkám szülei a nász megvalósításának elérése céljából a Szentszéklet kórni nem mervén, azt, amit jog szerint, bírói ítéllettel igazságosan és megalapozottan nem is remélhetek elérni, mindazonáltal cselszövő ármánnyal, hatalmaskodva, büntetendő cselekmény árán vakmerően bátorkodtak végbevinni. Az történt, hogy ma is visszakívánt atyám: Gábor halála után Fáy Bertalan gróf, Heves megyei főispánnak, királyi tanácsosnak gyámsága alá kerültem, s az ő beleegyezésével hegyaljai szőlőimel, és a Zemplén megyei Tarczal községben lévő birtokomon fekvő pincémet akarván megtekinteni, a fent említett 1792. év augusztus 8-án megszokott tartózkodási helyemről: Erdőtelekről elindultam, és még aznap Köröm nevű birtokomra érkeztem — szerencsétlen végzetem folytán — s hogy ott töltssem az éjt, útközben a fogadóban megszálltam. Ekkor Dóry grófnő, az anya, említett lányával: Katalinnal Girincsről, amely szokott tartózkodáshelyük Körömtől legfeljebb negyedőrai távolságra fekszik, Körömon megjelennek, s mielőtt érkezésükről értesülhettem volna, ármányos eljárással, azt hazudva, hogy én bíztam meg őket erre: már kifogott lovaimat újra befogatják, és cselédségemet titokban, tudtom nélkül, Girincsre küldik, és miután így engem cselédségemtől, kocsimtól, és poggyászomtól előre megfontolt ravaszsággal megfosztottak, akkor végre szobámba lépve túlradó örömük színlelt nyilvánítása közben magukkal hívnak Girincsre, azt színlelve, hogy az apa, illetve férj: Dóry Gábor gróf hazulról távol, Pesten időzik. S míg én — folytatni akarva kitűzött utamat — vonakodtam a meghívást elfogadni, Girincsre való átmenetelem indokául azt hozzák fel, hogy kocsim, lovaim és cselédségem az ő fondorlatos és hazug felszólításuk és sürgetésük értelmében már úgyis útban van, sőt már meg is érkezett oda, egyszersemind csalárdul azzal is hitegetve, hogy hiszen a következő reggel onnan is folytathatom majd utamat: ezektől az istentelen hazug és erőszakoskodó mesterkedésektől megejtve és kónyszerítve velük együtt Girincsre utaztam, ahol legott észrevettem balvégzettel terhes, ármányos és rosszakaratóú kijátszásomat annál keservesebb érzéssel, minthogy az apa: Dóry Gábor — otthon volt. Ezzel vége volt utazásom folytatásának, de vége szabadságomnak is! Hiszen a nevezett Dóry Gábor előbb megejtő, és gyöngéden behúzelgő szavakkal igyekezett engem és hajlandóságomat maguknak megnyerni, és engem

hosszadalmasan e szerencsétlen házasságra rábeszélni, — s mikor ezt kerekén megtagadtam, s utamat folytatni akarván, a következő reggel, majd többször is lovaimat befogatni akartam, a nevezett Döry gróf kifogatta őket, háza ajtaját, és udvara kapuit bezáratta, azonkívül éjjel-nappal szokatlanul nagyszámú őröket állított abból a célból, hogy ha nem engedek az ő méltánytalan kívánságának, semmiképp se juthassak ki. Én bizony semmit sem mulasztottam el, amit csak tapasztalatlanságomhoz, éretlen ítélőképességemhez, atyám elvesztése miatt feldúlt lelkemnek zavartságához és erőm csekély voltához képest megpróbálhattam, csak hogy szabadulhassak a fenyegető veszélytől. Ámde a sokszor emlegetett Döry Gábor szerencsétlenségemre oly makacsul ragaszkodott gyászos tervéhez, hogy ezt a kényszer-házasságot még gonosztett árán is nyíltbe üsse, hogy attól őt eltéríteni semmiféle könyörgéssel, rimázkodással, a fenyegető bajtól való rettegéssel, semmiféle hitegetéssel, sem a kegyelmes Főpapunkra, vagy gondnokomra, végül ifjú koromra, sőt rámtukmált leányának ellenkezésére (pedig észrevehette, hogy más iránti szerelemtől lángol!), és az én íránta való leküzdhetetlen idegenkedésemre és ellenszenvemre való hivatkozással sem lehetett. Sőt minden emberi és keresztényi érzést félretéve, és megvetve mind az isteni, mind az emberi törvényeket, nem átalotta, hogy engem szörnyű átkokkal elátkozzon, és elmondja, hogy háza immár zárva és mindenfelől őrsőgekkel van körülvéve, engem életveszélyes fenyegetésekkel illessen, közben saját és szüleim jellemét érzékenyen sértegetve s mindezt újra meg újra feltárlalva, sőt vakmerően és hatalmaskodva azzal az alaptalan és koholt ürüggyel, mintha leányán erőszakot követtem volna el — ami teljesen hamis, merő méltatlan rosszakarattal kieszelt és rám nem alkalmazható rágalom volt — mindenféle gyalázkodás közben azt mondogatta, hogy bilincsbe veret és így szállíttat át Egerbe, ha nem járulok hozzá, hogy tüstént házasságot kössék leányával, Katalinnal. Ebben a szomorú, gyászos, minden szabad elhatározásomtól és beleegyezésemtől megfosztott helyzetemben, — különösen azt is meggondolva és fontolva, hogy az említett Döry Gábor gróf bárminő vakmerő, bűnös, és életének veszélyeztetésével járó fenyegetéseit is keresztül szokta vinni, nem maradt hátra más számomra — hiszen távol estem mindenkitől, akik segítségükkel vagy tanácsukkal segíthettek volna rajtam (hiszen őket levélileg sem értesíthettem minden segítség és tanács híjával lévő helyzetemről, erőszakos fogvatartásomról, minthogy akadályozott az éjjel-nappali, belső és külső szemfényűség) — mondom: nem maradt más számomra, mint hogy e szerencsétlen lépéssel: az előttem gyűlöletes Döry Katalinnal való házasságkötéssel, amely beleegyezésem ellenére fog végbemenni, kiváltsam magam e szörnyű zaklatásokból, átkozódásokból, és fogságomból, mely ezeknél is szörnyűbb szörnyűségeket szenvedett el, és felindulást állt ki: eszerint engednem kellett a zord kényszerűségnek, és oda kellett járulnom — nekem, ki inkább gép voltam már, mint ember, és emberi cselekedetre teljesen képtelen, teljességgel lázadó és ellenszegülő lélekkel — a házasságkötés gyászos szertartásához. A mindkét részről érzett leküzdhetetlen ellenszenvet és idegenkedést a következ-

mények is bőségesen bizonyították, minthogy még közös asztallal sem élhattünk, a kárcsak rövid időre is, békésen és nyugodtan . . .

Minthogy pedig kétségtelen, hogy a házassági kötelék érvényesége és tiszta derűje a férfi és a hajadon kölcsönös, belső és szabad és a házasság isteni és emberi intézménye cöljának megfelelő beleegyezéséből és egyetértéséből, mintegy véghez vivő okából származik, mind a természet örökörvényű jogánál fogva, mind pedig a szent kánonok — jelesül a házasságkötésről szóló 14, 15, 28, 29 fejezeteknek, és a tridenti zsinat 24. ülésének a házasság megreformálásáról szóló 9. fejezetének — tételes értelme és tekintélye szerint: ez a szerencsőtlen házasság pedig nyilván az elébb idézett, és más, szükség esetén a kellő időben bővebben idézendő, és amennyiben a házasságot felbontó akadályokról intézkednek, ide alkalmazandó kánoni cikkelyek ellenére történt, és így már pusztán a szabad beleegyezés hiánya miatt is érvénytelen és semmis, minthogy, mint előre bocsátottuk, a házassági szerződésnek önkéntesnek és szabad akaratból származónak kell lennie, ennőlfogva a másként — akár erőszakkal, akár megfélemlítéssel — kicsikart házasság (s ezen erőszak és megfélemlítés minősége és foka az őket elszenvedő személy jelleme, természete, kora, ítélőképessége, tapasztalata, nevelése, és egyéb körülményei alapján mérlegelendő a helyes és józan meggondolás szerint) — tehát a valakinek akarata ellenőre kicsikart házasság szükségképp érvénytelen és semmis, s ez annyira beigazolt igazság, hogy a házassági szerződés érvényességéhez lényegesen és elengedhetetlenül *egy* dolog kívántatik meg: hogy a szent kánonok egyéb törvényes rendelkezésein kívül a házastársak mindegyike szabad beleegyezését adja a házassági szerződéshez.

Mindezek alapján alázatosan és fiúi bizodalommal könyörgők a tisztelendő Érseki Szentszékhez, hogy minél előbb a tisztelendő Törvényszék színe elé idézve a fentnevezett állítólagos feleségemet, és megvizsgálva és átkutatva alázatos előterjesztésem való igaz voltát, ama házasságot már kezdetétől fogva érvénytelennek és semmisnek nyilvánítani és így hathatósan megszüntetve lebilincseltem lelkem ártalmát, lelkem üdvéről kegyesen gondoskodni méltóztassék.

Atyai szeretetükbe ajánlja magam fiúi bizodalommal maradok teljes alázattal a tisztelendő Érseki Szentszéknek

Egerben, 1827. április 26-án

engedelmes szolgája
Gróf Buttler János
(képviselője Sávoly Sámuel).]

16.

Gróf Buttlerné gróf Döry Katalin ellenirata férje keresetleivelére

[1827]

Alázatos Informatioja az alól irtnak, melly által batorkodom a Méltóságos, es Fő Tisztelendő Szent Szék előtt rövideden megmutatni, egyszersmind felvilágosítani, hogy Férjem Grof Buttler Jánosnak minden elő terjesztései s feladásai, mellyeken Kereset s Vád Levelét

Actioját fundálta, igazságtalanok Egbe kialtok, s büntetesre méltok legyenek. Ugyan is:

1-ör Gróf Buttler János Férjem, említett Vád Levelébe azt állítja, hogy Ő boldogult Atyám által csalárd uton módon, és törvenytelen erőszakoskodással kinszeritetett a vélem való házassagra.

2-ör Azt igyekszik megmutatni, hogy ő akkorában, nem hogy szeretett, sőt neki kedve se lett volna Girintsre jönni — de az Anyám s általam erő hatalommal vitetett Kőrömből Girincsre, ahol es amidőn az Atyám által törtint bezárattatása, keményebb véle való bánása után hozatott azon helyezettetésbe, hogy engemet feleségül kintelen elvegyen, és csak ekkor lehetett képes elvesztett szabadságot vissza nyerhetni.

3-ör Be akarná bizonyítani azt, hogy Házasságunk törvénytelen, s allatomos volt, az a szükség képpen megkívántató Tanuk hijjával, es annélkül történt, hogy ezen Házasságrul, az akkori Erdő-Telki Plébánus s mostanában Kun-Szent-Mártonyi Praepost Kováts, legkevesebbet is tudott volna.

4-er Szinte allítja, s azt akarja elhitetni Gróf Buttler János, hogy mind azok az Ő Levelei, mellyeket akkorában Curatorának Királyi Tanácsos Fáy Bertalan Urnak, ugy nem külömben egykori, boldog emlekezetű Püspök Gróf Eszterházy Károlynak irtt legyen azoknak irására, Atyám által, erőnek erejével szoritatott.

Ime! ezek azok a fő pontok, mellyek által 35. Esztendőkkel ez előtt, a Törvények értelmében törtint Szent Házasság köteleinek felbomlani kellene, ha én olly boldogtalan volnék, s legkevesebb eredeti Irományaim sem lennének, mellyekkel Férjemnek helytelen s mester-ségessen kikoholt hamis vádjait meg nem semmisithetném. — Jelesem, midőn Gróf Buttler, az ő tulajdon s mindenki előtt eléggő esmértesse lett karhozatos fogása által olly szerentes lehetett a Kun-Szent-Mártonyi Praepost Fő Tisztelendő Kováts Ferencz Urtul, egy hamis Bizonyito irást szerezhetni akiis Egyházi Méltóságot semmibe vévén, nem irtozott illyes fenyegetés alá tartozó cselekedetre vetemedni. — Eppen illy szerentes lehetett Gróf Buttler János, a mostani Girintsi Plébánus Demko Mihály Urral, akitül a Templom Leveles Tárából sarkalatos két Documentumot birt kivenni, mellyeknek Férjem számára lett valóságos kiadattatásokat a most említett Plébánus Méltóságos Haám János Szathmári Püspökhöz akkori Házasság Védelmezőjéhez 1-ső szám alatt láthato Levelein önkint megvall s elismér. —

Egyik ezen Levél közül az, mellyet boldogult Gróf Eszterházy Püspök, a Girintsi Plébánusnak irtt vala, melly által a most említett Püspök néki meg engedi Kihirdettetésünket és öszveköttetésünket — a másik Levél pedig az, amit az akkori Erdő-Telki Plébánus Kováts Ferencz Úr, a Girintsi Plébánusnak Olajosinak irtt, ebbe rekesztve megküldvén Gróf Buttler szabad állapotja felől költ Dimissoriális Levelét, ugyan azon most érdeket[t] Levélbe azt is jelentvén, a többször nevezett Erdő-Telki Plébánus, hogy a meg törtint háromszori kihirdetés iránt szöllő Attestátumot egybekelesünkre rendelt napra, személyesen magával fogja lehozni Girincsre, amint hogy valósággal le is hozta.

Mind ezeknek alázatos előterjesztése után, bátorkodom, Gróf Buttlér János férjemnek, hamissan kigondolt panaszos kitételeit s vádjait számos, s a legnagyobb hitelessegű eredeti Irományoknak felmutatásával, meg czáfolni.

Említett Férjemnek elő adott azon első állítást, nevezetesen: hogy Ő erőszakkal kinszeritett a vélem való házassulásra, több és kifogást nem szenvedhető meghitelesített tanuim fenekestől felforgatják, kik egyszersmind szembetűnővé teszik ezen kérdésben lévő állításnak, nem egyéb, mint koholt házugságra lett építését.

Azon 2-ik állítására Férjemnek, t. i.: hogy ő engem nem szeretett, s akarhatja se volt Girintsre jönni, s illyes efelőkre mellyeket e pontba említ: csak azt a Kérdést teszem eleibe: ha engem nem szeretett, tehát öszveeskettetésünk előtt egy hónappal, Erdő-Telekről Girintsre minék írta meg nekem intezett Levelébe meg előre, minék jelentette elévé, Augustus hónap végére hozzam leendő lejövetelét? Ezen Levelét a 2-ik szám alatt, a Méltóságos s Fő Tisztelendő Szent Szék kegyes színe elöibe terjeszteni, ol nem fogom mulatni, hogy abbul Nagytékintetű Biráim meg győződjenek a felől, hogy Gróf Buttlér János se alnoksággal, se erőszakolt módokkal, hanem önkényes szabad akaratjából igiretéhez képpes, jött légyen hozzám Girintsre.

A 3-ik állítását mellybe mondja: hogy alattomban titokba, Tanubizonyások jelen létté, a Gróf helybeli Plébánusanak tudta nélkül, esett meg öszvekelésünk; — eszt dugába döntik a Kun-Szent-Mártonyi Praepost Kováts Ferencz Urnak a 4-ik s 3-ik számok alatt fel mutató levelei, mellyeket mint Erdő-Telki Plébánus az 1792. Esztendei Augustus hónapba, a Grófhöz Ferjemhez irtt vala. — Déli napfényre fogják ezek hozni, hogy e pontba fel adott vádjai is, milly tökéletlenek legyenek.

De 4-er azon állítása, ahol boldogult Édes Atyámat nem átalja vádolni azzal, hogy Girincsről írott minden Leveléi, nevezetesen Fay Bertalanhoz, mellyet az 5-ik szám alatt alázatosan fel fogok mutatni, s több más, az Egri Püspökhöz irattak, mellyek azomba az Egri Érseki Archivumbul eltűntek, Istenben elnyugodott Atyám kinszerítéseire íródtak, általa szinte minden alap nélkül valók, mellyeknek hamis hazug vóltoakat, hogy mindennel lelkesen elhitessem, szabad légyen azt a Kérdést támasztani: Ki kinszerítette a Grófot 1792 Esztendei 19. Juliusba Erdő-Telken írott, s hozzám Girintsre küldött Levél irásra? — Ki erőltette, ki kinszerítette a most említett Esztendei Május hónapba hozzám, a Pestre való jövetelre, ahol akkorában Szülőimmal tartozkodtam velem jegyet váltani. — Továbba kérdezem: kinek sarkallásából es erőszakoltatásából szoritatott arra, hogy mingyárt Pestről lett haza jövetelünk után, öszveházasitassunk.

Vége 5-ör Azt kérdezem még: ha Gróf Buttlérnak, Actiojába ellenem beadott pontjai oly valóságos igazak; ha a Groffal az Atyám oly igen méltatlanul bant, szinte 35. Esztendők folyamataja alatt, ezen hallatlan Történetet mórt halgatta el, s ezek iránt való panaszával mért most, miért nem előbb állott elő. — Vaj! mi könnyű lett volna pedig még akkoriban mindjárt, ahogy a Gróf a Girintsi fogságból kiszabadult, Egerbe jönni, és ott, azon alávaló véle való

bánást, melyet álitása szerint mi, edes Atyámmal rajta elkövettünk, ugy ezen czélba vett házasságot ugy, mint most elő adja, minden környüllállásaival, törvénytelenégeivel Gróf Eszterházy Püspöknek fel fedezni, és azonnal ezen most megindított Válló Pernek végét foganatossan sürgetni? Amivel ha ugy, amint alitja lett volna, a dolog, bizonyára szándékát, el is érhette, főképp ha azt meg tudta volna mutatni, hogy Esküttetésünk, amaz elhunrt s többször tisztelve említett Gróf Eszterházy Károly Ó Excellentiájának tudomása s hire nélkül vitetett végbe? — Egyébként már ez előtt több versbe folytatván Pörök a Szent Szék előtt általunk, miólta oly szerencsétlen vagyok Férjem Gróf Buttlernak nevét viselni; miért nem vitatta rágalmozásai s vádoskodásai mellett, ezen boldogtalan Házasságot, melyet most oly szerencsétlennel kíván tekintetni: — Miért vonatkozott ezen örökös Vállást tárgyazó Per elkezdésétül addig, míg Eszterházy Püspök, Fáy Bertalan, a Girintsi Plébánus Olajosi, s több tekintetre méltó emberek életben voltak, s ki nem haltak, akiknek törvényes Házasságunkról tudományok vólt.

Egy szóval: tökéletes világosságra van hozva s be lesz bizonyítva a Főtisztelendő Szent Szék előtt, hogy Gróf Buttlernak ellenem támasztott panaszai, ellenvetései milly keptelen hazugságok s törvénytelenek légyenek — melyek által nem csak engem, de tiszteletett érdemlő Szüleimet a legkegyetlenebb módon beteletleníteni, kiváltképpen a sirba hamvaiban csendessen szendergő jó Atyámat, annyira meg haborítani nem irtodzott, csak azért, hogy ezen természet ellen s embertelen vádjait ez által is bevehetőbbekké s kellendőbbé tehesse, mellynek eléérésére csakugyan az emberiség leg alabb való Szakaszából, Tanukat is tudott pénzen vásárlani, akik Buttlernak előadásaira készek voltak Hiteket esküveseket letenni.

Mind ezek után végtére, azt kérdezem: ha Gróf Buttlér ezen el kezdett Dolgának olly kívánatos, s bizonyos jó kimeneteleről magát nem csak ketsegtette, de azt elérni minden bizonnal hitte, hogy esett az megis? s miért volt az, hogy Gróf Buttlér János Férjem engem felszóllítani, s arra ösztönözni abba nem hagyott, hogy e kérdésben forgó, s most már befejezett Perbe Magam védelmezésétől álljak el? Miért tette Gróf Buttlér személyes látogatasa alkalmával, azután pedig most Mező-Kövesdi Plébánus Fő Tisztelendő Betsky Ferentz által Levélbe, amint ezt a 6-ik szám ala csatolt Levellel bizonyíthatok a legfenyesebb ajánlásokat, ha ezen Váló Pernek egész oltalmazása terhét a Hazasság Védelmezőjere fogom hagyni? Jól tudvan, s esmérven Házasságunknak igaz s törvényes vóltát, bizonyos lehetem abba, hogy ennek megoltalmazására az Anya-Szent Egyházba egy hatalmas s erős védelmezőre találók, mellynél fogva nem az ajánlott pénzért, hanem nyugodalmas bátorságomért meg igrtem a Grófnak, hogy magam nem védelmezem, mindeneket a Dcfensorra hagyván, azon feltétel mellett mindazon által, hogy lelki esmértem s Betsülletem, mint legdrágább kintseim scrthetetlenül hagyattassanak. — Azomba ezen én kinyilatkoztatásom a Grof által fél[re]vetetett, s így kezdett ezen Botránkoztató Perrel meg-támadni s meg gyalázni. — Ezen Meggyaláztatások, mellyeknek

ellenem való előhozására valamint 1795-ik ugyan ezen mostani Perbe magának annyi szabadságot vett, egy egészben ellenkező Gondolkodás s vélekedés által, mellyeket a többi között a következő s 8-ik és 7-ik számmal jegyzett Leveleibe, a Gróf erántam kinyilatkoztatott, megőzöfoltattnak.

grof Buttlerné
Születet grof Döry Katalin
[saját kezű aláírás]

(Egri Érseki Levéltár. Jelzete: 4097. sz.)

17.

Tanúkihallgatási jegyzőkönyv
(Eger, 1827. május 14.)

Nos infrascripti praesentibus recognoscimus: quod vigore Gratiosi Reverendissimi Domini Josephi Nováky, Praepositi S. Stephani de Castro Agricensi, Metr[opolitanus] Ecclesiae Agricensis Lectoris et Canonici, Sede AEppali [= Archiepiscopali] vacante per Dioecesium Agricensem Vicarii, et Causarum Auditoris Generalis Capitularis, Mandati Compulsorii, ad Instantiam Ill[ustrissimae] D[omi]nae Comitissae Catharinae Buttler natae Comitissae Döry, in Causa, quam Ill[ustrissimus] D[omi]nus Comes Joannes Buttler contra eandem ad declarandam Matrimonij nullitatem suscitare intendit, dd^o [= de dato] 14-a Maji Anni 1827-i N° 53 b: emanati, Nobisque exhibiti, sequentem a denominatis, et adjuratis, ac seorsim examinatis Testibus exceperimus, Fassionem, et experti simus Certitudinis Veritatem secundum subsequentia puncta:

De eo: Utrum [arról: hogy vajon]

[Magyarul:

Mi alulírottak jelen okirattal elismerjük, hogy főtisztelendő Nováky József prépost úr, az egri érseki egyház olvasókanonoka és az érseki szék megüresedése folytán az egri egyházmegye vikáriusa és egyházi főbíró, sürgető megbízásának érvényessége folytán, mely Buttler Katalin, születet Döry grófnő kérésére — abban a perben, melyet Buttler János gróf úr őllene házasságuk semmissé nyilvánítása végett indított —, amely 1827. május 14-én 53 b. sz. a. bocsáttott ki és nekünk kézbesítetett, a következő vallomást vettük ki a megnevezett, megeskettetett és külön megkérdezett tanúktól, és a bizonyos igazságot megtapasztaltuk a következő pontok szerint:]

1. Esméri é a Tanu Méltóságos Gróf Buttler Jánost és ennek Hitvesét Ilgos Gróf Döry Katalin Eő Nagyságokat? Ha esméri, le tett hitére vallya meg
2. Ott volt é a Tanu az öreg Grófnál szolgálatban akkor, midőn Gróf Buttler a grófnét el-akarta venni, és el vette?
3. Vette é azt a Tanu észre, hogy az öreg Gróf Döry Gábor, Gróf Buttler János Eő Nagyságát valamiképpen kényszerítette volna arra, hogy Leányát Katalint vegye el?
4. Hát a Szobalányoktól, inasoktól, huszároktól, vagy másoktól

nem hallott é valamit arról, hogy az öreg Gróf, Gróf Buttler Eö Nagyságát kényszerítette volna Leányának el vételére?

5. Minekelötte Gróf Buttler Eö Nagysága el-vette a Grófnét, volt é Girincsen többször is Gróf Buttler, és egyszer egyszer több napokig mulatott é a Grófnéval? — Tapasztalta é a Tanu, hogy Gróf Buttler Eö Nagysága akkor a Grófnéval társalkodott, nyájaskodott, és hogy a Grófnét tsak ugyan szerette? — De hogyan tudhattya ezeket a Tanu? hiszen a Tanu tsak a konyhában lévén dolga, ilyeneket nem láthatott.
6. Nem esmér é a Tanu valami Vékony János nevezetű embert, a ki valaha Gróf Döry Gábornál szolgált? — mitsoda szolgálatban volt ez az ember, éppen akkor, midön Gróf Buttler a Grófnét el-vette? — Hát azt tudgya é a Tanu, hogy hol lakik most ez a Vékony János? — és jól magát bíró ember é ő?
7. Nem tud-é, vagy nem hallott é a Tanu a felül valamit, hogy maga a Migos Gróf Buttler, és valami embere Girincs vidékén tanukat kerestek, és ezek közt sok pénzt, és ajándékot el osztogattak volna? ha tud, vallya meg, honnan tudgya azokat, ha hallotta vallya meg, kitül hallotta?

Primus Testis. Joannes Laczay RCatholicus Annorum 78. viduus, subinquinus Mályensis, olim Cocus Illmi Comitibus Gabrielis Döry Girincensis adjuratus, examinatus, fassus est: [Az első tanú: Láczy János, római katolikus 78 éves, özvegy, mályai zsellér, egykor a girincsi Döry Gábor gróf szakácsa megesketve és kérdeztetve a következőket vallotta:]

- Ad 1. [Az 1. kérdésre:] Ösmérem Gróf Buttlerné Eö Nagyságát, mert Girincsen az Attyánál, sőt Nagy-Attyánál is halálokig szolgáltam. Gróf Buttler János Eö Nagyságát pedig annyiból ösmérem, hogy oda járt.
- Ad 2. Ott voltam, mikor Gróf Buttler Eö Nagysága el-akarta venni, és el is vette Contes Katiczát.
- Ad 3. Azt nem tudom, hogy kényszerítette volna, de hogy oda járt, és össze is adták, azt tudom, de tsak szót se hallottam, hogy kényszerítették volna.
- Ad 4. Azt nem hallottam másoktul is, hogy kényszerítette volna.
- Ad 5. Minekelötte el-vette volna, vagy háromszor volt Girincsen, és egyszer egyszer két három napig mulatott ottan: volt-é többször? arra nem emlékezem. Láttam, hogy össze fogózdva [így!] mentek a kertbe sétálni, kétszer emlékezem, hogy kézen fogva vitte a Grófnét kertbe sétálni, tsak ketten mentek: meg lehet, hogy többször is mentek, de én konyhába lévén, nem tapasztaltam. Hogy szerette, azt tapasztaltam, mert másképpen kézen fogva nem vezette volna, mert a ki egymást nem szenved, nem is szerett egymásra nézni: miképpen nyájaskodtak másképpen magok között, azt nem tudom, minthogy én a konyhába voltam el foglalva. Mind magam tudtam, mind mások, hogy azért járt oda, hogy el-vegye, és ki is voltak hirdetve.

NB Ad positas hic per R[everendissimi]mum D[omi]num

Matrimonii Defensorem quæstiunculas sequentes: [Itt a főtisztelendő Kötelékvédő úr által feltett következő kérdésekre:] Maga szabadságába volt-e a Gróf Girincsen? el mehetett é mikor akart? lovai, kocsija nem voltak é el zárva? őrzők nem voltak é rendelve, a kik reá fel vigyázzanak, hogy elne mehes- sen?

Ita continuative respondit Testis: [Folytatólagosan így válaszolt a tanú:] Nem kényszerítette a Grófot senki, maga szabadságába volt, senki se strázsálta egyébb az Istennél, se kocsiját, se lovát el nem zárták, mikor akart el menni, akkor mehetett, sótt midőn esküdni mentek is a Templomba, akkor is elmehetett volna.

A mellyeket mondtam a kertbe való menetelről, onnan tudom, mert a konyha mellett volt egy kaputska, azon men- tek be a kertbe sétálni.

- Ad 6. Ösmérem a Hunozvutot, tsak egy hunozvut ő, nem betsületes ember, mert most is rozszba jár. Azon időbe – midőn a Contes férj- hez ment, Méhet, és Szilvást őrzött, későbbben pedig az öreg Gróf Szólló Gondviselőnek tette a munkásokhoz Bodrog Kereszturba, a honnan mintegy három esztendő mulva a Girincsi öreg kul- csár halála után Girincse hozta vissza az öreg Gróf kulcsár- nak, a felesége Girincsen lakott mindég. Minekutánna a Grófné eladta a Jóságot Almássy Eő Nagyságának, elvitetett Almássy Ur által ismét Bodrog Kereszturba, most ott lakik é, nem tudom, azt hallottam a Leányátul, az eőcsém feleségétől, a ki Mályiba jott most uj Esztendőbe lakni, hogy Gróf Buttler Eő Nagysá- gával valahol oda van, de hol, azt nem tudom. Mi illeti a mos- tani sorsát, olly szegény állapotba lévő ember, mint én magam.
- Ad 7. Hallottam Vékony Jánosnak Leányátul, hogy Gróf Buttler Eő Nagysága Girincsen járt, és három Tanut, úgy mint: Vékony Jánost, Csitnekj Jánost, és Tolnay Jánost, maga mellé vett, és hogy ezek oda vannak vele, de hol azt nem tudom. Hallottam ugyan azon Leányátul Vékony Jánosnak, hogy ötven ötven forintokat adott ezen Tanuknak; többeket is kere- sett, de nem állottak többen hozzá.

Ad positam per Rnum Dnum Matrimonii Defensorem quæstionem: [A Kötelékvédő úr által feltett kérdésre:] Kit tudna ezekre a kérdésekre jó Tanúnak: vagy a kje házassági környüállásokat ki vilagositaná? [A tanú így válaszolt:]

Nagyobb része meg halt azoknak, a kik tudomra jó tanuságot tehetnének, úgy mint a helybéli Plébános Ur, az udvarba volt kotsis, az öreg kulcsár, Bodnár, az Inas, aki akkor ott volt, Szabó, mind ezek meg haltak; az akkori szolgák közül tsak magam botorkázok, Vékony is botorkázik, de hunozvutul.

Maurer Felcser és felesége a házassági környüállásokról bizonyágot tehetnének, minthogy ott jelen voltak.

Secunda Testis Maria Béres, Uxor Francisci Urbán Tapezierer, Budensis, R[omano]Catholica, Annorum 48, adjurata examinata

fassa est: [A második tanú: Béres Mária, Urbán Ferenc kárpitós felesége, budai lakos, római katolikus vallású, 48 éves, megesketve és megkérdezve ezt vallotta:]

Ad 1. Ösmérem mind a kettőt, a Grófnét onnan, mert engem annak Nagynyanya nevelt és ott laktam addig, még meg esküdtött a Gróffal; esküvés napján délután a Bagáziával én és egy Szobaleány Erdő Telekre mentünk. Gróff Buttler Eő Nagyságát pedig azolta ösmérem, mióta el-akarta venni, mert oda járt, azután a házánál laktam.

Ad 2. Igen is ott voltam szolgálatban, és a mint már fellyebb mondtam, a Grófné Bagáziájával esküvetés után Erdő-Telekre mentem.

Ad 3. Azt nem is lehetett hinni, úgy gondolom, hogy kényszerítette volna, mert ha nem szeretete, el se vette volna; ezt pedig onnan állítom, mert be járatos voltam az Urak szobájába, észre vettem volna, ha valami kényszerítés lett volna.

Ad 4. Azoktól sem hallottam, hogy kényszerítette volna; de nem is kényszeríthette, mert már akkor az öreg Gróf világtalan volt, úgy hogy midőn vizet vittem néki, a poharat a kezébe kellett adni, különben meg nem látta.

Ad 5. Minekelőtte el vette volna, igen is volt Girincsen Gróf Buttler Eő Nagysága, de mivel igen régen volt, arra nem emlékezem hányszor, de többször volt. Egy látogatáskor két három nap el mulatott, és a kertbe sétált az iffju Grófnéval egygyütt az öreg Grófnéval is. Azalatt egygyütt társalkodván, tapasztaltam, hogy a Grófnét szerette, és láltam is, hogy kezeit tsókolgatta.

Ad positas ut supra ad punctum 5 sub NB. per Rmum Dnum Matrimonii Defensorem quaestiones; sic respondit: [A Kötélékvédő úr azon kérdéseire, amelyeket az 5. ponttal kapcsolatosan az első tanúnak is föltett, Urbánné Béres Mária így válaszolt:]

Ezer hitet merek le tenni, hogy senki se kényszerítette; nem volt elzárva, maga egész tökéletes szabadságába volt, el mehetett, ha menni akart volna, senki se őrzötte, a kapuk nem voltak be zárva, akkor mehetett, mikor akart, ha nem szeretete volna.

Ad 6. Vékony Jánost igen is ösmérem: aki akkor a Szilvásba mindegy gazda és halászbíró volt, a ki be szedte a fogott halakat. Azután pedig az öreg Kulcsár halála után, Kulcsár is lett. a mit onnan tudok, mert a Grófnéval vissza jöttem Girincse, midőn Gróf Buttler Eő Nagysága a Grófnéját leg először elküldötte. [1794.] Most hol van? Nem tudom, azt hallottam Laczay János volt szakátstul, hogy Gróf Buttler Eő Nagyságával van, mitsoda állapotban van most, magam tudományából nem tudom.

Ad 7. Magamtul semmit sem tudok.

Ad positam per Rmum Dnum Matrimonii Defensorem quaestio-nem hanc: [A Kötélékvédő úr által föltett következő kérdésre:]
Minekutánna a Tanu követője volt a Grófné Eő Nagyságának

Erdő-Telekre, mit tapasztalt, mint éltek házasságok kezdetén? tapasztalt-e szeretetet, vagy idegenséget közöttök? sic respondit: [a tanu így válaszolt:]

Igen is forrón szerette Gróf Buttler Eő Nagysága a Grófnéját, azt onnan tudom, hogy nagyon szépen bánt vele, sok szépct vett néki, hogy tsókolgatta gyakran, szemeimmel láttam; sőt annyira szerette, hogy még másoktul is féltette. A mi több, minék utánna először el küldötte volna magátul, meg bánván tselekedetét, maga jött Eperjesre utánnunk, és ott nagyon kérte a Grófnét, hogy jöjjön vissza még egyszer hozzá.

Kit tudna ezekre a kérdésekre jó Tanunak? vagy a ki a házassági környüllásokat ki világositaná?

Ha még élnének, a kik ott szolgáltak, de én nevezni nem tudom. Kik voltak a házasságkor jelen, minthogy régen volt, nem emlékezem.

Super quibus, modalitate praevia, per Nos conscientiose exceptis, et conscriptis praenominatorum Testium Fassionibus, hasce Litteras Nostras Testimoniales, Jurium memoratae Instantis, futura pro Cautela, necessarias, in Fidem subscriptas, Sigillis usualibus roboratas dedimus. Agriae die 14-a Maii

A[nn]o 1827-o.

Ignatius Greskovits

C[anonicus] A[griensis] et Exmissus Consistorialis [L. S.] et Josephus Pálffy

Canonicus Agriensis Consistorialis Exmissus [L. S.]

Coram Joanne Hám C[anonicus] A[griensis] qua ad Metr[opolitanam] S[anctam] Sedem Agr[iensem] Matr[imonia] Defensore. [L. S.] per Antonium Bradsver

Metrop. Sedis Jur[at]us] V[ice] Notarium

[Mindezekről, amiket az előző módon lelkiismeretesen megtudtunk, valamint a megnevezett tanúk írásba foglalt vallomásairól eme tanúsítványunkat, mely az említett kérvényező nőnek jövendő biztosítására szükséges, hitelesség végett aláírva és szokott pecsétünkkel megerősítve kiadtuk. Egerben, 1827. május 14.]

(Egri Érseki Levéltár. Jelzete: 4097. sz. II. 8.)

18.

Tanúkihallgatási jegyzőkönyv

(Eger, 1827. május 26.)

Első kérdés:

Esméri é a Tanu Méltóságos Buttler Jánost, és ennek Hitvesét Mlgos Dóry Katalin Eő Nagyságokat? Ha esmeri, letett hitére vallja meg.

Prima Testis: Catharina Smól nob. Solamonis Sikur Uxor R. C. Annorum 47. Inhabitatiae Agriensis, adjurata, examinata fassa est. [Első tanú: Smól Katalin, Sikur Salamon nemes neje, róm. katolikus, 47 éves, egri lakos, megesketve és kikérdezve a következők vallotta:] Ösmérem mind a kettőt; A Grófnét onnan, mert Girintson

laktam, és neveltettem a Grófné Édes Annyánál; a Grófot pedig onnan, hogy a Conteshez járt Girintsre.

Secundus Testis : Michael Bodolay Annorum 85 R. c. viduus Girincensis Illustrissimi Domini Almássy Josephi subditus sub . . . juramento fassus est. [Második tanú: Bodolay Mihály, 85 éves, római katolikus, özvegy, girincsi lakos, Almássy József úr jobbágya eskü alatt vallotta:] Ősmerem igen is; Dóry Katalin Grófnét onnan, mert Girintsen az öreg Gróf Dóry Gábor Udvarába 23 esztendeig szolgáltam; A Grófot pedig onnan ősmérem, hogy, midőn a Grófnéért Girincsre jött, sétálni láttam az Udvaron, és kérdezősködvén a szakátstúl, kicsoda legyen az, azt felelte, hogy Gróf Buttler, a ki Katalin Grófnét elakarja venni.

Tertius Testis : Georgius Kardinál 57 Annorum R. C. Excellentissime B. Eötvös Subditus Incola Csécsensis, adjuratus, examinatus, fassus est. [Harmadik tanú: Kardinál György, 57 éves, római kat., báró Eötvös jobbágya, csécsi lakos, megesketve és kikérdezve ezt vallotta:] Ősmérem.

Quartus Testis : Joannes Fekete 64 annorum R. C. Girincensis Almássyanus Subditus adjuratus examinatus, fassus est. [Negyedik tanú: Fekete János, 64 éves, római kat., girincsi lakos, Almássyék jobbágya, megesketve és kikérdezve ezt vallotta:] Ősmérem; a Grófnét onnan, mert házassága után láttam egyszer Erdő-Telken a maga kastélyába. A Grófnét onnan ősmérem, mert Girincsen neveltettem.

Decimus Testis : Joannes Lubkovits 80 Annorum R. C. Uxoratus Girincensis Almássyanus subditus, adjuratus, examinatus fassus est. [Tizedik tanú: Lubkovits János 80 éves, római kat., Girincsről nősült, Almássyék jobbágya, megesketve és kikérdezve ezt vallotta:] A Gróf Buttlert ősmérem akkor, midőn Girincsre jött az esküvése, a Grófnét onnan ősmérem, hogy volt Nagyságos Urunk leánya.

Második kérdés:

Ott szolgált e a Tanu néhai gróf Dóry Gábor Ur Udvarában Girintsen, akkor, mikor a tisztelt gróf Buttler feleségét Gróf Dóry Katalin őnagyságát el-akarta venni, és elvette?

Prima Testis : Ott voltam, mint szoba-lány az öreg Grófné mellett, és Tinka Contesre is gondot viseltem. Az Atyám is ott lakott; én férjhez is onnan mentem Gróf Aspermont Ispánnához Gemrovits Györgyhez. (A házasságvédő közbevetett kérdésére: „Élnék e még a szülei?” — így válaszol:) A szüleim már meg haltak, ha ők élnének, többet tudnának mondani.

Secundus Testis : Igen is szolgáltam akkor az udvarban, mint hajdu mikor Gróf Buttler Katalin Grófnét el akarta venni, és el is vette.

Tertius Testis : Szolgáltam az Udvarba az öreg Grófnál, mint postilionis kocsis, midőn a házasság történt.

Quartus Testis : Az udvarba nem szolgáltam, de a faluba laktam mint lakos. A házasság után Erdő-Telekre vittem Levelet az öreg Gróftúl, és akkor láttam Gróf Buttlert, máskor nem.

Quinta Testis : Kapczár Anna, Uxor Mihaelis Fekete Annorum 54. R. C. Inhabitatiae Girincsiensis Adjurata, examinata fassa est.

[Ötödik tanú: Kapczár Anna, Fekete Mihály neje, 54 éves, róm. kat., girincsi lakos, megesketve és kikérdezve ezt vallotta:] Nem szolgáltam az udvarba.

Sextus Testis: Michael Fekete 53 annorum R. C. Uxoratus Girincensis Illustrissimi Domini Josephi Almássy subditus R. C. adjuratus, examinatus, fassus est. [Hatodik tanú: Fekete Mihály, 53 éves, róm. kat., Girincsről nősült, Almássy József úr jobbágya, megesketve és kikérdezve ezt vallotta:] Az Udvarba én sohasem szolgáltam hanem Taxássa voltam Gróf Döry Gábornak, most pedig Almássy Eő Nagyságának.

Septimus Testis: Georgius Bodnár 65 Annorum R. C. viduus Girincensis Subditus Almássyanus, adjuratus, examinatus fassus est. [Hetedik tanú: Bodnár György, 65 éves, róm. kat., özvegy, girincsi lakos, Almássyék jobbágya, megesketve és kikérdezve ezt vallotta:] Én az Udvarba nem szolgáltam, de Taxássa voltam Katalin Grófné Eő Nagysága Asszonyának és Anyjának.

Octavus Testis: Catharina Bodolay Stephani Tolnay Uxor 54 annorum R. C. Girincensis, adjurata examinata fassa est. [Nyolcadik tanú: Bodolay Katalin, Tolnay István neje, 54 éves, róm. kat., girincsi lakos, megesketve és kikérdezve ezt vallotta:] Az Udvarba én nem szolgáltam, de minthogy az apám ott hajdu volt, be mentem oda, midőn vagy főzeléket adtak, vagy midőn ételt vittem az anyámnak, de másként én nem voltam be járatos az udvarba.

Nonus Testis: Andreas Lubkovits 63 Annorum R. C. Uxoratus Girincensis, Almássyanus Subditus, adjuratus examinatus fassus est. [Kilencedik tanú: Lubkovits András, 63 éves, róm. kat., Girincsről nősült, Almássyék jobbágya, megesketve és kikérdezve ezt vallotta:] Az Udvarba nem szolgáltam, csak a helységbe laktam, mint Urbárista Ember.

Harmadik kérdés:

Tudgya é á Tanu, vagy csak hallotta e valaha, hogy akkor, midőn Gróf Buttler János Ó Nagysága á mostani Feleségét elvette, akkor Gróf Buttler Kotsija, lovai és cselédgyei előre jöttek Girincsre, magát pedig a Grófot erővel hozták el a maguk kocsiján Gróf Döryné és a kisasszony Girincsre Körömről? minokutánna pedig el-hozták, igaz é, hogy ötet Gróf Döry Gábor, mint egy rabot bezáratott szobában tartotta, ötet mindenféle fenyegetések által, hogy a Gróf Kis Asszonyt Házastársul el-vegye kényszerítette volna? ki volt ez uttal a posztillionos kocsis? ez hozta é a Grófot Girincsre?

Prima Testis: A Copulatióra maga négy fekete lovain jött Girincsre, a maga alkalmatosságán; eleibe mentek é az Udvarból nemtudom bizonyosan, de azt jól tudom, hogy erővel nem hozták. Hogy pedig el-érkezése után zárva tartották volna, vagy kényszerítették volna a Grófné el-vételére, esküszöm, hogy nem igaz. Az öreg Grófné Postillionos kocsis Gyuri volt, de nem ő hozta Girincsre Gróf Buttler, hanem tulajdon kocsisa, akinek nevét nem tudom.

Secundus Testis: Hogy jött Girincsre A Copulatióra Gróf Buttler nem tudom; mert akkor nem voltam ara haza, talán a mezei munka

mellett voltam. Hogy bezárva lett volna, vagy fenyegette, kényszerítette volna Gróf Dóry Gróf Buttlert a Gróf Kis-Asszony elvételére, nem hallottam. Az postilionos kocsis Lakatos Gyurka volt, ő hozta a Gróf Buttlert Girincse? nem tudom. (A közbevetett kérdésre: „Volt é Copulatió előtt Gróf Buttlér Girincsen?” — a tanuvallomások többségével ellentmondó választ ad:) Nem volt, soha sem járt ő ösmerkedni; nekem látni kellett volna, mert szeme fénye voltam az öreg Gróf Dóry Gábornak.

Tertius Testis : Mikor a Gróf házasodni jött Girintsre én az Udvarba nem voltam jelen; de hogy meg érkeztem, láttam négy fekete lovat már ki fogva; az ő lovai voltak, mert libériás kocsis is volt mellettük. Hogy bezárva lett volna, vagy hogy az öreg Gróf kényszerítette, fenyegette volna az Kis-Asszony elvételére, nem hallottam, sőt hogy szabadon járt, láttam. Az egyik postilionos kocsis én voltam, a másik Renka-é vagy Mátyás, már azt nem tudom, azt bizonyosan tudom, hogy se én, se a másik kocsis Gróf Buttlert Girincse nem hoztuk, mert a mi lovaink az istállóba voltak.

Quartus Testis : Nem tudom, nem láttam, nem hallottam soha, hogy be zárták, vagy kényszerítették volna Gróf Buttlert a Kis-Asszony elvételére; ha történt volna, megtudtam volna én is a faluba, mert nem messze laktam az Udvartúl.

Quinta Testis : . . . Arra emlétek, mikor esküdtek, hire volt, hogy eskettetik, de én ott nem voltam. Soha se hallottam, hogy a Gróf be lett volna zárva, vagy hogy az öreg Gróf fenyegette volna a Kis-Asszony Elvételére. Azt se hallottam, hogy a strázsák lettek volna rendelve, vagy a kapuk elzárva, pedig ha történt volna, megtudtam volna, mert ha csak tsördülés történik is a Tisztartó házá- nál, megtudjuk a faluba.

Sextus Testis : Soha se is hallottam hogy mindgyárt felakasztanak is, ilyen dolgot. 52 esztendő alatt ott lakok, a faluba tudva volt, hogy férjhez ment a Grófné, de ilyen zenebonát soha se hallottam, hogy történt volna, pedig ha lett volna valami; megtudtam volna én is.

Septimus Testis : [Elmondja, hogy ő nem látta mikor jött Girincse Gróf Buttlér, ezért erről nem tud nyilatkozni. Majd így folytatja:] . . . nem hallottam soha, hogy be lett volna zárva, vagy hogy fenyegette volna Gróf Dóry a Grófné elvételére. Ha erőszak lett volna, az egész falu megtudta volna; de nem is birt volna két Asszony Gróf Buttlerral, mert derék legény volt akkor, mikor én láttam.

Octavus Testis : Akkor a templomba voltam, midőn Istvány napján eskettették, ha hogy be zárva lett volna, hire lett volna annak a faluba is. — Arrul sem hallottam, hogy fenyegette, kényszerítette volna valaki ötet a Grófné elvételére.

Nonus Testis : Mikor Girintsre jött Gróf Buttlér, nem láttam, csak az esküvéskor. Azt nem hallottam, hogy zárva lett volna Gróf Buttlér, vagy hogy fenyegették, vagy kényszerítették volna a Grófné elvételére, hiszen csak emlékeznek, ha történt volna, és meg is hallottam volna, mert kitsiny a helység, és a mi az udvarba történik, annak hire megy a faluba, de se én, se más illyet nem hallottam.

Decimus Testis : Hallottam abba az időbe az udvari cselédektül, hogy gróf Buttler Girincsre a maga lován jött; de azt nem hallottam, hogy el lett volna zárva, vagy hogy az öreg Gróf fenyegette, kényszerítette volna a Grófné elvételére, pedig, ha történt volna, meg hallottam volna, minthogy ha valami esett a kastólyba, ki ment a sző a faluba is.

Negyedik kérdés:

Igaz é, hogy minekelőtte Gróf Buttler János megeskettetett volna, nem csak maga bezárva tartatott, de még a kapuk is bezárattak, és az Udvarnak szokása ellen sok strázsák is rendeltettek netalántán a Gróf valahogy el-szökhessen? Hát a Tselédgyei el voltak e Gróftól zárva?

Prima Testis : Oh Istenem, de miket cselekszenek az Emberek, már ez égbekiáltó vétek, azt mondani, hogy ezek így történtek, mert semmi más vagy különös rendelés nem volt, csak úgy volt, mint máskor se strázsa nem volt rendelve, se kapuk nem voltak bezárva, valamint Tselédgyei sem voltak el zárva, sőt még a Copulatio után is több napokig szabadon ott mulatott, noha a bagázsias kочи Marcsa szoba-leánnyal Erdő-Telekre előre el-ment.

Secundus Testis : Strázsák sem voltak rendelve, mert én lettem volna, vagy én rendeltem volna, ha strázsa kellett volna.

Tertius Testis : [Az előzőekhez hasonló módon vall, s hozzáteszi:] . . . a kapuk nem voltak be zárva mert én Gróf Buttler kocsisával egygyütt nem hordhattam volna a lovakat a Sajóba usztatni, minden úgy volt, mint máskor.

Septus Testis : . . . strázsa nem volt, pedig, ha ilyen valami történt volna, megtudtuk volna a faluba, minthogy a falu kicsiny, 32 gatzdából áll, azután kisebb dolgot is meg tudni.

Ötödik kérdés:

Ha ezekről semmit se tudna a Tanu, valya meg látta e a Gróft mint Völegényt, hogy maga tetszése szerint a Girincsi udvarban, Istállóban szabadon járkált, és a Kertben maga mind a Grófkisasszonnyal sétált. Tapasztalta e a Grófnak a Menyasszonyhoz hajlandóságát, vele szives Társalkodását. Vette e azt a Grófnak tselekedeiből észre, hogy a Menyasszonyt csakugyan szerette?

Prima Testis : Igen is láttam a Gróft, mint Völegényt, hogy szabadon járt hosszú szivarral az udvaron, udvaron kívül is, a hol tetszett neki, az istállóba is megnézte a maga lovait. Karon fogva sétált a Contessel, a kastély előtt lévő széken az öreg és ifjú Grófnával egygyütt ültek, és kertbe is mentek. Tapasztaltam é Grófnak Grófné eránt való hajlandóságát, valamint azt is, hogy, szereti, mert szivessen disourált, sétált vele, s kezeit csókolgatta.

Secundus Testis : Láttam sétálni Gróf Buttler az Udvaron, az istállóba is, de a Contessel sétálni nem láttam. Nem tapasztalhattam a Grófnak a Grófné eránt való hajlandóságát, mert én nem láttam mit tsinálnak a szobákban. S ha az öreg Grófnak dolga volt velem, külön szobába hitt magához.

Tertius Testis : Hallottam, hogy ő veszi el a Contest evvel lát-

tam, hogy a karszékben egygyütt ült, egygyütt sétált . . . ha nem szerette, el se vette volna.

Septimus Testis : Láttam a Grófot mint Vőlegényt a Templomba, midőn eskedték, de a mi Papunk eskedte-é vagy más, nem tudom, mert régen történt . . . Voltam a templomba akkor is, midőn hirdették . . . hallottam, hogy szerették egymást. — Azután is láttam a Grófot Bodrogkereszturba, midőn oda járt a Grófnéjával egygyütt a szőlőbe a hol én dolgoztam.

Octavus Testis : . . . Gróf Buttler . . . karon fogva vezette Katalin Grófnéját, nem láttam, hogy szomoru lett volna, vidáman vezette a grófnéját Templomba, és onnan is karonfogva vezette jó kedvvel a Grófnéját.

Nonus Testis : Szemeimmel láttam a Grófot, mikor esküdött az oltárnál. Vig embernek látszott. A Grófnét karon fogva vezette Udvaron keresztül a Templomba. Meg lehetett hallani a szavát a Templomban, mert bátran felelte, és kicsiny a Templom.

Decimus Testis : A Grófot láttam, mint Vőlegényt a Templomba, mikor esküdni ment. Jó kedvvel és vigan ment a Templomba, nem perlekedett, nem veszekedett senkivel. Ott voltam a hirdetésen is csak azért, hogy halljam ugy hirdetik é az Urakat, mint a Szegény Embereket.

Hatodik kérdés:

Tudgya-é a Tanu, hogy a Mlgos Gróf Buttler Prókátorja midőn Girincsen volt, kinél volt szálva? Annak jelenlétében kérdeztek e ki a Girintsi lakosok a Prókátor által, a kinél ez szálva volt. Nem tett é a házi Gazda is kérdéseket a Tanuknak? kik voltak akkor jelen, midőn a Gróf Prókátorja a Girincsi lakosokat kérdezgette?

(A kérdésre adott szűkszavú válaszokból kiderül, hogy Buttler ügyvédje megvesztegetéssel próbált tanúkat szerezni magának. Csetneky János — mint maga mondotta — Újhelyen a prókátortól kapott 52 forintot. »Csetneky János . . . azt vallotta, hogy Gróf Buttlerrel magától kapta; a ki örökös kenyeret is ígért neki» — vallja Kapeczár Anna.)

Hetedik kérdés:

Hányszor volt Girintsen a Tanuk meg szerzése miatt a Grófnak Prókátora vagy más embere. Igért e vagy adott e a Gróf vagy Embere a Girintsi lakosoknak valami pénzbeli, vagy más ajándékot, hogy a Gróf részére vallyannak? Mit adott, vagy ígért? Honnan tudgya ezeket a Tanu? Hát a Tanunak magának adtak e vagy ígértek e valamit e végett?

Secundus Testis : . . . a prókátor . . . éjszaka jött, el is ment éjszaka. Girintsen tanukat kerestetett a Biró által, ez hozta a pénzt a faluba, minden napra egy forintot ígért. A Fiscális ekkép biztatott: Hallyák Kentek jó fizetésért jöjjenek Tanuknak, ott voltam, mikor így ígért, és találkoztak is ketten tudomra, ugymint Csetneky János és Tolnay János, a kik elmentek, Vékony Jánost Bodrogkereszturba vették fel, mikor Újhelyre mentek.

Nonus Testis : (Vallomása szerint az egyik megvett tanunak)

»... adott a Gróf [Buttler] ajándékba egy kiss sárga paripát, melyet magam is láttam.«

Nyolcadik kérdés:

(Egy Vékony János nevezetű emberrel kapcsolatban tesz fel kérdéseket, de a tanúvallomások itt semmi érdemlegeset nem tartalmaznak.)

(Egri Érseki Levéltár. Tanúvallomások jegyzőkönyve. Régi „G” új II/9 jelzetű melléklet.) [P. Gy.]

19.

Tanúkihallgatási jegyzőkönyv

(1827, keltezés nélkül)

[Kérdés: Mit láttak a tanúk az esküvőből: templomban volt-e vagy nem? Egyesek vallomása szerint Buttler utólag egy-egy paripát ajándékozott azoknak, akik mellette tanúskodtak.]

Vékony János szerint: Bodolay Mihály, a 2. sz. tanú »ajándékba Gróf Buttlertul kapott egy sárga paripát, a melyet láttam (<...> confirmat, hogy ajándékba kapta, ő maga szájából hallottam.

Fekete János, a 4. sz. tanú egy hónapja, hogy Gr. Buttlernál van, »az ajándékról semmit sem tudok.«

Kapczás Anna, az 5. sz. tanú: »a Gróftul paripát kapott a melyt a falun végig vitte fel, láttam, hogy mondotta, mennyetek majd, ti is kaptok.«

Fekete Mihály, a 6. sz. tanú: »hallottam Csetneky Jánostul, hogy Gróf Buttlertul egy paripát kapott vala, de miért kapta azt nem tudom.«

Máté Anna tanú: »hallottam, hogy pénzt, paripát kapott Gróf Buttlertul, és hogy örökös kenyérral hittá őtet, a paripát magam is láttam.«

(Egri Érseki Levéltár. 4097. sz. Köteléki per. IV. sz. iratcsomó. Különbféle beadványok.)

20.

Gróf Döry Gáborról szóló tanúvallomások

— Gróf Buttler János részére —

(1827. április—július)

Alább irttak ezennel hitelesen bizonyítjuk: hogy mi az alább irt időben és helyben Méltóságos Gróff Erdő-Teleki és Bárdányi Gróff Buttler János elő Nagyságának részéről az itten kitett kérdőpontok szerint e következő hiteles Tanu-Vallásokat vettük ki:

Kérdő pontok :

Először: Letett hite után vallya meg a Tanu, ősmérte-é Néhai Gróff Döry Gábor? s hogyha ősmérte

Másodsor: Adja elő környülállásosan a Tanu mitsoda indulatú? Mitsoda Természetű? s mitsoda erkölcsu volt azon néhai Gróff Döry Gábor? és nem tapasztalta-é, vagy nem tudgya-é a Tanu, hogy valakivel kegyetlenkedett, vagy erőszakoskodott volna?

Elő Tanu : Sütő András Battyányi Lakos Méltóság B. Bémer József Jobbágya, Református vallású 60. esztendő, letett hite után vall az 1-őre, és a 2-ra ezen Tanu Néhai Mltgós Gróf Döry Gábort igen jól ösmerte, mivel tsak ugyan az ő Jobbágya volt, és véle sok izben ugy is mint Fulajtár többször pedig mint Inas utazott, annál fogva valóságos és többszöri tapasztalásából bizonyosan tudja és vallja e Tanu, hogy . . . [Döry Gábor gr.] hirtelen, és kegyetlen indulat s Természetü volt. mellynek jeleit számtalanszor bizonyította, az utazó emberekbe gyakorta minden ok nélkül beliek akadott, és azokat a mindenkor már bé vett szokásából magával hordott korbáccsal ütette, a többi erőszak-tételei között e következőt adja elő Ezelőtt 31 vagy 32. Esztendőkkkel, ezen Tanu, mint nevezett Grófnak Jobbágya B. Kereszturba az Úraság Szüretjén lévén, ottan volt maga a Gróf is és a Leánnya, a ki már akkor Gróf Buttlér János Eő Nagyságához Főr[j]hez ment volt; melly alkalmatossággal az többször említett Gróf Döry Gábor Eő Nagysága egybe gyűjtven a Szüreten lévő embereit, már nálla szokássá vált káromkodások közt, kiválasztott negyven embert, hogy azok másnap reggel menjenek el Tarczalra a gróf Buttlér János borházába és onnan Buttlér borát hozzák el ide Döryhez. Velük megy Döry Lánya, gróf Buttlerné is, és ugy vigyázzanak rá, hogyha neki legkisebb baja történne, ezer botot veretek rajtatok és a hazútokba vissza sohasem mentek. Az emberek elmentek és Buttlernak Erdő-Teleki béresét a grófné parancsolatjából megfogták és megkötötték és ugy mentek Buttlér borházába. Buttlér erdőteleki tisztartója meg akarta akadályozni, de azt is elfogták, megkötötték, és az akkor szűrt borokat mintegy nyolco szekéren B. Kereszturba vitték; akit Döry Gábor egy kamorába tettett és csak késő este bocsájtotta haza. A tanu azt is elmondta, hogy ha Döry megharagudott, ami igen gyakran szokott nála történni, az embereit minden ok nélkül, sokszor kegyetlenebbül és tul a rendjén megverette, mellyet e tanuval is több izben éreztetett. Azonban a fejér személyekre való nézve is botránykozató életet élt, mellyet az egész helyiség és az egész vidék tud.

Második tanu : Nográdi István bottyányi lakos református vallású 70 esztendő, gróf Majláth József jobbágya, ennek előtte gróf Döry Gábor jobbágya és bodnárja volt. Döryvel többször utazott, őt jól ismerte és tudja, hogy parázna életü, fortélyos ember és indulatos természetü volt, az uton sokszor az utazó embereket megtámadta, ütötte és verte és jelen volt az előbb elmondott szüreti erőszakoskodáson is.

(Így folytatódnak a tanúvallomások tíz tanún keresztül, további hasonló jellemzéseket adva a garázda Döry Gáborról.)

[Az irat végén keltezés, aláírások és pecsétek: S. a. Ujhelyben, Május 3-án 1827. Ippi Bydeskuty Mihály Zemplén vm. Feő. Szolga bírása mp. L. S. Szeghfalvai Szeghy Imre Zemplén vm. feő-esküdtje m. p. L. S.]

Ugyancsak Döry Gábor indulatos természetéről szólnak a No. 30, 31, 32, 33, stb. iratok is, amelyek szerint: »nem bírván a maga hirtelen természetével, igen sok emberrel összeveszett, közönségesen

mindenekül, akik ösmérték, illetlen magaviseletű és másokba akadozni szokott embernek tartatott.« (30 NB szám alatt.)

»Döry Gábor rendkívül indulatos és hirtelen gróf lévén, amit egyszer magában feltett, a vagy elkövetni akar, ennek következtétül minden erőszakos módokat elkövetni, sőt, ha ezekkel céljának elérésében nem boldogulhatott, fegyverrel is fenyegetőzni szokott volt.« (Szerednyén, 1827. április 28-án kiállított vallomás, 31. sz.)

»Szentkirályi László ítélőmester 1827. július 27.-én vallja Zemplénben hogy 1780 és 1790. táján, 20. és 30. életéve között gróf Döry Gábort sok ízben látta és hogy ez közönségesen egy másokba akadozni s gorombaságokra s erőszakokra vetemedni szerető embernek nézetett, kinek társalkodását a gyakorta elkövetni szokott lármás összekapások miatt minden kerülte. Egy vagy más erőszakos tettére ennyi esztendőik után nem emlékezem többé; — igen arra, hogy azon összejövetelekben, hol még mint gyermek, tovább mint iskolájából kilépett ifju, szüleimmal s atyámnak halála után nagybátyámmal, Consil. Kazinczy András urral megjelentem, nevezetesen egyszer Consil. és első Vice Ispán Szirmai Tamás Antal urnál Újhelyben a gyűlés alatt, minden jók tsudálkozva emlegették, hogy egy oly nagy atyának mint Vármegyénk Fő-Ispánja Gróf Döry Ferenc Excell. a fija, mint alacsonyithattya meg magát annyira, hogy saját embereivel s cselédjeivel ölbe kap, s ezeket és a vele szembe akadt szekereseket ha előtte kitérni nem akartak, vagy nem eléggé siettek, szüntelen kezében álló ostorával mint verte, és a hír szerint épen ekkor kocsijából kivonatott s megbotoztatott. Trágár élete felől a legalacsonyabb rendű teremtetéssel, örömet hallgatnék, ha ez a vonás characteristicájára nem tartoznék, melyről kérdeztem.« Újhelyt Zemplén várm. 1827. július 27. Kazinczy Ferenc m. p. (L. S.) (II. 33. sz. irat.)

[Kár, hogy csak másolatban van meg ez a följegyzés, melyet Braidsver Antal hitelesített, mert íme Kazinczy Ferenc fogalmazásában bírjuk Döry Gábor egyik jellemzését!]

(Egri Érseki Levéltár. 4097. sz. Köteléki per. III. iratcsomó. No. 30, 31, 32, 33. stb.)

21.

Kérdő Pontok a [tanúkihallgatásokhoz] (1827)

- 1-ör. Letett hite alatt valya meg a Tanú esmérte é Gróf Döry Gábor Urat, annak Feleségét és Leányát mostani Gróf Buttlernét? és magát Gróf Buttler János Urat? Ha ösmérte
- 2-szor. Beszéllye elé a Tanu minő (erkölsü) természetű volt mint [= mind] Gróf Döry Gábor mind pedig Kati Leánya, kivel, és miképpen társalkodott ez ifiúságának első Zsengejétől fogva még Battyányi lakásának ideje alatt, kivel, s minémü ösmeretségbe volt? és adja okát tudományának:
- 3-szor. Tudja e a Tanú hogy 1792-ik Esz[te]ndőben minő időben, s mi módon érkezett Gróf Buttler János Úrfi Kőrömből Girincse,

- nevezetesen kik voltak érette Kőrömben? s ki kotsiján hozták Girincse, végre Gróf Buttler János Urfi Kőrömből hová szándékozott menni? és adja okát tudományának.
- 4-szer. Gróf Buttler Urfinak Kőrömből Girincse lett által érkezése után mennyi időre történt meg nevezett Gróf Döry Kisasszonnyal való öszve eskettetése, és volt e valami hire, hogy ő fogja ell venni azon Kisasszonyt? és adja okát tudományának?
- 5-ször. Szándékozott é Gróf Buttler János Urfi eskettetés előtt Girincsről el menni, ki akarta é kerülni, s ellenzette-é azon öszve eskettetését, ha ellenzette, kitsoda, s mi módon akadályoztatta az el menetelben, nevezetesen pedig mitsoda erővel, mitsoda fenyegetésekkel, és erőszakoltatással élt Gróf Döry Gábor Gróf Buttler János Urfi ellen a végre, hogy ez Kati Leányát el vegye? Hát a Kisas[s]zony maga hajlandóságából, és szabad elhatározásából kívánt é Gróf Buttler Felesége lenni? Mi lett ennek a következése, s hogy történt az egész dolog beszélye el a Tanú környülállásosan, és igazán? és adja okát tudományának?
- 6-szor. Tiltotta é Gróf Eszterházy Károly Eö Excellentiája mint akkori Püspök, és Fő-Espány Úr ezen eskettetést? Hát Mlgos Fay Vice-Ispány, s Consiliarius Úr mint Gróf Buttler János Urfinak Gondviselő Attya jelen volt é, vagy meg engedte é ezen házasságot? és Gróf Buttler János Urfinak Attyafiai közül volt-é valaki jelen eskettetéskor, ki volt részeről ottan, és hogy ment az eskettetés véghez? hogy viselte magát, s hogy nézett ki akkor Gróf Buttler János Urfi, és mitsoda változásokat vett a Tanú észre rajta akkor, és annakutánna? adja okát tudományának?
- 7-szer. A Girincsi Plébánost a Püspök tilalmazása ellen is mi móddal s mitsoda eszközökkel birta reá Gróf Döry Gábor Ur, hogy a meg nevezett Leányát Gróf Buttler János Urfival adja öszve? És öszve adta é mingyárt? vagy nem? és miért nem akarta meg esketni? Nevezetesen beszélye elé a Tanu miféle ajánlásokkal, s ígéretekkel, vagy fenyegetésekkel siettette, és erőszakoltatta Gróf Döry Gábor Ur az öszve eskettetést? és félt é külömben Tisztelendő Plébános Ur Gróf Döry Gábor Eö Nagyságától? és adja okát tudományának?
- 8-szor. Voltak-é eskettetéskor jelen bizonyos Tanúk, és kik? nevezetesen pedig Loznyitzky András volt-e jelen? Kitsoda, mitsoda volt az a Loznyitzky András? A sorsát, akkori hol lakását, s egyéb környülállásait tellyesen, s tökéletesen beszélye elé a Tanú? és adja okát tudományának:
(Latinul a következő tanúk felsorolása:
Nogrády Anna, Bottyán, Zemplén megye,
Bodó Györgyné szül. Döry Julianna, Szerednye, Ung megye,
Szakál Pál, Ó-Telekről, Torontál megye,
Oszlántzy József és társai Erdő-Telekről, Heves megye.)
(Egri Érseki Levéltár. 4097. sz. Köteléki per. III. Sub. No. 3.)

Báró Eötvös Ignácné szül. báró Szepessy Mária vallomása
(Sály, 1827. június 4.)

Alább frott ezen Levelém rendeiben igaz Lélek ismerettel valom, sőt akár mikor hitemmel is petsételni kész vagyok, hogy Gróf Buttler János a házamnál meg esmerkedvén feleségével Gróf Buttler Katalinnal, abban belé szeretett, és igen gyakran házamnál Sályban megjelenvén, nem sokára mind nékem, mind Báró Eötvös Ignácz Férjemnek kijelentette, hogy említett Gróf Buttler Katalint feleségül el akarja venni, erre következvén a Tél, és mi Egerben az akkori Svartz nevű a Generális Quartélynak majd el[1]jében fekvő házához telelni be menvén ott a Farsang által nem tsak igen szorgalmatosan jártt légyen házamhoz, és említett Gróf Döry Katalinhoz a kit a Szülei egynehány holnapokig nállunk, az én és férjemnek Gondviselése alá adtak, mindenkor szeretettel tellyes indulattal viseltetett, de még Farsang vége felé a leg rosszabb utba, és leg alkalmatlanabb üdőbe az Férjemet arra ösztönözte, mivel az Attyát és az An[n]yát esmérí, Kassára menne el vele, és ott Szüleiktől Leányokat Gróf Döry Katalint nékie házas Társaúl kérné ki, a mint el is mentek, és meg is kérték, — erre nem sokára meg halálozván néhai Gróf Döry Ferentzné, született Báró Sennyei Klára, Gróf Döry Gábornak az édes an[n]ya, minekutánna ennek holt tetemeit Girintsre hozták és annak el temetésére mi is meg hivatattunk volna, akkor említett Gróf Döry Katalint, a meg holt Grófnénak Unokáját magunk[k]al Girintsre vivén, azt szülei akara[t]tya szerint ott hagytuk. — Mi történt azontúl egészen Augusz-tusig, arról sokat nem tudhatok mert Gróf Döry Katalin, a Diétára szüleiivel felmenvén, én pedig tsak felséges Uramnak Coronatiójára Pestre érkezvén, csak érkezésemmel hal[1]lottam, hogy gróf Buttler több érdemes és nagy tekintetű Uri személyek előtt Jegyet váltott, és házasságbeli Contractust kötött légyen. — Hogy ment végbe az esketés, és kinek Jelenlétében történt légyen, azt tsak on[n]jan tudom, hogy mivel Kis-Csétsnek, a melly Girintsnek Filiálisa, Két harmad részének földes Asszonya vagyok, köz tudomásra az egész Girintsi Kis-Csétsi és Körömi nép előtt Sz. István napján a Nagy Mise alatt történt légyen a Copulatio; — Ezt követő napon Sályban hozzánk jöttek az új házások, és engem meg kértek, hogy kisérném el Erdőtelekre, a mint is el kísértem, és igaz Lélekkel sőt hitem[m]el is petsételhetem, hogy egyebet nagy hajlandóságnál, és forró szeretetnél se a Házas[s]ágot meg előző időben, se pedig az után jó ideig nem láttam, nem tapasztaltam, úgy hogy nem kevés iszonyodásom[m]al hallanom kellett, mire vetemedhetett Gróf Buttler János a nap fényhez hasonló Igazságnak be homályosítása tekintetiből, holott ha igazságtalan állításai tsak tizedrészen is helyt állának, valóban azokat azon pereiben, a melyekben Kigyót, Békát felesége ellen kiáltani nem iszonyodott, telj torok[k]al állítani el nem mulatta volna, annál kevesebbet úgymint 35 Esztendő házas[s]ága után való időre hagyta volna.

Melyrül is ezen vallásomra akár mikor is hitemet le tenni kívánván, addig kezem írásával és petsétem[m]el meg erősített Bizonyoság Levelemet ki adtam.

Költ Sályban Junius holnapnak 4-ik napján 1827. Báró Szepesi Mária Báró Eötvös Ignátz hitvесе m. k. (L. S.)

Hogy ezen Másolat a maga eredetivel általunk öszve hasonlítottván, azzal mindenekben tökséletessen megegyez légyen, bizonyítványuk. Egerben Május Holnapnak 8-ik napján 1828 Esztendőben. Tekintetes Nemes Heves és K. Szolnok törvényesen egyesült vármegeyéknek Szolga Birája Kanyó Gábor és Esküdtye: Makay Ágoston. (Egri Érseki Levéltár. Jelzete: 4097. sz. II. 19.) [*P. Gy.*]

23.

Báró Eötvös Ignác vallomása
(Pozsony, 1827. június 19.)

Infrascriptus tenore praesentium fidem facio, imo Corporali etiam Juramento quocumque Confirmare paratus sum, quod Ill[ustrissimus] D[ominus] Joannes Buttler in domo mea cum Comitissa Catharina Dóry notitiam ineundo, ac eam adamando, post aliquod tempus mihi, et Conthorali meae sensa sua adaperuerit, quod eam in Matrimonium ducere desideret, dein subsecuta hyeme, cum hanc Agriae 1792 una cum praefata Catharina Dóry transegissemus, quam Genitores pro aliquot mensibus, Cura Nostrae Concrediderunt, postquam tunc etiam frequentissimo, et fore assidue idem Comes apud nos moraretur, factum est ut me sua Illustrias requisiverit, quatenus cum eo Cassoviam ad Genitores Comitissae Catharinae Dóry ire vellem, ut ibi illam a Genitoribus suis in Matrimonium petere, ac precari possit, hujus anhelis Votis Conformiter, die Veneris ante Dominicam Quinquagesime Cassoviam ivimus, quo die Domini pro S. Missae Sacrificio advenimus, post quod idem comes Buttler Comitissam Catharinam Dóry tam ejus Genitoribus quam et ab avia tunc adhuc vivente vidua Comitissae Excellentissimi Francisci Dóry Regni Baronis et Comitatus Zempliniensis Supremi Comitissae sibi in Matrimonium expetiit. Inde tanto ardore ad accelerandum Agriam versus iter suum flagrabat idem Comes, ut licet ego die adventus nostri Cassoviae liberanter mansissem, non tamen desiderio meo deferre voluerit, sed eodem die adhuc circa vesperam usque Hidas-Németi redire debuim. Postquam autem post festa Paschalia pro funere praedictae senis Comitissae Cassoviae mortuae ad Girints invitati fuissetus, Comitissam Catharinam Dóry apud suos Genitores reliquimus, tandem Nobis Comitissae Budae celebratis Pestinum euntibus, quid interea hoc in objecto actum fuerit perum scio, id unice ex auditu referre possum, quod antelatus Comes Buttler, in praesentia Baronis Joannis Splényi, duorum item Septem virorum Gabrielis Péchy et Bernáth sponsalia Pestini, Cum eadem Comitissa Catharina Dóry, quam nemine cogente frequentavit, adamavit, Cassoviae a Genitoribus in Matrimonium expetiit, contraxerit; prout nec hoc scio quid post Comitissae actum fuerit, donec Mense Augusto ad Sály sequenti post copulationem Die meo domo Sponsi Comparuissent et Conthoralem meam requisissent, ut Eos ad Erdőtelek comitaretur. Ceterum cum praefatus D. Comes optime sciat, quod favorabilem pro Collatione Banaticorum suorum Bonorum, pro suo nomine resolutionis exoperationem mihi

in adeptis [?] habeat, cum denatus causarum Regalium Director Joannes Német jam Opinionem suam pro sexu foemineo deprompserit, et hano in Dicasteriis irritam reddere non parvi fuerit momenti: scopo hoc frequentissime me in Erdő-Telek versari oportebat, nunquam tamen vel minimum praecedentis alicujus Coactionis, vel et subseoutae aversionis indicium collimare, sed nec suspicari potui, prout nec tunc, dum post aliquos Annos Uxorem suam lite ad separationem a Mensa et thoro vexaverat, qua occasione Undiquaque Argumenta Congesta fuisse credi par est, interquae praetensa Coactio pro Achille, per eundem Comitem allegata fuisset, simile quid praetextuari audivi. In Cujus fidem dum et quando Juramentum me deponere paratum profiteor, interea vero testimonium hoc propria manu scriptum, et subscriptum, et sigillo munitum extradandum esse duxi. Posonii 19^a Junii 1827 Baro Ignatius Eötvös m. p. per Inclitum Regnum Hungariae Pincernarum Regalium Magister. L. S. Praesentem Copiam Suo vero originali in omnibus p. extensum cohaerere testamur Agriae 8^a Majo 1828 Cottum Heves et ext. Szolnok Kanyó Gábor Makay Ágoston.

(Két pecséttel hitelesített közjegyzői másolat. Egri Érseki Levéltár. Régi 184, új II/20 jelzet.) [P. Gy.]

[Magyarul:

Alulírott jelen vallomásom tartalmával hitet teszek arra, sőt személyes eskümmel is bármikor megerősíteni kész vagyok, miszerint méltóságos Buttler János gróf úr házamban Döry Katalin grófnővel megismerkedve, és őt megszeretve, egy idő múlva nekem és feleségemnek kinyilvánította érzelmeit, hogy t. i. őt nőül venni vágyik, — majd a következő télen, melyet 1792-ben a nevezett Döry Katalinnal együtt Egerben töltöttünk, minthogy őt szülei néhány hónapra gondjainkra bízták, miután akkor is nagyon gyakran, sőt csaknem szüntelenül nevezett gróf nálunk töltötte idejét, az történt, hogy a gróf megkért arra: lennék hajlandó vele Kassára Döry Katalin grófnő szüleihez elmenni, hogy ott a lányt szüleitől nőül kérhesse. Az ő sürgető kéréseinek megfelelően a pünköst vasárnapja előtti pénteken — — — Kassára indultunk, ahová vasárnap a szent miseáldozat előtt érkezünk, ami után Buttler gróf Döry Katalin grófnőt mind szüleitől, mind akkor még élő nagyanyjától: Döry Ferenc báró, Zemplén megye főispánjának özvegyétől nőül megkérte. Ezután oly hévvel sürgette nevezett gróf Egerbe utazásunkat, hogy ámbár én megérkezésünk napján szívesen maradtam volna még Kassán, nem akart alkalmazkodni kívánságomhoz, hanem még aznap estefelé vissza kellett mennem Hidasnémetibe. Miután pedig pünkösd ünnepe után az előbb említett, Kassán elhunyt öreg grófnő temetésére Girincse voltak meghíva, Döry Katalin grófnőt szüleinél hagytuk, mi pedig a Budán tartott országgyűlésre Pestre utaztunk, nem igen tudom, hogy e tárgyban közben mi történt, — csupán azt tudom hallomásból előadni, hogy az említett Buttler gróf, Splényi János báró, továbbá két septemvir: Péchy Gábor és Bernáth jelenlétében Pesten eljegyzést tartott Döry Katalin grófnővel, akit minden kényszer nélkül látogatott, meg-

szeretett, és Kassán szüleitől nőül kért. Így azt sem tudom, mi történt az országgyűlés után, míg aztán augusztusban a házasságkötésüket követő napon Sályon az új házások nálunk megjelentek, és kérték feleségemet, hogy őket Erdőtelekre kísérelje el. Egyébként nevezett gróf úr legjobban tudja, hogy bánáti javainak adományozása tárgyában a nevére szóló végzés kedvező kisziközlését rám bízta, s minthogy az elhunyt királyi ügyész: Német János már a nóág javára nyilatkozott, ezt a kormányzások előtt semmissé tenni nem kis nehézséggel járt: és evégett nekem Erdőtelken gyakran meg kellett fordulnom, — mégsem fedezhettem fel, sőt nem is gyaníthattam soha valamely megelőző kényszerítésnek, vagy későbbi elhidegülésnek legkisebb jelét sem, amint hogy akkor sem, midőn néhány év múlva feleségét ágytól és asztaltól való válóporral zaklatta, amely alkalommal hihetőleg mindenfelől érveket hordott össze, amelyek között az állítólagos kényszerítés Achillesként volt felhozva nevezett gróf által, valami hasonlót hallottam ürügyül felhozni. Kijelentem, hogy ennek hitelül bármikor hajlandó vagyok esküt tenni, addig is e tanúbizonyságot, melyet sajátkezűleg írtam és aláírtam, és pecsétemmel megerősítettem, kiadandónak véltem. Pozsonyban, 1827. június 19. Eötvös Ignác báró, s. k., Magyarország királyi pincéinek mestere. Pecsét helye. Tanúsítjuk, hogy a jelen másolat az eredetivel mindenben megegyezik. Eger, 1828, május 8. (Hoves és Külső Szolnok megye), Kanyó Gábor, Makay Ágoston.]

[Itt jegyezzük meg, hogy báró Eötvös Ignác és felesége, szül. báró Szepessy Mária arcképe látható a Vasárnapi Ujság és a Képes Folyóirat 1904. évfolyamában; ez utóbbiban 36. köt. 22. l.]

24.

Edelényi Istvánné sz. Lobkovits Rozália visszavonja gróf Butler Jánosné ellen tett korábbi vallomását

(Halmaj, 1827. december 10.)

Nagy Méltóságú, Tekéntetes és Feő Tisztelendő

Egri Fő Szent Szék, Nékem Kegyes Uraim!

Az Emberi Nemzettel született közönséges gyengeséget-gyarláságot, és mindennapi fogyatkozást önnön magamban meg ősmervén; ettzer s mint az ebből származni szokott Lelki-ősméretnek nyughatatlanságát szívemben minduntalan irzván; és így a mi nyilván következik: egy halhatatlan Lelkemnek drága véren megváltott örök Űdvességét koczára kitenni és vetni nem akarván; ime! minden tekéntetet, avagy személyválogatást félre tévén, minden adományketsegtetés és reá beszéllés nélkül, önnön tulajdon szabad akaratombul és Lelkem ősméretének tökéletes meggyőződéséből kérek a Nagy Méltóságú Tekéntetes és Fő-Tisztelendő Szent Székhez Kegyes Atyáimhoz és Uraimhoz mint Lelkem ősmérete Fő Biráihoz leborulni, felszentelt kezeiket ama Bűnös, de bűneiből igazán megtért Magdolnának követésre méltó Példája szerint forrón tsokolni, és töredelmes szívemből és szemeimből származott könnyeimmel áztatván térdem álva a legmélyebb alázatossággal a véget[t] könyörögni: Hogy Eő Nagyságának Ó Császári Királyi Arany Kultsósának, Bárdányi Groff

Buttler János Urnak Házasságbeli Pörében Méltóságos most is élő, s Egerben lakozó Groffnő hitvesse ellen valamint az első Litteralis Inquisitióban [írásbeli kivizsgálásban], úgy nem különben... tett vallomását ezennel nem igaznak, sőt Emberi fogyatkozásombul történt Hamis-Tanu-Bizonyoságnak hirdetvén, és kinyilatkoztatván, mint ilyennek ösmérni, és a Pörnek folyamatjában a fent Tisztelt Méltóságos Groff Buttler Jánosnó Aszszony ellen semmi erejűnek lenni tekinteni méltóztassék a Nagy Méltóságú Tekéntetes és Feő Tisztelendő Egri Szent Szék; kész lévén akár melly időben ezen írásomban fel fedezett vissza huzásomat, és tett Hamis-Tanu-Bizonyoságnak megtzáfolasát elősmérni, megvallani, sőt ujjonnan letéendő Hitemmel is, ha úgy fog kívántatni megerősitem.

Aki midőn Büncimnek és Hamis-tett-Tanu-Bizonyoságnak igaz megvallása és felfödözése után, az én elkövetett Hibáimról könnyes szemekkel, alázatosan letsüggedt fölvel engedelmct kérnék fejenként Kegyes felszentelt Kezek tsokolása mellett élni és halni óhajtok. — Halmajon Decemберnek 10-kén 1827-ben. A Nagy Méltóságú Tekéntetes és Feő Tisztelendő Egri Feő Szent Széknek, nékem kegyes Atyáimnak és Uraimnak legalázatosabb megtértt Bűnös Szolgállojok Lobkovits Rozalia m. p. néhai Edelenyi Istvánnak elmaradott özvegye Halmaj lakos.

(Egri Érseki Levéltár: Jelzete: 4097. II. sz.)

25.

Rottenstain József nyilatkozata gróf Buttler János egri gimnáziumi tanulmányairól

(Vezekény, 1828. január 1.)

Alól írott azon Hit alatt, mellyel ezen Tettes Nemes Heves és Külső Szolnok törv. egyesültt Vármegyékben mostanában is viselt hivatalomhoz le vagyok kötelezve, bizonyoságot tészek arról, hogy Méltóságos Bárdányi Gróff Buttler János Császári Királyi Kamarás Urral 1789-ik Esztendőben Tisztelendő Pater Ujfalusi László Urnak Professorsága alatt Egerben Gramatista lévén, igen jól emlékezem arra, hogy a most tisztelt Mlgos Gróff Ur előttünk egy különös Scamnumb.[n] [= számolyszervi külön székben] ült meg: külömbözetés tekintetébül; továbbá azon időbéli gyermekkori emlékezetemnek kalauzolása, után erősíthetem, hogy a Méltóságos Gróf Ur a tanuláson nem igen kapott, de egyéb írántis maga meg-gondolatlan, bamba, és ügyetlen volt, s ennél fogvást nekünk, mint akkori gyermekeknek ittilte szerint azon helyet, mellyet a Classificatio szerint az Első Classisba nyertt, Boldogult Professorunk Kedvezésinek tulajdonítottuk, e mellett arra-is emlékezem, hogy a Méltóságos Gróff az Oskolába többnyire készületlenül gyött, mert hól tintája, hól pennája hibázott, melly szerekkal némellykor tulajdon hátramaradásommal magamis azon tiszteletnél fogvást, a mellyel a Fent tisztelt Mlgos Gróffnak személye íránt viseltettem felségitettem — A többször tisztelt Mlgos Gróf Urnak Oskolaj pályafutásáruul ennyire igen tiszta emlékezetem lévén: czokrül kiis adtam e jelen való Bizonyásg Levelemet. Vezekényen Januarius 1-ő napján

az 1828. Eszben. — Erdő-Kövesdi Rottenstein Josef Teltes Nemes Heves Vármegyének Tábla Birája, és Fő Notariusa m[aga] s[aját] K[ezével.] L[ooo] S[g.l.] [= pecsét helye.]

(Másolata az Egri Érseki Levéltárban. Jelzete: 4097. sz. Köteléki Per III. No. 10.)

26.

Az örökösök pörösködése gróf Buttler János vagyondért
(A Laczkovics-családnak az Országos Levéltárban őrzött irataiból)

Buttler János regénye 1845. május 3-án, halálával végetért. Felesége nyolcadfél évvel élte túl, hetvennyolc éves korában halt meg, 1852. november 8-án. Élete nagyrészt a férjével való pörösködés töltötte ki; özvegyi éveiről is csak a fennmaradt pöriratok számolnak be.

A szegény-gazdag Buttler János utolsó éveiben úgy végrendelkezett, hogy egy rokon-nevű, de egyébként nem rokon fiatalemberre, az irországi eredetű gróf Buttler von Clonebough Sandorra és ennek feleségére, az ő kedvelt unokahúgára, báró Barkóczy Évára hagyta minden ingó és ingatlan vagyonát, s bozosi, dobóruszkai és radicsi (Ung m.) birtokait még életében átadta nekik. Halála után ezeket az intézkedéseit Buttler János apjának, Buttler Gábornak leányági leszármazottai éppúgy megtámadták, mint ahogy az özvegygel is pörösködni kezdtek.

A pöriratok fennmaradt részét az Országos Levéltár őrzi a »Laczkovics családi levéltár« c. kötegben (1—493. sorszámozással). Az iratok kötege nagyrésze alig mond többet, mint a régi családi pöriratok átlaga. Mégis van köztük néhány irat, mely a *Különös házasság* »hősnőjének« egyéniségét és utolsó éveit közelebbről megvilágítja, s ezen a révén bizonyára számot tarthat a regény olvasóinak érdeklődésére.

Buttler Gábor leányági leszármazottainak érdekeit Buttler János Julianna nevű nővérének fia, Laczkovics (vagy Laczkovich) József nyugalmazott lovaskapitány képviselte, »mint legidősebb atyafi«. (Pesten lakott, »Duna utsza 137. sz. a. saját házában«.) Laczkovics József haraggal és gyűlölettel viseltetett nagybátyjának özvegye, gróf Döry Katalin iránt, amint ennek két hozzáintézett leveléből s a levelekre vezetett följegyzéseiből láthatni.

Betűhíven közöljük a két levelet. Csípős hangjuk arról tanúskodik, hogy az örökösen pörlekedő Buttlerné jó fiskálisokat tartott. Előbb Zábrazky Istvánt, később Polgár Károlyt, míg Laczkovics Józsefnek Tomka István és ennek veje, Radványi Miksa voltak az ügyvédjei. Mindkét levelet jellegzetes írónői széprással vetették papírra; Buttlerné csak a nevét írta alá, »özvegyi« állapotának feltüntetése nélkül.

Az első levél (levéltári sorszáma: 404):

»Pesten, 21-ik Február 846.

Édes Ötsém Uram!

Tegnap illetlennek találtam, úgy üdő sem volt Ötsém Uram fenyegető szavaira meg felelni, ezen írásom által kívánom tehát válaszomat meg-adni.

1-ör Olvastassa el Procatora által a köztünk megállapított Transactiót, melyben mostani íráson kívül is a mi Egyességünk értelmét fel foghatja.

2-or Igaz az, hogy nékem mindegy lett volna azon 14,000 forintokból álló ajándék summát életem fogytaig akar Erdőtelki, akar Banátusi jövedelmemből le fizetni, de Ötsém Uraimék megkérvén, és azt azon okból, hogy Bárdányi [így l] Dominiumban is lábokat be-tehessék, és így a Fiscus ellenében halálom után ezen usussal fel-léphessenek, ezen évenkénti ajándékbeli summát a Bárdányi árendámra assignáltam, mely assignatiómat Ötsém Uramnak által is adtam.

3-or Mikor, és mennyit fizetett nekem a Bárdányi árendásom, arról Uraságtoknak számat adni nem tartozok: mind a mellett tudtára adom, hogy én sem vagyok még az árendás által köteleisége szerint ki elégitve. — A mi pedig Uraságtoknak a Bogdanovits árendáson való pretensioit illeti, nem az én köteleiségem azokat ki eszközölni annyival is inkább, minthogy a mivel én tartoztam igeretem szerint, azt assignatióm által teljesítettem.

4-er Bogdanovitsnak azon excusatiojára nézve, hogy ő addig nem fizethet, míg a királyi Fiscus ellen való praetensioi a Legfelsőbb Helyen helyben nem hagyatnak, minthogy különben semmi jövedelme nem volt, közölvén több értelmes és Törvénytudó urakkal, azon véle-ménnyel vannak, hogy tsak ugyan míg ezen dolog oda fent el nem intéztetik, Per[r]jel sem lehetne az árendást fizetésre szorítani.

5-ör A köztünk fen[n]álló Egyességben kötelezték magokat Uraságtok, hogy engemet az Özvegyi Jogaim gyakorlatában erőte-lyessen oltalmazni és védni tartoznak. Kérdem: tettek-e eleget ezen kötelezéseknek? Vagy-is kérdésbe vették-e, mely és mennyi költségek és fáradságok által vihettem végbe azt, hogy a Bárdányi Uradalomba brachium által vissza helyeztessem? mely által Uraságtok jövéndő-beli Jogait is meg mentettem. — Hogy én Bogdanovitstól nagyobb részét az esztendei árendalis pénzemnek felvettem, annak okát Uraságtok jól tudják. Hova kellett azt fordítanom, tudni illik az uzorás adósságaimnak le-fizetésére, mely felvett uzorás pénzek által a Vin-cularis pert védelmezvén, én nem annyira a magam, mint Uraságtok javait védelmeztem. — Azt is jól tudják Uraságtok, mely favorabilis propositioikat tétetett nekem a boldogult férjem akkori Hevesi Ple-banus Betsky úr által, melyeket ha el-fogadtam volna, sok[k]jal jobb sorsba jutottam volna, mint a mostani helyzetetésem van; mert akkor nem kellett volna fájdalmasan ézenem Uraságtoknak fenye-gető persecutióit, melyek[k]jel mostan hálálják igaz anyai tetteimet. — Ha én bosszúálló kívánnék lenni az Ötsém Uram tegnapi fenye-getése által, könnyen arra birat[t]athatnék, hogy a Fiscusnak több ízben tett propositioját el-fogadnám, tudni-illik a Bárdányi Domi-niumot néki által adnám a 30.000 pengő Forintoknak évenkénti le-fizetése mellett: de távol legyen tőlem hogy az által kívánnám Urasá-gtokat a jövéndő Jussaitól sok esztendőkre meg-fosztani, mivel jól tudják azt, hogy a hova a kamara be fészkel magát, sok esztendő-k után lehet ott a leg-igazságossabb praetensiókhoz is jutni.

És így a tegnapi fenyegetődöz elő adására Uram Ötsémnek kívántam tökéletesen felelni, és ezen válasszommal alkalmatlankodni, hozzá tévén még azt is, hogy nagy köszönet[t]el fogom venni, ha Ötsém Uraimék fenyegető szavai után perbe vesznek, mert akkor ajándékomat visszapresentelvén jobb és nyugodalmassabb sorsba helyeztetnék. Ki is minden tisztelet[t]el maradok Ötsém Uramnak igaz szívű ánya. *Buttler Jánosné.*»

A levél hátlapjára a címzett a következő jellemző sorokat írta:

»Ezen Dáma álnokságai 's a Család eránti rossz akarata minden ellene a külömbféle törvényszékeken elő fordúlt iratokban 's informátiokban bővségesen ki vannak fejtve, 's bent írt ígérete ellenére a k. Fiscussal még sem állott alkudozásokba bocsájtkozni, 's a Párdányi uradalmat csak ugyan, minden bíróság előtti le tiltásaim ellenére a királyi Fiscus kezébe játszani, s holtáig a nagy jövedelmek ellenére még úgy el adósodni, hogy holta után azonnal csőd alá jutott.

Laczkovich József
mint jogfenntartó.

Buttlerné másik levele (levéltári sorszáma: 432):

»Pest Július 2-án 847

Kedves Öcsém!

Azon nyilatkozatára Kedves Öcsémnek, melyet Polgár Fiscá-lisom által privative tudtomra adatott, hogy tudni illik az Erdő Telki Uradalomnak Kedves Öcsém és érdekeltjei részére még életemben leendő átadásáért egyszer mindenkorra csak 10,000 pftot kívánna adni, — azt felelem, hogy ilyen ajánlatra én teljességgel reá nem állok, és hogy meg tudhassa Kedves Öcsém, mily feltétel alatt fogom csak által adni [az] Erdő-telki uradalmat, ezennel kívántam tudtára adni, hogy t. i.

1-ször Az 1845-ik évben Kedves Öcséméknek ajándékozott 14,000 pftnak fizetése meg szűnjék.

2-szor Minden hiteles oklevelekkel bebizonyítandott beruházásaim és javításaim, melyeket az Erdőtelki Uradalomban tetettem, nékem vissza téríttessenek.

3-szor Hogy Kedves Uram Öcsémék nékem még élek évenként 6000 pftot fizessenek.

Ha ezen feltételek alatt tettzik a tisztelt Nemzetségnek az Erdő-telki Uradalmat tőlem általvenni, az egyesség aláírása s a leteendő letétele után azt azonnal ünnepélyesen által adom, azon kikötéssel, hogy jövő 1848-ki Majusig a kastélyban bent maradhassak.

Ki egyéberánt tisztelettel maradtam Kedves Öcsémnek szerető nénje *Buttlerné.*»

Rendkívül jellemző a levélíró kapzsiságára és ravaszságára, hogy az utolsó percben még egy kis pótlást fűz a levélhez; ha már alkudozásba bocsájtkozik férje rokonaival, hadd fizessenek azok minél többet »szerető nénjöknek! Ime az utóirat:

»A' fenntebb kitett feltételeken felyül még azon 7000 pftot is nékem fogják engedményezni, mel[l]yel Bogdanovich Vilibald úr

az 1845-ik Dec 1-től 1846-ki Junius 1-ig járó haszonbérből, néhai férjem nő rokonainak — ajándékom következtében — adossa maradt.»

A levél hátlapján Laczkovics József lakonikus megjegyzése:

»Természetes, hogy semmi sem lett belőle. *Laczkovich Joseph* jogfenntartó.«

Buttlerné a »szerető rokon« titulusát igen mulatságos érveléssel fitogtatta az atyafiság előtt. A rokonság 14,000 forintos követelését (amelyre előzőleg kötelezte magát!) »szemérmetlennek« nyilvánította, cinikusan hangsúlyozva, hogy csak tőle függött egykor a házassági köteléket néhai férje óhajához képest végképp feloldani, s ezzel alkalmat nyújtani neki arra, hogy új házasságra léphessen és utódokat hagyhasson hátra; vagyis módjában állott volna a rokonok öröklési igényeit megszüntetni. (Ld. Döry Ferenc, 118.)

Az ellenségeskedés nemcsak a bemutatott »atyafiságos« levelekben nyilatkozott meg, hanem később, 1851 táján hírlapi vitákban is. Laczkovics József a Magyar Hírlap és a Pester Zeitung hasábjain (öbbszben megtámadta a grófnét adósságcsinálás miatt, mire a grófné — úgy látszik — felelt is. (Ld. uo.)

Tanulságos lesz végül ideiktatnunk Buttler János örököseinek, gróf Buttler Sándornak és feleségének egy hivatalos beadványát is, melyet a szerencsés fiatal pár a hasztalanul pörösködő atyafiak ellen intézett (levéltári sorszáma: 296):

»Tekintetes és Vitézlő Jegyző Úr!

Tek. és vitéz Laczkovich Josef Cs. K. nyugalmazott Kapitány Úr, úgy is mint Istenben nyugvó Nagyattya gróf Buttler Gábortól származott egész leányág (melynek én, intetett B[aró] Barkóczy Éva, szinte egy s már emancipált leánya vagyok) jussai fenntartója részéről f. é. július hó 28-án kezünkhöz juttatott abbeli törvényes intésre, miszerént néhai Mlgos Buttler János halálával birtokunkba jutott javaknak tisztelt Intető Úrnak kezéhez szolgálása — vagy pedig azok helyett két száz ezer pengő frt-nak 15 napok elforgása alatti lefizetésére intettünk, kivánunk ezennel egyenesen válaszolni: — hogy mindazon javak, melyeket néhai Méltóságos Gróf Buttler János hamvában is tisztelt rokonunk, s tekintve [így!] Nagybátyánk elhunytával öröklénk, — boldogult Grófnak törvényszerű végrendelete erejénél fogva és így a legtisztább joggal jutván, s létezvén bírásunkba s használatunkban, — azoknak mint igaz jogú öntulajdonunknak által adására, vagy azoknak, vakot vetni szokott koczka szerinti számítással 200 000 pengő frtokkal leendő megváltására, sem a törvény-, sem a közigazság rendin magunkat köteleseknek lenni nem ismerjük; — s ugyanazért azokat, mint telles s tiszta jogú sajátunkat sem által nem adjuk, sem jogtalanul igényelt pénz fizetéssel meg nem váltjuk... [stb.]

Bozozon, Augustus 8-kán 1845.

*Gróf Buttler Sándor
B[aró] Barkóczy Éva.*«

E levelek és pöriratok nemcsak a hatalmas Buttler-vagyon méreteiről, jövedelmeiről és sorsáról tájékoztatnak, hanem azzal az

érdekes tanulsággal is járnak, hogy a Mikszáthtól felhasznált száj-hagyomány — ha nem is pontosan — számos olyan nevet ismert, amelyek a Buttler—Döry-regényben kisebb-nagyobb szerepet játszottak. Kiemelünk egypárat (zárójelben feltüntetve a megfelelő levéltári sorszámkokat):

A rokonság köréből: báró *Barkóczyak* (30, 31, 33, 36, 135, 296); báró *Sennyey* (135) stb.

Figyelemreméltó, hogy a regénybeli Piroskáék családi neve, a *Horváth*-név (báró Horváth) is gyakran szerepel az iratokban (72, 133, 158). Sőt a regénybeli tisztartó, *Buday* uram nevének is megvan az alapja! A 72. sz. iratban ugyanis szó van egy bizonyos Buday Andrásról, aki »minden úron megvenni nyilatkozik« az erdőtelki birtokot, mellyel őt gr. Buttler Sándor, az örökös, megkínálta...

Igy érintkeznek a mese és a történeti valóság határai Mikszáth regényében.

A regény alakjai

I.

A TÖRTÉNETI ALAKOK

A *Különös házasság* történeti személyeinek két olctrajza van. Egyik az, amelyet a reformkori szájhagyomány nyomán, egyéni vonásokkal Mikszáth formált ki, a másik pedig az, amely a levéltári emlékekből, levelekből, följegyzésekből stb. állítható össze. A költőnek szuverén joga művészi céljának megfelelően — csupán a lényeg igazságára törekedve — alakítani tárgyat és hősei jellemét, s felhasználni vagy mellőzni a rendelkezésére álló adatokat. Viszont a történetíró köteles mindenben az adatok s tények igazságához tartani magát.

Mikszáth más történeti regényeinél (*A kis primás*, *A szeliatyei asszonyok*, *Akli Miklós*) követett gyakorlatunknak megfelelően ezúttal is rámutatunk a mesés, illetőleg költött elemekre. A *Különös házasság* »hősei«-ről már annyiféle változat kelt szárnyra pro és contra, hogy legfőbb ideje különválasztani a kétféle ábrázolást.

Előrebocsátjuk, hogy MK Buttler János és a Döry-kisasszony 1792. augusztus 20-án kötött »különös« házasságát a regényben 1810-re teszi; ezért az alakok kora és az események időpontja a valóság és a mese viszonylatában átlag mindvégig húsz évnyi különbséget mutat.

Gróf Buttler János

A regény Buttler Jánosa mint szakállas, bajszos sárospataki diák tűnik fel (5:11—21). Kövy Sándor, a híres jogtudós a legkedvesebb professzora (107:5—6 és II. 36:18—19). Nemsokára elvégzi a jogot s házasodhatik (93:30—31). Megkapja a nagykorúsítási engedélyt is (107:18). Mindezeket összegezve: húsz év körüli ifjú, a regény szerint tehát 1790 táján született. Sem atyja nem él (16:11—12), sem anyja, Fáy Mária (II. 93:39), aki »életével váltotta be fiát a

halálnál» (110:27—28). Anyai nagybátyja, Fáy István, volt alispán, a gyámja (93:32). Az ifjú Buttler gróf Magyarország egyik leggazdagabb főura (II. 36:15). Apjától hatalmas vagyont, óriási uradalmakat örökölt; a regény gyakran említi párdányi, erdőteleki, imreghi stb. kastélyait s egri palotáját. Amikor meghalt: »száznegyven faluban, ahol földesúr volt, éjjel-nappal zúgtak a harangok» (II. 177:5—6). A regény nem szól arról, hogy testvérei is lettek volna. Buttler gróf már öt év óta ábrándos szerelemmel szeret egy lányt, Horváth Piroskát, az úgazdag Horváth Miklós leányát, akit nemrég el is jegyzett (76—104. l.). A fiatal szerelmesek boldogságát azonban szörnyű gaztett zavarja meg. Báró Döry István, egy gazdza főúr, törbe ejti Buttler, s fegyverrel, erőszakkal összeesketteti a lányával, Mária baronesszel, akit a helybeli, olaszrészkei plébános teherbe ejtett (16—37, 58—61, 117—158. l.). Buttler csak az esküvő másnapján szabadulhatott Döryék kastélyából, ahol valósággal fogva tartották. Azonnal gyámjához, Fáy Istvánhoz siet s elmeséli erőszakos megeskettetésének történetét (II. 18—23). Fáy megígéri, hogy semmisnek nyilváníttatja az amúgy is érvénytelen házasságot (II. 23—24). A házassági kötelék felbontása azonban semmiféle áldozat árán sem sikerül. Az egyházi bíróság (a szentszék) presztizs-okokból nem hajlandó megsemmisíteni Buttler János és Döry Mária házasságát (II. 84. és 159. l.), és a megújított pörökben kétszer is elutasítja Buttler keresetét (II. 25—39, 84—89, 96—114, 121—142, 154—159. l.). Közben Buttlerné megszüli lánykori viszonyában fogant gyermekét, Máriát (II. 89—95. l.), aki mint »bűbájos sugár női alak« jelenik meg később apja temetésén (II. 182. l.). Buttler és Piroska romantikus szerelmét nem töri meg a hosszú vergődés s a temérdek megpróbáltatás. Amikor Buttler perét évek múltán végleg elutasítják, közös megegyezéssel felszámolják minden vagyonukat s eltűnnek a világ szeme elől: külföldre költöznek. Buttlernek halál-hírére költik s koporsóját, amelyben csak egy fabáb volt, nagy pompával eltemetik a dobóruszakai családi sírboltban (II. 176—187. l.). Végrendeletében »majdnem összes birtokait, jövedelmeit, ingó-bingóit jótékony célokra testálta, csupán az erdőteleki birtok féljövödelmét hagyta ama szerencsétlen teremtésnek, aki magát nejének nevezte, és minthogy annak *állítólag* egy leánya is vagyon, az kapja hozományul, ha férjhez megy, a garagosi pusztát, négyezer holdat.« (II. 184:16—21.)

A történelem. Nagy Iván »Magyarország osaládai« c. genealógiai munkája (II. köt. 1858. 275. l.) a Buttler-osalád történetét rendkívül szűkszavúan ismerteti. Nem nyújt részletes leszármazási táblázatot, melyből az őslőről és az oldalági rokonokról pontosan tájékozódhatnánk. Érthető! A kötet megjelenésekor már sem Buttler János, sem felesége nem élt. A historikus nem kívánta felbolygatni az alig tíz-tizenöt évvel azelőtt elhunyt szerencsétlen házaspár országszerte ismert botrányos történetét. Az oldalági rokonok között a hatalmas birtokokért való pörösködés tovább folyt, tehát nem is igen akadt, aki Nagy Iván kérdőíveire tárgyilagos és részletes felvilágosításokat adhatott volna. A közleményben még csak címerleírást sem találunk.

Ideiktatjuk szószerint Nagy Iván tájékoztatóját, amely éppen feltűnő tartózkodása miatt érdemel figyelmet:

»*Buttler család* (Párdányi, gróf †[=kihalt]) A XVII. sz. végén szakadt hazánkba; egy báró Buttler az egri vár parancsnoka volt. (Jegyzet: Bartholomaeides C. Gömör 245.) Azonban magyar honfűsítést csak gróf Buttler János nyert az 1715-i országgyűlésen, (1715-i CXXXIV. t. c.), ki már előbb I. Leopoldtól Heves vármegyében Erdőkövesden stb. adományokkal tetéztetett. Ennek utóda volt gróf Buttler János, ki szintén adományban bírt Torontál vm-i *Párdány* helységről írta magát. Mint utódok hiányában családja ez ágának utolsó férfiivadéka nemzeti célokra sokat áldozott, az egykor tervezett Ludovica katonai intézetnek egyszerre 126 ezer forintot ajánlott fel. (1836-i XL. t. c.) Meghalt a múlt évtizedben. Életnagvságú arc-képét Nógrád vm is gyűlöstermőbe függeszté. — A künn maradt gróf Buttler-család is, mely Csehországból Bajorországba szakadt, és már fiú-fogadás által Buttler-Clonebough nevet viselt, ismét ki-halás után Buttler—Clonebough—Haimhausen névvé alakult. — Jelenleg azonban ismét látunk hivatalos pályán hazánkban báró Buttler-eket, kik a legutóbbi időben mint rokonai a kihalt gróf Buttler Jánosnak, szakadtak hazánkba.»

Buttler János gróf legrészletesebb életrajzát *Döry Ferenc* »Gróf Buttler János házassága« című, 1931-ben megjelent monográfiájában találjuk.

Gróf Buttler János a kurlandi származású s az 1715. évi 134. törvényekkel honfűsített gróf Buttler János Lajos unokája. 1773. február 25-én Erdőtelken született. Atyja gr. Buttler Gábor, anyja gr. Butlár Erzsébet. (Bernáth Dezső a Vasárnapi Ujság 1901. évfolyamában tévesen nevezi Buttler János apját hol B. Józsefnek, hol B. Lajosnak, anyját pedig Báró Barkóczy Lujzának.) Szüleinek tizen-néggy gyermeke közül ő volt a tizenharmadik. Anyját korán, még mint kisgyermek elvesztette. Apja 1779-ben újra nősült, éspedig egy sátor-aljajűhelyi csizmadia elvált feleségét, nemes Nagy Borbálát vette feleségül. Az asszony az idős gróf kedvéért s főleg vagyonáért a református vallásról a katolikus hitre tért, s ekkor az egri püspöki szent-szék érvénytelenítette előbbi házasságát. Az öreg gróf »rangon aluli« házassága a családban sok viszályra adott okot. Buttler Gábor alig tekintette feleségének az asszonyt, gyermekei pedig — köztük János gróf is — többször súlyosan megfenyegették. Ilyen viszonyok között a fiatal Buttler János egész ifjúságában nélkülözte az otthon melegét és a szülői nevelést. A tanulásra sem serkentették eléggé, úgyhogy — saját bevallása szerint — a második grammatista osztálynál, vagyis a gimnázium második osztályánál többet nem is végzett. Ezt a két gimnáziumi osztályt Egerben járta. (A sárospataki kollégiumban sohasem tanult.) Mint fegyelmet nem ismerő, könnyen hevülő, ingatag fiatalember lépett ki az életbe, midőn Lajos nevű testvérbátyjának 1791-ben, majd atyjának 1792-ben bekövetkezett halálával egyszerre nagykiterjedésű birtokok gazdag örökösévé lett.

Még atyja életében, 1791-ben Sályban, (Borsod m.) báró Eötvös Ignác házánál megismerkedett ennek unokahúgával, gróf Döry Kata-

linal, gróf Döry Gábor és báró Eötvös Katalin legidősebb, akkor tizenyolc év körüli leányával. Buttler beleszeretett a Döry-kisasszonyba, aki csak egy félesztendővel volt fiatalabb nála. Eötvösök előtt fel is tárta érzelmeit és kijelentette, hogy feleségül akarja venni. Eötvösök az 1792. évi farsangot a lánnal Egerben töltötték, s a fiatal gróf csaknem mindennapos vendégük volt s a farsang végén Kassán megkérte a lány kezét szüleitől. Megnyervón a szülők beleegyezését, visszatért Egerbe. Katalin csak ápr. 24-én, nagyanyja temetésére ment haza, Girincsre (Zemplén m.). A fiatalok legközelebb az 1792. évi koronázó országgyűlés alkalmával találkoztak, melyre szüleivel együtt Döry Katalin, nemkülönbén atyja kíséretében a fiatal János gróf is leutazott Pestre, s itt történt meg május 31-én az eljegyzés. Az ez alkalommal kiállított szerződésben Buttler hangsúlyozta, hogy gróf Döry Katalint «szabad akaratából és egyenes szívbéli indulatától viseltetve» jegyezte el házastársul s vagyonából hitbér gyanánt 30 000 rhénes forintot kötött le neki olyképpen, hogy ezzel az összeggel az ő halála után szabadon rendelkezessen. Az esetre, ha valamelyik fél a szerződést meg nem tartaná s a házasság megkötésétől elállana, a másik fél részére 10.000 rhénes forint kőtbér állapított meg. A szerződést mint tanúk báró Splényi János, Péchy Gábor septemvir és bernáthfalvi Bernáth József kir. táblai bíró írták alá. Másnap Buttler hazautazott Erdőtelekre, arra kérte azonban gr. Döry-nét, hogy Pestről visszatérőben Kálban éjjelezenek s előre értesítsék, hogy felkereshesse őket, ami meg is történt. Később Buttler azt állította a szentszék előtt tett vallomásában, hogy menyasszonyát az eljegyzés után három hónapig nem látta; az azonban ellentétben áll a per folyamán tett ama kijelentésével, hogy azért ment el Kálba, hogy a házassági szerződést, melyet már megbánt, a leánytól visszakérje...

Az öreg gróf Buttler Gábor kezdettől fogva nem jó szemmel nézte, hogy fia a Döry grófkisasszonnak udvarol. Ha valaki csak szóba is hozta, hevesen kifakadt és kitagadással fenyegetődött, ha fia az ő akarata ellenére elvonná a leányt. János grófort azonban atyja ellenkezése sem tudta szándékától eltéríteni. Nem sokat törődött a tilalommal s kiskorú lótere eljegyezte választottját anélkül, hogy atyját előre értesítette és beleegyezését kieszközölte volna. Bizonytalan, hogy az apa egyáltalán tudomást szerzett-e az eljegyzésről s megadta vagy megtagadta-e a hozzájárulást. Az eljegyzést különben nem sokkal ölte túl, mivel az országgyűlésről hazatérve 1792. június 24-én elhunyt. Megszűnt tehát az akadály, mely az apai tilalom révén a házasság útjába gördülhetett volna. János gróf szabadon követhette elhatározását. A nagy vagyon, amelyet örökölt, anyagilag is függetlenné tette.

Atyja betegsége, halála s a hagyatéki ügyek rendezése lekötötték a fiatal Buttler, úgyhogy hosszabb időn át nem volt alkalma menyasszonyát fölkeresni. Közben lement Torontálba is párdányi uradalmát meglátogatni, s csak július 18-án érkezett vissza Erdőtelekre. Itt kapta Katalin levelét, ki már sürgette a látogatást. Buttler másnap rögtön válaszolt, mentegetve magát, hogy nem ér rá, mert

most jött meg a Bánáthból s 26-án Bécsbe kell utaznia, de augusztus végén meglátogatja. Buttler és Katalin általában németül leveleztek. Ebben a levélben „Englische Katon!”-nak (angyali Katicá-nak) szólítja jegyesét. Válaszától eltérően azonban csakhamar másképp határozott, valószínűleg menyasszonya újabb sürgetésére. Bécs helyett már augusztus 6-án Girincsere érkezett. Itt elhatározták, hogy az esküvőt sürgősen megtartják, — „nem tudni, mily okból!” — teszi hozzá Döry Ferenc.

Ilyen sürgős készülődések után tartották meg a »különös házasságot« 1792. augusztus 20-án Girincsen, Döryék lakóhelyén. Az esküvőn sem a Döryék, sem a Buttler rokonságából nem vett részt senki; Buttler gyámja, Fáy Bertalan sem volt ott. Egyik tanúnak Maurer János kirurgust hozatták el Ónodról, a másik tanú Vosznyitzky András, gr. Döry tiszttartója volt. Buttler rokonságának távolmaradását érthetővé teszi az a körülmény, hogy nővéreivel az örökségen éppen akkor összekapott volt, s hogy rokonai a házasságot — »melynek rossz következményeitől tartottak« — nagyon ellenezték. Mint-hogy az örökségen való osztozkodás békés úton nem sikerült, gróf Buttler János nővérei: Erzsébet (Dormer Jánosné), Juliánna (Lackovics Györgyné), Anna (muranici báró Horváth Antalné) és Borbála (báró Barkóczy Imróné) 1792. nov. 17-én Pesten a kir. táblán pert indítottak ellene és mostohaanyjult, Nagy Borbála ellen. A per egy évtizeden át folyt, mígnem Buttler nővéreivel egyenkint kiegyezett s a kir. tábla 1803. május 23-án hozott végzéssel megszüntette. (Ld. Döry Ferenc, 19. l.) Döry Ferenc átlátszó szándékkal igyekszik szépíteni a dolgot, amikor a völégény és a menyasszony hozzátartozóinak távolmaradását »családi gyászokkal« is magyarázza. T. i. Buttler az apját, Döry Katalin a nagyanyját gyászolta. A rokonok mellőzése azonban nem a családi gyászon múlt, hanem a menyasszony állapotán. . .

Az esküvő másnapján a fiatal pár Sályba utazott, br. Eötvös Ignácokhoz, s onnan otthonukba, Erdőtelekre. 1793 elején Girincsen megszületett a gyermekük, de halva. Ezután több gyermekük nem is volt. Eleinte, mintegy két esztendeig békésen telt a Buttler-házaspár élete, de 1794-ben megkezdődtek a családi bajok. Két évi együttélés után a férj is, a feleség is rájött arra, hogy a kizárólag anyagi érdekből létrehozott házasság, amelyet most már gyermekáldás sem jutalmaz: céltalan és értelmetlen. Mindketten másutt kerestek vigasztalást: más asszonyoknál, más gavalléroknál. A kölcsönös féltékenység aztán végképp megmérgezte életüket. Buttler kiadta a hűtlen feleség útját, s bár időnként újra meg újra összeköltöztek, ennek a házasságnak már teljesen megingott az alapja. Ügyük per útjára terelődött. 1794. deo. 18-án az egri püspöki szentszék előtt már mindkét fél bizonygatja egymás ellen a házastársi hűség megszegését. (A családi élet e kényes, belső dolgainak részletezését ld. Döry Ferencnél, 24—28. l.) Végül is a szentszék évi 1800 rhénes forint tartásdíj fizetésére kötelezte Buttler mindaddig, míg feleségét vissza nem veszi. Buttler sokallta a tartásdíj összegét (csak 1000—1200 forintot ajánlott), az asszony viszont évről évre kevesellte, mert a pénz értéke erősen romlott. A tartásdíj összegszerűsége a további pörösködés egyik fő témája lett.

A különélő házastársak közül Buttler Párdányba tette át lakását, a grófné pedig Eperjesre költözött, ahol Szirmay József is lakott. Gróf Esterházy Károly egri püspök jóindulattal figyelmeztette az asszonyt, hogy: »midőn önnönmaga jól tudja, micsoda szóba vétetett Szirmayval, és kivált férje mely rossz gyanuságba esett éránta: fontolja meg, hogy nem jobb lett volna-e maga lakását Szirmaytól távolabb venni, társaságát kerülni és kivált azon igyekezni, hogy soha magányosan vele össze ne jöjjön.« Ezzel, úgymond, elhárítana minden gyanút és inkább remélhetné, hogy férjével összekerülhessen; máskülönben félni lehetne attól, hogy a gróf még a tartásdíjat is meg fogja tagadni. Mit válaszolt a grófné a levélre, nem tudjuk, tény azonban, hogy továbbra is Eperjesen maradt.

Később Buttler kérésére az asszony leköltözött Párdányba, de az együttélési kísérlet ezuttal sem vált be, s a szüleihez Girincare ellátogató Buttlerné másodikban már alig tudta rászánni magát, hogy visszatérjen Párdányba. Nem sokkal ezután, 1803-ban végleg különköltöztek. Ettől kezdve Buttler egyre jobban foglalkozik házassága érvénytelenítésének gondolatával. Kettejük viszonyának fő kérdése már csak a tartásdíj összegszerűsége lett. 1800 frt-ról 2500-ra, majd ismét 4000 frt-ra emelte az összeget, a pénzromlás következtében. A grófné 1818 júliusában pert indított férje ellen a tartásdíj ügyében. Az ítélet Buttlert évi 3000 frt tartásdíjra kötelezte; az összeg aranyban fizetendő, a papírpénz értékének folytonos hullámozása, romlása miatt. Buttler megfellebbezte az ítéletet stb. stb. Ilyenféle pörösködéssel telik az életük, mígnem Buttler arra az elhatározásra jutott, hogy végleg megsemmisíteti házasságát. Egy Sávoly Sámuel nevű ungvári ügyvédet bízott meg képviselővel. Sávoly aztán 1827. április 26-án nyújtotta be az egri érseki szentszékhöz azt a keresetet, amely először beszél az »erőszakos házasságkötésről, minthogy a katolikus dogmák értelmében a házasságot felbontani nem lehet, csak megsemmisíteni, eleve érvénytelennek nyilváníthatni, ha az »kényszer és megfélemlítés« stb. útján jött létre. Ennek a Sávoly-féle keresetlevélnek a tartalma vált országshírté közismertté 1827-ben, s az ennek nyomán kialakult szájhagyomány egyik változata az, amelyet a Bernáth-család közvetítésével Mikszáth felhasznált a regényében. (A keresetlevél szövegét és magyar fordítását ld. előbb, a Források okmánytárában.) A beadvány nyomán megindult a peres felek és tanúik kihallgatása, s tartott hosszú éveken keresztül. Mindkét fél a maga igazát igyekezett bizonygatni, igénybevéve magas összekötéseiket és vagyonukat is. (A pörösködés részletes leírását és az ítéletek szövegét ld. Döry Ferenc könyvében, 74 stb. l.) Az egri érseki szentszék Buttler beadványára 1831. június 30-án hozta meg ítéletét. Az ítélet szerint: A szentszék megállapította, hogy a felperes a keresetben foglalt állításait nem bizonyította be s ennél fogva a házasságot, mint amelyet a felek önként és szabadon kötöttek meg, már kezdettől fogva érvényesnek és törvényszerűnek jelentette ki. A felek részéről a per folyamán elhangzott szenvedélyes és sértő kifejezéseket ítéletileg helytelenítette, perköltséget azonban — mint amelynek ily perekben helye nem lehet — nem ítél meg.

Az egri érseki szentszék ítélete még nem jelentette az ügy befejezését. Buttler el volt szánva a legvégsőig menő harcra, nem adta fel a küzdelmet, s ügyvédje rögtön bejelentette, hogy fellebbez a primási székhez és indokait majd ott fogja előterjeszteni. Buttlerné közönetet mondott az ítéletért, de rossz anyagi helyzetében nagyon súlyosan érintette, hogy a szentszék perköltséget nem ítelt meg. Főleg ez okból, s egyúttal mivel a szentszék egyéb kéréseit is elutasította, szintén fellebbezett az ítélet ellen. A primási szentszék 1833. június 19-én hozta meg ítéletét. Az elsőfokú bíróság ellen benyújtott kifogásokat mint alaptalanokat elutasította s az ítéletet teljesen jóváhagyta, Buttlernek az egri szentszék ellen való rágalmai felett pedig ítéletileg rosszallását nyilvánította. Buttler most már az apostoli székhez, vagyis a pápához fellebbezett, viszont a grófné a fellebbezés elutasítását kérte. A primási szentszék egy pápai rendeletre való hivatkozással — a házasság érvényességét kimondó két egybehangzó ítélettel szemben — a fellebbezést nem is engedte meg. Ezzel a Buttler grófi párnak közel négy évtizedig tartó házassági pereit végleg befejeződték.

Buttlert teljesen megrendítette a további fellebbezést elutasító primási ítélet, mert ez azt jelentette, hogy immár több fóruma nincs! Szerencsétlen, elátkozott házassága haláláig érvényben marad... Látva, hogy sehogyszem tud szabadulni házassága bilincseiből, elfordult a katolikus egyháztól s elhatározta, hogy áttér a református hitre. A királyi kancelláriától megkapta az áttérési engedélyt, s 1835-ben vallást változtatott. Az áttérés azonban nem jelentette azt, hogy ezzel Buttler előtt újra megnyílt a lehetőség házasságát megsemmisíttetni. Katolikus hitében kötött házassága fölött a szentszék már kimondta a végső ítéletet.

Hatalmas vagyonából ekkor különböző alapítványokat tett (köztük a Ludovika-akadémiára 1835-ben 126.000 forintot hagyott stb.), hogy gyűlölt felesége minél kevesebbet örökölhessen utána. 1845. május 2-án kelt végrendeletével két kedves fiatal rokonára (a Bajorországból behívott gróf Buttler von Clonebough Sándorra és báró Barkóczy Évára, akiket összeházasított) hagyományozta birtokai nagyrészét. Végrendeletének végrehajtójává néhai nővérének, Kádas Istvánnának vejét, Bosits Miklós ezredest, illetőleg akadályoztatása esetére Benyovszky Pétert és másodsorban Babits István ügyvédekét nevezte ki.

Egyik korábbi végrendeletében (amely nem lépett érvénybe) feleségéről így nyilatkozott: »Különválasztott feleségemnek, született gróf Dóry Katalin asszonynak, kivel megelégedetten és békés állapotban éppen nem élheték vala, s aki életemet elsorvasztva atyai zálog és maradék nélkül hagyván, familiámat kifogyasztotta, az emberi megbocsátáson kívül semmit sem hagyok, keresetemben ügyis soha semmi segítséggel nem lévén.« Buttlerné végül is jelentős övdíjban s egyéb jövedelmekben részesült, de élete végéig állandóan pénzzavarokkal küzdött, mert tékozló volt s adósságot adósságra halmozott. A szegény-gazdag gróf Buttler János 1845. május 3-án hajnalban halt meg, hetvenkét éves korában, s 6-án temették el Dobruszskán.

*

Hosszú éveken át tartott, húzódtott a Buttler—Döry-pör, míg megtette útját a végső állomásig. Buttler a szentszék két fóruma elutasította, a harmadikhoz pedig (a Vatikánhoz) már nem is javasolta.

Döry Ferenc könyve eredeti latin szövegükben, teljes egészükben közli a szentszéki ítéleteket. (Az egri szentszék 1796. aug. 8-i ítéletét: 128—130. l.; a csanádi püspöki szentszék választott bírósága ítéletét, 1803. dec. 20: 130—131. l.; a csanádi püspöki szentszék ítéletét, 1818. febr. 10: 132. l.; az egri érseki szentszék ítéletét, 1819. okt. 5.: 132—135. l.; a kassai püspöki szentszék mint pápai delegált bíróság ítéletét, 1821. nov. 20: 136—137. l.; ua. 1821. dec. 1: 137—138. l.; az egri érseki szentszék ítéletét a köteléki pörben, 1831. június 30: 138—147. l.; és végül az esztergomi primási szentszék ítéletét a köteléki pörben, 1833. július 19. és július 22: 148. l.)

A lehető legtulajdonképpen, »legreálisabban« feltártuk az olvasók előtt egy irodalmi remekműben megörökített szerencsétlen házasság és egy válópör történetét s forrásanyagát. Az ítéletek szerint az egyházi bíróságok nem találtak jogalapot ahhoz, hogy Buttler János ügyében kedvezően dönhessenek. Buttler Jánost a Döry-familia ravasz fondorlattal behálózta a vagyonáért. Buttler János és Döry Katalin házasságából nem született élő gyermek — a házasság tehát nem teljesítette célját, csak két egymásnak idegen, sőt gyűlöletes ember forma szerinti, kényszerű szövetségévé vált. Az egyházi bíróságoknak erre nézve nem volt paragrafusuk.

Kár, hogy nem ismeretes az a szentszéki ítélet, amely Buttler János apjának, a már öregedő Buttler Gábornak egy sátoraljaújhegyi csizmadiamester protestáns hitű elvált feleségével kötött házassága érdekében érvénytelenítette az asszony korábbi házasságát (1779-ben), mert ezek az érvénytelenítő szempontok összehasonlítási alapul szolgálhatnak a Buttler—Döry-pörben ellenkezően érvényesített szempontokkal.

Az efféle ítéletekben gyakran megnyilvánult elfogultságokra nézve jellemző esetet olvashatunk Tóth Béla anekdotagyűjteményében (II. köt. 80. l.).

Közöljük az egykorú följegyzés nyomán készült példát kiegészítéssel, analógia végett:

»Az erdélyi püspök, Sztojka Zsigmond elé egy válóper került, melyben az egyik fél római katolikus, a másik református volt. A püspök revideálván a pert, azt tapasztalta, hogy az ítélet nem az ő rendes útján ment. Kérdi a szentszékiőt: hogy tették ezt az ítéletet?

Egy a kanonokok közül így felel:

— Nam habuimus considerationem religionis nostrae etc. (Tekintettel voltunk saját vallásunkra stb.)

Melyre a püspök ezt mondja:

— Kanonok uraim, ha az ördögnek az Idvezítővel pere legyen, és az ördög praetensiója igaz, meg kell ítélni.«

Buttlerek közvetlenebb érdekeltéssel is szerepelnek Tóth Béla »Magyar anekdotakincs«-ében. A II. köt. 97—98. lapján két anekdotát

olvashatunk az idősebb Buttlerrel, János gróf apjáról. Az egyik arról szól, hogy semmit — újságot sem — olvasván, teljesen elmaradt a világ folyásától; egyszer elment Pozsonyba, hogy fölkeresse gróf Pálffy Miklós országbíró; csodálkozva hallotta ott, hogy az országbíró már húsz esztendeje meghalt. . . Egy másik anekdota szerint afölötti bánatában halt meg, hogy míg Budán, az országgyűlésen járt (1792), azalatt otthon, a birtokán ellopták háromezer forintját.

Végül megemlítjük, hogy a *Különös házasság* hőstét MK egy későbbi regényében, *Akli Miklósban* (1903) is szöbáhozza; azt mondja róla, hogy grata persona volt az udvarnál. (Krk 16. köt. 162. l.)

Báró Dóry István — Gróf Dóry Gábor

A regénybeli báró Dóry István, aki az ifjú Buttlerrel a rácrőszakolt házassággal egész életére szerencsétlenné tette: olaszrőszkei (a 153. lap lábjegyzete szerint Olaszrőszke = Bodrogolaszi) földbirtokeos, szolgabíró (9:12), garázda főúr, valóságos középkori kiskirály. Mikszáth egy jegyzete szerint: nem a közismert Jobaházi Dóry, hanem a [soha nem létezett] Halápi Dóry család tagja (139. l.). MK említi a családnak egy vitéz Dóry Pálé nevű őstét is, aki részt vett Nagy Lajos népolyi hadjáratában (127:39—128:1). Feleségéről nincs szó, s csak egyetlen gyermeke szerepel: Mária. Dóry István fiatal korában katonáskodott. Részt vett a napóleoni háborúkban s jelen volt Ferenc császár és Napóleon találkozásánál [1805. dec. 2.] (16:13—15). »Nyalka tiszt volt« (63:36). Katonatiszti kalandjairól előszeretettel mesélt pikáns történeteket: ilyenkor leányát kiküldte a szobából (19. és 40. l.) Valamikor régen tengerentúli utakat is tett: borneói útjáról egy csimjot majmot hozott a kastélyába (18:25—26). Szigorú, kegyetlen ember, cselédsége, pandúrjai reszketnek tőle. Buttlerrel fegyverrel és erőszakkal kényszeríti, hogy elvegye a lányát (134—166. l.). A köteléki pörben ravasz színleléssel mindent tagad: Buttler jellemgyöngeségével és Horváth Miklós kapzsóságával magyarázza a súlyos vádakat. Hivatkozik egykori háborús vitézkedésére s halállal fenyeget mindenkit, aki az ő és a lánya becsületét bántani merészeli (II. 112—113. l.).

Báró Dóry István a regény egyik legjobban megmintázott alakja. A romantikus vonások mellett is realisan képviseli a kiváltságos osztályt, amelynek minden hatalmával él — és visszaél. Szívének egyetlen gyöngéd, rokonszenves vonása van: lánya iránti szeretete.

Mint MK legtöbb figurájának rajzába, báró Dóry István ábrázolásába is belejártszanak különböző regényalakjainak vonásai. Különb megjelenése (»nagy has, kis fej, száraz, vékony nyak« 9:19) erősen emlékeztet régebbi szolgabíró-típusaira: Bornemisza Istvánra (*Az apám ismerősei*, Krk 2. köt. 9. l.) és Szabó Mihályra (*Nagy kutya a vicebíró*, Krk 8. köt. 61. l.). Ifjúkori gáláns kalandjainak előadásában a *Beszterce ostroma* o. regény »parancsnokának« hasonló szenvedélyére ismerünk. Szinte egyformán is kezdik pajzán históriáikat: »Pozsonyban feküdtünk, nem is emlékszem már, hanyadik esztendőben. Gyönyörű huszár voltam . . .« meséli »a parancsnok« (Krk 6. köt. 91.

1.). Hasonlóképpen kezdi Döry is: «Pozsonyban feküdtünk akkor, fiatal voltam, nagy kutya voltam . . .» (40:34—35). — Dörynek van egy jellegzetes szavajárása is: »Kutykuruty!» (10:8, 11:29, 16:11, 39:30 stb.). Ugyanezen regényben Horváth Miklós szavajárása: »Igenist Igenist!»: *Akliban* (Krk 16. köt.) Gelencsér uramé: »Furcsa puskak», másoké meg: »Teringette!», »Bizonyára!» stb. Báró Döry István tehát külső vonásaiban és jellembrázolásában is tipikusan mikszáthi figura.

Gróf Döry Gábor életrajza Döry Ferenc könyve nyomán:

Gróf jobaházi Döry Gábor egyetlen fia volt gr. Döry Ferencnek, aki magas tisztségeket viselt: Zemplén megye főispánja és septemvir, később titkos tanácsos és kir. főasztalnokmester volt; 1741-ben bárói, 1766-ban grófi címet kapott. Fia, Gábor kezdetben szintén közhivatali pályán működött mint a Kassán székelő szepesi kamarai adminisztráció tanácsosa; de 1773-ban a magánéletbe vonult vissza. Arról, hogy katona is lett volna, nem tudunk.

Első felesége, gr. Sennyoy Borbála magtalanul húnyt el (1770). Második feleségével, báró Eötvös Katalinnal 1771-ben Kassán kötött házasságot. Érdekes, hogy — mint Buttlernak az ő lányukkal — Döry Gábornak Eötvös Katalinnal kötendő házasságát is ellenezték a szülei. Apja gr. Eszterházy Károly egri püspök segítségét is kérte, hogy akadályozza meg fiának az Eötvös-lánnyal kötendő házasságát, de a püspök erre nem talált módot. A vásárosnaményi Eötvös-család akkoriban emelkedett föl. 1768-ban kaptak báróságot. Döry Gáborné Eötvös Katalin nővére Eötvös Ignácnak, a költő báró Eötvös József nagyatyjának. (1904. évi Pesti Napló-beli nyilatkozatában MK tévesen nevezi ennek az Eötvös Ignácnak a feleségét — kinél unokahúguk, Döry Katalin nevelkedett — »br. Eötvös József édesanyjának. Nem édesanyja, hanem nagyanyja volt. Még hibásabb Bernáth Dezsőnek az a Vasárnapi Ujság-beli, 1901. közlése, hogy Döry Gábornak, akit ő Döry Jánosnak nevez, felesége »német származású» nő volt!)

Gr. Döry Gábor és br. Eötvös Katalin házasságából tizenöt gyermek született. Közülük azonban csak hat nőtt fel, éspedig egy fiú, János (meghalt 1822-ben), és öt leány. A legidősebb lány volt Katalin (gr. Buttler Jánosné), azután Erzsébet (Kádas Istvánné), Teréz (Markovics Antalné), Mária Jozefa (Neuhold Sándorné) és Ernesztina (szül. 1791., gr. Pálffy Fidéi kir. kancellár felesége). (A Vasárnapi Ujság 1904. évf. I. köt. 217—219. l. közli gr. Döry Gáborné br. Eötvös Katalin s a lányok közül Katalin, Erzsébet és Ernesztina arcképét — férjükkel együtt.)

Gróf Döry Gáborék vagyoniilag nem a legkedvezőbb körülmények között éltek. Az a tekintélyes vagyon, amely gr. Döry Gábor nagyszülei után hátramaradt, idővel erősen megoszlott, s gr. Döry Ferenc közéleti szereplése is sok pénzt emésztett fel, úgyhogy egyetlen fiára, Gáborra az apai jószágokból már kevés jutott, s az is sok adóssággal terhelt. Felesége, br. Eötvös Katalin (br. Eötvös Miklós tábornok leánya) hozományt ugyan nem, de annál több igényt hozott

magával, nagyúri életmódot folytatott, és ezzel a Döry-vagyon egyre jobban csökkent. Ámde Döry Gábor anyja, báró Sennyey Klára még mindig jelentékeny birtokok felett rendelkezett, és 1792. ápr. 24-én bekövetkezett halála után ezekben Döry Gábor és nővéreinek, Teréznek gr. Andrásy Istvántól született árvái örökösödtek. Ekkor jutott Döry Gábor tulajdonába a Sajó mellett Zemplén megyében fekvő girincsi birtok is a rajta levő kastéllyal együtt. (MK regényében Girincs helyett Olaszröszeke = Bodrogolaszi szerepel a »különös házasság» színhelyétül.) Megelőzőleg Döry Gábor szintén anyja egyik birtokán, Bottyánban (Zemplén m.) lakott. Lányai azonban nem éltek mindig a szülői háznál. Erzsébet pl. nagynénjénél, gr. Klobusiczky Istvánnál nevelkedett s onnét is ment férjhez; Katalin pedig sokat tartózkodott br. Eötvös Ignácéknál s ott ismerkedett meg gr. Buttler Jánossal, amely ismeretség aztán mindkettőjük életére oly végzetes kihatással volt.

Döry Gáborék tehát alig pár hónappal a »különös házasság» előtt jutottak az anyai örökségből a girincsi kastély birtokába. Ez a kastély volt a fiatalok további találkozásainak színhelye. Döry Gábor nemcsak hogy szívesen igérte lányát Buttlernek, hanem ő volt legbuzgóbb sürgetője gr. Eszterházy Károly egri püspöknél a házassági kihirdetés engedélyezésének. Eszterházy püspök ugyanis nem helyeselte a házasságot Buttler János fiatal kora miatt. Döry nem hagyta annyiban a dolgot. Buttlerrel együtt kereste fel ennek gyámját, Fáy Bertalant, de ez még két évi várakozást ajánlott. (Viszont Döry is, Buttler is jól tudták, hogy az esküvő már heteket-hónapokat sem késlethet! . . .) Végül is kihajszolták a püspöki engedélyt s a már nagyon sürgőssé vált esküvőt megtartották Girincsen.

Döry Gábor 1804-ben vagy 1805-ben halt meg. Egy leszármazottjának, Bosits Gábornak nyilatkozata szerint: rossz gazda volt, apai, anyai örökségből alig maradt meg valami a kezén. (Ld. előbb, az *Adalékok* 5. sz. közleményét!) A tanúkihallgatási jegyzőkönyvek sokkal rosszabbakat is mondanak róla; féktelen, garázda, erőszakos ember volt, aki, ha kívánságát meg nem tették, mindjárt lelővéssel fenyegetőzött. Kazinczy Ferenc is erőszakosnak és trágár természetűnek jellemzi. Félszemű volt: egyik szemét egy országúti verekedésben ütötték ki. (Ld. jegyzeteinknek az okmánytári szemelvényeket tartalmazó részében a 20. sz. a. följegyzéseket és Döry Ferenc könyvének 86—92. és 111. lapját!)

Báró Döry Mária — Gróf Döry Katalin

A *regénybeli* báró Döry István családja mindössze leányból, Mária baroneszből áll. Máriát MK a regényben csinos fiatal lányként mutatja be: görögös frizurával, leomló görögös ruhában, mely eltakarja a csípőt, s hanem hát az mégis szép, mert mégis csak női test van benne. »Szemeit nagy pillák árnyékkolták. Hideg volt, mint egy jéghegy, de nem éppen csúnya. Az álla egy kicsit előre nyúlt, de gödrös volt, a homloka valahogy szögletekbe csucsorodott, hanem azért illett neki. A termetéről sem lehetett jó lelkiismeret szerint semmi rosszat mon-

dani . . . » (17:19—35). — Szomorú magányban él a röskei kastélyban egy francia nevelőnő (Madame Malipau) hiányos felügyelete alatt (17:18. l. stb.). — Mária leánykori jellemétől nem tagad meg Mikszáth néhány rokonszenves vonást sem: részvétellel kezeli Buttlert a neki szánt végzetes szerepért (126:27—127:3): még van szegyenérzete (128:29) és sajnálja Buttlert a ráerőszakolt házasság miatt (137—143. l.). A házasságkötés a regény szerint májusban [kb. 1810] történt (II. 91:34).

Dőry Mária csak asszonykorában válik színészkedő, számító, erkölcstelen, gonosz teremtéssé. Öt hónappal a házasság után kislánya születik: Buttler Mária (II. 90—95. l.). 1904. évi nyilatkozatában MK állítólag ezeket mondotta Buttlernéről: »A valóságban még sokkal könnyelműbb teremtés, mint aminőnek feltüntettem. Nem egy gyereke született, hanem több. Mjútán gróf Buttler sohasem akart vele egy fődél alatt lakni, ide-oda kalandozott. Hol a Rivieráról, hol Bécsből vagy a grófi birtokok valamelyikéről vitt haza egy-két évcnkint síró apróságot, új gyereket. Vajon honnan szodte föl, hogyan jutott hozzá, ha az ura nem élt együtt vele?« — Buttlerné a »szentszék« előtt szenvedélyesen pörösködött; ügyvédjei megvesztegették a tanúkat, ő maga a bírákat is (II. 110: 32—38). Alakja — hajadonlányával együtt — Buttler temetésén tűnik fel utoljára (II. 182—184. l.)

MK — 1904. évi nyilatkozata szerint — Dőry Máriát »ideálzáta«, mert »a valóságban púpos volt«. Vajon min alapulhat ez a megjegyzés? Hiszen a Dőry-kisasszony fennmaradt arcképe nem mutat semmiféle testi fogyatkozást és a pöriratok sem tartalmazznak legkisebb célzást sem eziránt. Sőt egy kortársi nyilatkozat »mindenki előtt igen kedves, szép leány«-nak mondja. (Ld. Dőry Ferenc könyvében 87. l.) De ugyancsak Dőry könyvének 89. lapján egy 1827. július 4-i tanúkihallgatási jegyzőkönyv szemelvényét is találjuk, amely szerint: az öreg gróf Buttler azt mondta fiának, Jánosnak: »Hallod-e, azt a görbe leányt el ne vedd, még mikor meghalok is, meghagyom neked.« Alighanem a »görbe« kifejezés kapott a szájhagyományban és MK nyilatkozatában »púpos« értelmezést. Pedig a »görbe« jelzőt Buttler János apja minden bizonnyal nem a lány alakjára, hanem ledér természetére vonatkoztatta — a szó közhasználatú latin formájában. . .

A valóságos Buttlerné, szül. gróf Dőry Katalin nem sokban különbözött a regénybeli báró Dőry Máriától. Kassán, 1773. augusztus 18-án született, tehát félévvel volt fiatalabb Buttlernél, s éppen az esküvő idején (1792. aug. 20.) töltötte be tizenkilencedik esztendejét. Könyvelmű, léha, laza erkölcsű teremtés volt, aki mint bajba jutott hajadon sürgősen szaladt férjhez, apjának—anyjának főltje szerint. A Buttlertől — Dőry Gábor nyomására — kieroszakolt sürgős házasságkötés, Buttlernak gyámjához intézett türelmetlenkedő levele, a Buttler- és Dőry-rokonok meghívása nélkül rögtönzött esküvő és a pöriratok tanúsága szerint: gróf Dőry Katalin mint állapotos kisasszony került oltár elé — s ebben gróf Buttler János is ludas volt. A fiatal Buttlert, a gyöngé akaratú és tapasztalatlan ifjút, az ország egyik leggazdagabb örökösét a Dőry-család — kizárólag számításból,

anyagi érdekből — apástól-anyástól-lányostól együtt behálózta, mígnem a grófkisasszony elvétele berkölcsi kötelességévé vált. Lehet, hogy Döry Katalinnak már lánykorában is viszonya volt Szirmay József pazdicsi földbirtokossal, egy kalandos életű elvált férfival, kihez asszonykorában hosszú időn át kétségtelenül szerelmi kapcsolatok fűzték. (Ld. Döry Ferenc: 21—28, 38—39, 87, 111. l.) Föltehető tehát, hogy a jámbor Buttler igen dicstelen szerepet töltött be házasságával, mert — saját botlása árán — szentesített egy korábbi törvénytelen viszonyt, melynek következménye félesztendő múlva nyilvánvaló lett. A túlkorán (1793 elején) érkezett s halvaszületett gyermek után Buttlernének többé nem volt gyermeke. A házastársak — fennmaradt levelezésük szerint — eleinte, kb. két évig zavartalanul éltek, de csakhamar teljesen feldúlta békéjüket a kölcsönös féltékenység, amire mindketten szolgáltattak is okot. Buttlerné 1794 nyarán betegsége miatt a ránk-herlányi fürdőre ment s ott jsmét találkozott Szirmay Józseffel, aki aztán többször fölkereste Eperjesen és másutt is. A megromlott, gyermektelen, céltalan házasságnak tehát valóban egyetlen megoldása a válás lett volna. A házaselek különköltöztek, Buttler évi 1800 frt. tartásdíj fizetésére kötelezte magát, de az asszony időnként emeltetni akarta az összeget, mert a napóleoni háborúk alatt nagyfokú pénzromlás következett be. Buttler pedig sajnálta a pénzt az előtte gyűlöletessé vált asszonytól. Így mérgesedett el a helyzet, így került sor a köteléki pörre s a makacs ítéletekre, melyeknek történetét már ismerjük.

Ezúttal csak az asszony természetét kívánjuk megvilágítani. Pénzéhez, számító nő volt, aki — úgy látszik — egy idő múlva nem is igen csinált titkot abból, hogy Buttlerre főleg a vagyonáért volt szüksége. Buttler gróf Eszterházy Károly egri püspökhöz intézett egyik levelében (Pestről, 1796. okt. 12) megírta, hogy: úgy látja, a grófné nem is annyira a vele való életet kívánja, mint inkább a pénzt hajhássza. (Ld. Döry Ferenc, 36. l.) Buttlerné amellet rossz gazda is volt, nem tudott bánni a pénzzel s így adósságai folyton növekedtek. (Uo. 51. l.) Mikszáth kitűnően belelátott Buttlerné egyéniségébe. Jól tudta s nagyszerűen érzékelteti regényében, hogy ezt az asszonyt csak anyagi érdekek fűzték az urához. (Ld. a II. köt. IV. fejezetének zárószakaszát, 41. l. és a XXIII. fejezet elején, 175. l., a Buttler végintézkedéseiről szóló részt: »Nem akarja, hogy a felesége . . . örököljön utána. Azt mondja magában: „A gazdagságomért varrtad magadat a nyakamba, hát majd a végén nézd meg a tarisznyát, mit találsz benne . . .”«)

Szerencsétlenek voltak mindketten! Buttlernek 1845-ben bekövetkezett haláláig, ötvenhárom évi házasságukból közel négy évtizedet örökös pörösködéssel töltöttek. Ezt jelentette számukra a felbonthatatlan házasság intézménye! — A grófné igen jó pörös félnék bizonyult. Mesterségüket értő, furfangos fiskálisai voltak, s közben-közben igen hatékonyan támogatta férje, illetőleg férjének vagyona elleni pöreit anyai nagybátyja is, báró Eötvös Ignác, aki minduntalan közvetítő szerepre toltta fel magát. — Gróf Döry Katalin hét évvel élte túl Buttler, akinek névszerint mindvégig a felesége maradt.

Posten, 1852. november 8-án végezte be életét, hetvenkilenc éves korában. Az Erzsébet-apácák budai Fő utcai templomának sírboltjába temették, hol anyja is nyugszik.

Buttler gyámja: Fáy István — Fáy Bertalan

A regényben : az ifjú Buttler grófnak Fáy István, volt alispán a gyámja, aki Sárospatakon lakik (17:12—13). Fáy István Buttlernek anyai nagybátyja (II. 93:39). Örömmel fogadja Buttler elhatározását, hogy Horváth Piroskát veszi nőül (107:14—26). A rőszkei nász után Fáy erőlyesen képviseli Buttler ügyét: mindenképpen érvényteleníteni akarja a házasságot: Kövy professzorral és a minden hájjal megkent Pereviczky fiskálissal tárgyal (II. 25—32. l.), az összes protoktorokat mozgósítja a siker érdekében. Báró Fischer István egri érsek meg is ígerte Fáynak, hogy Buttler pártján lesz (81:9). Megnyeri az ezermester Vidonkát is, Dóry emberöt (II. 60—61. és 71—76.l.). Az egri érseki szék új jelöltjével, Pyrker Lászlóval is tárgyal (II. 155:6). Aztán lassankint megszűnik a szerepe. Megrokkban (II. 155:10); guta éri, magatehetetlen beteg lesz (II. 160:8—10). Végrendeletében Buttler Fáyról is megemlékezik (II. 184:27—28).

A valóságban is egy Fáy volt Buttler gyámja, de nem István (mint a regényben), sem Ferenc (mint Bernáth Dezső cikkében), hanem Bertalan. A Fáji Fáy-család (a regényben MK is említi a család prédikátumát, II. 76:18) Abaúj megyei régi birtokos nemes família. Buttler gyámja, *Fáy Bertalan*, Fáy László fia, Nagy Iván szerint: 1787-ben Torna vm. főispánja volt. A rávonatkozó további adatokat Dóry Ferenc könyvéből merítjük (13—19. l. stb.).

Az ifjú Buttler János nem érezte magát elég erősnek az örökölt nagy vagyon kezelésére. Azzal a kéréssel fordult tehát Heves- és Külső-Szolnok vármegye hatóságához, hogy vagyonának gondnokává rendelje ki a vármegye alispánját, Fáy Bertalant, mégpedig számadás kötelezettsége nélkül. Az 1792. július 24-i megyei közgyűlés teljesítette e kérelmét s intézkedett a Buttler-vagyon feltárának felvétele iránt. Amikor Buttler Dóry Katalinnal kötendő házasságának engedélyezését sürgette, gróf Eszterházy Károly egri püspök utasította őt, hogy előbb »curátorától, Fáytól szerezzen hozzájárulást. (Ld. előbb, az okmánytár 3. sz. darabját.) Buttler levélben fordult Fáy Bertalan »consiliarius, vice-ispány úrhoz« Gesztelyre, ebben az ügyben. Fáy két évi várakozást javasolt a türelmetlen vőlegénynek, amire Buttler panasszal fordult Eszterházy Károly püspökhöz, újból kérve az egyre sürgősebbé váló házasság megkötéséhez a diszpenzációt, közölve egyúttal, hogy ő »házassági tervétől el nem áll, és egyedül szabadakaratától kíván függeni, mely gondnokot nem ismer«. Fáy különben is úgy nyilatkozott, hogy a gondnokságot számadás nélkül vállalta; erre ő a püspök — mint Heves vármegye főispánja — előtt kijelenti, hogy olyan gondnokról, ki számadással nem tartozik, tudni nem akar. Indulatában Buttler elfelejtette, hogy kevéssel azelőtt ő maga is ilyen értelemben kérte Fáynak gondnokául való kirendelését. Hozzá-

járult-e végre is Fáy a házassághoz, vagy a püspök engedett-e, hogy esetleg nagyobb bajnak elejét vegye, — nem állapítható meg. Tény azonban, hogy a püspök a girincsi plébánosnak mégiscsak megadta az engedélyt az esketésre. Feltűnő, hogy a nagyhirtelen tartott esküvőn sem a Buttler-, sem a Döry-rokonság, sem Fáy Bertalan nem vett részt.

A házasságkötés után Fáy Bertalan szerepe lassankint megszűnik. Buttlernek egy 1792. november 28-i beadványa szerint (ld. Döry Ferenc 103. l.): Fáyról mint vagyona gondnokáról nem annyira önként, mint inkább apósának, Döry Gábornak, és felesége nagybátyjának, Eötvös Ignácnak akaratából mondott le. Ez utóbbi ugyanis a házasságkötés után önként felajánlotta magát gondnoknak . . . » [1]

Buttlernek Fáy Bertalan — úgy látszik — bizalmas, atyai barátja volt. Erre vall az az epizód, hogy 1795-ben Buttlerné azon a címen kéri évi 1800 frt. tartásdíjának behajtását, mert értesülése szerint férje az erdőtelki birtokot el szándékozik adni Fáy Bertalan alispánnak. Ez meg is történt 1796. október 7-én: Buttler Erdőtelket s több más birtokrészét, az egri és hegyaljai szőlőkkel és Debrecenben levő házával együtt zálog címen, tehát visszaválthatólag eladta Fáy Bertalannak — de később e birtokokat vissza is váltotta. (Döry Ferenc 37. l.)

Föltevésünk szerint: Buttler 1792 júliusában alighanem gróf Esterházy Károly egri püspök tanácsára kért gondnokot. Esterházy püspök (akiről Kazinczy Ferenc is nagy elismeréssel ír) jóindulattal viseltetett a dúsgazdag, de a világ dolgaiban járatlan, jámbor Buttler iránt. Esterházy értesülhetett arról, hogy Buttler a Döry-család behálózta; remélte, hogy egy gyám, illetőleg gondnok segítségével — aki nem ad hozzájárulást a házasságkötéshez — el lehet odázni a nemkívánatos szövetséget, amelyet Döryék kizárólag anyagi érdekből kezdeményeztek. Esterházy és Fáy Bertalan számítását azonban váratlanul keresztülhúzta a Döry-kisasszony azzal, hogy olyan meglepetéssel szolgált párhónapos gavallérjának, amely egészen sürgős esküvőt tett szükségessé . . .

Négy évvel később az erdőtelki birtokeladást is valószínűleg azért foganatosította Buttler Fáyval, hogy lefoglalható birtokok helyett inkább szabadon felhasználható készpénzzel rendelkezze, amelyre a gyűlölt feleség nem tarthat igényt.

Bernáth Zsiga

A regényben : Bernáth Zsiga az ifjú gróf Buttlernek elváltatlan jóbarátja. Együtt diákoskodnak Sárospatakon, s Buttler a nagyválcioikat többnyire Bernáthéknál, Bornócon tölti (5:11—13). Bornó és Mándok helység egyesesen szerepel Bernáthék falujaként (II. 40:33 Mándok). Az árva Buttler tulajdonképpen nagynénje, Bernáthné nevelte gyermekora óta (109:30—33). A két ifjú közül Buttler az idősebb, egypár osztállyal feljebb jár, mint Bernáth Zsiga (8:36, 16:9, 77:12, 79:32—33). Öt évvel a »különös« házasság előtt (a regény időszámítása szerint kb. 1805-ben) együtt ismerkednek meg

Horváth Piroskával (77—79. l.), együtt vetődnek be a végzetessé váló Döry-kastélyba (11—61. l.). Zsiga szemtanúja lesz Buttler erőszakos megeskettetésének is (125—158. l.). A pörösködés idején ismét feltűnik Bernáth Zsiga (II. 102:18—20) mint Buttler egyik tanúja (II. 122—123. l.). Csak annyit hallunk róla, hogy »most már követ Pozsonyban« (II. 170:38—39). Buttler temetésén jelenik meg utoljára, mint ungi követ. Megleckézteti a képmutató Döry Máriát s ledobja koszorúját a koporsóró (II. 183. l.).

A regény szerint Buttler és Bernáth Zsiga nemcsak jóbarátok, hanem rokonok is. Buttler nagybátyjának és gyámjának, Fáy Istvánnak ugyanis Bernáth-lány a felesége (93:33). MK más tekintetben is utal a Bernáth-család előkelőségére. A Bernáthok csak négylovas kocsin jártak vagy gyalog, de kétlovason nem (120:22—23). Kúriájukban egyszer Rákóczi Ferenc fejedelem is megszállott (69:7—8). Leírja címerüket is: »karddal keresztülszúrt lábszár kék mezőben« (69:25—26)

A regény egyik szép, idillikus jelenete, amikor Bernáth Zsiga szülei egymással vetokednek: hogyan ölcljék magukhoz Buttler jegyesét, Piroskát, miután éveken át tudni sem akartak apjáról, a rozsólis-főző újgazdagról (110—116. l.). A két öreg ábrázolása méltó párja a Kupolyi-házaspár kedves jelenetének (*A fekete kakas*, Krk 12. köt.).

A történelem Bernáth Zsigmondja a reformkor egyik jeles ellenzéki politikusa volt. Mintegy tizenhét évvel fiatalabb Buttlernél, tehát nem lehetett ennek iskolatársa s a »különös házasság«-nak sem lehetett szemtanúja, hiszen akkor (1792-ben) mindössze két esztendő kisgyerek volt. A regény szerint Bernáthékat rokoni kapcsolatok is fűzték Buttlerhez. Mindezen baráti és rokoni kötelékek a szájhagyománynak csak abban a variánsában alakultak ki, amelyet a Bernáth-család őrzött meg. A Bernáth-nemzetség története és leszármazási táblázata semmi jelét nem adja a rokonságnak, a Bernáthok a Buttler-féle hagyatéki pörben sem szerepelnek és a regénybeli rokonságra Bernáth Dezső sem utal (Vasárnapi Újság, 1901). Hasonlóképpen nincs tárgyi adat a Bernáth- és Fáy-család közti rokonságról (a regény szerint Bernáthné és Fáyné sógornők, II. 37:28—29); ettől függetlenül e két nagy birtokos familia között könnyűszerrel jöhettek létre rokoni kapcsolatok.

Véleményünk szerint a »különös házasság«-nak az a változata, amelyet a Bernáth-család őrzött meg, a következő két szállal fűződik gróf Buttler János személyéhez. Egyik szál: Bernáth Zsigmond nagybátyja, Bernáth József kir. tanácsos, kir. táblai bíró volt az egyik tanúja a Buttler János és Döry Katalin között 1792. május 31-én létrejött házassági szerződésnek. (Ld. előbb, az okmánytár 1. sz. darabját.) Másik összekötő szál: Bernáth Zsigmond — mint a reformkor egyik politikusa és országgyűlési követ — az 1825. évi országgyűlés óta közvetlen kapcsolatban állhatott a szintén liberális politikát támogató Buttlerrel. Ez a két kapcsolat később, a családi legendában olyan színezetet vett föl, mintha Buttler és Bernáth Zsigmond diákkori jóbarátok, sőt rokonok is lettek volna.

Mint ahogy Bernáth Zsigmondnak igen jelentős szerep jutott a

regényben, szükségesnek látszik a Bernáth-család és Bernáth Zsigmond történelmi szerepének ismertetése is.

Nagy Iván genealógiai munkája szerint (II. köt. 1858. 29—32. l.) a Bernáthfalvi Bernáth-család a XVI. században tűnt fel. Az Abaúj megyei Bernáth helységből eredt, s kiterjedt vagy birtokossá vált számos megyében, úgymint: Bereg, Bihar, Borsod, Heves, Nyitra, Pest, Szabolcs, Szatmár, Ung, Vas, Zemplén, Zala. Csupán Zemplén megyében tizenkét helyen voltak birtokosok a Bernáthok 1803-ban. A család történetéből kiemeljük a következőket: I. Zsigmond fia, III. János 1706-ban mint Zemplén megye követe járt Rákóczinál. (Rákóczi emléke a regény szerint is elevenen élt a Bernáth-család körében!) A Buttler—Döry-féle házassági szerződésben tanúként szereplő Bernáth József kir. tanácsos 1787-től 1803-ig viselt hivatalt. Ennek egyik testvéröccse, Ferenc, Zemplén megye másodalispánja volt (1785—1790). A szóbanlevő Bernáth Zsigmondról Nagy Iván 1858-ban még csak annyit tud, hogy »mint Ung vármegyének többszöri (1825—48) követe volt ismeretes«. A család címerleírása egyezik azzal, amelyet MK is emleget: »vörös csizmás és nadrágos jobb-láb meztelen karddal átütve.«

A Vasárnapi Ujság két ízben közli Bernáth Zsigmond pályarajzát, arcképével együtt. Először 1865. február 12-én (12. évf. 7. sz., első lap), névtelen cikk: »Azon tisztos ösz férfiú, kinek arcképével ma kedveskedünk olvasóinknak, a magyar alkotmányosság régi gárdájának egyik kiváló tagja . . .« E közlemény szerint Bernáth Zsigmond 1790. október 20-án született Mándokon, Szabolcs megyében. Családja régi magyar birtokos család. Ő maga »1825 óta hat országgyűlésen volt a nemzet érdekeinek hathatós szószólója . . .«

A Vasárnapi Ujság második cikke Bernáth Zsigmondról 1882. február 5-én jelent meg (29. évf. 6. sz. 81—82. l.) —á—r— jelzéssel (talán Szász Károly tollából), Bernáth Zsigmond öregkori arcképével. Ez a cikk az 1882. január 28-án elhunyt ösz politikus nekrológja. Itteni életrajza szerint születési éve és napja eltér a korábbi közlemény adataitól; eszerint ugyanis 1789. október 30-án született. Kilencvenkét évet élt. »Egyik nagybátyja, Bernáth József többi között az 1790/91-iki protestáns zsinaton tűnt ki, míg atyja, szintén Zsigmond, Ung megyének több éven át alispánja és országgyűlési követe volt, s az akkori idők szelleme szerint fiát gondos nevelésben részesíté. Iskoláit Kassán, Patakon, a jogi tanfolyamot Budapesten és Bécsben végezte, s már az 1808. és 1811-i országgyűléseken ott ült a „távollevők követei” (absentium ablegati) sorában. 1812-ben letette az ügyvédi vizsgát. Közéleti pályája a két szomszédos megye, Ung és Bereg közt oszlik meg. 1816-ban Ung megyében főszolgabíró; ugyane megye 1825-ben a pozsonyi országgyűlésre küldötte. Az 1833/36-i országgyűlésen Kőlesey Ferencsel együtt választották kerületi jegyzőnek. Ezen az országgyűlésen élénk részt vett a vallási sérelmek vitatásában. Ő indítványozta a tagosítást is. Az 1839/40. és az 1847/48-i országgyűlésen is Ung megyét képviselte, s a protestáns érdekeknek szorgalmas munkása volt. A szabadságharc után visszavonult s egészen gazdaságának élt. De az 50-es évek végén a protestáns pártens tárgyában tartott

egyházi ülésekben élénk részt vett. 1860-ban tagja volt annak a küldöttségnek, mely a protestánsok sérelmeit Bécsbe vitte. 1861-ben ismét Ung megye képviselője. Az 1865-i országgyűléskor ő volt a legidősebb, ő lett ennek az országgyűlésnek korelnöke. 1868-ig volt képviselő. 1868 végén a hetvenkilenc éves agg visszavonult a közélettől s családja körében élte le hátralevő éveit.*

Bernáth Zsigmond és általában a Bernáth-család politikai tevékenysége tehát főleg a protestáns érdekek képviselésében nyert kifejezést. A Pesti Napló 1867. június 23-i számában az országgyűlési tudósítások között Bernáth Zsigmondnak több előterjesztését olvashatjuk: a zsidók emancipációja, a Ludoviceum életbeléptetése, a királyi egyházi apostoli hatóságának megszüntetése és hazai hajózási társulatok létesítése tárgyában.

(Bernáth Zsigmondnak a reformkorból való arcképét ld. Bernáth Dezső Buttler-cikke keretében 1: Vasárnapi Ujság, 1901. évf.; 2: Képes Folyóirat, 1901., 29. köt. 693. l.)

A regény egyik lábjegyzetében azt mondja Mikszáth, hogy ifjúkorában még ő is látta Bernáth Zsigmondot »a haza atyái közt, mint legöregebbet a korelnöki széken, a magyar parlamentben« (15. l.). A fenti életrajz szerint Bernáth Zsigmond az 1865-i országgyűlésen volt korelnök és 1868 végéig működött mint képviselő. Mikszáth 1866-tól 1870-ig töltötte jogász-éveit Pesten; ha ellátogatott a képviselőház karzatára, valóban láthatta Bernáth Zsigmondot.

Bernáth Zsigmond fiáról, Bernáth Dezsőről, a Buttler-történet, illetőleg Buttler-legenda közvetítőjéről (élt 1841—1907) s Mikszáthnak róla írt nekrológiájáról már előbb, a *Források* c. fejezetben szoltunk.

II.

A KÖLTÖTT ALAKOK

Mikszáth 1904. évi nyilatkozata szerint Piroska alakja — apjának, a rozsólis-főző Horváth Miklósnak figurájával együtt — a képzelet szüleménye.

Horváth Miklós afféle újgazdag, mint a későbbi Tóth Mihály *A Noszty fiú esetében*, csakhogy ez keményebb fából s élesebb vonásokkal van kifaragva. Horváth Miklós szegény kémia-tanár volt Kassán, aki tudományát gyakorlati célra fordította s akó-szám gyártva a rozsólist, nagy vagyont gyűjtött. Pénzével nemességet is szerzett. Bornócon, Bernáthék szomszédságában vett házat s azt parvenümödra valóságos »középkori váraccsá« alakította át (65—69. l.). Három lánya volt. Lányait — mint az egyszeri mesében — csak olyan kérőkhöz akarja férjhezadni, akik megfejtik az ő tréfás találós kérdéseit. De már az első lánynál kudarcot vall, a második egyszerűen megszökik egy hadnaggal (69—73. l.). A harmadik, a legkisebbik lánya — Piroska — volt a legszebb s legkedvesebb, — már ahogy annak szintén lenni kell a mesékben! A kis Piroska megismerkedik az ifjú Buttlerrel s a fiatalok olthatatlan szerelemre gyúlnak. Buttler Bernáthéknál tölti a vakációkat s a Bernáthék és Horváthék kertjén keresztülfolyó

patak segítségével papírhajókon leveleznek egymással. (Azazhogy a furfangos apa levelezik lányá nevében.) Öt év múlva a húsz év körüli Buttler megkéri Piroska kezét (74—104. l.). A himen-hírt Bernáthék (a regényben: Buttler nevelőszülei) is örömmel fogadják, pedig hosszú éveken át szóba se álltak se parvenü szomszédal (105—116. l.). Ezt a szép idillt rombolja szét a röszkői nász. Horváth Miklós azonban — lányával együtt — nem mond le a dúsgazdag vőlegényről, akit különben is szeret és becsül. Minden összeköttetését latbavetve Fáyékka és Bernáthékkal együtt dolgozik az erőszakos házasságkötés megsemmisítésén (II. 39. l.). Sőt Buttler igazának védelmében párbajra áll ki Dóryvel, aki aztán golyóval megöli (II. 114—120. l.).

Horváth Miklós figuráját MK részint reális vonásokból, részint irodalmi sablonokból állította össze. Érdekes mindenekelőtt a párhuzam, ahogy az újnemes és a régi, »patinás« nemesség viszonyát rajzolja (68—70. l.). — Horváth Miklós külső megjelenése erősen sablonos: »egy kis pocakos emberke volt kurta nyakkal, kurta lábakkal« (86. l.) — akárcsak Medve doktor s Mikszáth sok más figurája. Egy korábbi alakját ismételi meg Horváth Miklós beszédbeli modorosságával is: »igenis, igenis...« (pl. a 96. lap 9, 12, 24, 39. sorában stb.). Ugyanez a szavajárása *A lutriban* Szent-Tamássynak (Krk I. köt. 107: 28, 111: 26). Alakjainak ezt a nyelvi modorosságát MK egyik ifjúkori kedvelt írójától, Vas Gerebentől kölcsönözte. Vas Gereben »Nagy idők, nagy emberek« c. regényében gr. Festetics György szavajárása: »Igenis, igenis!«

1904. évi, sokszor idézett nyilatkozatában azt mondja Mikszáth, hogy »Piroska alakját komponáltam« — ám sietve hozzáteszi: »de kellett lenni egy „Piroskának“ a valóságban is...«

Piroska: alapjában véve MK kedves bakfisainak egyik változata. Ezek a bakfisok aránylag kevés egyéni vonást mutatnak, többnyire sablonszerűek. Mégis könnyen ráismerhetünk modelljükre. Ha olvassuk Mikszáthnak későbbi feleségével, Mauks Ilonkával folytatott ifjúkori levelezését s az írónak Ilonkáról szóló nyilatkozatait: láthatjuk, hogy az elbeszéléseiben megismétlődő bakfisok, ezek a naiv és szeretetreméltó, bár kissé elkényeztetett, kedvesen affektáló, magukat mórikáló, indulatosan nagyokat toppantó és erőlyesen fellépő, akaratos fruskák, grimászaikkal és bizarr mozdulataikkal, hunout évődéseikkel — mind Mauks Ilonka egykori magatartásának emlékét örökíti meg, Mikszáthot úgyszólván ölete végéig melegtette ennek a szép, ifjúkori, romantikus szerelemnek az emléke. (Ld. különösen *Az eladó birtok* Erzsikójét, a *Szent Péter esernyőjében* Veronkát, *Akli Miklós* Ilonkáját stb.)

A *Különös házasság* cselekménye két szálból szövődik. Az egyik: az erőszakos esketéssel létrehozott házasság története, a másik: Buttler János és Horváth Piroska tiszta, szép szerelmének rajza. Ez a második meseszál csupa tündökletes szívárványszínekben játszik — mert teljesen a költői fantázia szüleménye. E szerelem mesészerűségét Mikszáth gyöngéd, finom eszközökkel ismételtelen jelzi. Piroska a harmadik gyermek, a legkisebb királykisasszony — ezért is legkedvesebbje az édesapjának. Piroska parasztlánynak öltözik — hogy láthassa

Buttlert, a fiatal gróf viszont beáll kertészlegénynek — hogy láthassa Piroskát. (Akárcsak a verses mesében az egyszeri királyfi, aki mit gondolt magában? — felvette magára a kocsis gúnyját . . .)

A regény mesés részének két főalakja: Buttler és Piroska vonásai kissé elmosódottak, s közülök is Piroska az aktívabb, gyakorlatibb gondolkodású; a boldogság útjának keresését is ő sugalmazza. Mikszáth kedves ötlete volt ez: legalább a mesében boldoggá tenni, igazához juttatni hőst, aki szerencsétlen életében sem igazát, sem boldogságát nem tudta elérni . . . De nem csoda, ha ez a két főalak oly elmosódott vonásokkal jelenik meg mindvégig a színen. Hiszen ők inkább csak szimbólumok, eszközök a nagy színjátékban, melynek cselekményét a klérus és a feudalizmus erői mozgatják.

» . . . De kellett lenni egy „Piroskának” a valóságban is . . . « — mondotta Mikszáth.

A kortársi följegyzések s a pöriratok tanúsága szerint volt Buttlernek nem is egy, de annál jóval több »Piroskája«. Szinte véték a regény olvasóinak illúzióját orrontani Buttler szerelmeinek felsorolásával. Viszont annál fényesebben ragyog Mikszáth művészete, hogy ezekből a szerelmekből, illetőleg e szerelmek helyett a regény idillikus szerelmét alakította ki . . .

A pöriratok szerint: Buttlerné egyik komornája, Nagy Zsuzsanna volt az első, akit a gróf feleségül akart venni, ha Döry Katalintól elválasztják. (Ld. Döry Ferenc, 24—25. l.) Szerepel aztán egy Magdus nevű nő, továbbá egy bizonyos Vajdáné (Uo. 45. l.) stb.

Bernáth Dezső szerint (Vasárnapi Ujság, 1901): Buttler kedvesét, élete nagy szerelmét Buday Máriának hívták. »Tizenhétéves, ragyogó szépségű lány volt«, aki évekig várt arra, hogy a gróf keze ismét szabad lesz; végül is türelme elfogyott s előbb egy földbirtokoshoz ment nőül, aztán mint özvegy is hiába várakozva Buttler szabadságára, másodszor is férjhez ment s báró Fischerné lett.

Az országban szétágazó Buttler-uradalom személyzetében is nem egy fehérnép akadt, akit Buttler szívesebben választott volna társul, mint az ifjúkori tájékozatlanságában nyakába varrt, nemszeretem Döry-kisasszonyt. Ilyen lehetett esetleg az a Bánusz Julianna nevű párdányi hajadon is, akiről az 1904. évi parlamenti incidens okozója mesélt. (Ld. előbb, az *Adalékoknál*: Pesti Napló, 1904.)

Mikszáth tehát még regényének képzelt, költött alakjait is olyan föltevések nyomán formálta ki, amelyeket a kortársi vallomások és a levéltári iratok valamilyen módon igazolnak. A nevek és kapcsolatok mások lehettek s mások is voltak, de a lényeg igaz: Buttler gróf szíve egész életében méltóbb társ után vágott, s azt — hajthatatlan dogmák és presztizs-okok miatt — sohasem sikerült elérnie.

Horváth Miklós és Piroska mellett több más költött alakja is van a regénynek.

Ilyen *Szucsánka plébános*, akinek személyéről nem tudnak az egykorú följegyzések. De vajon csak Mikszáth fantáziájában léteztek-e olyan udvari papok, akik előkelő dámák forró vérmérsékletét szívesen csillapították?

Ilyen költött alak *Medve doktor*, a francia felvilágosultság, a magyarországi voltaireianizmus pompásan megmintázott képviselője. Modellje talán Maurer János ónodi kirurgus lehetett, Buttler egyik házassági tanúja; de csak foglalkozása miatt gondolhatunk rá, mert határozatlan eredménye igen különbözik a regénybeli Medve doktor karakán jellemétől.

Költött alak *Krok apó* is, aki a regény II. kötetében Fáy-t az elveszett Buttler nyomára vezeti. Buttler sohasem vészett el, következőképpen nem is kellett hollétét kinyomozni . . .

Költött alak végül *Vidonka Józsi*, a paraszt feltaláló-ezermester, akinek párjait bizonyára ismerte Buttler kora is, Mikszáth kora is. Hiszen egyik mintaképe, »Mátyás mester« Jókai »Névtelen vár« című regényében életszerűen áll előttünk. Jókai »Mátyás mestere« tudniillik olyan csodálatos acélalkitkát készített, amely egyetlen gombnyomásra összezáródott, hogy megoltalmazza a benne levő francia királykisasszonyt . . . Az ilyen Mátyás mester- és Vidonka Józsi-féle östetehetségek igen népszerűek voltak a századvég irodalmában. Petelei Istvánnak, Mikszáth barátjának is van egy hasonló típusú feltalálója: Novák, aki egy magától mozgó vasszekéren dolgozott évekig — mígnem Stephenson találmánya megelőzte. (Petelei novellájának címe: »A Nagy Lidi ura.«)

A *Különös házasság* történeti és költött alakjait végigtekintve kétségtelen, hogy vajmi nehéz volna élesen megvonni a regényben a valóság és a képzelet határvonalait

Szövegváltozatok

A *Különös házasság* szöveggondozásakor a következő szövegeket kellett figyelembe vennünk:

1. a kéziratföredéket (röv.: K),
2. a Pesti Hírlap folytatásos közléseit (röv.: PH),
3. az 1. kötetkiadás korrektúrapéldányát (röv.: Kp),
4. az 1. kötetkiadást (1901),
5. a 2. kötetkiadást (1907),
6. a 3. kötetkiadást (Jk = 1910).

Megjegyzéseink e szövegekhez:

1. A mindössze 11 lapra terjedő kéziratföredék csak részben teszi lehetővé MK műhelymunkájának tanulmányozását. Ezt sokkal jobban elvégezhetjük más műveinek teljes egészükben fennmaradt kéziratai nyomán (*A kis primás* Krk 4. köt., *A körtvélyesi csiny* Krk 9. köt., *A szelítyei asszonyok* Krk 12. köt.). De e töredék is jelzi MK műföndjét, stiláris javítgatásait stb.

2. Mikszáth e regényt a PH számára folytatásokban írta s fejezet-számok és fejezet-címek nélkül közölte. A nyugópontokat csak időnként jelölte három csillaggal: *** (pl. az I. köt. 5. fejezete élén és a II. köt. 10. fejezete élén). A II. köt. 3. fejezetét Mikszáth a PH-ban ezzel a címmel látta el: *Bejejező rész*, 17. fejezetét pedig így titulálta: *Epilóg*. Tehát a regényt már itt, két ízben is végéhez akarta juttatni, de aztán még további számos fejezet telt a mondanivalójából.

3. Amikor 1901-ben a regény kötetkiadására került sor, Mikszáth a PH folytatásos közléseit adta át a Légrády-nyomdának »kéziratként«. E hírlapi hasábjakon előzetesen is végzett bizonyos javításokat és módosításokat. Mindenekelőtt fejezet-számokkal és fejezet-címekkel látta el, vagyis arányosan tagolta a regényt. Legfeltűnőbb szövegbeli módosításai:

a) a PH-ban a »különös házasság« színhelye *Olaszliszka*, illetőleg *Liszka*, a kötetkiadásban: *Olaszröske*, illetőleg *Röske* :

b) a PH-ban a Bernáth-család lakóhelye: *Mándok*, a kötetkiadásban: *Bornóc*.

Mindezen módosításokról a Kp híven tanúskodik.

4. *Kiadásunk az 1901. évi első kötetkiadást vette alapul.* De a PH és az 1907. évi kiadás, valamint a Jk nyomán néhányszor helyesbítettük az első kötetkiadás hibáit, illetőleg helyesírási sajátságait. Pl. I. köt. 8:8, 14:28, 15:16, 34:15, 40:15, 51:3, 58:38, 68:37, 77:27, 83:18, 88:22, 108:2, 131:11, 147:8, 150:15. II. köt. 35:18, 50:16, 57:4, 72:36, 73:27, 89:3, 90:1, 94:5, 111:32, 155:5, 180:28 stb.

5. Az 1907. évi Révai-kiadás új szedéssel készült a Légrády Testvérek nyomdájában. Ennek szövege több helyen eltér az 1901. évi kötetkiadás szövegétől, és pedig nem MK javításai következtében, hanem a Révai-kiadó valamely tényezőjének illetéktelen beavatkozása miatt. Ez — a *Szövegváltozatok* alábbi jegyzékének tanúsága szerint — határozottan megállapítható, mert az 1907. évi kiadásban jelentkező módosítások túlnyomó része azt mutatja, hogy az illetéktelen tényező az író világos mondanivalója és nyelvi finomságai iránt teljesen vak és süket volt! (Ld. a *Szövegváltozatokban* a következő lap- és sorszámoknál kimutatott önkényes módosításokat és kihagyásokat, csonka szövegeket: I. köt. 10:9, 14:35—37, 15:21, 56:27, 90:27, 97:6, 101:31, 114:9 és 39, 124:13, 132:14. stb.)

6. A Jk (1910) — szintén Révai-kiadás — sajnos, az 1907. évi szöveget közvetítette, újabb önkényes módosításokkal, kihagyásokkal és értelemzavaró hibákkal tovább rontva MK eredeti szövegét. Pl. I. köt. 11:10, 12:29, 13:13, 25:10, 27:7, 78:26, 98:9, 119:3, 120:16, 135:21 stb.

*

Mikszáth a regényeit és nagyobb elbeszéléseit részletekben írta és folytatásokban közölte. Minthogy alakjainak névsorát előzetesen sohasem állította össze s munka közben sem jegyezte föl magának: gyakran megtörtént (mint erre más elbeszéléseivel kapcsolatosan is rámutattunk), hogy egyes folytatásokban ugyanazon szereplőket különböző utónévvel említi, illetőleg ugyanazon személyt más-más néven hívja.

A 9. lap 15—16. sorában a bényei elöljáróság tagjai: Zsombék Márton, Koppantó Gábor és Szabó Mihály. Később (10:16) Koppantó utóneve *Gergelyre*, majd pedig (59:18 és 21—22) *Mihályra* változik. *Kiadásunkban* neve egységesen: Koppantó Gábor.

A rözskei plóbanos első ízben (18:7) *Szecsenska* János néven jelenik meg; később mindvégig (130:14, 139:29, 146:18, II. köt. 87:20) *Szucsinka* János. *Kiadásunkban* neve egységesen: *Szucsinka* János.

Kaporné (II. köt. 50:14, 51:12 és 13) neve a II. köt. 87:7 és 30 sorában *Fodorné*vá alakul; a PH-tól a Jk-ig öröklődik MK tollbotlása. Kiadásunkban a név egységesen: *Kaporné*.

Kövy professzor neve a korábbi szövegekben (107:5) Kővi alakban is előfordult. A Szirmay név helyenként (38:19) Szirmai. Buday tisztartó neve az első közlés alkalmával, a PH-ban némelykor (II. köt. 120:19 stb.) Budai alakban; Kázmári András pandúr neve az 1901. és 1907. évi kiadásban olykor (123:32 és 158:31) Kazsmári alakban; Nogáll Ferenc uradalmi prefektus neve némelyik szövegben olykor (pl. II. köt. 98:34) Nogall alakban; a Brezenheim hercegek neve (II. köt. 15:4) Brezenheim alakban is előfordult (II. köt. 65:22).

A körtvélyesi csúny (Krk 9. köt. 214. l.) és *A szelístyei asszonyok* (Krk 12. köt. 272—3. l.) szövegváltozatait vizsgálva említettük már, hogy MK a kézírataiban túlnyomórészt (de nem mindig!) *fel* igekötőt, illetőleg helyhatározó-szót használ. Mikszáth gondosan ügyelt arra, hogy mondatainak képzésében kerülje a monotóniát. Ezért kézírataiban az *e* hangú szavak közelében rendszerint *jöl*, az *ö* hangú szavak közelében pedig *fel* alakot találunk. Közömbös esetekben, mélyhangú szavak társaságában úgyiszlán mindig *fel* alakot. Ezt a szócskát a PH nyomdászai többnyire *jöl* alakban szedték, s így állandósultak az összes kiadásokban. Megjegyzendő azonban, hogy a PH sem következetes a *fel* szócskának *jöl* alakra való módosításában; olykor — különös szeszéllyel — éppen ellenkezőleg csereberélte a kétféle szóalakot, mint ahogy Mikszáth írta! A Krk — szöveggondozásunk elveinek megfelelően — az alapul vett kiadás (ezúttal az 1901. évi kötetkiadás) szövegében található *fel* vagy *jöl* szóalakot alkalmazza.

Tanulságos lesz az elmondottakat néhány példával szemléltetni. A PH-ban szinte általános *jöl* szóalakok egy része az 1901. évi kötetkiadástól kezdve (főltehetően Mikszáth javításai nyomán) *fel* alakban állandósult. Pl.

I. köt. 69:21	PH <i>jöl</i> vonóhíd	1901—: <i>fel</i> vonóhíd
	93: 5 PH <i>jöl</i> lobogott	1901—: <i>fel</i> lobogott
II. köt. 21: 5	PH <i>jöl</i> bontott	1901—: <i>fel</i> bontott
	26:10 PH <i>jöl</i> locsolnia	1901—: <i>fel</i> locsolnia
	35:16 PH kötelék- <i>jöl</i> -oldási pör	1901—: kötelék- <i>fel</i> oldási pör stb. 3

Mint írásbeli sajtóságokat említjük az alábbiakat:

MK a kézírataiban — mondhatni következetesen — *cz*-t írt. Ezzel szemben a *Különös házasság* szövege a PH-ban, valamint az 1901. és az 1907. évi kötetkiadásban csak egyszerű *c* betűt használ, míg a Jk szövege (nem tudni mi okból?) visszatért az elavult *cz* betűjelöléshez.

A *mindjárt* szót MK többnyire *mingyárt* alakban írta, s ezt a szóalakot (bár nem következetesen) a Jk-ig megőrizték a kötetkiadások, pl. 9:1, 43:10 és 16, 50:29, 53:3 stb.

Hasonlóképpen a *könny* szót MK régiesen *köny*-nek írta. Ezt a szóalakot is megőrizték (szintén nem következetesen) a Jk-ig az összes addigi kötetkiadások.

Végül itt jegyezzük meg — amire az eddigi kötetekben is több-

szőr rámutattunk —, hogy a Jk gondatlan »szöveg gondozói« a tisztartó szót (magyarul nem tudva és a szóösszetételt nem érezve) az egész sorozatban majdnem »következtesen« tisztartó [I] alakban közlik. Ebben a regényben is. Ld. pl. a Jk következő lapjain: I. köt. 56:24, 69:17, 138:27, 139:1, 3 és 4. II. köt. 13:32, 47:3 és 13, 48:11, 18 és 28, 65:2, 7, 18 és 22, 229:14. Szinte tévedésnek számít, ha a Jk egyszerűen helyesen írja a szót: pl. I. köt. 45:25, 52:33, 55:27, 62:4.

A regény címe: PH: *Egy különös házasság. (Hiteles krónika.)*
Kp II. köt. címlapján, MK kézírásával: <A> *Különös házasság.* 1901: *Különös házasság. Regény két kötetben.* 1907-től kezdve: *Különös házasság.*

Lap Sor

- 5 : 1—4 *Egy még nem is nagyon megsérült krónika után trom ezeket a dolgokat, úgy, amint következnek.* Annyira biztosak és hívek az események egyes íradatát, hogy a neveket se tartom szükségesnek megváltoztatni, (PH-ban a kezdőmondat közvetlenül az alcímhez (*Hiteles krónika*) kapcsolódik: *Annyira hiteles*, hogy a neveket se tartom szükségesnek megváltoztatni,)
- 11, 14 stb. *olaszröszkei* (PH: *olaszliszka*) [A PH-ban a helység-név mindvégig: *Olaszliszka*; az 1. kiadásban MK mindvégig *Olaszröszkére* módosította.]
- 14 Vakációra mentek a szomszéd megyébe, Bornócsra, és közvetlen (PH: Vakációra mentek Szabolcs megyébe, és közvetlen Kp: Vakációra mentek 1. <Szabolcs megyébe> és 2. <mégpedig jó messzire> 3. a szomszéd megyébe, Bornócsra, és közvetlen
- 16 kocsmába (1901 itt: korcsmába, de előbb, a 12: sorban és a továbbiakban 1901 is: kocsmába)
- 21 bajusszal ékeskedő mindenik (PH és Kp 1: bajusszal ékeskedők mind a ketten 2. bajusszal ékeskedő mindenik)
- 6 : 30 érdeklődését. (PH és Kp 1: az érdeklődését. 2. érdeklődését.)
- 7 2 Borzasztó nagy úr volt ám (PH és Kp: 1: Borzasztó nagy úr ám 2. Borzasztó nagy úr volt ám)
- 11 Nem is Kövy (PH és Kp 1: Nem is a Kövy 2. Nem is Kövy)
- 31 1907, Jk és Krk: célt tévesztettek, (PH és 1901: célt veszettek,)
- 8 8 Jk és Krk: pózzal (PH—1907: pose-zal)
- 24 a kis nebuló, elannyira megnőtt, hogy (PH és Kp: a kis nebuló, hogy)
- 9 : 1 Krk: mindjárt (PH—Jk: mingyárt Kp: mingyár)
- 14 kastélya (Jk: a kastélya)
- 36 aranyakon (Jk: aranyokon)
- 39 és 10 : 5 aláasan (Jk: alássan)
- 10 : 9 mert ez a bizonyos Döry (1907 és Jk hibásan: mert az a bizonyos Döry)
- 11 És hova (1907, Jk: És hová)

Lap Sor

- 10 : 33 stb. Krk: *divány* (PH—Jk: *diván*)
- 11 7 1907, Jk és Krk: s ha egyszer a szívét kiveszik, (PH és 1901 — az ékezetlen kézirat hibás olvasása miatt: s ha egyszer a szívét kiveszik,)
- 10 könnyedén és mégis titokzatosan. (Jk kihagyással: könnyedén és titokzatosan.)
- 17 E parasztfurfangon (PH és Kp 1: *Ezen a parasztfurfangon 2. E parasztfurfangon*)
- 12 : 20 és szívükre kötötte, (PH: és a szívükre kötötte,)
- 29 Ezeké a nagy, százados tölgyeké, (Jk kihagyással: Ezeké a százados tölgyeké,)
- 37 láthatatlan (PH: láthatlan)
- 13 5 az erdő fái között (PH: az erdők fái között)
- 13 az élők lesznek *halottakká*. (Jk önkényes módosítással: az élők lesznek *holtakká*.)
- 14 : 6 pepecselt (Jk önkényes módosítással: *pepecselt*)
- 20 A Böske vagy Panni (PH: A Böske vagy *a Panni*)
- 28 Jk és Krk: a ficusznak. (PH—1907: a ficusnak.)
- 35—37 kék szalaggal megkötve.
Az egyik diák észrevette és megkérdezte a hajdútól :
— Kisasszony is van a háznál?
(1907 és Jk kihagyással: kék szalaggal megkötve.
— Kisasszony is van a háznál?)
- 38 stb. Krk: baronesz (PH—Jk: *baronesse*)
- 15 9, 13 stb. 1907, Jk és Krk: Rákóczi (PH, 1901: Rákóczy)
- 16 Jk és Krk: *Szent Péter* (PH—1907: *szt. Péter*)
- 20 sőt én magam is eleibe *megyek*, (PH és Kp 1: sőt én magam is *megyek* eleibe, 2. sőt én magam is eleibe *megyek*,)
- 21 fölhúzom *előbb* az atillámat. (1907 és Jk kihagyással: fölhúzom az atillámat.)
- 16 (Kp: Második fejezet. *) [Csillag-jellel hosszabb lábjegyzet, amit a kötetkiadásokban kihagyott. Ld. előbb, a *Források* c. fejezetben!]
- 1 *Ugyanakkor* föltűnt (PH és Kp 1: *De egyszersmind* föltűnt 2. Ugyanakkor föltűnt)
- 17 3 — A Bernáthé *Bornócról*. (PH és Kp 1: — A Bernáthé *Mándokról*. 2. *Bornócról*.)
- 20 stb. Krk: *gouvernant* (PH—Jk: *gouvernante*)
- 25 stb. Krk: *Páris* (PH—Jk: *Páris*)
- 18 : 2 Krk: *Csokonai* (PH—Jk: *Csokonay*)
- 18 — *No*, de (1907 sajtóhibával: — *Ne*, de)
- 24 stb. Krk: *csimpánz* (PH—Jk: *csimpanz*)
- 19 : 27 stb. Krk: *portré* (PH—Jk: *portrait*)
- 39 Jk és Krk: *Szent Pál* (PH—1907: *Szt. Pál*)
- 20 : 12 feledhetlen (Jk: *feledhetetlen*)
- 21 4 rendeletet küldött Patakra, (PH és Kp 1: *s lovas* rendeletet küldött Patakra, 2. rendeletet küldött Patakra,)
- 4 hogy mikor (Kp: 1. *hogy* <δ> mikor 2. *hogy* mikor)

Lap Sor

- 21 33, 35 Matilde!... — Matilde! Matilde! (Jk önkényes módosítással: Matilda!... — Matilda! Matilda!)
- 22 : 1 hegyezte füleit (PH és Kp 1: hegyezte a füleit 2. hegyezte füleit)
- 2 madame Malipau (PH és Kp 1: a madame Malipau 2. madame Malipau)
- 8 *Aridone* Simonide... (PH és Kp 1 hibásan: *Ariadne* Simonide... 2. *Aridone* Simonide...)
- 35 és egy *istentelen* *lator.* (PH és Kp 1: és egy *munkácsi jegyencs* 2. és egy <maliciózus> *lator.* 3. és egy *istentelen* *lator.*)
- 39 Bernáth Zsiga, (PH és Kp 1: a Bernáth Zsiga, 2. Bernáth Zsiga,)
- 23 : 4 Se az *akkori* leány (PH és Kp:1: Se a leány 2. Se az *akkori* leány)
- 5 A leánynak *ha* szép szeme volt, (PH és Kp 1: A leánynak szép szeme volt, 2. A leánynak *ha* szép szeme volt,)
- 25 : 10 okvetlenül (Jk: okvetlenülül)
- 25 Krk: *kotériákra* (PH—1907: *cotteriákra* Jk: *lotteriákra*)
- 26 Krk: kvaterkázni (PH—Jk: quaterkázni)
- 28 viszi a háztartást (1907—Jk: viszi a háztartását)
- 27 1 a Récamierek, (PH, 1901: Recamierek,)
- 7 éppen a minap *mondta* a szinyéri kertjében (Jk értelemzavaró kihagyással: éppen a minap szinyéri kertjében)
- 26 akkor is tudja élvezni (PH és Kp 1: akkor is tudja már élvezni 2. akkor is tudja élvezni)
- 28 : 2 gondolatviláguk (Jk: gondolatvilágok)
- 31 : 28 az egyiknek lilafürtös (PH: az egyiknek a lilafürtös)
- 32 : 17—19 súlyos szűnyog. *Egy nábob, annyi uradalom, mint ahány ujjam. Tíz hercegnek is sok volna.* És a szülei már nem élnek. (PH és Kp 1: csak ennyi: súlyos szűnyog. *Igen csinos uradalma van* és a szülei már nem élnek. 2. [Kiegészítve, mint a végleges szöveg.] ...Tíz hercegnek is sok (sok) volna...)
- 29 mi baja Mariskának. (PH: a Mariskának. Kp: mi <a> baja Mariskának.)
- 33 : 3 és 11 *hagyít* [= hajít] MK sajátos kifejezése. Mindegyik szövegben így!
- 8 Jk és Krk: diéták (PH—1907: dieták)
- 23 hozzájárul, (Jk: hozzájárult,)
- 34 3 Krk: menüetteszerű (PH—Jk: menuetteszerű)
- 7 Fenyegetőleg *rázta* botját (Jk: Fenyegetőleg *rázva* botját)
- 15 1907, Jk és Krk: — *Szervusz*, (PH—1901: — *Servus*,)
- 34 per tu (Jk: pertu)
- 35 : 12 Krk: vámpír (PH—Jk: vampir)
- 39 a táncolók közé, egyszerűen megfogta (PH: a táncolók közé s egyszerűen megfogta Kp: a táncolók közé, 1. <és> egyszerűen megfogta 2. egyszerűen megfogta)

Lap Sor

- 37 : 19 ezért a szóért? (Kp. 1. hibásan: ezért szóért? 2. ezért a szóért?)
 31 titokzatos arcod (Kp. titokzatos 1. arc<ot> [!] 2. arood)
 38 : 19 Borhy Pál őrnagy. (1907 és Jk kihagyással: Borhy őrnagy.)
 19 PH és Krk: Szirmay (1901—Jk itt: Szirmai)
 39 : 3 a Mariska, (1907, Jk: Mariska,)
 20 Ha van másvilág és *van logika* benne, (1907, Jk önkényes módosítással, MK helyes magyarságát elrontva: Ha van másvilág és *logika van* benne,)
 40 : 15 Jk és Krk: A katolikusok még hozzáveszik ehhez (PH—1907 az ékezetlen kézirat helytelen olvasása miatt keletkezett örökletes sajtóhibával: A katolikusok meg hozzáveszik ehhez)
 21 Krk: kvalitásnak (PH—Jk: kvalitásnak)
 41 : 16 kiment eszéből (Kp: kiment <az> eszéből)
 22 Jk és Krk: *szuplikáló* (PH—1907: *suplikáló*)
 23 A pénzt a kollégiumnak, (PH: A pénzt *odaadják* a kollégiumnak,)
 34 nem hall sikamlós mondást. (PH és Kp 1: nem hall *valami* sikamlós mondást. 2. nem hall sikamlós mondást.)
 35 Végre, nem mondja a krónika, *milyen* mamlaszok közt ebédelt (Kp: Végre nem mondja a krónika, 1. <Micsoda> mamlaszok közt ebédelt 2. *milyen* mamlaszok közt ebédelt)
 42 : 32 *attakot* (PH: *atakot*)
 43 : 3 *annak* az országnak (1907—Jk: *ennek* az országnak)
 44 : 4 ujjaival. (PH és Kp 1: *az* ujjaival. 2. ujjaival.)
 45 : 5 Még Jézus se (1907 és Jk: Még a Jézus se)
 47 : 30 úgy éjfél tájban, és már az egész *fiatalod* »*kütbasett*« [A Krk-ban idézőjelbe tettük ezt a szót!], *úgyhogy még* az Izsépy kisasszonyoknak is akadt kihúzni való, (1907 és Jk értelemzavaró kihagyással: úgy éjfél tájban, és már az Izsépy kisasszonyoknak is akadt [!] kihúzni való,)
 48 : 13 Krk: kontesz (PH—Jk: comtesse)
 18 behunyja szemeit, (1907 és Jk: behunyja a szemeit,)
 20 stb. Jk és Krk: médium (PH—1907: medium)
 38 *ősidőktől* (Jk: *ősidőktől*)
 49 : 9 *műveltség*, (PH: *míveltség*,)
 12 Jk és Krk: *mágusok* (PH—1907: *magusok*)
 27 Krk: parti (PH—Jk: parthie)
 50 : 8 PH, 1907, Jk és Krk: a pap a körülálló öreg urakra (1901 hibásan: a pap körülálló öreg urakra)
 17 kedvük (Jk: kedvök)
 30 folytatá (Jk: folytatta)
 38 stb. Jk és Krk: *szférákban* (PH—1907: *sphaerákban*)
 51 : 3 Krk: *karriert* (PH—1907: *carriert* Jk: *karriért*)
 12 PH, 1907—Krk: *audenciát*. (1901 sajtóhibával: *audienciá*.)
 53* 2 és 53 : 28 Krk: *széánszoknál*, (PH—1907: *seanceoknál*, Jk: *széánszoknál*,)

Lap Sor

- 53 : 23 stb. Jk és Krk: asztrál (PH—1907: asztrál)
- 56 : 19 szájára (1907—Jk: *a szájára*)
 27 A szegény öreg Izsépy (1907—Jk kihagyással: A szegény Izsépy)
- 57 16 Künn szuroksötétség támadt (Kp: Künn 1. szuroksötét 2. szuroksötétség 1—2. támadt)
 36 mintha mondani akart volna valamit. (PH: mintha mondani akarna neki valamit.)
- 58 2 az isteni már megállott (Jk értelemzavaró hibával: az isteni már megállt ott [!])
 8 tárcáját, (Jk: *a tárcáját,*)
 38 1907—Jk és Krk: a papírnak az a része (PH—1901: a papír az a része)
 39 már csak két értelmes szó maradt épségben [Ezzel szemben az épségben maradt szavak (59 : 1): »csatolok ötven rénusi forin...«] Mindegyik szövegben így!
- 59 : 1 1907, Jk és Krk: rénusi (PH—1901: renusi)
- 60 : 13 szurkálta (Kp: 1. <pisz>kálta 2. szurkálta
 28 de meg lehet csinálni... (PH: de meg lehetne csinálni...)
 29 kocsisát. (Jk: *a kocsisát*)
- 61 : 16 hisz ez lehetetlen. (PH: hisz az lehetetlen.)
- 62 : Cím helyett PH-ban három csillag-jel: * * *
 1 *Bornócon*. (PH és Kp 1: *Mándokon*. 2. *Bornócon*.)
 13 finomabb munkára *vagy*on szerződttve, (Jk önkényes módosítással: finomabb munkára *van* szerződttve,)
 24 Jánoska gróf (PH: *a Jánoska gróf*)
- 63 : 2 míg *a* tűzhely közepén (Kp: 1. míg tűzhely 2. míg *a* tűzhely 1—2. közepén)
 21 belevegyülvén *a* gondolataiba (PH: belevegyülvén gondolataiba)
 34 S nincs hossza, se vége csóknak, kérdésnek. (Jk önkényes módosítással: S nincs hossza, se vége *a* csóknak, kérdésnek.)
- 64 : 14 Jk és Krk: ismerősök, (1901: ismerősek,)
 31 Zsiga (PH és Kp 1: *A Zsiga* 2. *Zsiga*)
 33 János (PH és Kp 1: *A János* 2. *János*)
 39 Szervác, (PH és Kp 1: *a Szervác*, 2. *Szervác*,)
- 65 : 21 János (PH és Kp 1: *a János* 2. *János*)
 21 legjobban (PH és Kp 1: *a* legjobban 2. legjobban)
 30 stb. Krk: kémiai (PH—Jk: *chemiai*)
- 67 : 12 *a* nagy urakat folyton kaszáltatta (PH: *a* nagy urakat *is* folyton kaszáltatta)
 12 nem úgy, mint a guillotine Párizsban, aki csak egyszer csinált ilyen kirohanást ellenük. (Kp: 1. nem <csinált ilyen kirohanást> úgy, mint 2. [Javítva, a végleges szöveg szerint.])
- 68 : 1 telepedvén felnőtt leányaival. (Jk: telepedvén *meg* felnőtt leányaival.)
 23 A *bábiti* Horváthok, a *felsőbogácsi* Horváthok, (PH — feltehetően a kézirat hibás olvasása miatt —: A *babóti* Hor-

Lap Sor

- váthok, a felsőbagacsi Horváthok, Kp-ban is fentiek szerint javítva.)
- 68 : 25 a Voxit-Horváthok, (PH és Kp 1: a Voxiat-Horváthok, 2. a Voxit-Horváthok,)
- 31 az úgynévezett bekecsbe járók [Mindegyik szövegben így!]
- 37 PH, 1907—Jk és Krk: melytől (1901 hibásan: melyről)
- 69 : 2 Még ha *nem volna is* érmelygős, (1907—Jk: Még ha *nem is volna* érmelygős,)
- 4 Fedetheti iszen a tornyát ezüst lemezekkel és rakhatja márványból, (1907—Jk: . . . és rakathatja márványból,)
- 5 de mégsem az a bizonyos az. (PH és Kp 1: de mégsem az a bizonyos. 2. de mégsem az a bizonyos az.)
- 6 csak elől négy vén oszlop. (1907—Jk: csak elől *van* négy vén oszlop.)
- 9 rézzel kivert (PH és Kp 1: az ékezetlen kézirat helytelen olvasása miatt: rézzel kevert 2. rézzel kivert)
- 24 De már megint mennyivel szebb, *íme* a Bernáth-címer, (PH: De már megint *íme* mennyivel szebb a Bernáth-címer,)
- 25 keresztülszúrt lábszár (1907—Jk: átszúrt lábszár)
- 30 Horváthéknál. (PH és Kp 1: a Horváthéknál. 2. Horváthéknál.)
- 70 : 2 PH, 1907—Jk és Krk: mindenfelől (1901: mindenfelől)
- 6 és vagyont, (Jk: és a vagyont,)
- 74 : 20 és jegyzetben is: röpükét (Jk: röpükét)
- *2 1907—Jk és Krk: derekainak. (1901 hibásan: derekainak.)
- 75 : 24 vágott közbe a doktor. — Hallgasson. (PH: vágott közbe a doktor. — *Nos, ide* hallgasson. Kp: vágott közbe a doktor. — *Nos,* *de* hallgasson.)
- 76 : 8 vagy a száz kis nyírfa kell *neki*, (PH és Kp 1: vagy a száz kis nyírfa kell, 2. vagy a száz kis nyírfa kell neki,)
- 33 ellenállhatatlanul (PH: ellenállhatlanul)
- 77 : 16 a harasztsuhogásra, *s amint szétnyitlak a gallyak*, rémülten kiáltott föl, (PH és Kp 1: a harasztsuhogásra, *s odapillantott, mire* rémülten kiáltott föl, 2. a végleges szöveg.)
- 27 Jk és Krk. a tojásokhoz nyúlni. (PH—1907: a tojáshoz nyúlni.)
- 78 : 7 Zsiga. (PH és Kp 1: a Zsiga. 2: Zsiga.)
- 20 János. (PH és Kp 1: a János. 2: János.)
- 26 nyírfa (Jk hibásan: nyárfa)
- 29 apárul. (1907—Jk: apáról.)
- 38 a fejszéjéért. (1907—Jk: a fejszéért.)
- 79 : 29 szólt (PH: szólt)
- 30 sőt *igaz is*, hogy vannak, (1907—Jk: sőt *az is igaz*, hogy vannak,)
- 30 másképpen (PH: másképp)
- 37 a szeméit (1907—Jk: szeméit)
- 80 : 16 s estefelé (1907—Jk: és estefelé)
- 81 : 38 1907—Jk és Krk: Esténként (PH—1901: Estenként)

Lap Sor

- 81 : 38 ágyában, (PH és Kp 1: az ágyában, 2: ágyában,)
 82 : 9 sebje [= sebessége, sodra] (Mindegyik szövegben így!)
 13 hova (Jk: hová)
 23 a kis imakönyvbe. (PH: a kis imakönyvembe.)
 25 összerázkódék, (Kp 1: összerázkód<í>k, 2. összerázkódék,)
 29 a *kis* papírhajót (1907—Jk: a papírhajót)
 83 : 5 Jk és Krk: perszóna (PH—1907: persona)
 16 szurkos (PH és Kp 1: — a kézirat hibás olvasása miatt —: szurkos 2: szurtos)
 18 Jk és Krk: lovat patkoltató vagy kerékráfot forrasztató utasok, (PH—1907: lovat patkoltató vagy kerékráfot forrasztó [!] utasok,)
 84 : 7 rákiált (PH: rákiáltott)
 85 : 27 — Akár az egész erdőt ki tudnám vágni. (PH: — Akár az egész erdőt *is* ki tudnám vágni.)
 86 : 20 örömet okozott, ha (PH: örömet okozott, ha Kp: 1. örömet okozott<. Horváth tekintetes úr>, ha 2. örömet okozott, ha)
 87 : 4 — Eh, ez mégis bosszantó! (Jk hibásan: — Eh, ez mégis borzasztó!)
 18 nyírfákat, (PH a kézirat hibás olvasása miatt: nyárfákat,)
 23 *abban* megcáfolni, (1907—Jk: *ebben* megcáfolni,)
 88 : 19 dől *el* (PH: dől *le*)
 22 1907—Jk és Krk: Istókot (1901 sajtóhibával: Istókat)
 89 : 15 fejér (1907—Jk: fehér)
 90 : 1 Piroska megszólította: (PH és Kp 1: Piroska megszólította a *kertész*: 2. Piroska megszólította:)
 26 se lehet megvesztegetni, (PH: se lehetne megvesztegetni,)
 27 de a dohány más. (1907—Jk önkényes módosítással: de a dohány, az más.)
 91 : 39 János észrevette, szíve repesett (PH : János észrevette a szíve repesett)
 92 : 24 ha Piroska apjával (PH és Kp 1: ha Piroska az apjával 2. ha Piroska apjával)
 35 ma szépen néznénk ki. (Kp: 1. ma szépen néznén<e>k ki. 2. ma szépen néznénk ki.)
 93 : 2 Jk és Krk: disgrata perszónák (PH—1907: disgrata perszónák)
 3 elégedetlen *hitfeleikhez* zajongóknak (PH és Kp 1. értelemzavaró kihagyással: elégedetlen zajongóknak 2. elégedetlen hitfeleikhez zajongóknak)
 17 de az rendesen májusban volt, *mikor Piroska egyedül maradt otthon, minéljogva* a diák nem vehette semmi hasznát. (PH és Kp 1: de ez rendesen májusban volt, és ennek a *pataki* diák nem vehette semmi hasznát. 2. a végleges szöveg.)
 28 Piroska, (PH és Kp 1: a Piroska, 2. Piroska,)
 29 János gróf (PH és Kp 1: A János gróf 2. János gróf)
 32 hogy a gyámja, (1907—Jk: hogy gyámja,)
 94 : 2 nevetni társai, (PH: nevetni a társai),

Lap Sor

- 94 : 8 ez a mondás : (PH: ez a mondat : Kp: 1. sajtóhibával: ez a mond<ta>): 2. ez a mondás.)
 38 lemeheessen, édes mólázással (PH és Kp 1: lemeheessen *a kertbe*, édes mólázással 2. lemeheessen, édes mólázással)
- 95 : 1 előre elkészített hajóját. (PH és Kp 1: *az* előre elkészített hajóját. 2. előre elkészített hajóját.)
- 96 : 10 és igenis örülök, (Jk önkényes módosítással: és igen örülök,)
 17 Krk: a poézisnak, (PH—Jk: a poezisnak, Jk: a poézisnek,)
 25 a megaraiaik (PH és Kp 1: a *maegeraiaik* [!] 2. a megaraiaik)
 26 és 30 Krk: *lacedaemoniaik* (PH—1907: *lacedemoniak* Jk: *lacedemoniaik*)
 34 és közepét (PH: és a közepét)
 35 megaraiaik (PH és Kp: 1. *maegeraiaik* 2. megaraiaik)
- 97 : 6 — Igenis, értem, *igenis*... (1907—Jk értelemzavaró kihagyással: — Igenis, értem is... [!])
 34 *s* odatolta szeme elé. (PH: *és* odatolta *a* szeme elé.)
- 98 : 9 egy *ilyen* fia! (Jk hibásan: egy *olyan* fia!)
- 99 : 1 stb. per tut, (Jk: pertut,)
 7 a férjét, és én téged választalak, *igenis*. (PH és Kp 1: a férjét, *igenis*, és én téged választalak. 2. a végleges szöveg.)
 16 Hát Piroska? (PH: Hát *a* Piroska?)
 17 alig ismer (Jk: alig ismer)
- 100 : 24 zöld zsaluk (PH: zöld zsalugáterek Kp 1. zöld zsalugáterek 2. zöld zsaluk)
- 101 : 7 — *Künn a konyhában pepecseltünk* a Fridával (PH és Kp 1: <— Befőttet csinálunk) a Fridával 2. a végleges szöveg.)
 22 azt mondtam, (1907—Jk: azt mondom,)
 31 lustán, *lassan* ide-oda. (1907—Jk kihagyással: lustán ide-oda.)
- 102 : 8 álmodozón. (PH: álmodozón.)
 17 apja kebléhez. (1907—Jk: apja kebeléhez.)
 20 Jk és Krk: a gránát fülbevalójával (PH—1907: a gránit [!] fülbevalójával)
- 103 : 6 egy rózsát *az üvegházból*. (PH és Kp 1: egy rózsát *a kertből*. 2. egy rózsát *az üvegházból*.)
- 105 : cím A nagyasszony *gálában*. (Kp 1. A nagyasszony *parádében*. 2. A nagyasszony *gálában*.)
- 106 : 15 Bocssássa meg a nyelvbotlásomat.
 Szóval ezt a sok dolgot stb.
 (PH és Kp 1: Bocssássa meg a nyelvbotlásomat.
 — *Tudja mit, azt a fejszét el fogjuk tenni ereklények. Jó lesz?*
 Szóval ezt a sok dolgot stb. Kp 2. a végleges szöveg.)
- 36 mikor lesz a lakodalom? (PH és Kp 1: mikor *és* lesz a lakodalom? 2. a végleges szöveg.)
- 107 : 32 Bozosra szólt a levél (1907 kihagyással: Bozosra szólt levél)
- 108 : 2 Jk és Krk: párdányi (PH, 1901 és 1907 itt hibásan: párdényi)

Lap 5er

- 108 : 11 ott még elmulasztottál (PH és Kp 1: ott meg elmulasztottál
2. javítva: ott még elmulasztottál)
13 Krk: *felmérföldnyire* (PH—1901: *félmérföldnyire* 1907 ön-
kényes módosítással: *mérföldnyire* Jk: *mérföldnyire*)
15 nincs is a világon, (1907—Jk: nincs is az egész világon,)
20 titkolózott (Jk: titkolódzott)
- 109 : 37 benne van az ezüst (PH és Kp 1: benne az ezüst 2. a vég-
leges szöveg.)
- 110 : 1 szótlanul (PH: szótalanul)
29 a Bernáthné (1907—Jk: Bernáthné)
35 Jk és Krk: *wuklikat*, (PH—1907: *wuklikat*,)
- 111 : 7 stb. Krk: *ámbituson*, (PH—Jk itt: *ambituson*,)
19 — Dehogy; én bolondultam meg, (PH és Kp 1: — *Nem biz az,*
hanem én bolondultam meg, 2. a végleges szöveg.)
21 Horváth kisasszonyt. (PH és Kp: 1. a Horváth kisasszonyt.
2. Horváth kisasszonyt.)
29 semmit se (1907—Jk: semmit sem)
- 113 : 11 almárium, de a 15. sorban: almáriom (Mindegyik szövegben
e kétféle szóalak!)
17 néhány (Jk: néhány)
24 »No, hát ne haragudj, (1907—Jk: »No, ne haragudj,)
- 114 : 2 1907—Jk és Krk: reparálni, (PH—1901: reperálni,)
9 hogy az anyóka szíve (1907—Jk önkényes módosítással: hogy
az öreg anyóka szíve)
10 »milyen jó ember az én uram.« (PH és Kp 1: »milyen jó
ember ez az én uram.« 2. a végleges szöveg.)
16 a Jánossal, (Kp: <a> Jánossal,) [A törlés ellenére is meg-
maradt a névelő!]
22 1907—Jk és Krk: a *telhetetlen* öregúr, (PH—1901 értelem-
zavaró sajtóhibával: a *lehetetlen* öregúr,)
25 azoknak a történetét, (1907—Jk: azoknak történetét,)
30 Piroskának, (PH és Kp 1: a Piroskának, 2. Piroskának,)
39 A nagyasszony *azonban* mégse állta meg, (1907—Jk, figyel-
metlenségből, az előbbi mondatban előforduló szó ismétlé-
sével: A nagyasszony *ellenben* mégse állta meg,)
- 115 : 11 Jánosnak (PH és Kp 1: a Jánosnak 2. Jánosnak)
18 hatalmas, (PH és Kp 1: a hatalmas, 2. hatalmas,)
24 és a kezét maga kezébe venni; (1907—Jk: és a kezét a maga
kezébe venni;)
- 117 : 10 Piroska ebédet főzött, (PH: Piroska az ebédet főzte, Kp:
1. hibás szedéssel: <az> Piroska ebédet főz<te> 2. a végleges
szöveg.)
12 Jk és Krk: *leült* az asztalhoz, (PH—1907: *beült* az asztalhoz,)
19 András huszár (PH és Kp 1. az András huszár 2. András
huszár)
23 Döryéknél (PH és Kp 1: a Döryéknél 2. Döryéknél)
- 118 : 1 az egész úton bús, pedig (PH és Kp 1: az egész úton bús
a János, pedig 2. a végleges szöveg.)

- Lap Sor
- 118 : 6 Ó *maga* kicsalja (PH sajtóhibával: Ó *ma* kicsalja)
 22 Piroskát (PH és Kp 1: *a* Piroskát 2. Piroskát)
 26 minek a bolond ábrándozás? (PH: minek *az* a bolond ábrán-
 dozás?)
 29 rozsdavörös (PH és Kp 1: rozsdavöröses 2. rozsdavörös)
 39 Zsiga (PH és Kp 1: *a* Zsiga 2. Zsiga)
 119 : 3 *és* összeomlott (Jk kihagyással: összeomlott)
 8 *nyúlgerinc*. (PH és Kp 1: *nyúlboroda*. 2. *nyúlgerinc*.)
 14 De ér is *az* annyit, (PH és Kp 1: De ér is annyit, 2. a vég-
 leges szöveg.)
 17 ismerősen integetett (1907—Jk: ismerősként integetett)
 18 Krk: — Bonum mane precor. (PH—Jk: — Bonum mane
 praecor.) [Javitottuk!]
 36 Jk és Krk: *smukktjéért* (PH—1907: *schmukktjéért*)
 38 Zsiga *úr*, (PH és Kp 1: *a* Zsiga, 2. Zsiga *úr*,)
 120 : 9 Jk és Krk: *szimbólum* (PH—1907: *symbolum*)
 9 *kürtök* (PH: *kürtök*)
 15 azoknak csak árnyék kellett; (Jk önkényes módosítással:
 azoknak csak *az* árnyék kellett;)
 16 Rakovezkyak (PH és Kp 1: Rakoczkyak 2. Rakovezkyak)
 16 PH és Krk: mert ez adja sok árnyékot [Szándékosan így,
 «tótos» beszéd!] (1901—Jk «javítva»: mert ez adja *a* sok
 árnyékot)
 35 Waldsteinok, (PH és Kp 1: Watelsteinok, [!] 2. Waldsteinok,)
 122 : 17 Izsépy Annának. (PH és Kp 1: az Izsépy Annának.)
 18 Maga Anna (PH és Kp 1: Maga *az* Anna)
 123 : 9 Zsiga diák. (PH és Kp 1: *a* Zsiga diák.)
 12 utánozott (1907—Jk: utánczott)
 24 álltak, (1907—Jk: állottak,)
 25 csalafintasággal (1907—Jk: csalafintaságból)
 124 : 13 az ármális *is* csak úgy (1907—Jk kihagyással: az ármális
 csak úgy)
 125 : 5 ámbár senki sincs *idegen nálunk* : *mindössze ketten vagyunk*
a leányommal. Különösnek látszott, (PH és Kp 1: ámbár
 senki sincs, *csak a leányom*. Különösnek látszott)
 12 PH, Kp 1 és Krk: *s* mereven szegezte (1901 és Kp 2: mere-
 ven szegezta 1907—Jk: mereven szegezve)
 27 Jk és Krk: *kalamust* (PH—1907: *calamust*)
 126 : 3 Krk: Ab *invisis* (PH—Jk: Ab *invizis*)
 18 *szembe* találta (Jk: *szemben*)
 127 : 8 Mariskának, (PH és Kp 1: *a* Mariskának,)
 16 Buttlerral (PH és Kp 1: *a* Buttlerral)
 21 szemét (PH és Kp 1: *a* szemét)
 26 Buttlerral! (PH és Kp 1: *a* Buttlerral!)
 28 A bor kiütötte magát (PH és Kp 1: A bor ki is ütötte
 magát)
 31 — Mindent mondhatnak *az ellenségeim*, de (PH és Kp 1:
 — Mindent mondhatnak *ellenem*, de)

- Lap Sor
- 127 : 36 Most süll ki majd, ki a legény (PH és Kp 1: Most süll ki majd, *hogy* ki a legény)
- 128 : 9 1907—Jk és Krk: Waldsteintól. (PH—1901: Waldsteintól.)
12 az asztalán. (PH: az asztalon.)
*1 őse ama (1901: őse volt ama)
- 130 : 32 míg én János öcsémmel (PH és Kp 1: míg én a János öcsém-mel)
35 A báró átkarolta a *Buttler* hátát (PH és Kp 1: A báró átkarolta a hátát)
- 131 : 4 stb. Krk: *dívány* (PH—1907: *díván* Jk következetlenül hol így, hol úgy.)
11 Jk és Krk: *kompingálva*, (PH—1907: *kompingálva*,)
132 : cím: A rőszkei dráma. (Kp: 1. A <csíny>. 2. A <bűn>. 3. A rőszkei dráma.)
3 *ha az* (Jk önkényes módosítással: *ha ez*)
14 *de mármost* mit tartasz (1907—Jk önkényes módosítással: *de most már* mit tartasz)
16 és igen becsülöm (PH: és igen *nagyon* becsülöm)
- 133 : 8 neki adom a lányomat, *s* csapunk (Kp: neki adom a lányomat; csapunk)
28 Jk és Krk: *plánumaimat* (PH—1907: *planumaimat*)
- 134 : 32 *Jeszenka és Kázmári*, (1901 és 1907 itt hibásan: *Jaszenka és Kazsmári*)
35 *holt-halványan* (1907—Jk: *holt-halaványan*)
- 135 : 9 — *Hogy mer hát* ön (1907—Jk kihagyással: — *Hogy mer ön*)
21 ellenállhatlan (Jk önkényes módosítással: *ellenállhataatlan*)
30 egy *karosszé*kebe. (PH: egy *karszék*kebe.)
34 *Mariska*, (PH és Kp 1: *a Mariska*,)
- 137 : 14 *csöngettyút* (PH: *csöngettyút*) [De a 17. sorban mindegyik szövegben: *csöngettyúszó*]
31 aki *vesztőhelyre* (PH: aki *a* *vesztőhelyre*)
- 138 : 6 *tömlőc*ben fogtok *megrohadni*, (PH: *a* *tömlőc*ben fogtok *megrohadni*, 1907—Jk: *tömlőc*ben fogtok *megrohadni*,)
9 — *Hét* uradalmam van, (PH és Kp 1: — *Őt* uradalmam van,)
- 139 : 3 a vén katona is *megborzongott*. (PH és Kp 1: a vén katona is *megrendült*.)
4 *sohasem* (PH: *sohase*)
5 A báró kezében (PH és Kp 1: Az *öreg* báró kezében)
13 *láz*as, *de* ünnepeles hangon (1907—Jk kihagyással: *láz*as, ünnepeles hangon)
- 140 : 13 Krk: a Boldogasszonyra (PH—Jk: a Boldog Asszonyra)
- 141 : 8 182 : 8 Krk: *benedictio amulorum* (PH—Jk: *benedictio amulorum*) [Az *anulus* = gyűrű szó helyes latin alakját alkalmaztuk!]
15 kezeit *csípőjére* (PH: *a* kezeit *a* *csípőjére*)
31 Jk és Krk: *diszuszválódott* (PH—1907: *disgustálódott*)
- 142 : 2 a folyosó-ajtónál is *zavaj* támadt, (PH és Kp 1: a folyosó aajtónál is *csatára* [igy!] [helyesen: *csatara* = zaj] támadt,

Lap Sor

- 142 ; 19 mozdulni *sem* tudott. (PH: mozdulni *se* tudott.)
 24 megcsikorgatta fogait (PH: megcsikorgatta *a* fogait)
- 143 : 5 szivettépőn. (Jk: szivettépőden.)
 22 nem *panasz*kodhatik méltóságod, (PH és Kp 1: nem *mondhatja* méltóságod,)
 27 Olyan *egy* pár lesz abból, (1907—Jk: Olyan pár lesz abból,)
 31 mikor akarom. (Jk: *amikor* akarom.)
 38 hogy mit akarnak *még* velem! (Jk önkényes módosítással: hogy *még* mit akarnak velem!)
- 144 : 20 *ez* éjjelre (Jk: *az* éjjelre)
 23 még az éjjel így kell lenni. (PH és Kp 1: még az éjjelre így kell lenni.)
- 145 : oim: Vidonka Józsi. (Kp: Vidorka Józsi. [MK elfelejtette kijelölni e sajtóhiba javítását.])
 13 konverzáló (Kp 1. sajtóhibával: kon<zerv>áló PH—1907: konversáló)
 25 kimutatja, *mert* a régi magyarok (1907—Jk: kimutatja, *hogy* a régi magyarok)
- 146 : 6 Jk és Krk: Novigrádnak, (PH—1907: Nowigradnak,)
 20 Jk és Krk: *Szent* István (PH—1907: *Szt.* István)
 23 a gyerekek neveit (PH: a gyerekek nevet)
- 147 : 8 PH és Krk: a hadseregben, (Kp, 1901—Jk: a hadseregbe,)
 13 — A szemináriumnak vagyok ellensége, mert az (1907—Jk hibásan: — A szemináriumoknak [!] vagyok ellensége, mert az [!])
 14 mert az neveli *önöket hamisaknak*. (PH és Kp 1: mert az neveli *a hamisakat*.)
 16 mert az neveli *önöket gorombáknak*. (PH és Kp 1: mert az neveli *a gorombákat*. Jk: mert az nőveli *önöket gorombáknak*.)
- 148 : 1 terjengeni (PH: terjengni)
 2 Mi ördög lehet az? (PH: Mi *az* ördög lehet az?)
 18 1907—Jk és Krk: támaszította. (PH—1901: támaszgatta.)
 30 Jk és Krk: moleztálni, (PH—1907: molestálni,)
- 149 : 3 — Hol vesz magát itt, [Szándékos stótos beszéd!] (1907—Jk önkényes javítással: — Hol veszi magát itt,)
 9 de itt *is* nagy úr vagyok, (PH: de itt *most* nagy úr vagyok,)
 10 de mit csinálja (Jk javítva: de mit csinálja)
 15 Itt pecsenyét eszek és bor iszok, (PH: Itt pecsenyét eszek és bort iszok,)
 18 Szűz Mariának (Jk javítva: Szűz Máriának)
- 150 : 15 Jk és Krk: mert *a* fogak és a foghús egy része (PH—1907: mert fogak és a foghús egy része)
 20 Vidonka Józsi: (PH és Kp 1: *a* Vidonka Józsi:)
 36 Jk és Krk: *zenik*, (PH—1907: *genik*.)
- 151 : 8 több mesterember dolgozott, (PH és Kp 1: több mesterember *is* dolgozott,)
 11 nem leszek itt. (PH: nem *is* leszek itt.)

- Lap Sor
- 151 : 38 Oh, jajajaj! (1907—Jk csonkán: Oh, jajaj!)
- 153 : 9 a fiatalságról (PH: a fiatalságról)
- 9* Amit álmodozott, be is teljesült rajta, mert mint a szerző a regény megjelenésekor egyik jegyzetben elárulta, Olasz-röske alatt *Bodrogolasi* rejlik: ugyanaz a kastély, melyet most egy második világhírű házasság tesz érdekessé. *A kiadó* [MK]. (PH másképp: Amiről álmodozott, be is teljesült rajta, mert mint némelyek fölszólalásaira már egy ízben kénytelen voltam elárulni, e krónika színhelyét Olaszljiskára csak a költői licentia alapján tettem át Bodrogolasziból, ahol egy másik világhírű házasság szereplői fognak nem-sokára merengeni ugyanazon fák alatt. Kp 1: ... s ugyan- azt a kastélyt most egy második világhírű házasság tesz(i) érdekessé.)
- 15 ez se visz ám többé virágot (1907—Jk: ez se visz ám több virágot)
- 154 : 15 A folyosón már sötét volt, (PH és Kp 1: A folyosóban már sötét volt,)
- 32 bárcsak én lennék a helyében. (PH és Kp 1: bárcsak én lennék a helyébe.)
- 155 : 7 Hiszen oly világos, (1907—Jk: Hiszen olyan világos,)
- 8 Héi uradalom ura (PH és Kp 1: Ői uradalom ura)
- 13 beleillett (1907—Jk: beillett)
- 26 Kázmári, (PH és Kp 1: a Kázmári,)
- 26 derekánál fogva, (PH és Kp 1: a derekánál fogva,)
- 27 fölemelte a levegőben, (Jk: fölemelte a levegőbe,)
- 156 : 1 kedves barátaim. (PH: kedves barátim.)
- 11 hogy semmi szemrehányás se érhesse, (1907—Jk: hogy semmi szemrehányás ne érhesse,)
- 37 a dolgok fundamentumának. (Jk önkényes módosítással: a dolog fundamentumának.)
- 157 : 7 — Jobb bizony, ha nem morzsol, (1907—Jk: — Jobb bizony, hogy nem morzsol,)
- 21 A megmászására (1907—Jk: A megmászásra)
- 33 a szomszéd kertnek a kőrifájával. (1907—Jk: a szomszéd kertnek kőrifájával.)

Tárgyi magyarázatok

Mikszáthot a magyar századokból leginkább Mátyás király kora (*A kis prímás, A szelístei asszonyok*), Rákóczi kora (*A két koldus- diák, A fekete város* stb.) és Ferenc császár, illetőleg a napóleoni háborúk kora (*Farkas a Verhovinán, Különös házasság, Akli Miklós* stb.) érdekelte.

Ferencsel és Napóleonnal foglalkozva, alakjukat és életük főbb eseményeit annyira ismerte, hogy minduntalan említi őket a század-

fordulón írt számos olyan elbeszélésében is, amelyek pedig más korokról és más eseményekről szólnak.

A *Különös házasság* története szintén Ferenc császár idejében játszik. Természetes tehát, hogy benne a császár és környezete, valamint Napóleon árnyéka minduntalan feltűnik. — Világosabb áttekintés végett összefoglaljuk a regénynek a Habsburgokra és Napóleonra vonatkozó részleteit.

A Habsburgokról

Főleg anekdotákat s mendemondákat újít fel róluk.

Időrendben tekintve a dinasztíát: elsőnek *Mária Teréziára* utal (II. köt. 98 : 27—28). Érinti a történelmi anekdotát, amely szerint Mária Terézia az 1741-i nevezetes pozsonyi országgyűlésen, amikor birodalma védelmét kérte, nagyobb hatás kedvéért megsípte ölében tartott kisfiát (II. Józsefet), hogy sírásra fakadjon. Tóth Béla szerint az anekdotának nincs alapja, mert Józsefet csak később hozták Pozsonyba, mikor a bajorok és franciák már Bécs felé nyomultak. (Tóth Béla: Szájrul számára. 1895. 53. l.)

II. Józsefről is anekdotákat s paszkvillusokat elevenít fel (II. köt. 84 : 9—22).

Mária Terézia leányát, *Mária Antoinette*-t, XVI. Lajos francia király feleségét is említi (114 : 25 és II. 148 : 4—6): utal megurult fejéres, kivégeztetésére (1793. okt. 16).

Szöbakerül II. József testvéröccse és utóda, *II. Lipót* is (28 : 25): élt 1747—1792: csak két évig uralkodott. Utóda: fia

Ferenc császár, akinek hosszú uralmát a francia forradalmi eseményektől való rettegés, minden szabadság-mozgalom elfojtása és a napóleoni háborúk eseményei töltik ki. (Élt 1768—1835, uralkodott 1792-től.) Mikszáth egy-egy rövid jelenetben s odavetett megjegyzésekben élesen, szellemesen jellemzi Ferenc egyéniségét és magatartását. Elmondja találkozását Napóleonnal (16 : 13—30), amit később *Akli Miklós* c. regényében is megismétel. Felújítja a háborús adó-kivetésével kapcsolatos szatmári anekdotát (67 : 22—32), s hangsúlyozza közismert fősvénységét: «A császár fősvény volt a lehetlenségig, de szerette, ha az alattvalói könnyelműek.»

Egy pillanatra felvillan Ferenc császár harmadik feleségének, *Mária Ludovikának* alakja is (II. 36 : 9).

A népes dinasztia főhercegei közül a következők szerepelnek: *Ambrus* (vagyis *Károly Ambrus*) *főherceg* (II. 131 : 16) — a Habsburgok estei ágából; 1785-ben született, 1808-ban (23 éves korában) esztergomi primás lett, de már másfél év múlva (1809. szept.) meghalt. Siremléke az esztergomi bazilikában: Canova műve.

Károly főherceg (20 : 38) — Ferenc császár öccse (élt 1771—1847), a napóleoni háborúk egyik hadvezére. Legnevezetesebb haditette volt a Napóleon fölött Aspern-nél aratott győzelme (1809. május 21—22), melyet azonban csakhamar (július 5-én) wagrami veresége követett.

József palatinus (II. 60 : 23) — Ferenc császár legfiatalabb

öccse (élt 1776—1847), Magyarország nádora 1796-tól. Felsőzados nádorsága alatt főleg Pest és Buda fejlesztésén munkálkodott.

Említi végül MK »a nagy befolyású *Mária Erzsébet főhercegnőt* (II. 85 : 12 és 144 : 23).

Napóleonról

Napóleon Mikszáth részint — szokásos módszerével kicsinyítve — mint karikatúrát mutatja be, részint pedig mint a népi legendaképződés egyik példáját emlegeti.

Napóleon-karikatúrák a következő képek és jelenetek:

Napóleon világhírét még az olaszországi korcsmárosné kakasának farktolla is hirdeti (7 : 22—26). Pedig: »Ha csizma nincs rajta, még Napóleon is csak egy mezitlábos ember!« (II. 5 : 8—9). Ferenc császár és Napóleon találkozásáról, amikor is az egymással hadakozó két császár megölelte egymást, MK — az idősb Buttler szavain keresztül — úgy nyilatkozik, hogy uralkodónak lenni a legcsúnyább mesterség a világon! (16 : 28—30)

De a Napóleon körüli legendaképződés mozzanatait is felmutatja Mikszáth a regényben. A hazai fantáziát legjobban az a hír ragadta meg, hogy »elveszi a Ferenc császár leányát«, Mária Lujzát (46 : 12—14). El is vette 1810-ben. Aztán következett Napóleon oroszországi szörnyű veresége (1812 őszén és telén), amikor »a főlséges sereg elpusztult, megfagyott a tél szigorúsága miatt« (II. 97 : 6—9): a 600 000 főnyi hódító seregből december közepén már csak 15.000 ember tért haza Franciaországba... Napóleon a szövetséges hatalmak leverik s előbb Elba szigetére (1814. május), majd pedig Szent Ilona szigetére száműzik (1815. okt.). Ott is halt meg 1821. március 5-én. Az olaszországi korcsmáros azonban »a szentnek se hiszi, hogy meghalt volna«. Azt álmodja, hogy visszajött az Ilona-szigetről (II. 170 : 21—23), mint ahogy Elbáról is megszökött. Híába erősítgeti Buttler, hogy: »Meghalt az már régen« (II. 171 : 1—3) — Tóth uram már nem tágit a legendától: »És ha meghalt volna is, él még a fia! Hallom, ott van Bécsben a nagyapjánál...« (II. 171 : 6—13). Napóleon fia, »II. Napóleon«, a római király, később »reichstadi herceg« (1811—32) valóban nagyatyjának, Ferenc császárnak bécsi udvarában nevelkedett — de nem úgy, mint Tóth uram hitte, hanem teljesen osztrák szellemben. A szerencsétlen »sasfiók« tüdő-gorvadásban halt meg huszonkét éves korában.

Személynevek (botfürendben, első említésük feltüntetésével). A genealógiai adatokat főleg két munkából merítettük: *Nagy Iván*: Magyarország családai. 1—12. köt. (1857—1865) és pótlék-kötet (1868); *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. 1—11. köt. (1911—1932.)

Andrássy család (25 : 18) — Ősi fészük Krasznahorka (Gömör és Kishont megye). MK azért említi itt e főúri családot, minthogy birtokaik egy része a regény főszínhelyén, Zemplén megyében (Töke-terebesen) és a szomszédos megyékben feküdtek.

Apró Márton (83 : 4) — Mikszáth névkészletére jellemző név. Elbeszéléseiben szívesen használt azonos neveket. Két évvel a *Külv*

nős házasság után, 1902-ben írta *Mindenki lépik egyet* c. elbeszélését (Krk. 15. köt.): annak egyik főalakját Apró Istvánnak hívják.

Arnold Pál (35 : 11–12) — A regény szerint: a XVIII. század elején élt zempléni hajdú, akit a vámpír megharapott, halála után följárt a sírból stb. — Történetét MK alighanem valami kuriózumgyűjteményben olvasta.

Balassa Menyhárt (1511–1568) (128 : 5) — nevét rablásainak és árulásainak sorozata tette hírhedtté: az 1540-es években mint Léva várának ura a felvidéki kereskedők réme volt. — A Balassa (vagy Balassi) család ősi várában, a Nógrád megyei Kékkőn élt: a család a múlt század második felében halt ki. MK gyakran említi a Balassákat: nemcsak e regényben (II. 102 : 15), hanem pl. *A Krúdy Kálmán csínytevéseiben* is (Krk 11. köt. 70. l. stb.).

Barkóczy (120 : 34) — E család Zemplén megyében emelkedett föl a XVI. század közepén. Bárói és grófi ága volt. A Barkóczyak rokonságban álltak a Buttlerekkel. Gróf Buttler János kedvenc unokahúgát, Barkóczy Évát és ennek férjét, gróf Buttler Sándort tette meg főörökösévé.

Bezerédj (72 : 27) — dunántúli (Veszprém és Zala megyei) régi nemes család.

Bihari János (33 : 24) — zeneszerző, cigányprimás, virtuóz muzsikus. Szerzeményei között több verbunkos és kesergő van, továbbá a Rákóczi-induló egyik változata. Élt 1769–1827.

Bónis Mihály (51 : 25) — A Bónis család zempléni eredetű, de az ország több más részébe, így Szabolcsba is elszármazott. B. Mihály nevét Nagy Iván családtörténeti lexikona nem ismeri. A család egyik történelmi szerepet játszó tagját, B. Sámuel MK a Jókai-életrajzban említi (Krk 18. köt. 151. l.).

Borhy — Heves megyei nemes család. Nagy Iván genealógiai munkája nem ismeri sem Pált (38 : 19), sem Mihályt (43 : 32), sem Ádámot (II. 115 : 38).

Boufflers grófnék, a Récamierek, a Geoffrinok (26 : 30–27 : 1) — MK itt és a következő lapon is a kifinomult, művelt társasélet virágzását jelzi e XVIII–XIX. századi francia hölgyek névsorával. Az elsőnek férje: *Boufflers*, Stanislas de (1738–1815), francia író, 1785-ben Szenevél kormányzója. — *Récamier* bankár felesége, szül. Jeanne Françoise Julie Adelaïde Bernard (1777–1849), szalonja az irodalmi és politikai kiválóságok központja volt a XIX. század első két évtizedében. — *Geoffrin* szül. Marie Thérèse Rodet (1699–1777) férjétől, aki a polgárörtség ezredese volt, nagy vagyont örökölte, fényes irodalmi szalont tartott Párizsban. Bizalmasai közé tartoztak többek közt Montesquieu, d'Alembert, Poniatowski Szaniszló (később longyel király). Támogatásával nyomtatták ki az Enciklopédiát.

Both (120 : 24) — A regény szerint (II. 88 : 5): előkelő nemesi család Zemplénben. Both István mint Buttler titkára szerepel (II. 153 : 19 és 186 : 21 — 187 : 15). Nagy Iván genealógiai munkája két ilyen nevű nemes családot említ.

Braganza-ház (42 : 24) — 1640 óta Portugália uralkodócsaládjá vált. Napóleon 1805. november 15-én trónvesztettnek nyilvánította a

Braganza-ház, mire VI. János király Brazíliába menekült. Fia, dom Pedro ott szintén dinasztiát alapított (1822).

Buckingham herceg, akit egy Dudley kisasszony elraboltatott — (141 : 28—32) — Buckingham és Dudley: mindkettő angol főnemesi cím, melyet több család viselt. — Ezt a pikáns anekdotát MK valamely kuriózum-gyűjteményben vagy folyóiratban olvashatta.

Bujdosó Mihály (107 : 28) — A regényben: sárospataki ötvösmester. A Bujdosó-családnév másutt is előfordul Mikszáthnál. Pl. *A két koldusdiákban* (Krk 3. köt. 53. l.) Bujdosó János: diáktartó kosztos gazda; a *Késértet Lublón* c. elbeszélésben (Krk 5. köt. 33. l.) Bujdosó Ferenc: Debrecenből ideszakadt tanácsbeli, *Füliben* (Krk 15. köt. 15. l.) Bujdosó Mátyás: debreceni hentesmester stb.

Caqliostro Sándor gróf (49 : 12) — igazi nevén Balsamo József, kalandor és szemfényvesztő. Élt 1743—1795.

Czobor grófok (67 : 39—68 : 1) — Az egykor dúsgazdag, főúri Czobor családot MK többször is említi elbeszéléseiben. (Pl. *A kis prímás*, Krk 4. köt. 78. és 108. l., *Beszterce ostroma*, Krk 6. köt. 20. és 26. l., *Szent Péter esernyője*, Krk 7. köt. 160. és 163. l.) A család utolsó sarjadéka, gróf Czobor József a XVIII. század végén halt meg, Mikszáth itteni utalása tehát időbelileg helytálló. A »tékozló« jelző különösen ráillik erre a gr. Czobor József, akinek esztelen pazarlásáról MK Tóth Béla »Magyar Anekdotakincs«-ének I. kötetében (380—383. l.) elköpező dolgokat olvashatott. Pl. »Az olyan tréfa, mikor holicsi uradalmát egy kártyára tette föl és el is vesztette, neki már közönséges volt.« Végül is inségre jutva Pesten nagy nyomorúságban tengődött. — úgy, ahogy jól megérdemelte. Egy téli reggel megfagyva találták a Duna partján, egy szemétdombon.

Csathó (120 : 39) — A régi Magyarországon több ilyen nevű nemes familia volt. Itt minden bizonnyal a Fügei Csathó-családról van szó, mely Gömörből eredt s Nógrád, Ung és Ugocsa megyékbe is elszármazott.

Csernovics Péter (33 : 9) — Élt 1813—1892. Vagyonos délvidéki családból származott. 1848-ban temesi gróf és főispán, kormánybiztos.

Csokonai Vitéz Mihály (1773—1805) e regényben többször is említi Mikszáth:

18 : 2—4 »Dorottya, vagyis a dámák diadalma a fárságon« című víg eposzát 1799-ben írta s 1803-ban adta ki Debrecenben: de már akkor számos kéziratban országszerte elterjedt — ahogy MK is mondja.

65 : 38—39 »Csokonai Vitéz Mihály lyukas csizmában vándorol mecénástól mecénáshoz . . .« Ez a kép erősen emlékeztet Jókai »Két lángész egy házban« c. karcolatára, amely »Életemből« c. gyűjteményében (II. köt. 87—100. l.) jelent meg. (Újabbban: Jókai »Írói arcképek« c. kötetben. 1955: 105—114. l.)

66 : 1—2 »Csokonainak nincs felesége; csak a kulacsajszülnék apró kulacsokat.« — Utalás Csokonai »Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz« c. költeménye 13. versszakára: »Bárcsak a feleségemmel Téged cserélhetnék fel, Hogy fiaikat, leányokat Szülnél, apró kulacsokat.«

Dókus Antal, br. Döry István komája (10 : 27) — A csabai

Dókus család Zemplén megyei nemes familia. (D. László 1841-ben a hétszemélyes tábla ülnöke, D. József pedig 1843-ban Zemplén megye aljegyzője.) Sem D. Antalról, sem D. Pálról (119 : 33) nem tud Nagy Iván családtörténeti munkája.

Fodor (120 : 24) — A régi Magyarországon több ilyen nevű nemes familia volt. Egy Fodor család élt Zemplénben is, a regény színhelyén.

Frigyes (Nagy Frigyes) apja (76 : 30) — I. Frigyes Vilmos, Poroszország királya. Élt 1688—1740, uralkodott 1713-tól. Gazdag kincstárt és erős hadsereget hagyott fiára.

Geoffrinok, De Lespinasse és Le-Deffond marquise-k (27 : 35—36) — MK itt megismétli a fentebb (26 : 30—27 : 1) érintett kérdést a kifinomult társasületről. *L'Espinasse* (vagy Lespinasse), Julie de (1732—1776) francia írónő, szellemes leveleket írt. Szalonja az írói és előkelő világ egyik központja volt. D'Alembert-rel bizalmas viszonyban volt. — *Deffand, Marie*, marquise du [Mikszáthnál: Deffond] (1697—1780): a XVIII. század egyik híres, szellemes asszonya: kora legkiválóbb íróival (Voltaire stb.) folytatott levelezést.

dr. Guillotin, Joseph Ignace (Mikszáthnál hibásan: Guillotine) (1738—1814) (58 : 13) — francia orvos, a guillotine nevű kivégző eszköz állítólagos feltalálója. Ilyen szerkezetet, hulló bárdot már a XIII. században is használtak, de a francia forradalom idején Guillotin dr.-nak, mint a nemzetgyűlés tagjának javaslatára vették újból használatba. — Mikszáth egyik kedvelt forrásában, Tóth Béla »Mendmondák« c. munkájában részletes ismertetést olvashatott róla (1896).

Hauser Gáspár (1812—1833) (141 : 28) — Nürnbergben feltűnt, ismeretlen származású kalandor, aki hol uralkodók (Napoleon meg a bádeni herceg), hol pedig egy magyar mágnás fiának adta ki magát. Mikszáth Tóth Béla »Mendmondák« c. munkájából ismerhette meg Hauser Gáspár történetét.

Heliogabalus (vagy Elagabalus) (108 : 11) — római császár, i. sz. 218—222. A katonák tették meg imperátorrá, de aztán — féktelen kicsapongásait látva — csakhamar megölték.

Horatius (Quintus Horatius Flaccus) (96 : 17) — A nagynevű római költőt (élt i. e. 65—8) Mikszáth mint a gimnáziumban tárgyalt auktorok egyikét emeli ki.

Horvách családok (68 : 23—25) : *Bibithi Horvách* — a XVII. század óta Nógrádban élő nemes család, melynek több tagja vezető tisztséget viselt a megyében: a szabadságharc idején Bibithi Horvách Elek volt Nógrád megye alispánja. *Petrichevich-Horvách* — horvátországi eredetű nemes család, mely a XVI. század közepén Erdélyben telepedett le. *Voxit-Horvách* — e család a mohácsi vész után költözött Horvátországból hazánkba s Nógrádban telepedett le. (Mikszáth tehát ezúttal is többnyire szülőmegyéjének ismertebb család-jait emlegeti.)

Izsépy (vagy Isépy) (24 : 29) — zempléni eredetű régi nemes család. Pál nevű tagja is volt (28 : 17), az 1820-as években kamarai hajdú.

Jánosik György, 1680—1713 (10 : 26) — betyár, a szlovák nép-

költészet legnépszerűbb szegénylegény-alakja. Előbb a kurucokkal harcolt, de az 1708-i trencsényi vereség után a labancokhoz állott. 1711—13-ig működött mint rablóvezér. 1713 április elején Liptószentmiklóson felakasztották. MK gyakran említi (pl. *Az eladó birtok*, Krk 5. köt. 114. l.: *A sipszica*, Krk 15. köt. 123. l.: *A Noszty fiú esete* Krk 20. köt. 84. l. stb.). Itteni említése éppúgy, mint a II. köt. 80. l. 14. sorában (igaz, hogy csak egy tréfás fenyegetésben) súlyos anakronizmus, mert Jánosik kerek száz évvel azelőtt élt!

Jeszenka (134 : 32) — A regényben: Döry egyik pandúrja, kinek Kázmári a társa. Modelljükre ráismerhetünk a tanúkihallgatási jegyzőkönyvekben szereplő Csetneky János és Tolnay János girincsi lakosokban, akiknek — mint Csetneky vallotta — felakasztás terhe alatt kellett örködniök, hogy az egri püspöktől, gr. Esterházy Károlytól Buttlernek érkező levél ne kerüljön az ő kezébe. Csetneky csakugyan el is fogta a levelet és átadta gr. Dörynek, de tartalmát nem ismerte. Buttler háromszor is el akart menni, de lovait mindannyiszor kifogatták s — mint a belső cselédek beszélték — az Öreg gróf lelövésével és megvasalással fenyegette. Buttler az esküvő előtt és után is nagyon szomorú volt. (Ld. Döry Ferenc könyvének 89. l.)

Johanna nápolyi királynő (128 : 3) — a nápolyi Anjou-ház ivadéka. Élt 1326—1382. Első férjét, Endrét, Nagy Lajos öccsét megölette. Nagy Lajos hadjáratot vezetett ellene: később a pápa megfosztotta trónjától, Durazzói Károly pedig megfojtatta.

Justh (120 : 14) — Turóc megyei nemesi család, mely a XII. század óta ismeretes. Kiváló tagjai: J. Gyula ellenzéki politikus (1850—1917), akit MK az *Új Zrínyiászbán* (Krk 10. köt. 51. l.) mint Bercsényi Miklós újabbkori megtestesítőjét említi, és J. Zsigmond író (1863—1894).

Kassai (32 : 2) — Zemplén, Trencsén és Turóc megyében volt birtokos család. A családtörténeti kézikönyvek K. Mihályt nem említik.

Kazinczy Ferenc (145 : 20) — Kazinczy szerepeltetése itt és a regény további folyamán az események történelmi hátterét és a viszonyok rajzát élénkíti. MK azért is hivatkozik rá, mert Kazinczy — mint korának majd minden eseményle iránt — a Buttler—Döry-pőr iránt is érdeklődött. (Döry Gáborról szóló följegyzését ld. az okmánytár szemelvényeinek 20. sz. darabjában.)

Kálmán király (146 : 32) — I. Géza fia. Élt 1070—1116, uralkodott 1095-től. Állítólag papnak neveltették, innen kapta »Könyves« melléknévét. Kiváló szellemű uralkodó, ügyes hadvezér. A püpos és sánta alakjáról szóló mendemondák csak később koholt rágalmak.

XII. Károly svékus király anyja (107 : 24) — Ulrika Eleonora dán királyné, XI. Károly svéd király (1660—97) felesége. — Mikszáth csak játékos ötletből említi, mint akinek egy híres nyakéke a Buttler családhoz került.

Kázmári András (55 : 9) — A regényben az egyik pandúr neve. *Jókai Mór élete és kora* c. művében MK egy Kázmár János nevű cipész mestert említi. (Krk 18. köt. 191. l.) Ld. még *Jeszenka* nevével is!

Keczer (93 : 16) — Sáros megyei régi nemes család. Szerepét

Zemplénben a XVI. századtól kezdve ismerjük. Több Pál nevű tagja is volt (II. 38 : 7). *A kis prímás*ban Keczer Györgyöt említi Mikszáth. (Krk 4. köt. 116. l.)

Kempelen Farkas (150 : 29—33) — pozsonyi udvari tanácsos, technikus, feltaláló. Élt 1734—1804. Sakkozó gépe egész Európát bejárta, II. Katalin cárnő, Nagy Frigyes és Napóleon is játszott vele. Kempelen beszélőgépet is szerkesztett. — Mikszáth Tóth Béla *»Mendemondáka o. kuriózumgyűjteményében és »Magyar anekdotakincsében* (II. köt. 59—62. l.) olvasta Kempelen sakkozó automatájának történetét, amelyet aztán gyakran emlegetett elbeszéléseiben. (Pl. *Akli Miklós* o. regényében, Krk 16. köt. 26. l.)

*Kossuth Lajos*nak mint újhelyi diáknak szerepeltetése (8 : 30) csupán a regény időrendjébe illik bele. (Kossuth 1802-ben született.) A gyermek Kossuthal Mikszáth az elbeszélés történelmi hangulatát fokozza. (Nagy embereket másutt is szívesen léptet föl gyermekkorukban, pl. Dózsa Györgyöt mint kisleányt *A szelstyei asszonyok*-ban említi. Krk 12. köt. 206. l. és jegyzet: 341. l.) A *különös házasság* szerkezetét Mikszáth művészi módon foglalja össze azzal is, hogy a zárófejezetben szintén Kossuthra utal. (II. 186 : 10—13.) Amott még mint gyermek játszott, itt már hadba hívja a regimenteket. A két jelenet közel negyven esztendő eseményeit s politikai fejlődését jelzi.

Kövy Sándor (7 : 11) — Szabolcs megyei nemes családból származott, a sárospataki főiskolának neves jogász-professzora volt; több jogtudományi munka szerzője. Élt 1763—1829.

Krucsay (154 : 1) — A regény szerint: az olaszröszkei (vagyis bodrogolaszi) kastély első építtetője egy Krucsay volt, aki »jus gladiit is gyakorolt és egyszer a saját szép feleségét fejeztette le...« Szinte szörszerint ugyanezt olvashatjuk *A két koldusdiák* II. fejezetében is (Krk 3. köt. 56. l.): »Lakott ebben az időben a Nyírben egy Krucsay nevű hatalmas, gazdag úr, akinek pallosjoga is volt, s arról lett nevezetes, hogy a tulajdon feleségét lenyakasztatta, mert kegyetlen szívű, gonosz indulatú ember vala.« A Krucsayak: Zemplén megyei régi nemes család, mely Szabolcsba is átszármazott. A család legnevesebb tagja: Krucsay István (1670—1747) II. Rákóczi Ferenc bizalmas embere, diplomatája és udvari irodájának főnöke volt; Lengyelországba is követte a bujdosó fejedelmet.

Kupeczky János (1667—1740) (19 : 26) — festőművész; tül-nyomórészt arcképeket festett. MK itt tréfásan utal egy nagyindájú tőköt ábrázoló csendéletére, azzal, hogy ez a tők Ferenc császár portréja. (Ferenc császár csak 1768-ban született!)

Larisch gróf (magyar népies ejtéssel: *Klárís*) (119 : 11) — A gothai almanach szerint a Larisch von Moennich család felsősziléziai eredetű, régi, német, illetőleg osztrák főúri familia. Említi e nevet MK *A gavalérokban* is, Krk 8. köt. 208. l.

Lehoczky (120 : 15) — Turóc megyei eredetű régi nemesi család.
Leveleki Molnár Pál — ld. Molnár Pál.

Lónyay Mihály (113 : 19) — a Lónyay-család a legrégebb magyar nemzetségek egyike. A XIII. század közepe óta szerepeltek a közéletben.

Majláth (120 : 35) — A regényben mint Buttlerékkal rokon, előkelő család szerepel. A székhelyi Majláth-családnak grófi és nemesi ága ismeretes. Bars és Hont megyében stb. voltak birtokai. Közülök többen magas hivatalokat viseltek. A II. köt. 159. lapján említett Majláth Károly gróf (szül. 1781): kamarai, ill. udv. kincstári tanácsos volt.

Majornokyné (25 : 16) — A Majornoky név költött név, amelyet Mikszáth előszeretettel használt elbeszéléseiben. Pl. *Tavaszi riügyek* c. kötetében (1890) *A becsületes Gyuri története* a Majornoky-családról szól. Majornok mint költött helységnév is többször előfordul. Pl. *Az apám ismerősei*, Krk 2. köt. 24. l., *A majornoki lázadás*, Jk 28. köt. stb.

Medve Ignác dr. (29 : 31) — költött alak. Mikszáth ama kevés orvos-figurái közé tartozik, akikről szeretettel, megbecsüléssel szól. Az elbeszélés folyamán Medve dr. életrajzát is körvonalazza: katonatorvos volt (35 : 17—29), a francia felvilágosodás híve, egy helyen (43 : 5) Voltaire követőjének, »vén voltaireianus«-nak nevezi Döry. Halálakor mindenki elismeréssel emlegeti (55—56. l.). — E rokonszenves orvos-alakkal szemben Mikszáth orvos-ellenes nyilatkozatait ld. *A fekete kakas* c. elbeszéléséhez fűzött jegyzeteinkben (Krk 12. köt. 214—215. l.).

Molnár Pál (Leveleki) (6 : 7) — *A demokraták* első elbeszélésének főalakja is Leveleki Molnár Pál (Krk 10. köt. 5—37. l.). A Leveleki Molnár-család ismert nevű nemesi familia volt. — A Mikszáth-filológiában semmi nyoma annak, hogy vajon miféle diáktrefáról van itten szó. Leveleki Molnár Pál »kísértet-fogása« talán valami sárospataki (vagy rimaszombati?) diáktörténet emléke.

Montecuccoli Raimund gróf, német birodalmi herceg, 1609—1680 (47 : 7) — Lipót császár hadvezére, Zrínyi Miklós engesztelhetetlen ellensége. MK gyakran utal Montecuccoli szállóigévé lett mondására, amely szerint a háborúhoz három dolog kell: pénz, pénz és pénz. (Megismétli ezt a II. köt. 32. lapjának 19. sorában is.) (Ld. még: *Beszterce ostroma*, Krk 6. köt. 12. l., *A gavallérok*, Krk 8. köt. 218. l. stb.)

Mucius Scaevola (95 : 29) — Nevezetes tette, amelyre itt MK is utal, a következő: i. e. 507-ben, amikor Porsena etruszk király Rómát ostromolta, hazájának megmentése végett az ellenséges táborba hatolt és merényletet akart elkövetni, de a király helyett tévedésből írnokát ölte meg. Porsena fenyegetésére jobb kezét tűzbe tette és arcrándulás nélkül süttette, mígmen a király e rettenhetetlen bátorságáért szabadon bocsátotta, szavaitól pedig, hogy 300 római ifjú esküdött össze élete ellen, megijedve, Róma alól elvonult. Gaius Mucius-t ezóta nevezték jobb karja elvesztése miatt Scaevolá-nak, vagyis balognak.

Nagy István (132 : 3 és lábjegyzet) — »a híres pesti pipafaragó«. *A Noszty fiú esetében* (Krk 20. köt. 170. l.) részletesen szól Nagy István tajtpipametszőről, akinek Pesten az Üri utcában (a mai Petőfi Sándor utcában) volt a műhelye.

Nogáll Ferenc (108 : 2) — A regényben: Buttler párdányi ura-

dalmának prefektusa, vagyis jószágigazgatója. A Nogáll (vagy Nogall) családból nem egy tollforgató pap és főpap került ki. E családból született Nogáll Janka trónő is (1861—1924), aki főleg a leányifjúság számára dolgozott; férje, Szabó Endre, Mikszáth meghitt barátja, az orosz klasszikusok kiváló fordítója.

Orosz (120 : 24) — Nagy Iván szerint: több ilyen nevű nemes család volt. Itt az Ung megyei Csicseri Orosz családról van szó.

Ovidius (Publius Ovidius Naso), i. e. 43—i. sz. 17 (98 : 18) — római költő. A gimnáziumi latin-tanításban Horatius-szal együtt egyik fő auktor volt. Mint ilyen kerül szóba a regényben is.

Perényi (120 : 34) — A báró Perényi-család főszékhelye évszázadokon át Ugoosa megye, illetőleg Nagyszőlős. Az ugoocai főispánság úgyszólván örökletes volt a családban. Említi MK a Perényieket *A kis prímás*ban, Krk 4. köt. 93. l. és *Akiban* is, Krk 16. köt. 162. l.

Prónay (93 : 15) — Turóc megyei eredetű nemes és báró család, mely többek között Nógrádba is elszármazott, s ezért Mikszáth — mint szülőmegyeje egyik vezető famíliáját — más írásaiban is emlegeti.

Radvanszky (93 : 15) — régi birtokos nemes és báró család, mely a Zólyom megyei Radványtól nyerte nevét. MK többször emlegeti a felsőmagyarországi előkelőségek sorában.

Rafaël (23 : 10) (Raffaello Santi), 1483—1520 (23 : 10) — az olasz renaissance egyik legnagyobb festője. Mikszáth — úgy látzik — különösen szerette Rafaël képeit, mert regényeiben, elbeszéléseiben ismételtelen hivatkozik rá.

Rakovszky (120 : 15) — Turóc megyei nemesi család, amelynek több tagja vezető megyei tisztséget (alispán stb.) és magas állami hivatalokat viselt.

Révay (120 : 14) — Szerém vármegyéből eredő család, amely a mohácsi vész után Turóc megyébe került; a család egyes ágai később bárói és grófi címet kaptak.

Robespierre és Marat (69 : 3) — A francia forradalom vezéreit Mikszáth másutt is emlegeti (pl. *A szelstyei asszonyok*ban, Krk 12. köt. 206. l.), mintegy figyelmeztetésül a népjogokra és a népszabadságra.

Rouget de Lisle, Joseph (22 : 16) — francia mérnök-kari tiszt, költő, zeneszerző; ő írta a Marseillaise-t, 1791-ben.

Sarlach (vagy *Scharlach*) *Mihály* (19 : 22) — a napóleoni háborúk egyik híres magyar katonája. (Élt 1763—1833.) 1795-ben mint gránátos kapitány Mannheim ostrománál tüntette ki magát, hasonlóan vitézkedett 1796-ban Kehl ostrománál, továbbá 1799-ben Olaszországban Novi-nál, valamint Aspernnél, hol mint gránátos ezredes rendkívüli jelét adta bátorságának. Vitézi tetteit népszerű előadásban magasztalta a *Fillértár* 1834. évf.; innen ismerhette Mikszáth.

Savoyai Eugène (1663—1736) (19 : 24) — kiváló hadvezér. Francia hercegi családból származott, de Habsburg-szolgalatban működött, mert vézna testalkata miatt XIV. Lajos a katonai pálya helyett a papi pályára akarta terelni. Részt vett Bécs felmentésében (1683), Buda (1686) és Belgrád (1688) felszabadításában. — MK itt és más elbeszéléseiben is satnya külsejére utal.

Schiller, Friedrich, 1759—1805 (128 ; 12*) — a nagy német költő trilógiájában dolgozta fel Wallenstein tragédiáját; ez az első klasszikus drámai remekműve.

Scott Walter 1771—1832 (32 : 7) — skót származású angol költő és regényíró: a romantikus szellemi mozgalom egyik megindítója.

Sennyey (28 : 7) — Valószínűleg Vas megyei eredetű család, mely 1767-ben nyert grófi címet. Tagjai a XVI. század óta fontos tisztségeket viseltek. Elszármaztak Erdélybe is, továbbá Szatmárba, Ungba Zemplénbe, Szabolcsba.

Simonyi József, 1771—1832 (19 : 20) — huszárezredes, a napóleoni háborúk legendás hőse. Tizenhat éves korában csapott fel katonának. 1804-ben bárói rangot nyert. (Róla szól Jókai »A legvittezebb huszár« c. elbeszélése.) MK Tóth Béla »Magyar anekdotakincse«-ében is (II. köt. 110—128. l.) olvashatott Simonyi őbesterről. *Akli Miklós* c. regényében is említi. (Krk 16. köt. 76. l. és jegyz. 230. l.)

Stahly (Stáhly) Ignác, 1787—1849 (30 : 11) — Híres orvosdinasztia tagja, amely hazánkban a XVIII—XIX. században működött. Már 1807-ben egyetemi tanárrá, 1843-ban az orvosi tanulmányok igazgatójává és országos főorvossá nevezték ki. 1848-ban a minisztériumban az orvosügyek osztályának főnöke.

Szerencsy (120 : 39) — Mármaros megyei köznemesi család. Legnevesebb és egyben utolsó férfitagja Sz. István, aki 1839-től kir. személynök, egyszersmind Arad megye főispánja, 1847-ben főpohárnokmester: meghalt 1850-ben. Leánya, Anna, a Mikszáthnál többször előforduló Balassa Antal felesége volt.

Szilassy (83 : 35) — régi nemzetség Heves és Nógrád megyében.

Szirmay (25 : 14) — nemesi és grófi család, mely Borsod és Ugocsa megyékből Zemplénbe, Szatmárba, Sárosba, Szepesbe és Nógrádba is átszármazott. A Szirmayak népes családfáján *István* (28 : 39) is szerepel. Sz. *Antal* (27 : 6), akit MK »tudós táblabírónak« nevez (II. 14 : 38): 1747—1812-ig élt, Zemplén megyei főjegyző, majd eperjesi kir. táblai elnök és udvari tanácsos volt, végül Zemplén megye követe a 1790. és 1796-i országgyűlésen. Több magyar és latin nyelvű könyvet írt: legnevezetesebb: Zemplén megye leírása (1798. és 1804), és »Hungaria in parabolis« c. anekdotagyűjteménye (1804., 2. kiad. (1805)). — Sz. *Tamást* MK zempléni vicispánként említi (II. 8 : 23). — Megjegyzendő, hogy a Buttler—Döry-pörben jelentős szerepet játszott a Szirmay-családnak egy *József* nevű földbirtokos-tagja is, akit Döry Katalinhoz hosszú időn át benső kapcsolatok fűztek. (Ld. jegyzeteink *Források* c. fejezetét!) — A Szirmayak első ismert őse: *Raak* nevű vitéz volt, aki 1241-ben a saját ütközetben IV. Bélát védve hullott el 38 rokonával együtt. Raak emlékét őrzi a Szirmayak címerképe: egy zöld koszorút tartó rák, amelyre MK e regényében két ízben is utal (II. 9 : 25 és lábjegyzet, továbbá II. 17 : 8—9).

Sztáray (120 : 35) — régi magyar család, állítólag Kaplony nemzetségéből. A XIII. század közepe óta ismerjük. A családnak zempléni;

ága is volt. Buttler-rokonságot (II. 87 : 28 és 181 : 10) a genealógia nem mutat ki, legfeljebb közvetve: Barkóczy, Ferényi révén.

Szucsinka János (18 : 7) — A PH—JK szövegeiben, első említéskor a névalak: *Szezesenka János*. — Költött személy. (Ld. előbb, *A regény alakjai* o. fejezetet.)

Thugut, Johann, báró (1736—1818) (15 : 15) — osztrák államférfi, Ferenc császár egyik főbizalmasa és rossz szelleme. Előbb mint követ működött, 1794-ben külügyminiszter lett. Nagy ellensége volt a francia forradalmi eszméknek, s kormányzása alatt lett Ausztria rendőrállammá. Az ő bosszújának estek áldozatul a Martinovics-összeesküvés részesei; Lengyelország harmadik felosztása (1795) az ő műve volt.

Tormási Jóska (63 : 17) — MK ezúttal is szülőföldjéről ismerős nevet alkalmaz. A Tormássy-család Vas megyéből való, de Nógrádba is elszármazott. Érdekes, hogy ez a név előfordul a Buttler-pöriratokban is. Buttlerné 1803-ban Tormássy Antal kir. tanácsos, kir. táblai bírót bízta meg ügyeinek intézésével.

Tóth György (12 : 9) — a rözskei korcsmáros, aki »három-négy ebédet is megeszik napjában«, feltűnően emlékeztet a *Ne okoskodj, Pista* / c. elbeszélés (KrK 8. köt.) »nagyevő Tóth« (szintén Tóth György) nevű figurájára. Mindkettő »latinizáló«, kedélyes, diák-kedvelő ember. Mikszáth azonos modellről, alighanem rimaszombati diákkora emléképeiből mintázhatta ezt az alakot.

Wallenstein (Waldstein), *Albrecht von*, Friedland hercege (1583—1634) (18 : 14—15 és 128 : 11—12, lábjegyzettel) — a harmincéves háborúban II. Ferdinánd császár hadvezére. A lützeni csatában (1632) ellenfele, Gusztáv Adolf svéd király elesett ugyan, de maga Wallenstein is kénytelen volt visszavonulni. Ezt követő alkudozásai a sászokkal, svédekkel és franciákkal — a hűtlenség gyanúját keltették ellene. Kegyesített lett s 1634. február 25-én császári tisztek (köztük Buttler ezredes) meggyilkolták a csehországi Égerben. Tragikus sorsát Schiller trilógiájában öröktette meg.

Zay (93 : 16) — A XII. századból eredő, Pest megyei család. Mikszáth mint a Habsburg-elnomásnak ellenszegülő protestáns családok egyikét említi.

Zsúkovszky (120 : 25) — Trencsén megyei nemes család.

Helynevek

Könnyebb oligazodás végett a helyneveket is — a személynevekhez hasonlóan — betűrendbe foglalva magyarázzuk. (Zárójelben: a név első előfordulása a regényben.) A helynevekkel kapcsolatos tájékoztatásaink főforrása egy a történet időpontjához eléggé közeli munka: *Fényes Elek* »Magyarország geographiai szótára« (Pest, 1851). Emellett persze az újabb helynévtárakat és egyéb kézikönyveket is felhasználtuk.

A regény főeseményeinek színhelye (Sárospatak, Olaszrözske = Bodrogolaszi, Eger, Párdány, Bozós, Dobóruszka) Bernáth Dezso cikkében is szerepel (Vasárnapi Ujság, 1901). Ezeket MK kétségtelenül Bernáthtól hallotta. A többi részint a »különös házasság« történeté-

vel kapcsolatosan ismerte meg, részint pedig saját otthonos tájából szötte be a regénybe. Néhány kisebb helynevet talán csak képzeletéből alkotott.

Bányácska (Kisbányácska) (145 : 20) — kisközség Zemplén megye sátoraljaújhelyi járásában. Kazinczy Ferenc otthona volt; tőle kapta mai *Széphanom* nevét.

Bényés (75 : 30) — A regényben: Horváth Miklós erdeje. A kézikönyvek nem ismerik. Talán MK gyermekkori emlékei közül való.

Bénye (9 : 15) — *Erdőbénye*, nagyközség Zemplén megye tokaji járásában, köröskörül hegyekkel kerített szép rónaságon. Szőlőhegye, mely egykor a Rákócziak tulajdona volt, a Hegyaljához tartozik. A szőlők a Rákócziakról a sárospataki főiskolára szálltak. Bényén a regényben előforduló Szirmay-család is birtokos volt.

Bodrogolaszi (153. 1. lábjegyzetben) — ld. *Olaszröszke*.

Bornóc (5 : 13) — A regény szerint: a Bernáth-család otthona. Bernáthék kúriájával szomszédos a regénybeli úrgazdag Horváth Miklós háza és kertje. (65 : 13—18 és 69 : 1—2 stb.) Ott lakik Pirokska is . . . *Bornóc* : *költőt név*. MK eredetileg — a kéziratban és a Pesti Hírlap szövegében — mindvégig *Mándoknak* nevezi ezt a helyet. (Ld. ott, a II. köt. *Helynév-magyarzatainál*!) Bernáth Zsigmond, Buttler regénybeli barátja valóban Mándokon született. A regény kötetkiadásakor Mikszáth Bornócra változtatta Mándok nevét, de két ízben (II. köt. 40 : 33 és 126 : 29) — szándékosan vagy feledékenységből? — meghagyta Mándoknak a Bernáth-család otthonát (mondjuk talán így: egyik otthonát). E két helyen a jelen kiadás szövegében is: Mándok. — Bernáth Dezső Vasárnapi Újság-beli cikke (1901) azonban *Tarcalt* mondja a Bernáth-család tulajdonképpeni otthonának. Az ő előadása szerint (ld. előbb, az *Adalékoknál*): a két fiatal regényhős a végzetes napon is Tarcalról igyekezett Sárospatakra. Tarcal: nagyközség Zemplén megye tokaji járásában; kitűnő bortermő hely. Hosszabb időn át a Rákóczi-család birtoka volt; ezért is alakulhattak ki a Bernáth-család körében a MK-tól is említett Rákóczi-legendák (69. 1.). A Bernáth-család egy másik birtokán, Tarnócon levő kúriáját a képmellékletek között is bemutatjuk.

Bozos (107 : 32) — Ung megyei kisközség, Ungvár közelében. Buttlernek kastélya s birtoka volt itt.

Eger (csehül: Cheb) (a 128. 1. lábjegyzetében) — város Csehországban, az ugyanilyen nevű kerületi kapitányság székhelye. A piacon álló városházán gyilkolták meg Wallensteint (1634. febr. 25).

Gálóc (vagy Gálocs) (64 : 25) — kisközség Ung megye nagykaposi járásában, Dobóruszka közelében. Finom dohányát MK gyakran emlegeti.

Gálóczs (35 : 6) — nagyközség és járási székhely Zemplén megyében, Sátoraljaújhelytől északra. Egykori földesurai között szerepeltek a regényben is előforduló báró Fischer-, Szemére- és Puky-család.

Girincs — A regényben »Olaszröszke« = Bodrogolaszi, ámde valójában Girincs volt gróf Buttler János »különös házasságának«

színhelye. Girincs: színmagyar község Zemplén megye szerencsi járásában. A XVI. században a Girincsy-család, majd a Beke-, utána a Niházy- s végül a gróf Döry-család birtoka volt. Egyemeletes várkastélya 1730-ban épült. Temploma, hol a »különös házasságot« kötötték, szintén 1730-ból való. A Döry-család után a kastély az Almásyak, majd pedig gr. Bombelles Lajos, aztán a Tüköry-család stb. kezébe került. (A faluról részletesebben: »Zemplén vármegye monográfiája«, 1906. 47—48. l.) A kastély képét ld. a képmelléletek között.

Grenoble (102 : 33) — francia egyetemi város és erődítmény; Isère département fővárosa. Sokféle iparából főleg kesztyűgyártása híres.

Kapos (69 : 8), a két Kapos (II. 185 : 4—5) — Nagy- és Kis-kapos: Ung megyei községek, az előbbi egyszersmind járási székhely. MK szerint: Kapos — »a sziták és rosták városa«.

Levelek (6 : 7) — kisközség Szabolcs megye nyírbaktai járásában. Földesurrai nagyrészt a Leveleki Molnárok és a regényben szintén előforduló Bónisok voltak.

Mailand (»a sok templomú Mailand« 41 : 18) — Milánó. A *Prakovszky*-elbeszélésben a kovács katonatiszt-fia szintén »a száztornyú Mailand«-ban állomásozik (Krk. 8. köt. 105. l.). Milánó 1714—1796-ig és 1815—1859-ig, mint Osztrák Lombardia része, a Habsburgok birtoka volt.

Máca (33 : 10) — Arad megyei nagyközség. A Csernovics-család birtoka volt.

Olaszrösze (5 : cím stb.) — A regényben: a »különös házasság« színhelye. Költött helynév. Eredetileg, a kéziratban és a regény Pesti Hírlap-beli szövegében a helynév: *Olaszliszka* volt. (Olaszliszka: Zemplén megyei nagyközség a tokaji járásban.) A Bernáth-család körében élő szájhagyomány *Bodrogolaszi* Zemplén megyei községet tartotta az erőszakos nász színhelyének. (Ld. Bernáth Dezső 1901. évi Vasárnapi Ujság-beli cikkét előbb, az *Adalékok* c. fejezetben!) MK a regény 6. sz. folytatásához írt jegyzetében (ld. uo.) azt mondja: legcélszerűbb, hogy a regény hőse — kivált, ha igaz a tárgy — az elbeszélésben »ne ott lakjon, ahol lakott«. Ezt az elvet kívánta érvényesíteni, amikor Bodrogolaszi helyett Olaszliszkát írt, majd pedig — hogy a helység ne viselje semmiféle létező helység nevét — Olaszliszkát *Olaszröszkére* módosította. (E fiktív helynév MK szegedi emlékeire utal, amennyiben a név második tagja: *Rösze* — egy szegedi puszta neve. Ebből képezte Mikszáth *A körtvélyesi csínyben* szereplő *Röskey Pál* polgármester nevét is. Ld. Krk. 9. köt.) A 153. lap lábjegyzetében MK meg is mondja, hogy »Olaszrösze alatt *Bodrogolaszi* rejlik: ugyanaz a kastély, melyet most egy másik világhírű házasság tesz érdekessé.« (T. i. Lónyay Elemérnek Stefánia főhercegnővel, Rudolf trónörökös özvegyével kötött házassága.) (Ezt a jegyzetet MK *A kiadó* aláírással jelezte. Ilyenféle tréfás, alakoskodó eljárás az is, amikor »A szedő« vagy »A korrelktor« nevével fedezi magát a szerző.) — A »különös házasság« valójában nem Bodrogolasziban zajlott le, hanem Zemplén megyének egy másik községében: *Girincsen*. (Ld. ott!)

Patak — ld. Sárospatak.

Röszke. — ld. Olaszröszke.

Sárospatak (5 : 11) — A regény szerint: Buttler és Bernáth Zsiga sárospataki diákok voltak. A valóságban csak Bernáth járt a sárospataki kollégiumba. (Buttler Egerben tanult.) A II. köt. XXIII. fejezete szerint (174. l.): Buttler »nagy alapítványokat« létesített a pataki kollégium számára. A sárospataki ev. ref. főiskola (akadémia és gimnázium) nyomtatott értesítőiben semmi nyoma efféle alapítványoknak. Ellenben fel van jegyezve, hogy Bernáth Zsigmond Tarnócon, 1859. november 11-én kelt alapítólevelével a sárospataki ref. főiskola tápintézete (bennlakása) részére egy református vallású ifjú ellátására ezer forintot hagyományozott.

Sátoraljaújhely (8 : 15) — Zemplén megye székhelye. Kossuth Lajos itt kezdte gimnáziumi tanulmányait s itt végezte a jogot; a regényben is szereplő Kövy Sándor volt a jogtanára. Politikai, szónoki tevékenységének is Újhely volt első fóruma.

Szécsény (83 : 35) — Nógrád megyei nagyközség, járási székhely.

Szinyér (27 : 8) — falu Zemplénben, a Bodrogközben.

Újhely — ld. Sátoraljaújhely.

Lap Sor

- 5 : 14 *per pedes apostolorum* — gyalogosan, gyalogszerrel.
19 *méta* — kifutós labdajáték.
20 *etyepetye* (valószínűleg a latin appetitus szóból) — étvágy.
26 *sero venientibus ossa* — későn érkezőknek csak csontok jutnak (csak a maradék jut).
„ 28 *palatinus* — nádor.
6 : 11 *lésza* — vesszéből font kerítés, sövény.
7 : 19 *domini* — urak, uraim.
7 : 19—26 *kakas tollán felirat* : »*Vivat Napoleon Bonaparte*« — Ezt a tréfát mint gyermekkori emléket meséli el MK A *fehér kakasunk* címen (»Urak és parasztok« c. kötetében):
»Gyönyörű veres taréja volt s úgy fel tudta borzolni a tollait, ha haragudott, hogy a többi kakasok és tyúkok ijedten futottak szerte a lócák és ólak alá, a kocsiszínbe vagy a juhakolba.
Tisztán emlékszem a „Pepi” kakasra, talán azért, mert édesanyámnak kedvence volt, vagy azért, mert egyik vakító fehér tollára, mely hátul kunkorodott fel sarlóalakban, fel volt írva kalligrafice: „Eljen Kossuth Lajos!”
... Nem volt ez már akkor felírva sehol egyebütt.
S a bolond kakas ott járt-kelt bátran ezzel a veszedelmes tollával a zsandárok közt.
Egy gézengúz rokonunknak támadt az a ravasz ötlete, felrajzolta a kakas tollára azt, ami a zászlókról lemaradt, hogy — azt mondja — így el nem lopják anyámtól és agyon nem ütik a palóc asszonyok.
Aminthogy az igaz is volt ...

- Az embert megölte volna az a toll, ha viseli, a kakasnak pedig immunitásul szolgált.»
- 8 : 1 *valde bene!* — nagyon jól van!
6 *kommint* — (fejbe) kólint.
- 14 *dondiata* — a gimnázium alsó, grammatikai osztályának tanulója. (A latin nyelvtant a IV. század közepén élt Aelius Donatus grammatikája alapján tanították.)
- 9 : 21 »*sok tarka macska nyomhatta a lelkét*« — MK-nál gyakori kifejezés: rejtélyes kaland, huncutság jelentéssel. Pl. *Kozsibrovszky üzletet köt* c. elbeszélésben (Krk 17. köt. 174. l.) Kozsibrovszky gyanakszik, hogy a szép fiatal özvegynek »mi mindenféle tarka macskái lehetnek a múltban...«
- 10 : 7 *kerekesen* — kereken, pontosan.
23 »*a bibliai öregasszony kifogyhatatlan korsója...*« — A biblia szerint: Illés próféta a szidomi Száreftában lakó özvegyasszony olajos korsóját tette kifogyhatatlanná, míg eső nem lesz.
- 12 : 13 »*mint valami kákabéltől szabó*« — MK szabói (és családtagjaik) általában hitvány testalkatú, vézna teremtések. Pl. *Az eladó birtokban* (Krk. 5. köt. 95. l.) Kutlik szabónak »a hangyászéhoz hasonló vékony, hosszukás feje« van; *A körtvélyesi csönyben* (Krk 9. köt. 120. l.) Munczy szabó »apró, vézna emberke«; a *Mindenki lépik egyet* c. elbeszélésében (Krk 15. köt. 32. l.) »a szabók leányai rendszerint véznák, horpadt mellűek...« stb.
- 15 »*Ergo nulla mentio fiat róluk, quia rögton non sunt*« — latin szavakkal kevert, úgynevezett »makaróni«-mondat, a néhány gimnáziumi osztályt járt, »diákizáló« Tóth György uram tudálékos beszédmódjának jellemzésére. Jelentése: Tehát semmi említés ne legyen róluk, mert rögton nincsenek (nem lesznek). A tréfásan alakított mondat alapja Könyves Kálmán királynak a boszorkányok (lidércek) üldözése ellen szóló rendelete: »De strigis, quae non sunt, nulla quaestio fiat.« (Mikszáth Tóth Béla »Szájru szájra« c. szállígegyűjteményében olvashatta. 1895. 10. l.)
- 35 »*Hej, ez a Zemplén, ez a Zemplén! Boldog annak minden röge...*« — A regény zempléni vonatkozásait részletesen elemzi Gulyás József »Zemplén megye a magyar irodalomban« c. tanulmánya (Sárospatak).
- 13 : 18 *tusculum* — falusi, csendes otthon. (A Rómától északra fekvő Tusculumban Cicerónak volt villája: a Tusculanum. Innen a köznév eredete.)
- 28 »*tömrdek izsadsága ment ki a parasztnak e nemesi kéményeken konyhajúst alakjában*« — Hasonló képpel kezdi MK *Fili* c. elbeszélését is (1902): »Még állnak a kúriák a falvakban, már amelyek még le nem dőltek. Azokon bizony már csak a meredező kémény kormos lyuka beszél értelmesen, mintegy panaszkodva, hogy több ment ki rajta, mint amennyi a

csűr felőli kapun bejött. Hja, a trakták... a trakták! (Krk 15. köt. 7. l.)

15 : 2 *stammbuch* — emlékkönyv.

15 : 9—24 *Rákóczi mennybemenetele* — Irodalmunk nem ismer olyan legendát, amely »Rákóczi mennybemeneteléről« szólna. Bizonyára a pataki diákköltészet sem! Ellenben *Sárosi Gyula*, az »Aranytrombita« szerzője, Kossuth szertelen magasztalója írt egy hasonló tárgyú költeményt Kossuth mennyben-járásáról. Címe: »A honvéd álma«. Ez az 1850-es évek elejéről való vers első ízben a »Magyar Polgár« című kolozsvári napilap »Hölgyfutár« című mellékletében jelent meg 1877. ápr. 19-én. (2. évf. 16. sz.) Kötetben csak legújabbban: »Sárosi Gyula Kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése.« Bevezetéssel és jegyzetekkel közléseszi Bisztray Gyula. (Bp. 1954. M. Tud. Akadémia kiad. 200—203. l.; jegyzetek: 493—494. l.) Az »Aranytrombita« versformájában írt népies költemény szerint: A fegyverletétel után a »harcedzett honvédek« csapatokba szédelve indulnak hazafelé. Útközben betérnek egy csárdába. Iddogálnak, majd köpenyükbe takarózva álomba merülnek. Egyikük csodaszép álmot lát, s fölbredve elmeséli társainak:

... Az égben járkáltam, hát amint ballagok,
Nagy beszédet hallok egy pompás teremben —
Nem láttam még szebbet teljes életemben —
Vörösmárvány, ezüst, zöld smaragddal rakva,
Rája Magyarország címere faragva.
Ebből állott ezen palotának fala.
Gyémánt- s több ilyenből ajtaja, ablakja.
Amint kivehettem, a kulcslyukon nézve,
Egy csillag függesztve volt a közepébe;
Ennek világánál topáz katedrásban
Ült az Isten maga, szivárvány ruhában.
Nemzeti asztalnál pennával kezében,
A fiú, s szentlélek ennek ellenében.
Amint ott ülének, kopogtat valaki,
Szabad! hát az orrát egy német üti ki.

(A német a magyarság kiirtását kéri az istentől, de az kizavarja.)

... Ismét kopogtatnak. »Szabad« s uramfia!
Nemzeti ruhában belép Kossuth maga;
Bezzeg megismerte az Úr és leszállott
S teljes pompájában eleibe állott:
Vállát veregeté s fiának szólítá
S aztán kedves magyar népét tudakolá.
Előadta Kossuth, hogy mi történt velünk;
Elmondta, hogy mármost csak úgy csehül élünk;
Meggyőzte az ármány lelkesedésünket,
Lánoba vert a német egészen bennünket.

Megcsóválta az Úr fejét és így beszélt:
 »Ejnye! hogy a kőbe nem tudtam ezt előbb;
 Nem vitte volna el a német a fogát,
 De hiszen megérezik haragom ostorát.
 Ne búsulj még, fiam, hiszen én tégedet
 [Éppen] piros pünkösöd napján szereztetek,
 Beléd leheltem én a honnak szerelmét,
 Neked adom a szent szabadság győzelmét,
 Ne félj, felszabadul néped pár év múlva;
 Írja, fiam uram, a protokollumba.«

A bujdosó Sárosinak ezt a gyöngyösi rejtőzködésében írt versét — melynek hatása a Mikszáth-féle »Rákóczi-mennybemenetel«-re kétségtelen! — kéziratos másolatokból sokan olvashatták; ismerhették a sárospataki diákok is, kiknek Mikszáth odakölcsonzi a szerzőséget. Kossuth személynét persze — a XVIII—XIX. századfordulón játszó regényben — módosítani kellett; egyszerűen fölcserélte Rákóczi személyével.

Sárosi versének ötlete Mikszáthot már diákkorában megragadhatta. Mikszáth nagyobbik fiának, Kálmán Lászlónak szóbeli közlése nyomán Rubinyi Mózes följegyezte (MK élete és művei c. munkájában, Bp. 1917. 49—50. l.), hogy a *Rákóczi mennybemenetele* c. vers MK egy rimaszombati diákemlékében gyökerezik: »1861-ben, gr. Teleki László halálakor a rimaszombati gimnázium pályadíjat tűzött ki egy alkalmi költemény írására, melynek tárgya a nagy hazafi halála. A költő akkor tréfásan fogta föl a tárgyat. Szent Péter belép a mennyek urához, ki bíbor-palástjában ül égi trónusán, és jelenti, hogy gr. Teleki László megérkezett és a mennyország kapujánál áll, hogy beeresztheti-e.« No, természetesen — szól az Úr és legott egy küldöttséget rendel, hogy nyargaljon Teleki előtt. A deputációt gr. Széchenyi vezeti, kihez az Úr így szól:

Ime, Uramócsém, a lova itt vagon.
 Előbb igyék egyet, oszt mehet majd nagon.

Mikor aztán hírül hozzák, hogy Teleki közelg, maga is eléje siet, de előbb felveszi az — *atilláját*. Szeremley tanár a versért megdorgálta Mikszáthot, de a háta mögött nagyon dicsérte s megjósolta nagy irodalmi sikereit. Ezt a motívumot beleszötte a *Különös házasságba* II. Rákóczi Ferenc mennybemenetele címen.

Mikszáth Kálmán László visszaemlékezése és Rubinyi Mózes följegyzése nem tud az alkalmi vers mintájáról: Sárosi költeményéről.

15 11 *karcser* — börtön, iskolai zárka.

Lap Sor

- 16 : 4 *kordialisan* — szívélyesen.
- „ 7 *canis mater!* — az ebanyját! a kutyafáját!
- 16 : 13—30 *Ferenc császár és Napóleon találkozósa* — Ezt a jelenetet Mikszáth — Ferenc császár korára vonatkozó ismereteinek legfőbb forrásából — *Horváth Mihály* »Magyarország történelme« című monográfiájából (6. köt. 1863) kölcsönözte. Horváth Mihály következőképpen adja elő a jelenetet (i. m. 6. köt. 224—225. l.):
- »(Az austerlitz-i csata [1805. dec. 2.] után) Ferenc mindent veszítve látván, Lichtenstein János herceget még aznap átküldé Napóleonhoz fegyverszünetet kérni, mely alatt a béke is rövid tárgyalásban megkötetnék. Ezen iszonyú csapás után nem akará már újabb esélynek kitenni Károly és János főhercegek közeledő hadait, melyeknek épsége kedvezőbb békefeltételeket is engedett remélnie. Ferenc a gyors végzés végett személyes találkozást is kért Napóleon-tól. Ez örömet megegyezett a találkozásban s a fegyverszünetről csak azután akara nyilatkozni. A találkozás Naszidlovitz és Ursitz közt, a francia előőrsknél egy malom mellett ment végbe. „Íme, ilyenek a paloták — mond enylegve, az ölkezés után Napóleon —, melyekben Felséged három hónap óta laknom kényszerít.” — „A bennök mulatás jobban sikerül önnek — válaszóla udvariasan Ferenc —, mintsem hogy azért reám nehezteljen.” A beszélgetés hosszan tart vala« stb.
- Az események történeti időpontját (1792) tekintve, ez a jelenet itt anakronizmus.
- E jelenet utóbb (1903) részletesebben kidolgozva *Akli Miklós* című regényében is felhasználta Mikszáth. (Krk 16. köt. 19—20. l. Ld. uo. jegyzeteinket: 196—197. l.)
- 17 : 31 *pirouette* — körfordulat, táncmozdulat.
- 18 : 24 *a Borneóból hozott csimpánz* — MK más elbeszéléseiben is szerepel majom. (Pl. *A sipsiric*-ben, Krk 15. köt. 141. stb. l.) A májmok szerepeltetésével Mikszáth egyik ifjúkori olvasmányának emlékét újítja fel. Poe Edgar »The Murders in the Rue Morgue« c. novellájának, amelyet francia fordításból maga ültetett át magyarba *Rejtélyes gyilkosság* címmel (megjelent Mikszáth »Magyar Nélap«-jának »Mulattató« o. társlapjában, 1875. 9—11. sz.) egy orángután a főszereplője. (Ld. részletesebb jegyzeteinket a Krk 15. köt. 287—8. l.)
- „ 38 *kolportál* — terjeszt, híresztel.
- 20 : 1—2 *Szent Pál és Fülöp apostolok említése egy aroszpataki bordalban* — A pataki diákok messze földön híres nótázók voltak. Mikszáth — szájhagyományból s különböző forrásokból, énekeskönyvekből — jól ismerte a pataki diákéletet s diáknótákat. Az értelmetlen szövegű »Marseillaise« ismerete (ld. alább l) is erre vall.
- 7 *domine illustrissime* — méltóságos uram!

Lap Sor

- 20 : 37—21 : 8 *Thugut kancellár és a pataki diákok* — MK ebben a jelenetben alighanem az 1850—60-as évekbeli elnyomás emlékeit (saját diákkori emlékeit) vetíti vissza a múltba. A Habsburgok és előkelő lakójaik népszerűtlenségét hasonló képekben örökítette meg *Az öreg Dankó bácsi* c. elbeszélésében (*Tavaszi rügyek* c. köt. 1890), *A szökevényekben* (Krk 12. köt.) stb.
- 21 : 7 *paniperda* — kenyérpusztító.
- 21 : 28—41 *A diákok értelmetlen Marseillaise-szövegét* MK kétség-telenül sárospataki forrásból kölcsönözte. »A magyar nép dalai és dallamai« c. gyűjteményben (Hangjegyekre tette és kiadta Szini Károly. Pest, 1865. Heckenast G.) a 119. lapon, 98. sz. alatt a következő változatot találtuk:

Gyúró-tábla . . .

(Tréfás diák-induló. Sárospatak.)

Gyúró tábla, réz fazik, [így!]
Kis fedő és kis reszelő.
Fráj Mutter, fráj Mutter
Asz kávé,
Lemonádé, csokoládé,
Krampampuli, puncs, fris virsli,
Rántás-mártás jó eledel.

Teljesebb, illetőleg két szakaszból álló változata a következő gyűjteményben: »Tréfás népdalok (csúffolkodó versikék, gyermekdalok s játékok, dajkarímek és talalós mesék). Székely Sándor gyűjteményéből kiadta Abafi Lajos.« [Pusztai Gyula adatközlése.] Az 54. lapon:

I.

Gyúró tábla, réz fazék,
Kis fedő és kis reszelő.
Frámutter, frá mutter, az kávé;
Lemonádé, csokoládé,
Krampampuli, puncs, friss virsli,
Rántás, mártás, jó eledel.

II.

Gyűrű, gyűszű, pápaszem;
Páros kés, stiri bicskija;
Bugyelláris, piksis, villa,
Szappan, szatyng, nyakravaló,
Csörgő bábu és beretva,
Acél, tapló, bécsi kova.

Tóth Béla is említ egy hasonlóan értelmetlen szövegű »magyar Marseillaise«-t. (Szájruul szájra. Bp. 1895. 320. l.) Ennek egy teljesebb változatát ld. *A Noszty fiú* XVI. feje-

- zetében. (Krk 21. köt. 42. l. és jegyzetek a 253—255. lapon.)
- 22 : 13 *Bastille* — Eredetileg Párizs erődítménye, később a politikai foglyok hírnedt börtöne. A francia forradalom egyik legelső ténye volt a Bastille teljes lerombolása, úgyhogy kő kövön nem maradt.
- 21 *carmagnole* — francia forradalmi dal, amelyet Carmagnola piemonti város bevételekor (1792) énekeltek a francia katonák; ennek dallamára táncolták a népszerű carmagnole körtáncot.
- 23 »*Veto asszonyosság megígérte...*« — A »Carmagnole« című francia forradalmi dal (ld. fentebb!) kezdősora: »Madame Veto avait promis...« Veto asszony: a királyné, Veto úr: a király; így nevezték gúnyosan a francia királyi párt, mert vétő-joguk (tiltakozó joguk) volt.
- 28—30 »*Nem volt vele tisztában az ember, mint a Ferenc császár pénzével, hogy ezüsből van-e vagy rézből.*« — Utalás a napóleoni háborúk idején a Habsburg-birodalomban beállott nagyfokú pénzromlásra.
- 32 *uncia* — gyógyszerész-súlymérték; jelentése általában: parány.
- 23 : 2 *distrahál* — szórakoztat.
- 20—23 »*A pamuttartás volt az első komoly mozdulat a „becsületes szándék” kapuja felé...*« — Vö. a *Páva a varjúval* c. elbeszélés egyik jelenetével, ahol Nagy Józsi huszáregény »tartja a grófnénak a pamutot«. (Krk 5. köt. 139. l.)
- 24 : 33 *fluidum* — folyadék; itt: elképzelt áram, amely az emberi testből kisugárzik.
- 39 *koncipiál* — fogalmaz.
- 25 1 *latitude* — szélesség, bőség, tágasság; itt: szabad tér, lehetőség (a fantázia számára).
- 25 *koléria* — érdekszövetség; itt: csoport.
- 28 és 47 : 27 »*hogy tetszik*« és »*haragszom rád*« — zálogosdival járó társasjátékok.
- 26 3 »*a só is sósbabb volt valaha...*« — A »régii jó idők« dicséretére szolgáló kifejezés. MK gyakran használja. Pl. *Falunk véneinek édes visszaemlékezése...* (Krk 1. köt. 215. l.), *A Krúdy Kálmán csnnytevései* (Krk 11. köt. 79. l.), *Aki Miklós* (Krk 16. köt. 147—148. l.) stb.
- 27 : 19 *Ignoti nulla cupido* — nem kívánunk olyast, amit nem ismerünk. (Idézet Ovidius »*Ars amandi*« c. költeményéből.)
- 28 : 24 *remonda* (a francia remonte szóból) — még be nem tanított katonaló, a lovascapatok számára pótlásként vásárolt ló. Mikszáthnál itt épp ellenkező jelentéssel: »mind a két szemére vak« (kimustrált) katonaló.
- 33 *Burg* — a császári palota Bécsben.
- 35 *gravamen* — sérelem, panasz; így nevezték 1848 előtt az alkotmány- és törvényellenes jogsérelemeket, amelyek a bécsi kormány részéről érték a nemzetet.

Lap Sor

- 29 : 30 és 30 : 29 *csöppek*, illetőleg *borostyáncsöppek* — a borostyánmeggy vagy babérmeggy nevű örökzöld díszcserje leveléből készített, mandulaízű gyógyszer.
- 31 2 *alkörmös* — vörös növényi festék.
- 32 : 6 ; *mordizom adta!* — a katonai életből származó, német eredetű szitokszó, illetőleg szelidebb fajta káromkodás. (Népies igealakban: mordiáz, mordáz.)
- „ 20 *titulus és vitulus* — cím és vagyon; rang és mód.
- 33 : 3 *hagyti* — hajít (tájejtéssel, Mikszáthnál gyakori).
- 12 *behemót* — bibliai szörnnyeteg (valószínűleg a víziló); átvitt értelemben: nagyerejű óriás.
- 31 *rura* — a takaréktűzhely sütője.
- 32 *vis major* — előre nem látott kényszerítő körülmény; elháríthatatlan akadály.
- 34 : 10 *hektika* — »szárazbetegség«, sorvadás, tüdővész.
- „ : 33 » *A doktort csak a paraszt fizeti. Az úr per tu lesz vele : azzal honorál.*« — MK elbeszéléseiben gyakran ismétlődő motívum. Többnyire a fiskálisok honoráriumra az urak részéről a letegezés. Pl. *A vármegye rókájában* (Krk 1. köt. 119. 1.): »Prókátorok nem nyúzták a világot: legfeljebb az volt honoráriumok, hogy a katolikus kliens ebédre invitálta meg ügyvédjét, a lutheránus azt mondta: „Köszönöm, barátom uram, legyünk per tu . . .” — *A Nemzetes uraimékban* (Krk. 2. köt. 92. 1.) szinte szószerint ugyanígy: »A prókátorok . . . igen gyenge honoráriumokban részesültek. A katolikus kliens megveregette az ügyvédje vállát, ha a pörében eljár, s meghitta ebédre; a lutheránus fél azt mondta nyájás mosollyal: „köszönöm, kedves barátom uram, legyünk per tu” . . .« — Említi még ezt az anekdotát *Beszterce ostromában* (Krk 6. köt. 55. 1.), továbbá *Tisza Lajos és udvara Szegeden* c. munkájában is (113. 1.)
- 35 : 15—17 *az orvosok hókusz-pókuszai* — Mikszáthnak számos lesújtó nyilatkozata van az orvosok nagyképűségéről és tudatlanságáról. (Medve doktor a kevés kivételek egyike!) Ld. erről részletesen *A fekete kakas* c. elbeszéléshöz írt jegyzeteinket: Krk 12. köt. 214—216. 1.
- 36 : 32 *komposzesszor* — társbirtokos, közbirtokos.
- 38 : 3 *whist* — négyzemélyes kártyajáték (a bridzs öse).
- „ 28 *prügelknabe* — bűnbak.
- „ 28—34 *Az orvosok haldítlan mestersége* — Hasonlóan nyilatkozott Mikszáth a képviselői állásáról is: »A képviselő a választó ügyes-bajos dolgának eligazítója. Ha sikerrel végzi, akkor azt mondja a választó: „Talán nélküle is megtették volna.” Ha nem végzi sikerrel, azt mondja a választó: „Nincsen ennek itt semmi befolyása, csizmadiát fogtunk mi ezzel” . . .« (*Választók között*. Vasárnapi Ujság, 1904. nov. 13.)
- 39 : 17 *paperlapap!* — ostobaság! szamárság!
- 27 *ergo* — tehát.

- 40 : 13 *tubafa és hurik* — a mohamedán vallás túlvilági ígéretei; a tubafa árnyékában lustálkodhatnak; a hurik: a paradicsom csodaszép szüzei, kiket az »igazhitű muzulmánok« jutalmul nyernek.
- 41 : 18 *signorina* — kisasszony.
- 22 *szuplikál* — könyöradományt gyűjt.
- 29 *ostábla* — sakkhoz hasonló játék: 64 kockára osztott tábla, amelyen két személy csont- vagy fakarikával játszik.
- 41 : 32—37 »*A pécsi püspök tizenhét esztendeig hordott álltóltag egy Mária Terézia-tallért a mellényzsebében, hogy egy koldusnak adja, ha férfitársaságban egy óráig nem hall sikamlós mondást.*« — Ezt az anekdotát Mikszáth két ízben mondja el, nagyjából egyformán. *Mosolygó emlékkövek* c. elbeszélésében (Hi 13. köt. 98. l.) közvetkezőképpen: Valamelyik pécsi püspök csinálta meg ezt a tréfát: egy máriás tallért hordott a zsebében azzal az eltökéléssel, hogy mindjárt odaadja a koldusnak, ha valahol olyan férfitársaságba vetődik, ahol nem emlegetnek frivol dolgokat. Az érdemes püspök örökké megtartotta a tallért, vele temették is el. — Ézúttal (a *Különös házasság* szövege helyén) megtoldja az anekdotát ezzel a befejezéssel: »Végre, nem mondja a krónika, milyen mammaszok közt ebédelt tizenhét év múlva, hogy mégis kiadhatta.«
György Lajos »Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz« c. dolgozatában (Irodalomtörténeti Füzetek 47. sz., Bp. 1933. 42—43. l., 30. sz. fejezet) »Ajándékpénz« címmel idézi e két példát, és utal az anekdota világirodalmi változataira:

»Wilh. Gwinner a Schopenhauer életrajzában (A. Schopenhauer. 1862. 210. l. és Schopenhauers Leben. 1878. 530. l.) említi, hogy Schopenhauer az asztalnál mindig egy aranypénzt tartott maga előtt s asztalbontás után szoborra tette. Amikor feltűnő szokása iránt érdeklődtek, azt felelte, hogy aranypénzét a szegényeknek szánta. Nekik is adja, mihelyt megtörténik az, hogy az asztaltársaságban levő tiszték más egyébről is beszélnek, mint lovaikról, kutyáikról és szeretőikről. Ugyanezt a történetet Matthisson az emlékezéseiben a saját élményeként beszéli el egy angolról, aki 1799-ben Innsbruckban hasonlóképpen járt el. (Schriften. 1825. 253 s k. l.) Köhler e két adat közt összefüggést keres s valóban megtörtént esetnek tekinti (Kleinere Schriften III. 212 s k. l.), pedig nyilván vándor anekdotával van dolgunk. Ezt a Mikszáth adata is megerősíti. Rokon vele Bebel Lib. II. c. 16: De imperio mulierum in viros c. facetiája (1508). Ez arról szól, hogy valaki egy pár csizmával járja a világot, amellyel olyan férfiút akar megajándékozni, aki nem fól a feleségétől. Végre egy parasztra akad, aki mellveregetve erősítgeti bátorságát. Odaadja neki a csizmát a vele együtt járó kenőccsel s azt ajánlja, hogy ez utóbbit tegye az ingébe.

„Világért som — felelte ez — feleségem rossz néven venné, ha ingemet bepiszkolnám.” Erre az ajándékozó a lábballal fejbe verte a parasztot s továbbállott. Talán mai napig is cipeli ajándékát — fejezi be elbeszélését Bebel. Olvasható ez Kirchhofnál is, I. 363. sz. Vö. Österley: Kirohhof V. 60. l., Wesselaki: Bebel I. 176. l. 16. sz. j., Bolte: Pauli II. 422. l. 753. sz. j.*

- 41 : 38—42 : 13 *A katolikusok, a reformátusok és a lutheránusok egymás elleni tréfái* : a régi anekdotákban — főleg diákanekdotákban — elég gyakoriak. E tréfák egyike a doktorok, illetőleg a fiskálisok honoráriumáról szóló anekdota is. (Ld. fentebb, a 34. l. 33. soránál!)
- 42 : 6 *fürhécs kocsi* — a fürhéc (ferhéc vagy felhéro): a szekerrúd tövénél keresztülfektetett rudacska vagy megvasalt fa; ehhez csatolják a lovak hámfáit és ezen lépnek fel a kocsis ülésére.
- 43 : 34 *»a Jozafát völgyében föl fogunk támadni»* — Jozafát (Jósáfát) völgye a biblia szerint az a hely, ahol Jehova itélni fog a holtak fölött. (Jóel jóvendölése 3. fejezet, 2. vers)
- 45—54. l. *»Milyen lehet a túlvilág?» (Medve doktor visszatérő szelleme)* — Mikszáthot állandóan foglalkoztatta a titokzatos kérdés: mi van a másvilágon? és mit üzennek onnan a kísértetek? *A két koldusdiákban* (Krk 3. köt. 94—95. l.) a kálvinista pap szelleme — mindjárt halála órájában — hírt hoz plébános barátjának. *A Szent Péter esernyőjében* (Krk 7. köt. 91. l.) a haldokló Krikovszky Tamás polgármester megígéri Wibra Gyurinak, hogy apjától a túlvilágon megtudakolja az esernyőnyél titkát. Az *Akli Miklós* c. regény XIV. fejezetében (Krk 16. köt. 170. l.) Ferenc császár álmában megjelenik egy önfeláldozó tisztjének szelleme. Ferencnek első kérdése: *»Mi újság a másvilágon?»* — Scheiber Sándor megállapítása szerint a túlvilágról üzenetet ígérő haldokló, illetőleg üzenetet hozó kísértet Mikszáthnál többször is előforduló anekdotája Boccaccio Dekameronjából való.
- 46 : 19 *floskulus* — szóvirág.
- 47 : 7—9 és 75 : 25—76 : 9 *Medve doktor természetes gyógymódja* : Döry Máriának is, Horváth Piroskának is levegőt, mozgást, fizikai munkát rendel; ez erősíti meg a gyöngye szervezetet. Mikszáth betegein többnyire nem a tudomány, hanem a természet segít. Az öreg Kupolyit is orvosi kezelés helyett a levegő és a mezei munka gyógyítja meg. (*A fekete kakas*, Krk 12. köt. 46—47. l.) *A Mindenki lépik egyet* c. elbeszélésben szintén kerti munkát ajánlanak a halvány Katicának gyógyszerül. (Krk 15. köt. 44. l.)
- 48 : 30 *»az ember : a nagy akarnok»* — Az *akarnok* : Mikszáth szóalkotása; a törtető, stréber-típust jelölte vele *Galamb a kalitkában* c. elbeszélésében (Krk 4. köt. 34—35. l.). E szó

- azóta vált általánosan ismertté. (Ld. még idevágó jegyzetünket a Krk 4. köt. 191. l.)
- 49 : 17 *deposzedál* — birtokától megfoszt.
- „ 37 *kurmacher* — udvarló.
- 54 : 38 és 55 : 3 *megyei fizikus* — megyei orvos.
- 55 : 7—17 *»becsületes emberek : az egyik, a Kázmári András, a Jánosik bandájából került ide, ... a másik pedig, a Kolompos Józsi, emberölésért ült Munkácsra»* — Mikszáth egyik kisebb elbeszélésében is bemutat két ilyen »becsületes embert»: az egyik egy korcsmai verekedésben verte agyon a barátját, a másik a feleségét ölte meg. (*Az egyetlen gazember*. Apró vázlatok és rajzok. I. köt. Jk 29. köt. 10—13. l.)
- „ 29 *cito, citissime* — gyorsan, leggyorsabban; nagyon sürgős.
- 56 : 7 *hitetlen Tamás* — Utalás a bibliai Tamás apostolra, aki kételkedett Krisztus feltámadásában.
- 31 *a kassai kalendárium* — a lőcsei kalendárium népszerűségével vetekedő ponyvatermék volt.
- 57 : 39—58 : 5 *»Amint följe hajolt, meghallotta az óra ketyegését a halott zsebében. Az emberi gépecske még mozgott, az isteni már megállott...»* stb. — A szív és az óra működésének ez a szép párhuzama már Mikszáth első elbeszéléseiben megtalálható. *Homályos ügy* c. elbeszélésében, 1875 (Krk 2. köt. 238. l.): »A halott zsebében szíve körül egy aranyóra ketyeg, apróra mérve a vóghotetlen, mindent fölemésztő időt: „tik-tak, tik-tak”... Tegnap ilyenkor még a szív is így ketyegett! A gyarló emberi mű szerkezete túlélte az isteni mű szerkezetét!» — Ugyanezt megismétli *Az apám ismerősei* c. regényében is, 1878 (Krk 2. köt. 28. l.): »A mozdulatlan szív fölött csupán egy óra ketyeg a halott mellényzsebében. Az emberi szerkezet túlélte az istenit. Ennek a verése megállt, az még továbbra is méri az időt.«
- 58 : 20 *instálom* — kérem, kérem alásan. (Főleg Erdélyben volt használatos.)
- „ 20 *skartéta* — ócska, haszontalan könyv; papírszelet, oédula.
- 60 : 15—20 *»Mit ér neked ... , ha sose látod őt többé magad körül, ha nem jön reggel az ágyadhoz felkölni : „jó reggelt, apuska”, ha nem nevet rád, ha nem simogatja meg a szakálladat, ha nem hallod a csengő hangját az udvaron és többé sehol, sehol e mindenségben? ...»* — Mikszáth lírájának rejtett megnyilatkozása. Legkedvesebb gyermekére, az 1889-ben difteritiszben meghalt Jánoska nevű fiacskájára utal, mint ahogy ezt *Szent Péter esernyőjében* is tette (Krk 7. köt. 189. l.). Láttuk más elbeszéléseiben is (pl. *A körtvélyesi csínyben*, Krk 9. köt. 210—211. l. és *Kozsibrowszkyban*, Krk 17. köt. 295. l.), hogy Mikszáth a maga személyes élményeit és érzéseit olykor ellenszenves alakjaira is átruházza. Művészetének mély, szubjektív gyökérzetével függ össze, hogy elbeszélései tele vannak burkolt személyes vonatkozásokkal.

Lap Sor

- 62 : 5 *cimet* — a fahéj népies neve.
23 *levelensült* — erdélyi ételkülönlegesség: káposztalevelen ki-sütött kelt-tészta.
- 63 : 4 *heróce* — csörögefánk.
„ 14—15 » *A Marci rongyos, meztlábos gyerek, nyáron ostoros néhanapján, ilyenkor pedig lepényleád az úri konyhán.* — Mikszáth kedves költőjétől, Arany Jánostól kölcsönözte az »ostoros (gyerek) néhanapján« kifejezést. »Toldi« IV. énekének 13. versszakában olvassuk Benoéről:
Kezdte a beszédet Miklósnak nagyapján,
(Ostoros gyerek volt annál néhanapján);
Ezt a visszaemlékezését Bence »Toldi szerelmé«-ben is megismétli (III. ének 19. versszak):
Rossz süheder voltam, kicsi mint az öklöm,
Jut eszembe: Toldon szántottunk, hat ökrön,
Ostoros én voltam, mer' apám az ekét...
De minek keríték ilyen nagy fenekét?
Mikszáth önkényesen értelmezte »olykor« jelentéssel a *néhanapján* szót, melynek jelentése Aranynál: hajdanában, valaha, egykor. (Ld. szómagyarázatunkat Arany János Válogatott Művei I. kötetében. Bp. 1952. 506. l. Magyar Klasszikusok.)
- „ : 16 » *A harangok elmentek ma Rómába* — A húsvét előtti hét csütörtökjén (nagycsütörtökön) az énekes-mise glóriájakor megszólalnak a csengők és a harangok, s aztán elhallgatnak a nagyszombati ünnepélyes mise glóriájáig. Erre mondják — népi szólás szerint —, hogy a harangok elmentek Rómába.
- „ 28 *Kucorgó* — csárda-név.
- 64 : 12 *ts. ns. vármegyék* — tekintetes, nemes vármegyék.
- 65 : 28 *tertium non datur* — harmadik eset (lehetőség) nincs.
29—31 » *Horváth Miklós fiatal korában kémiai professzor volt Kassán és olyan szegény ember, mint a többi kollegák, kiket az istenek gyűlölnék.* — Utalás erre a latin szállóigére: »*Quem dii odere paedagogum fecere*« (akit az istenek gyűlölnék, abból tanítót csinálnak). Jellemző dokumentuma a régi időknek, amikor a pedagógusokat nem sokra becsülték s rosszul fizették.
- 66 : 20 *rozsolis* — növényi anyagokból készült finom likőr.
- „ 38 *gönci hordó* — bormérték Tokaj-Hegyalján, kb. 136 l.
- 67 : 22—32 *Ferenc császár adókvételére*; » *Ezer ökröt küldött Szatmár a császárnak. De a császár ezért csak egyet Szatmárnak.* — Ezt az anekdotát a bökverssel együtt MK már 1878-ban írt *Az apám ismerősei* c. regényében közölte (Krk. 2. köt. 11. l.). A regény jegyzeteiben kimutattuk (uo. 331. l.), hogy az anekdota Pítaval bűnügyi gyűjteményéből való. Ámde Pítaval magyar kiadása (1868—69) nem Ferenc korabeli ökörpánamáról számol be, hanem a Ferenc József uralkodása alatt, 1859-ben történt hadseregszállítási botránnyról. Nem is

- ezer, hanem 36 000 ökör körül zajlott le ez a nagyszabású visszaélés, melynek üzerei közvetlenül báró Eynatten osztrák altábornaggyal, a helyettes főparancsnokkal, és báró Bruck pénzügyminiszterrel álltak kapcsolatban. Mindketten öngyilkosok lettek. — Mikszáth kedvelt eljárása volt egyes epizódok időpontjának megváltoztatása, áttétele a múltból a jelenbe, illetőleg távolabbi múltba való visszavetítése. Ezt tette ezúttal is. (Egyébként e híres botrányt Jókai is említi »Egy az isten« c. regényében.)
- 68 : 37 *self-made man* — olyan ember, aki saját erejéből küzdötte fel magát.
- 69 : 2 *váracs* — kisebbfajta vár, váracska. (Nyelvújítási szó, mint uracs, dugacs stb.)
- 7—16 *Rákóczi-emlékek a Bernáth-családnál* — Elbeszéléseiben Mikszáth gyakran szembefordul a történelmi — főleg a Mátyás királyról és a Rákóczi Ferencről szóló — mendemondákkal s legendákkal. (Ld. *A kis primás*, Krk 4. köt. 75. l. és *A körvélyesi csata*, Krk 9. köt. 141. l. és jegyz. a 265. l.) Ezúttal — kivételesen — a hitelesség színébe öltözteti a Bernáth-család körében élt Rákóczi-legendákat.
- „ 11 *a hercegnő frájjai* — szobalányai, komornái.
- 70 : 4 *nobel* — előkelő.
- 70 : 18—71 : 11 a *Matschaker-Hof elnevezése* — Ezt az ismeretlen forrásból szerzett anekdotát Mikszáth később (1907) *Az ebecki délutánok* c. novellájában is elbeszélte. A mesélő alak itt az ebecki nagymama, aki meséihez két huszas tallért ígér hallgatójának, a diákkorban levő Mikszáthnak, »ha meg lesz elégedve« vele: ha nincs megelégedve, akkor csak egy tallért ad. Íme az elbeszélés idevágó részlete:
- »Atyámnak valamely családi ügyben Bécsbe kellett utaznia, s az uzsonna alatt a bécsi dolgok felől beszélgettek.
- Szállj egyenesen a Matschaker-Hofba — mondotta nagyanyám, ki Bécsben otthonos volt, mert fiatal éveiben heteket töltött ott lakó nővérénél. — Az a magyarok vendéglője (aztán felém fordult). Érdekes, te fiam, hogy miért nevezik ezt a házat Matschaker-Hofnak. Nem hallottad?
- Nem hallottam, nagymama.
- Hát — kezdé szélesen mesélő hangon — mikor a háznak fundamentomát ásták, sok századdal ezelőtt, az egyik munkás csákánya alól kifordult a földből egy vas ládikó . . . Ide figyelsz?
- Figyelek, nagymama.
- Figyeltem és csupa fül voltam.
- Mondom, egy ládikót ástott ki. Nosza, összeröffennek a munkások valamennyien. Nyitják, fessegetik, kíváncsian, mi van benne. Hát mi volt? Képzeld csak, egy csomó macsaker. Kisebb-nagyobb. Különféle macsakerek. Érted-e?
- Érttem, nagymama.

— Érted bizony az ördögöt — kiáltott fel bosszúsan s messze elrúgta maga alól lábával a számolyt. — Nem értesz te, barátom, semmit és megint nem kapsz csak egy tallért, a másikat elteszem meglett korodra, látva, hogy sohase lesz belőled tudományos ember, mert ha nem tudsz valamit, a lustaságod vagy a hiúságod miatt nem vagy képes megkérdezni. Megint rászedtelek a macsakerekkel.

— Hogy-hogy?

— Nos, mik azok a macsakerek? mondd meg!

— A macsakerek? Izé Hogy mik a macsakerek?

Nem tudom, nagymama.

— No látod, én se tudom és senki sem tudja — felelte szigorúan. — De amit én értek, azt én tudom, s amit én nem tudok, azt én megkérdem.

Egyébként a Matschaker-Hof előfordul MK *Akli Miklós* c. regényében is (Krk 16. köt. 31. l.)

72 : 27 *stomjax* — kópé, bolondozó.

” 33 *kontrakarroz* — keresztiez, ellene tesz, meghíúsít.

74 : 25 *lucus a non lucendo* — értelmetlen magyarázat. (Quintilianus sajátos kifejezése.)

76 : 18—77 : 39 *Fészkek a madártojások szerepe Mikszáth meséiben — A kis prímásban* (Krk 4. köt. 112—113. l.) Hippolyt mászik fára madártojásokért, *Akli Miklósban* (Krk 16. köt. 44—45. l.) Kovács Ilonka, *A vén gazemberben* (Krk 17. köt. 12—13. l.) Inokay Mária baronesz. Mindegyik jelenet a serdülő fiatalok kedves naivságát hangsúlyozza.

76 : 36 *sárga verébfű* — latin neve: *Thymelaea Passerina*. Vetésekben, tarlókon, parlagokon, szárazgyepekben, síkságon és hegyvidéken egyaránt termő, mészkedvelő növény.

79 : 24—38 » — *Hát maguk igazán nem zsványok?* stb. — Mikszáth a múlt század derekán divatos betyárromantika hatását bakfivalakjain is előszeretettel mutatja be, persze gúnyos, leplező cízlattal. Elbeszéléseinek bakfisai — olvasmányaiktól vezetve — szinte rajonganak az álruhában járó úri betyárrokért, s nagy csalódás számukra, ha kiderül, hogy a betyárnak vélt alak csak amolyan »közönséges ember! Ilyen csalódás éri *Az eladó birtokban* (1893) Borcsányi Erzsikét, amikor megtudja, hogy Marjánszky Mihály »nem átöltözött zsvány« (Krk 5. köt. 111. l.). *Akli Miklós* c. regényében (1903) hasonló jelenet, midőn a bécsi leánynevelőintézet ostroma alkalmával megállapítja valaki, hogy: »a fruskák egy részének tetszik a veszedelmes kaland lehetősége. Sikítóznak, de titkon örülnek is. Ösmerni kell az asszonyi lelket . . . « (Krk 16. köt. 133. l.) *A Noszty fiú esetében* Tóth Mari is Patkó Bandinak, a híres haramiának tartja a vadászruhás Noszty Ferit. (Krk 21. köt. 15. l.)

32 *szintaxista* — gimnáziumi felsőbb osztályú tanuló (aki a nyelvtanban márszintaxist, vagyis mondattant tanul).

Lap Sor

- 33 *rhétor* — a retorika (szónoklattan) hallgatója: felsőbb osztályú gimnáziumi tanuló.
- 82 : 7 stb. »*egy kis papírhajó úszik a vizen . . .* — A fiatal szerelmesek titkos levelezésének igen leleménycs módszereivel ismertet meg Mikszáth különböző elbeszéléseiben. *Prakovszky*-ban például a dinnyevirágok kelyhébe rejtji szerelmes levelet Gáll Piroska (Krk 8. köt. 118—120. l.); *A vén gazember*-ben pedig egy csacsi fülei közvetítik a szerelmes üzeneteket (Krk 17. köt. 32—33. l.). — E különös, titkos levélváltásoknak némi élmény-alapja van a fiatal Mikszáth életében. Tudjuk, hogy későbbi feleségével, Mauks Ilonával csak titokban (poste restante) levelezhetett, a lány szüleinek tilalma miatt.
- 11 *szikra-virág* — a pipehúrhoz (vagy tyúkhúrhoz) hasonló gyomnövény, csillagszerű piros virága van.
- 83 : 1—85 : 2 *A kovácsműhely leírása és szerepe a falu életében, s Apró Márton kovácsmester egyénisége* erősen emlékeztet *Prakovszky*, a siket kovács némely fejezetére (Krk 8. köt.). Apró Márton állatszeretete (macskák s verebek védelme, 84 : 37—85 : 2) viszont *A vén gazember* főalakjára, a szintén szókimondó és goromba Borly Gáspárra utal, aki gyöngéden ápolja a beteg kutyákat (Krk 17. köt. 10. és 122. l.).
- 83 : 23 *versatus* — jártas, tájékozott, gyakorlott.
- „ 34 *furmányos* — fuvaros.
- 86 : 38 *ad vocem* — e szónál jut eszembe.
- 88 : 5 »*be volt gubancolva, mint az Ábrahám báránya az izalagok közt* — A biblia szerint: isten próbára tette Ábrahámot, hogy feláldozná-e neki fiát, Izsákot? Ábrahám kész volt erre, de isten beérte a gyermek helyett egy áldozati kossal, mely »szarvánál fogva megakadt a szövevényben«. (Mózes I. könyve 22 : 1—13.)
- 92 : 19 *postillon d'amour* — szerelmi postás, szerelmi küldőno.
- 32—93 : 16 »*Ha az elalítási politika idejében a protestáns urakat is szívesen látták volna az udvarnál . . .* stb. — Mikszáth e megjegyzésével szemben ld. a Protestáns Szemle (1901. évf.) magasztaló cikkének tiltakozását jegyzeteink *Irodalom* o. fejezetének I. részében.
- 93 : 2 *disgrata perszónák* — nem kedvelt, kegyvesztett személyek.
- 9 »*Fölhíttak valakit ad audiendum verbuma . . .* — »ad audiendum verbum regium«: királyi szó hallására (idézni valakit). Az atyáskodó Ferenc osászárnak volt szokása maga elé idézni azokat a magyarokat, akiknek a politikája nem tetszett neki, és dorgáló szavakkal megintette őket. — A latin kifejezésben Mikszáth főlélegesen alkalmazza a *-ra* (*verbuma*) helyhatározó ragot.
- 96 : 3 *gőreb és reitoria* — kémiai célokra használt, görbenyakú, tűzálló edény.
- 24—39 *a megaraiak segélykérése a lacedaemoniaktól* (vagyis a

- spártaiaktól) — Ennek a fabulának magyar megfelelője egy Mátyás király-anekdota: »A szószaporító«, amelyet Dugonics »Példabeszédeite«-ben és Tóth Béla »Magyar anekdotakincse«-ében (1. köt. 156. l.) jegyzett föl. (Közöltük *A szelístejei asszonyok* jegyzetei közt, Krk 12. köt. 337. l.)
- 97 : 11 *audiatur et altera pars* — meg kell hallgatni a másik felet is
- 98 : 12 *juventus ventus* — fiatalság — bolondság!
- „ 13 *semmi ventus* — semmi bolondság!
- 100 : 1 *korrespondenciál* — levelezik.
- 107 : 23 *násfa* — függő ékszer, fülönfüggő.
- „ 24 *post scriptum* — utóirat.
- 108 : 2 *tettes* — tekintetes.
- 4—6 *Butler fülemilétet telepített a bozosi parkba* — A gáláns udvarlás e példáját Mikszáth már korábban is megírta: a *Kísértet Lublón* Pesti Hirlap-beli szövegében (Krk 5. köt. 219. l.) és a *Szent Péter esernyőjében* (Krk 7. köt. 40. l. és jegyzeteink a 248. l.). Később *Jókai Mór élete és kora* c. munkájában (Krk 18. köt. 32. l.) és *A Noszty fiú* esetében is megismétli (Krk 21. köt. 136. l.) E példákban többnyire a Mária Terézia tiszteletére a pozsonyi ligetbe telepített »ezer«, illetőleg »néhány ezer« fülemiléről van szó.
- 109 : 9 *varecska* — főzőkanál.
- 111 : 6 *Hofburg* — a bécsi császári palota.
- 113 : 24 *mizimázi* — kényes, finnyás: élehetetlen.
- 119 : 18 *Bonum mane precor!* — jó reggelt kívánok! (A szintén »diákizáló« Prakovszky is így köszön: Krk 8. köt. 166. l.)
- 32 *jurat in verba magistri* — esküszik a mestere (tanítója) szavára.
- 120 : 31—32 »*Stréber, svihák még akkor nem volt. Csak egy-egy idevetődő lengyel úr képviselte ezt a genret.*« — E típust a többször is bemutatott Kozsibrovsky figurájában örökítette meg Mikszáth. (Ld. Krk 17. köt. 145—189. l. és jegyz. 281—283. l.)
- 121 : 28 *fiútele* — fiókegyház.
- 123 : 18 *denique* — végre is, szóval, tehát.
- „ 39 *mácsonya* — tüskés levelű gaznövény.
- 124 : 10 *instancia* — kérvény, folyamodvány.
- „ 13 *ármális* — címeres nemeslevél.
- 125 : 27 *kalamus* — írótooll.
- „ 28 *penecilus* — tollkés, bicska.
- 126 : 3 *ab invisit* — látatlanba.
- 32 *Pompadour-szővet* — szövetfajta, amelyet Pompadour márkijéről, XV. Lajos francia király kedveséről neveztek el.
- 128 : 15 *animo* — jókedv, biztatás, lelkesültség.
- 131 : 10 »*Sibilla, vagyis az álmokat magyarázó könyvecske*« — Mikszáth itt egy régi és ma már igen ritka könyvre hivatkozik, amelyet »Sybillák jövőndölése« címen is szoktak nevezni. A Sibilla-könyvecske versben írott jövőndöléseket tartalmaz, számos

fametszeti képpel; olyanszerű ponyvafüzet volt, mint a kalendáriumok. A könyvecske körül egész kis irodalom alakult ki. *Szabó Károly* bibliográfiája (RMK. I. köt. 350. sz.) kétségtelenül kolozsvári nyomtatványnak tartja a XVI. századból; pontos évet nem tud. *Mailáth Béla* »A sorsvető könyvek és egy ismeretlen XVI. sz. magyar Fortuna« c. tanulmánya (Magyar Könyvszemle, 1887. 46. l.) a címlapján bekötött szemű Fortunát ábrázoló könyvet 1594. évi nyomtatványnak minősíti, amely — szerinte — a bártfai Klöss (Klész) Jakab nyomdájából került ki. *Gulyás Pál* »A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században« (Bp. 1931. 234—236. l.) c. monográfiája három különböző kiadásra mutat rá. Szerinte: a könyv első, ma már egyetlen példányban sem ismert kiadása 1594-ben vagy 1595-ben Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájában készült: Klöss Jakab Kolozsvárt Heltai művezetőjeként adhatta ki. Ezután Klöss magával vitte a fametszet-düccokat s a könyvecsket másodszor is kiadta Bártfán vagy Lőcsén. Egy harmadik kiadást viszont ismét a kolozsvári Heltai-nyomda készített az 1. kiad. képei nyomán. Végül *Soltész Zoltánné* »A XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdíszei« c. tanulmánya szerint (Magyar Könyvszemle, 1956. július—aug., 72. évf. 3. sz. 234—5. l.): mindhárom kiadás Klöss Jakab munkája. Az 1. kiadást (amelyet ma már nem ismerünk) Klöss Jakab 1594-ben hozta forgalomba, nem tudjuk: hol, mert bártfai nyomdájáról csak 1597 óta vannak adataink. (Vizsolyban vagy Bártfán?) A 2. kiad., a »Fortuna« című Sibilla-könyv (RMK I. 361/b jelzetű) valószínűleg már Klöss saját nyomdájában, legkésőbb 1597-ben jelent meg. A 3. kiad. (RMK I. 350., az OSzK-ban meglevő egyetlen, csonka-példány) a XVI. század utolsó éveiben vagy a XVII. század elején került ki sajtó alól Bártfán.

A Sibilla-könyvecske képsorozatát egy G. C. T. jegyű fametsző készítette, vagyis (a T. betűt Transylvanus-nak értelmezve): Erdélyi G. C. mester.

A könyvecske felsorolt adataival hangsúlyozni kívántuk jelentős történeti értékét és rendkívüli ritkaságát. Ez annál figyelemreméltóbb, mert Mikszáth — úgy látszik — talán még gyermekkorában, otthoni környezetében ismert efféle hányódó példányokat. Nemcsak itt, a *Különös házasságban* említi a Sibilla-könyvecsket, hanem pár év múlva (1905—6) *Jókai Mór élete és kora* c. munkájában (Krk 18. köt. 50. l.) és azután *A Noszty fiú esete* o. regényének I. kötetében is (Krk 20. köt. 85 : 28).

György Lajos »Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz« c. dolgozatának bevezetésében (Bp. 1933. Irodalomtörténeti Füzetek 47.) beszámolva MK ponyvaolvasmányairól, megjegyzi, hogy Mikszáth gyakran emlegeti a *Sibilla*

- sorsvető- és álommagyarázó könyvet, melynek nagy volt a népszerűsége minálunk is.« György Lajos a mindentudó *Sibilla*-könyvet a »Szép Meluzina« és az »ártatlan Genována« c. ponyvafüzetekkel együtt a fiatal Mikszáth azon olvasmányai közé sorolja, melyekből »sok népies tárgyat lesett el és azt is megtanulta, miképpen kell a magyar nép megkapó, anekdotás stílusában mesélgetni...«
- 131 : 11 *kompingál* — beköt (könyvet).
- 133 : 28 *plánium* — terv.
- „ 36 *Intelligis-ne amice?* — értesz-e, barátom?
- 136 : 1 *corpus delicti* — bűnjel.
- „ 17 *plauzibilis* — valószínű, nyilvánvaló.
- „ 38 *eszkamotör* — bűvész, szemfényvesztő.
- 139 : 22—141 : 33 »*Akkoriban a Pázmány-féle ritus szerint jutottak főkötőhöz a leányok*...« stb. — Ez a részlet igen jellemző adat arra nézve, hogy MK olykor milyen alapos forrásismeretekre támaszkodik. A katolikus párok házasságkötését ugyanis valóban az itt említett szertartáskönyv szerint végezték, sőt mi több: az eskető pap által a regényben fölített kérdések is szószerint egyeznek az eredetivel. Az említett és forrásként felhasznált szertartáskönyv teljes címe: »Rituale Strigoniense, seu Formula agendorum in administratione Sacramentorum, ac ceteris Ecclesiae publicis functionibus. Jussu et autoritate Ill[ustrissi]mi ac Rever[endissi]mi Domini Petri Pázmány Archiepiscopi Strigoniensis &c. Nunc recenter editum Posonii, in Aula Archiepiscopali Anno Domini MDCXXV. (Magyarul, röviden: Pázmány Péter esztergomi érsek által kibocsátott szertartáskönyv a szentségek kiszolgáltatásához.) (RMK II. 439. Az OSZK példányát használtuk.) A könyv 145—158. lapja tartalmazza a »De Sacramento Matrimonii« c. fejezetet, amelyet MK »Ritus celebrandi matrimonii sacramentum« címen említ (139 : 23—24). Ebben találjuk a regényben is felhasznált, illetőleg idézett következő kérdéseket: »Ki neved?« (139 : 29), »Kérdlek tégedet a te keresztény hitedre...« stb. (140 : 5—8), »Szereted-e ezt a tisztességes személyt?« (140 : 20), »Akarod-e házastársul hozzád venni?« (140 : 30), »Mégis hitedre kérdlek...« stb. (140 : 35—37) (E legutóbbi kérdés az eredeti szövegben egy szóval bővebb, ti.: »...nincs-e tiközötetek valami atyafiság, sógorság, komaság, avagy egyéb oly dolog...«) A »tisztességes« és »jámbor« személy megkülönböztetés is (140 : 16—18) az idézett szertartáskönyvből való. »De még hátra volt a benedictio anulorum« — írja Mikszáth (141 : 8). A Pázmány-féle szertartáskönyvben valóban e kérdések után (a 152. lapon) találjuk a »Benedictio Anulorum« [= a jegygyűrűk megáldása] című latin nyelvű fejezetet. (A szertartáskönyvben is, az eddigi kidásokban is, a PH-tól a Jk-ig stb.: benedictio anulorum; a jelen Krk-ban a szóalak írását

- helyesbítettük, így: anulorum.) »Most következett a benedictio nubentium« [=a házastársak megáldása] — folytatja Mikszáth (141 : 33). A szertartáskönyvben a 153. lapon találjuk a »Benedictio Nubentium« latin szövegét.
- Vajon Mikszáth honnan tudott e szertartáskönyvről s hogyan jutott hozzá? Feltevésünk szerint Csontos János, a Nemzeti Múzeum könyvtárosa segítette hozzá egypár forrásműhöz. Csontos — egy fennmaradt levél szerint — Mikszáthnak máskor is rendelkezésére állott kitűnő bibliográfiai és történeti ismereteivel. (Csontos János Eperjesen született, papi pályára lépett, de a papságot otthagya könyvtáros lett. A Corvin-kódexek egyik legkiválóbb kutatója és ismertetője. Élt 1846—1923.)
- 139 : 26 *nulla regula sine exceptione* — nincsen szabály kivétel nélkül.
 140 : 9 *stentori hang* — hatalmas, harsogó hang. (Stentor görög hős volt.)
 141 : 13 *vakszem* — halánték.
 14 *Mária Terézia-tallér* — két forint értékű ezüstérem, egyik oldalán Mária Terézia mellképével, a másikon az osztrák címeres kétéfjű sassal. Mint keresett éremfajtát a XX. század elejéig évenként verték Bécsben a levantei forgalom számára.
 31 *diszgusztálódott* — elkedvetlenedett, megundorodott, kiábrándult.
 142 : 7 *kopuláció* — egyházi esketés.
 7—8 »*Hja, a paradicsomnak még az előkertje is sok stációból áll.*« — Hasonló megjegyzések *Akli Miklós* regényében is: »Aklinak úgy tetszett, hogy csigamódra csúsznak a napok, kínosan, alig észrevehetőn . . . Mivelhogy a mennyország előszobája türelmetlenséggel van kikövezeve.« (Krk 16. köt. 167. l.)
 16 *stóla* — a katolikus papi öltözet egyik darabja: nyakba vetve viselt szövetség.
 143 : 26 *domine reverende* — tisztelendő uram!
 145 : 2 *jurista* — jogász.
 ,, 13 *konverzálo* — társalgó.
 ,, 18 *per longum et latum* — hosszában-széltségben; részletesen.
 146 : 2 *poveddl* — beszélget.
 3—7 *Novigrád* — *Nógrád, Csernográd—Csongrád, és Visegrád*—
 Ugyanezeket a névetimológiákat MK megismétli *A Noszty fiú esetében* is (II. köt. XVI. fejezet. Krk 21. köt. 46. l.): »Az Árpádházi királyoktól tótul nevezték el a vármegyéket, Novigrad-ot (Új várat) Nógrádnak, Cserni grad-ot (Fekete várat) Csongrádnak, a maguk családi fészket (a magas várat) Visegrádnak . . .«
 15 az »*egynyelvű nemzet törekény*« — Szent Istvánnak fiához, Imre herceghez intézett intelmei IV. fejezete szerint: »Unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est.« (Az egynyelvű és egyszokású ország erőtlen és romlandó.) E min-

denképpen különös »intelmet« Kossuth Lajos következőképpen magyarázta (Irataim az emigrációból. Bp. 1880—1882. II. köt. 135. l.): »E nagyon is kérdésbe vonható állítás abban találja magyarázatát, hogy a szent király vallásos buzgalmának azon hevében, mely a neophyták sajátja, a magyarok egy tekintélyes részének ősi vallásukhoz ragaszkodása ellen idegenek segítségét látta szükségesnek igénybe venni a keresztény vallás terjesztésére, mely a magyar nemzetet az európai államszervezet keretébe beleiktatta.« — Mikszáth Szent Istvánnak ezt az intelmét Tóth Béla »Szájru szájra« c. szállóige-gyűjteményében olvasta. (Bp. 1895. 9—10. l.) Az idézett helyen, a regény 146. lapjának 12—17. sorában a Kossuth-féle magyarázatot követi.

- 146 : 26 *Albert, alba equale* : *fehér* — Albert, alba megfelelője (jelentése): fehér. Ugyanez a névetimológia *A Noszty fiú esetében* is (Krk 21. köt. 47. l.): »a Béla név semmi egyéb, mint a latin Albertusnak, Albusnak szláv fordítása: Bjela.«
- 27 *Quod erat demonstrandum* — amit be kellett bizonyítani. (Hosszabb bizonyítás végén használt kifejezés.)
- 148 : 39 *mladi pan!* — ifjú úr! úrfi!
- 149 : 14 *görhö* — kukoricalisztból készült lepény, pogácsa.
- 16 *Tokajskovo vino* — tokaji bor.
- 21 *kosztros* — kócos, bozontos.

TARTALOM

Első fejezet: Diákok Olaszröszkén	5
Második fejezet: Báró Döry és családja	16
Harmadik fejezet: A régi világ	26
Negyedik fejezet: Milyen lehet a túlvilág?	45
Ötödik fejezet: A talányok embere	62
Hatodik fejezet: A harmadik leány.....	74
Hetedik fejezet: Hajók ha fel s le járnak	89
Nyolcadik fejezet: Piros rózsa, fehér rózsa	98
Kilencedik fejezet: A nagyasszony gálában	105
Tizedik fejezet: Tóth uram pletykázik	117
Tizenegyedik fejezet: Különös előjelek.....	125
Tizenkettedik fejezet: A röszkei dráma	132
Tizenharmadik fejezet: Vidonka Józsi.....	145
Tizennegyedik fejezet: A helyzet bonyolódik	153

JEGYZETEK

Kézirat, korrektúrapéldány, kiadások, fordítások, átdolgozások . .	163
A regény keletkezése	
A keletkezés időpontja és politikai rugói	172
A regény koncepciója és »igazsága«	174
Források	
Mikszáth közvetlen forrása: a reformkori szájhagyomány . .	179
Adalékok és nyilatkozatok	
1. MK jegyzete a <i>Különös házasság</i> 6. sz. folytatásához	182
2. MK lábjegyzete az I. köt. XII. fejezetében	183
3. Dedikáció Gajári Ödönnek	184
4. Bernáth Dezső: A gróf Butler János története	186
5. Egy történetbúvár [Bosits Gábor]: Gróf Buttler János házassága	195
6. Egy jogász: A Buttler-meséhez	203
7. Névtelen: Gróf Buttler János regénye és MK nyilatkozata(1904)	205
Szemelvények a Buttler—Döry-pőr okmánytárából (1—26)	217
A regény alakjai	
I. A történeti alakok	261
II. A költött alakok	278
Szövegváltozatok	281
Tárgyi magyarázatok	296

